

AKRA KÜLTÜR SANAT VE EDEBİYAT DERGİSİ
AKRA JOURNAL OF CULTURE, ART AND LITERATURE
ISSN 2148-0370 / e-ISSN 2687-6361

YIL: 11-Sayı: 29 / Ocak-Nisan 2023
YEAR: 11-Number 29 / January/ April 2023

Baskı ve Cilt / Printing and Binding

HAT BASKI SANATLARI
Maltepe Mah. Litos Yolu Sok. Matbaacılar Sit. D: A Blok ZA5
Zeytinburnu / İSTANBUL

Adres / Address
Cami Mahallesi
Şehitler Caddesi, No:14 -TUZLA / İSTANBUL

Mustafa ÖZDEMİR (*Türkçe İletişim*)
Tel: +90 532 732 00 21

Doç. Dr. Bilal GENÇ (*For English*)
Tel: +90 533 578 27 54

Prof. Dr. Ahmet KARA (*Pour le Français*)
Tel: +90 545 933 24 14

TUZLA BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI
TUZLA MUNICIPALITY CULTURAL PUBLICATIO

Uluslararası Hakemli Dergi, 2023 - Yıl: 11 / Sayı: 29
International Refereed Journal, 2023 - Year: 11 / Number: 29

**AKRA KÜLTÜR SANAT VE EDEBİYAT
DERGİSİ**

AKRA JOURNAL OF CULTURE, ART AND LITERATURE

ISSN 2148-0370 / e-ISSN 2687-6361

İmtiyaz Sahibi / Publisher
Dr. Şadi YAZICI

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Mustafa ÖZDEMİR

Editor Kurulu / Editorial Bord / Comité Editorial

Doç. Dr. Salim DURUKOĞLU
Dr. Serdar Deniz ÖZDEMİR
Kübra Onüşgün

Editör Yardımcıları / Co-editors / Co-éditeurs

Doç. Dr. Necdet TOZLU
Dr. Öğr. Üyesi Tahir Erdoğan ŞAHİN

e-mail: akrajournal@gmail.com
www.akrajournal.net

Sanat Danışmanları

Prof. Dr. Nakış KARAMAĞARALI
Dr. Öğr. Üyesi Can ŞAHİN
Cengiz BAŞI

Genel Koordinatör

Selami GÜLIRMAK

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. ESMA ŞİMŞEK
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. MUSTAFA ALICI
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Prof. Dr. ERDAL AKPINAR
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Prof. Dr. FUZULİ BAYAT
Millî Bilimler Akademisi Bakü – Azerbaycan

Prof. Dr. SAADETTİN YILDIZ
Lefke Avrupa Üniversitesi- Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Prof. Dr. YELENA ÇEKUŐKİNA
Churagh Devlet Üniversitesi – ÇuvaŐistan

Prof. Dr. AHMET KARA
İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. BAKTYGUL KULZHANOVA
Al-Farabi Kazakh National Üniversitesi- Kazakistan

Doç. Dr. DOĞAN ARSLAN
Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. NECDET TOZLU
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Doç. Dr. OGUZ HACİYEV
Nahcivan Devlet Üniversitesi – Nahcivan

Doç. Dr. SALİM DURUKOĞLU
İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. BİLAL GENÇ
İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi TAHİR ERDOĞAN ŞAHİN
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi UĐUR BAŐBOĐAOĐLU
İnönü Üniversitesi

Dr. MARGARETA ARSLAN
Universitatea BabeŐ-Bolyai – Romanya

Dr. GÖKÇEN DURUKOĞLU
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Dr. LÜTFÜ ÖŐAHİN
Dinler Tarihçisi ve Siyaset Felsefecisi

Dr. LÜTFÜ ŐEHSUVAROĐLU
Emekli Akademisyen

Dr. SALİH DİRİKLİK
Yönetmen-Senarist

ÜZEYİR GÜNDÜZ
Çocuk Edebiyatçısı

BU SAYININ HAKEMLERİ / REVIWER

(Makale sırasına göre)

- Prof. Dr. Yusuf KEŞ / Süleyman Demirel Üniversitesi.
Doç. Dr. Ertan TOY / Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ALICI / Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aliya MUTALLİMOVA
Dr. Mustafa Sarper ALP / T.C. Millî Eğitim Bakanlığı
Dr. Kadri Hüsnü YILMAZ / Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe YILMAZ / Karabük Üniversitesi
Dr. Ömer UYAN / İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan DEĞİRMENCİ / Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Yıldız
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK / Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice İÇEL / Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erkan DUYMAZ / İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Elif Hatun ONAL-KILIÇBEYLİ / Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Doç. Dr. Can ŞAHİN / Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Julia MARTİNEZ GONZALEZ / Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serap SARIBAŞ / Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman TÖRER / Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,
Doç. İlke İLTER GÜVEN / Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Arş. Gör. Rumeysa IŞIK GÜVEN / Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Arş. Gör. Ahmet Fatih ÖZMEN / Selçuk Üniversitesi.
Doç. İlke İLTER GÜVEN / Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru ŞENOCAK / Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Satı KUMARTAŞLIOĞLU / Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüsnü Çağdaş ARSLAN / İzmir Demokrasi Üniversitesi
Dr. Emrah TÜRK / İnönü Üniversitesi
Dr. Ahmet ASAR / Millî Eğitim Bakanlığı Düzce Bilim ve Sanat Merkezi
Doç. Dr. Nuran BAŞOĞLU / Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Dilber ZEYTİNKAYA / Marmara Üniversitesi
Dr. Eren YILDIRIM / Bir kuruma bağlı değil.
Dr. Mustafa OKÇUL / Millî Eğitim Bakanlığı

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA

- Doç. Dr. DOĞAN ARSLAN / SERRA KIZILTAŞ
Yer Markalaşmasında Tipografi 7-20
- Dr. Öğr. Üyesi SERVET DOĞAN
Ortodoks Rusya'da Heretik Akımlar21-42
- MUSTAFA FİDAN
Cezerî Kasım Paşa (Sâfi) Dîvânı'nda Davranış Şekilleri43-59
- Dr. GÜLDEN ESRA AYDOĞDU / Prof. Dr. HALİL ÇEÇEN
Murâdî Divanı'nda Deniz İmgesi..... 61-69
- Dr. MURAT TURNA
Hürriyet Gazetesi'nde (1868-1870) Osmanlı Devleti'nin Temel Meseleleri.....71-93
- Doç. Dr. MEHMET EMİN BARS
*Yeni Bir Karşılaştırmalı
Seğirname Nüshası Üzerine Değerlendirmeler*95-110
- AKPOJEVBE OMASANJUWA
Constitution Plagiarism: the Gambian Reality..... 111-138
- Dr. FAZILA DERYA AGİŞ
*Application of the Cognitive Folkloristic Linguistic
Humor Translation and Education Approach on the
Concepts of Food and Family in Sephardic Djoha Anecdotes*139-152
- Dr. IŞIK SUNGURLAR
*Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun
Resimlerdeki ve Şiirlerindeki Renk Anlayışı*153-167
- FEYZA NUR KURAN / Dr. Öğr. Üyesi ZEHRA DOĞAN SÖZÜER
*Modern Kadın Giyiminin 1950 Sonrası
Çağdaş Türk Resminde Figüratif Eserler Üzerinden İncelenmesi*.....169-188
- Dr. ELMİRA BABAYEVA
*Mövlud Süleymanlının "Armud Ağacının Nağlı"
və Elçinin "Talvar" Hekayələrində Dialektik Vəhdət və Harmoniya*..... 189-199

Dr. İLHAMA AGAZADE

Xanımana Elibəylinin Dramlarında

Milli Ruhu Ehtiva Edən Poetik Nümunələr..... 201-216

KİTAP İNCELEMESİ

ESRA MATARACI / Doç. Dr. NURAY 3. KARAKAYA

Göknil Özkök'ün İlk Okuma

Kitaplarında Değer, Karakter, İleti İlişkisi.....217-240

Doç. Dr. GULBENİZ BABAYEVA

Mirza Alekper Sabir.

"Hophopname" Bakı, "Tehsil", 2012241-245

AKRA KÜLTÜR SANAT VE EDEBİYAT DERGİSİ YAYIN İLKELERİ...246-251

Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi
SOBIAD / İDEALONLINE / DRJI / A.R. INDEX / İSAM /
BASE / CİTE FACTOR / ERIH PLUS VE INDEX COPERNICUS
tarafından dizinlenmektedir

SOBIAD

DRJI

**Academic
Resource
Index**
ResearchBib

İSAM
İSLAM AKADEMİKLERİ MERKEZİ
CENTRE FOR ISLAMIC STUDIES

BASE
Bielefeld Academic Search Engine

CiteFactor
Academic Scientific Journals

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

CİLT: 11-SAYI: 29 – Ocak/ Nisan 2023
VOLUME: 11-NUMBER: 29- January / April 2023

YER MARKALAŞMASINDA TİPOGRAFI

Doç. Dr. Doğan ARSLAN* / Serra KIZILTAŞ**

Öz: Yer markalaşmasında öne çıkan tipografi, şehir markalaşması, ulus markalaşması, marka iletişimi, turizm, pazarlama gibi farklı sektörleri bir araya getiren bir köprü niteliğindedir. Doğru biçim ve işlev ilişkisi barındıran tasarımların yer markalarının yerel, ulusal ve uluslararası alanlarda fark edilmesine ve diğer markalar arasından sıyrılarak öne çıkmalarına olanak sağlamaktadır. Bu araştırma, yer markaları ile tipografi arasındaki ilişki göz önünde bulundurularak tipografik unsurlara odaklanmıştır. Grafik tasarım ilkelerinin göz önünde bulundurularak tipografinin irdelendiği bu çalışmada, tipografinin yer markaları kapsamında önemi ve faydası açıklanmıştır. Yer markalarına ait tipografik uygulamaların yapılandırılmasında ajanslara, grafik tasarımcılara ve tipograflara tasarımsal ihtiyaçları doğru bir şekilde belirlemek ve uygulamak adına düşen görevler saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: yer markalaşması, şehir markalaşması, ulus markalaşması, tipografi, tipografik uygulamalar

TYPOGRAPHY IN PLACE BRANDING

Abstract: Typography stands out in place branding as a bridge that brings together different sectors such as city branding, nation branding, brand communication, tourism and marketing sector. Designs that have the right relationship between form and function enable place brands to be noticed within the locality or locally, nationally and internationally, and to stand out among other brands. This research focused on relativeness of the typographic elements by considering the relationship between place branding and typography. In this study, in which typography is examined by considering the principles of graphic design, the importance and benefit of typography within the scope of place brands is explained. In the structuring of typographic applications of place branding, the duties of agencies, graphic designers and typographers in order to correctly determine and implement the design needs have been determined.

Key Words: place branding, city branding, nation branding, typography, typographic applications

Giriş

Küreselleşmenin etkisiyle rekabetin iyice arttığı günümüz dünyasında, markaların ayrıştırıcı bir rolü vardır. Uluslararası alanda kendilerini rakiplerinden farklı kılmak ve sahip olduğu özellikleri öne çıkarmak isteyen ülkeler,

ORCID ID : 0000-0003-2084-8298 */ 0000-0002-4932-6744**

DOI : 10.31126/akrajournal.1201331

Geliş tarihi : 8 Kasım 2022 / Kabul tarihi: 26 Aralık 2022

*Medeniyet Üniversitesi Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü.

**İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde Öğretim Görevlisi.

şehirler, kasabalar ve diğer yerleşim yerleri markalaşma ve pazarlama stratejileriyle bu amacı gerçekleştirmektedir. Başarılı yer markaları oluşturmanın en önemli koşullarından biri, markanın ihtiyacını tam olarak karşılayabilen, bilinçli, öne çıkan, etkili görsel kimlikler oluşturmaktır. Bu alanda tanıtım stratejilerini belirleyen reklam ajansları, tanıtım ve pazarlama birimleri, kreatif direktörler ve dolayısıyla grafik tasarımcıların rolü önem taşımaktadır.

Günümüzde yer markaları yalnızca bir logodan ibaret sayılmamalıdır. Planlı ve programlı tanıtım ve pazarlaması yapılmayan ve uzman olmayan kişiler tarafından yapılan tasarımlar, zamanla markanın zedelenmesine sebep olmaktadır. Muhtemelen bunun sebeplerinden biri de marka yaratma sürecinde markanın hedef kitlesinden ve ilgili olduğu toplumdaki kopuk olmasıdır. Bu çerçevede tasarım şirketlerinin ve grafik tasarımcının yer markalaşma sürecindeki önemi bir hayli büyüktür. Yer markaları yaratma sürecinde tasarımcının görevi, bir şehir veya bir ülke gibi büyük bir alanı ve topluluğu temsil edecek tipografik logoyu ve uygulamalarını tasarlamadan önce; devlet, iş dünyası, eğitim, eğlence, yaratıcılık gibi endüstrileri temsil eden kişilerle bir araya gelip markanın ihtiyaçlarını saptamak ve değerlendirmektir.

Yer markalaşmasının literatüre girdiği 1980'li yıllardan itibaren, yerleşim alanları arasında rekabet ve farklılaşma unsurları öne çıkmaktadır. Yer markalaşmasına dair girişimlerin çoğu ekonomi, turizm, yatırım, eğitim gibi alanlarda insanları bölgeye çekmeye yönelik faaliyetleri içermektedir. Türkiye'de yapılan yer markalama çalışmaları diğer dünya ülkeleriyle kıyaslandığı zaman bazı eksikliklerin olduğu görülmektedir. Türkiye'de yer markalama çalışmaları çoğunlukla turizm alanında yapılmaktadır. Türkiye; tarihi değerleri, konumu, kültürel mirasları ve sahip olduğu doğal kaynaklarıyla oldukça zengin bir varlığa sahiptir. Bu sebeple, özellikle turizm gibi uluslararası alana yönelik yer markalaşmasındaki tasarım stratejisi hassasiyetle yapılmalıdır.

Yer markalarının hem yerel hem de uluslararası arenadaki rekabetlerinin hızlıca artması, tasarım alanında daha önce karşılaşılmamış, farklı bakış açlarına duyulan ihtiyacın altını çizmektedir. Birbirinden kolaylıkla ayrışabilen, ayrı özelliğiyle öne çıkan ve tercih edilebilir yerler yaratma kaygısıyla tasarımda cesur adımlar atılarak, teknolojik yeniliklerin kucaklayan hem fikir hem de uygulama açısından başarılı yer marka çalışmalarına rastlanmaktadır. Bahsedilen yer markalarının ortak noktası aynı zamanda tipografinin işlevsel ve etkileyici uygulandığı görsel kimliklerdir. Marka isminin görsel ifadesi olan tipografik logolar hedef kitle ve marka arasında bir köprü görevi görmektedir. Markanın logo aracılığıyla çıkardığı ses, karşı taraftan doğru bir şekilde algılanmalıdır. Bu sebeple, yer markalarının görsel kimlik tasarımlarında ve uygulamalarında tercih ettiği tipografik elemanlar dikkatle seçilmelidir. İşlevi ve amacı doğru belirlenmiş, görsel açıdan özgün ve etkileyici tipografik tasarım-

ların başarılı yer markaları, yerel ve uluslararası alanda ses getirerek, marka vasıtasıyla yerin tanıtımına katkı sağlamaktadır.

1. Yer Markalaşması Tanımı ve Kapsamı

“Yer markası”, “ülke markası”, “ulus markası”, “şehir markası”, “kent markası”, “turizm markası” ve “destinasyon markası” gibi kavramlar benzer amaçlara hizmet etmelerine rağmen, ulaşmayı hedefledikleri kitle, amaçları ve alıcıya seslenme stratejileri değişkenlik göstermektedir.

Turizm veya destinasyon markalaşması, hizmet sektörü kapsamına girdiğinden dolayı, hedef kitleyle sürekli bir ilişki içinde kalmalıdır. İlgi çekici yerlerin pazarlanması, bölgenin kültürel özellikleri, tarihi yerleri, o bölgeye has olan ve belli dönemlerde gerçekleştirilen etkinlikler, ziyaretçileri bu bölgeye çekebilecek çabaların tümü turizm veya destinasyon markalaşması kapsamında ele alınmaktadır.

“Ülke markalaşması” kavramı, “ulus markalaşması” olarak da kullanılmakta, daha büyük alanlar için bahsedildiğinde ise “yer markalaşması” olarak bilinmektedir (Briciu, 2016). Türk Dil Kurumu’na göre “yer” kelimesi, “Bir şeyin, bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekân” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2018). “Yer” sözcüğünün kapsamı geniş olduğundan büyükten küçüğe veya küçükten büyüğe tüm yerleşim birimlerini kapsamaktadır. Örneğin; ülkeler, şehirler, eyaletler, ilçeler, kasabalar, köyler ve bunun gibi yerleşim alanları sayılabilmektedir. “Yer”in kapsam alanına bakarak, yukarıda bahsedilen “ülke, şehir, turizm veya destinasyon markalarını” kapsadığı söylenebilir.

Yer markalaşmasıyla ilgili ilk örnekler 1980’li yılların sonunda ve 1990’lı yılların başında literatürde yer bulmuştur (Vela, 2013). Bu tanımın kullanılmasıyla beraber, daha önce ürünlere yönelik yapılan marka yönetimi süreci yerler için de uygulanmaya başlanmıştır. Yer markalaşmasına yönelik stratejik yaklaşım ilk olarak ulusal alanda başlatılmıştır. Bu uygulamayı benimseyen ilk uluslar: Avustralya, Hong Kong ve İspanya olmuştur. Amerika’da ise bu uygulamayı en erken kabul eden şehirler: Seattle, Las Vegas ve Pittsburgh’dur (Baker, 2012).

Bilinen ilk yer markaları turizm destinasyonları olarak tanıtım ve pazarlama çabaları için yapılmıştır. Yer markalaşması alanında ilk logo örneklerinden biri Paul Rand’ın Indiana eyaletine bağlı Columbus şehri için tasarladığı logodur. Paul Rand, 1974’te şehrin mimari tarihinin incelendiği “Columbus Indiana: A Look at Architecture” adlı kitabın kapağını tasarlamıştır (Visit Columbus, t.y.). Kitap kapağı “C” harflerinin dağınık ve aralıklı olarak yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Görsel 1). Kısa bir süre içinde “dans eden C’ler” Columbus şehri

Görsel 1: Columbus'un mimari tarihini anlatan kitap kapağı tasarımı ve logosu, Paul Rand, 1974.

nin grafik kimliği olarak benimsenmiştir. Rand'ın izniyle Columbus Ziyaretçi Merkezi'nde, bisikletliklerde, tabelalarda ve şehri temsil eden birimlerin logolarında farklı varyasyonları yaratılarak kullanılmıştır. Logonun toplum üzerinde bıraktığı etkiyi ölçmek adına yapılmış olan ankette, vatandaşların logoyu "heyecan verici, canlı ve güvenilir" olarak nitelendikleri gözlemlenmiştir (Thirst, t.y.). Columbus Bölgesi Ziyaretçi Merkezi başkanı Karen Niverson'a göre, Rand'ın tasarladığı logo bu topluluğu belirten zamansız bir logodur

(Mathew, 2018). 2017'de dört semtin birleştirilmesi ve her semte farklı bir kişilik kazandırma projesinde yeni bir grafik çözüm ihtiyacı doğmuştur. Rand'ın tasarladığı logonun Columbus halkı tarafından oldukça benimsenmiş olması sebebiyle, tasarlanacak yeni logo ve uygulamaların aynı sistem kullanılarak çeşitlendirilmesi ve alanının genişletilmesine karar verilmiştir. Yeni logoda ve desen çalışmalarında, Rand'ın tasarladığı forma sadık kalınarak, harf üzerinde farklı renk ve şekil kombinasyonları yapılmıştır. Yeni Columbus logosu, eskiyle bağlarını koparmadan güncellenerek zamana ve teknolojiye ayak uydurmaktadır.

Dünya çapında en bilindik yer markaları arasında gösterilen "I Love New York" logosu, 1977 yılında Milton Glaser tarafından tasarlanmıştır (Görsel 2). Şehrin pazarladığı tüm ticari ürünlerde, hediyelik eşyalarda bu logoyu görmek mümkündür. Slab serif bir font olan American Typewriter seçilerek oluşturulan yazı ve "love" kelimesini simgeleyen ikonik kırmızı kalp sembolü logoyu oluşturmaktadır (Kızıldaş, 2017). Eyalet, derin bir ekonomik çöküşün içindeyken turizm vasıtasıyla ekonomiyi tekrar ayağa kaldırmak için "I Love New York" (New York'u Seviyorum) adında bir reklam kampanyası başlatılmıştır (Brand Guideliness, 2008). Kampanyanın logosunu bir takside tasarlayan ve yalnızca iki hafta

Görsel 2: "I Love New York" logosu, Milton Glaser, 1977.

kullanılacağını düşünen Glaser, kısa sürede büyük kitlelere ulaşan ve çok sevilen logonun başarısını, insanların duygularının gerçek ifadesi olmasına dayandırmaktadır (Airey, 200).

Görsel 3: İspanya ulus logosu,
Joan Miró, 1983.

Barcelona Olimpiyatları, Seville Expo gibi önemli organizasyonlar gerçekleştirilmiştir (ETC/ UNW TO, 2009: 139). 1983'te Joan Miró kendi tarzında tasarladığı İspanya logosunda pek çok renk kullanmıştır (Görsel 3). Her renk farklı bir anlam taşımaktadır. Siyah; boğanın derisini, kırmızı; boğanın kanını ve tutkuyu, sarı; İspanya güneşini ve yeşil de tarlalarını ifade etmektedir. Bu renkler, kuzeyden güneye İspanya'nın renkleridir (Blanco-Gomez, 2013: 118). Güneş, ay ve yıldız gibi kavramların soyutlaştırılmasıyla meydana getirilmiş logoda el yazısıyla dağınık formlarda ülkenin İspanyolca ismi olan "España" kullanılmıştır. Bir ülkeyi temsilen sürreal tarzda yapılmış ilk logo olma özelliğini taşımaktadır (Mau Morgo, t.y.). Logo, ulus marka kimliği açısından iki noktada belirleyici olmuştur. Birincisi, "güneş" temalı logo, İspanya'nın bir turizm destinasyonu olarak önemini çağrıştırmıştır. İkincisi, İspanya ulus marka logosu olarak Miró'nun bir resminin kullanılması, ulusal kimlik ve bütünlüğünün inşasında rol oynamıştır (Nas, 2017: 190). Joan Miró'nun imzasının üzerinde bariz bir şekilde olduğu bu soyut logo, İspanya'nın günümüzde gururla kullanmaya devam ettiği ve kültürel miraslarını korumaya yönelik atıkları güzel bir adımın devamı niteliğini taşımaktadır (Kızıltaş, 2017).

2. Yer Markalaşmasının Amaçları ve Önemi

Markanın amacı; rakipleri arasında kolay hatırlanabilen, ayırt edilebilen,

tüketicide olumlu çağrışımlar meydana getiren ve tercih edilebilen bir konuma gelerek ürün satışını gerçekleştirmektedir. Yer markası; turizm, yatırım, politika, göç, ticaret gibi alanlarda o yerin varlığını ispat edebilmesi ve rakiplerinden ayrışabilmesi için yaratılan bir ürün niteliği taşımaktadır. Yer markaları, bölgesel ve uluslararası platformda tanıtımını yapmayı, mevcut olan imajını sağlamlaştırmayı ve eğer olumsuz bir imaja sahipse bunu olumlu imaja dönüştürecek yollar aramayı hedeflemektedir. Turizm, yatırım, ithalat ve ihracat gibi yerel ve uluslararası iş gücünü bölgeye çekmenin gerektiği alanlarda faaliyetlerde bulunarak ekonomik gücü bölgeye çekmeyi amaçlamaktadır. Tüm bu uygulamaları yaparken de yerin kendine has değerlerini saptayarak bu özelliklerini güçlendirmeyi ve burayı hedef kitle tarafından ilgi çekecek bir cazibe merkezi hâline dönüştürmeyi sağlamaktadır. Bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesinin ardındaki en büyük sebep, yer markalarının nihai amacı olan bölge ekonomisini güçlendirmek ve kalkındırmaktır.

Yer markasının imajı, hedef kitleyle olan bağı sembolize etmektedir. Bir yerin hedef kitle tarafından nasıl algılandığı, yer markasının imajı kapsamına girmektedir. Bu algı, kişiden kişiye farklılık göstermekle beraber olumlu ve olumsuz düşünceler ve çağrışımlar da olabilir. Bu sebeple, diğerleri arasında öne çıkmak isteyen yerler, hedef kitlesine doğru izlenimi vermeyi amaçlayarak karşı taraf için tercih edilebilir olmak için etkin imajlar yaratmayı hedeflemektedirler. Etkin bir imaj; geçerli olmalı, inandırıcı olmalı, kolay anlaşılır olmalı, ayırt edici olmalı, davetkar olmalıdır (İlgüner, Asplund, 2011: 269). Etkin bir imaj çalışması için doğru stratejilerin belirlenerek uygulanması gerekmektedir. Vela, bir yer markasının üç temel hedefi olduğunu belirtir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür; konumlandırma, marka ve kimliğin yerel toplumlar tarafından benimsenen aidiyet hissi, markanın temsil ettiği alanda olumlu algılar oluşturmak için bir mekanizma gibi çalışmasıdır (Vela, 2013). Konumlandırmanın başarısı, aidiyet duygusunu beraberinde getirerek, şehir markalarının kalıcı olmasına yardımcı olmaktadır.

Belirtildiği üzere, markanın rakiplerinden ayrışmasını ve çeşitli mecralar vasıtasıyla hedef kitleye pazarlanma süreci en önemli madde olarak ortaya çıkmaktadır. Markanın kolayca hatırlanabilir ve akılda kalıcı olması, uzun vadeli fayda sağlamaktadır. Söz konusu yer markası olduğu için pazarlaması yapılacak olan yerde yaşayan yerel halkın da marka kimliğinde söz sahibi olma potansiyeli vardır. Bir yerin kimliğini o bölgede yaşayan vatandaşlar belirler. Bu yüzden yer markası için yaratılan bu kimlik, aynı zamanda o bölgede yaşayan vatandaşları da tatmin etmelidir. Bir yer markasının başarıya ulaşmasındaki en büyük sebep; hükümet, iş insanları, sivil toplum ve hedef kitle gibi çeşitli alanlarla yaptığı iş birliklerinden dolayıdır. Bir yer markasının çabası, olumlu

yönlerini pazarlayarak hedef kitleyi harekete geçirmektir. Bunu da yalnızca doğru bir marka stratejisiyle sağlayabilmektedir.

Stratejik pazarlama planları, geçici çözümlerle sorunları geçiştirmek yerine, rekabeti kaldırabilen, yeri küresel alanda en iyi şekilde ifade edecek yapıda olmalıdır. Bir yerin pazarlama başarısını etkileyen unsurlar 5 başlık altında incelenebilir. Birincisi, o yerin nitelikleriyle diğerlerinden öne çıkmasıdır. İkincisi, yöreselliğin ve çeşitliliğin, uyumluluk ve standartlaşma ile uyumsuzluğudur. Üçüncüsü, yer ve yörelerin kendi pazarlama çabalarından kendilerinin sorumlu olmasıdır. Dördüncüsü, pazarlama planlarına, bilişim teknolojilerinin adaptasyonudur. Beşincisi ise, iletişim sürecinin yönetilmesinin önemidir (İlgüner, Asplund, 2011: 14-16). Örneğin, Avrupa kıtası ele alındığında yer pazarlama konusunda başarılı görülen bölgelerden biridir. Köklü tarihi, mimarisi, kültürel değerlerinin yanı sıra, iş gücü ve insan çeşitliliğini de barından bu bölge, yukarıda sıralanan durumların büyük bir kısmını yerine getirmektedir.

Görsel 4: “I Amsterdam” logosu, Kesselskramer, 2004.

Bir şehrin emeli, bu denli büyük bir pazarda, geleceğini garanti altına alacak eşsiz bir konumlandırma ve olumlu imaj sağlayan bir stratejik şehir pazarlama planı olmalıdır.

Her şehir, yatırımcı ve ziyaretçilerin beklentilerini karşılayacak, ürün ve yarar kombinasyonlarını çok iyi formüle etmelidir (İlgüner, Asplund, 2011: 39).

Yerler arası rekabetin günümüzde hızla artması sebebiyle yer markalaşması daha sık başvurulan bir çözüm hâline gelmiştir. Yer markalaşmasının önemi, bölgenin tanıtımını sağlayarak, potansiyel ziyaretçileri çeşitli alanlarda (turizm, yatırım, politika, göç, ticaret vb.) bölgeye çekerek ekonomiyi desteklemektir. Doğru yapılandırılmış yer markaları sayesinde dünyadaki herhangi bir bölgenin ekonomik açıdan kalkındırılması ve güçlendirilmesi mümkündür.

3. Yer Markalaşmasında Logo

Yer markaları yaratma sürecinde, pek çok farklı sektörün iş birliğiyle doğru stratejilerin ve kampanyaların üretilmesi amaçlanmaktadır. Markanın başarıya ulaşmasında tasarımcıların ortak çalışmaları alanlarında bulunmaları, markanın gerekliliklerini ve eksikliklerini iyi analiz etmeleri ve markanın yüceltilmesi gereken yönlerini doğru bir şekilde belirleyerek planlama yapmaları gerekmektedir. Tasarlanacak görsel kimliğin verdiği mesaj, markanın gerçek kimliğiyle uyum sağlamalıdır. Görsel kimliğin ifadesi, marka değerleriyle uyum sağlamadığı zaman yapılan tasarım geçerliliğini koruyamamaktadır. Çoğun-

lukla, logolar ve sloganlar özünde hiç bir fikir veya anlam barındırmadan tanı-tilmektedir. Böyle durumlarda görsel kimlikle marka değeri arasında bir bağ kurulması zorlaşmaktadır. Logonun kullanımı yalnızca sayfa kenarlarında, kartvizitlerde ve bayraklarda olmak üzere sınırlandırılır. Hükümetlerin en sık yaptığı hatalardan biri ise markalarının kullanımını zorla kabul ettirmektir. Bir marka stratejisi sadece dış dünyayla bağ kurmakla kalmaz, aynı zamanda paydaşlarla ve yerel kitleyle de bağlarını güçlendirir. Marka ve markanın görsel kimliği, başka bir yerde taklit edilmemesi için, bağlılık duygusuyla ve ortak amaç üzerine kurulmalıdır. Böylelikle, yerel paydaşlar markayı kabullenmeye zorlanmak yerine bu oyuna dahil olmaya motive olurlar. “I Love New York” (Görsel 2) ve “I Amsterdam” (Görsel 4) markaları bu yüzden yerel ve küresel alanda başarılı olmuştur. Yalnızca iyi tasarım sayesinde değil, insanları bağlı olduğu veya gururlandığı bir şeyle temsil ettiği için diğer markalardan ayrılmışlardır. New York ve Amsterdam hükümetleri logonun neyi temsil edeceğini ve nasıl farkındalık oluşturacağını düşünmek zorunda kalmamışlardır çünkü marka değeri zaten çoktan herkesin akıllarına yerleşmiştir. Logolar sadece bu marka değerini simgeleştirmeye yardımcı olmuşlardır. Başarının yolunu takip etmek isteyen bazı hükümetler, I Love New York stratejisini kullanarak, kalp sembolünü kendi şehir ve ülke markalarında kullanmaya başlamışlardır. Uluslararası alanda farkındalıkları ve itibarı olmayan bu yerlerin benzer çözümle kendilerini tanıtmaya ve ünlenmeye çabaları sonuçsuz kalmıştır. New York’un bu denli ünlenmesinin sebebi kalp sembolü değil, bu kalp sembolünün herkes tarafından benimsenerek, mevcut değerler üzerine yapılandırılıp ikonlaştırılmasındandır (Govers, 2013).

Govers, yerlerin mevcut isimleri ve kent simgeleri olduğu için logo ve sloganlara yapılan yatırımı ve ayrılan zamanı gereksiz olarak nitelendirmektedir (Govers, 2013). Hildreth, bu söylem bağlamında pazarlama müdürlerinin logo ve sloganları neden gereklilik hâline getirdiklerini sorusunu tartışmaktadır. Hildreth’e göre, bunun sebebi ilk olarak, yerlerin ve yer tanıtımı organizasyonlarının her kurumda olduğu gibi işlevini yerine getirebilmek üzere bir grafik tasarım çözümüne ihtiyaç duyduğudur. İkincisi, grafik tasarım hizmetini almanın kolaylığıdır. Üçüncüsü, prestij ve memnuniyet içindir çünkü, grafik tasarım veya başka yaratıcı bir iş, müşteriyi yeri veya organizasyonunun önemli olduğunu hissettirmektedir. Dördüncüsü, baskı ve üstünlük kurma isteğinden dolaydır. Örneğin, büyük ve uluslararası bir konferansta şık bir marka kimliği olmayan tek yer olmak (Hildreth, 2013), rakiplerin karşısında dezavantajlı bir durum oluşturmaktadır.

Hildreth’e göre bir yer markası logosunun uzun soluklu kullanımında logoyu tasarlayan kişinin ünü ve tanınırlığı etkili olmaktadır. Anonim grafik tasarımcının tasarladığı logo pek çok kez değiştirilirken, Joan Miro’ya ait İspan-

ya ve Milton Glaser'a ait I Love New York logolarının kullanımına devam edilmektedir (Hildreth, 2013). Bu yaklaşım kısmen doğru olmakla birlikte, logonun uzun süre değiştirilmemesinde toplumun yapısı büyük bir rol oynamaktadır. Bahsedilen İspanya ve I Love New York logoları, toplum tarafından benimsenmiş logolardır. Kimi ülke ve şehirlerde, özellikle yerel halkın logoya karşı olumlu ve olumsuz tepkileri logonun kullanım sınırının ölçütü olabilmektedir. Paul Rand tarafından Columbus için tasarlanan logo, günümüzde revize edilerek kullanılmaya devam edilmektedir. Orijinal logodaki harf formu değiştirilmeden kullanılmakla beraber, harfin kırılıp bir kutu içerisine alınıp renkleri değiştirilmiştir. Logo üzerinde yapılan değişiklik genel anlamda olumsuz olarak değerlendirilmektedir.

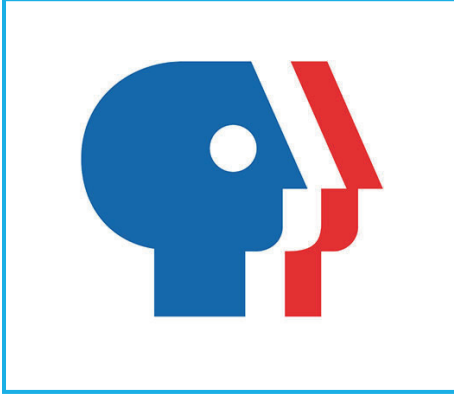
Anholt'un ülke markalaşması kapsamında logo kullanımı fikri ise şu şekildedir: Dünya çapında pek çok profesyonel kitlelere seslenen devlet temsilcileri, tutarlı ve iyi tasarlanmış bir logo ve bunun yanı sıra; kurum kimliği, kartvizit, video, broşür, web sitesi gibi araçların da katkısıyla ülke itibarını güçlendirebilmektedir (Anholt, 2013: 2). Bu noktada önemli olan logo dışında diğer görsel iletişim araçlarında da aynı stratejinin uygulanması ve bütünlüğünün sağlanabilmesidir.

Yer markalaşması ve logo, haklarında farklı görüşler olmasına rağmen birbirine fayda sağlayan iki unsur olarak görülmektedir. Logonun gereken faydayı sağlayabilmesi için hedef kitle aidiyeti, rakiplerinden ayrışma, akılda kalma ve pratik olma gibi belli başlı tasarım ilkelerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Markalaşmanın logoya katkısı, olumlu marka değerinin varlığıdır. Logonun markalaşmadaki önemi ise bu değerlerin simgeleştirilmesidir. Aynı zamanda logo, markayı görsel olarak rakiplerinden ayırıştırma görevi görmekte, bu da alıcının daha kolay seçimler yapmasını sağlamaktadır. Logonun markalaşmaya ve markalaşmanın logoya sağladığı faydalar göz ardı edilmemeli ve doğru stratejilerle bu alanda grafik tasarım çözümleri geliştirilmesine olanak sağlanmalıdır.

3.1. Tipografik Logolar

Yer markalaşması çerçevesinde şehirlerin, ülkelerin ve bölgelerin karakteristik yapılarını en doğru bir şekilde iletme kaygısı güdülerek logolar tasarlanmaktadır. Kimi şehir ve ülke logolarında sembol, kimi logolarda ise tipografi öne çıkmaktadır. Hangi tasarım elemanının öne çıkarıldığı değişkenlik göstermekle birlikte, her yer markası ihtiyaçları göz önünde bulundurularak farklı tipografik çözümlere başvurmaktadır.

Tipografik logolar ve yer markalarının arasındaki ilişki incelendiğinde, bir yer logosunun sahip olması gereken unsurlardan bahsedilebilmektedir. Avrupa Seyahat Komisyonu ve Dünya Turizm Organizasyonu'nun (ETC/UNWTO,

Görsel 5: PBS sembolü, Chermayeff & Geismar & Haviv, 1984.

2009: 148) ortak yayımında bir logonun sahip olması gereken 3 temel özellik sıralanmaktadır, bunlar: sadelik, çekicilik ve tutarlılıktır. Logonun etkisi, tutarlı olarak kullanılmasıyla ve zaman içinde tanınmasıyla orantılıdır. Bir logo karmaşıksa (çok fazla görsel eleman kullanılmışsa) nadiren o destinasyonun özeti yansıtmaktadır (ETC/UNWTO, 2009: 146).

Logo (Logotype); iki ya da daha fazla tipografik karakterin sözcük oluşturacak şekilde okunması amacıyla bir araya getirilmesiyle yaratılan ve bir ürüne, kuruluşa ya da hizmete ait marka ya da amblem özelliği taşıyan simgelerdir (Becer, 1997: 195).

Bugün dilimizdeki karşılığı 'simge' ve 'özgün yazı' olan 'amblem' ve 'logotype' sözcükleri, iki farklı kavram olarak ayrı ayrı sözcüklerle de her iki kavramı kapsayan tek bir LOGO sözcüğüyle de ifade edilebilirler (Çam, 2006: 9). Tipografik logoları (logotype) amblem ve simgelerden ayıran en önemli özellik, bir araya getirildiğinde anlamlı sözcüklerden meydana gelen harfleri içermesidir. Çoğunlukla da belli bir dilde ifade edilen sözcüklerle oluşturulan logolarla, evrensel değerlere sahip sembollerle tasarlanan logolar pek çok açıdan karşılaştırılmaktadır.

Ürünleri uluslararası alanda satmak için, markanın pek çok farklı dilde konuşabilmesi gerekmektedir. Kolaylıkla tanınabilen sembollerin çeviriye ihtiyaçları yoktur. Kültürü veya dili ne olursa olsun tanınabilen semboller, şirketlerin dil bariyerini aşmalarını, uluslararası alanda rekabeti ve geniş çaplı medyada markanın tutarlılığını sürmesini sağlamaktadır (Airey, 2010: 13). Örneğin PBS logosu yalnızca sembolden oluşmaktadır ancak, tipografi kullanılmamasına rağmen marka bilinirliği yüksek olduğundan kolaylıkla tanımlanabilmektedir (Görsel 5). Sembol ve işaretler yardımıyla gerçekleşen iletişimi, yazıyla iletişimle karşılaştırdığımızda belirgin farklılıklara rastlanmaktadır. Sembollerle iletişimin yazıdan en belirgin farkı; akılda kalıcılığı, kolay öğrenilebilirliği, hızlı anlamlandırılabilmesi, evrensel anlam ve algı boyutlarına sahip olmasıdır (Uçar, 2004: 21). Bu yaklaşımlara göre; tipografi, yazı, hangi dilde yazıldıysa o dili konuşanlar tarafından algılandığı için iletişimi sınırlandırmaktadır. Aynı zamanda alıcının anadiline göre değişkenlik gösterdiğinden kişinin adaptasyonunu güçleştirmektedir.

Tipografik mesaj; sözel, görsel ve seslidir: Tipografik unsurlar, okundukları ve sözle yorumlandıkları sırada izlenmekte, görsel olarak algılanmakta, duyulmakta ve işitsel olarak yorumlanabilmektedir (Becer, 1997: 184). Becer'e göre, etkili tipografi mantık ve sezginin birleşimidir. Mantık ve sezgi arasındaki denge, görüntü ile söz arasında belirli bir denklemin kurulmasına bağlıdır. Tipografik simgeler, söz dizimsel ve anlamsal olmak üzere iki farklı boyutta var olur: Tipografik yaklaşım simgenin biçimiyle ilgili ise, söz dizimsel boyut ön plandadır. Ya da simgeye özel bir anlam yüklenerek etki yönü değiştirilebilir (Becer, 1997: 185). Eğer tipografinin sadece sözsel bir anlamı varsa, görsel olarak daha az etkilidir. Tipografî, sözsel ve görsel olarak bir anlam ifade ediyorsa, sadece entelektüel anlamda değil, hissiyata ve duygulara da hitap eder (Poulin, 2011). Bu yaklaşımlara göre; tipografinin aynı zamanda işitsel bir boyutu vardır ve bu nedenle sözsel ve görsel ifade ile tüm duygulara hitap eden yapıya sahiptir.

Görsel 6: Mother & Child tipografik logosu, Herb Lubalin ve Tom Carnase, 1965.

Tipografik logolar; sözsel ve görsel iletişim kurarken, semboller yalnızca görsel iletişim kurmaktadır. Mayer'in yaklaşımına göre; sözcükler ve resimler, yalnızca sözcüklere oranla daha kolay öğrenilmektedir. Sözcükler ve resimler bir arada sunulduğunda sözel ve görsel zihin modelleri arasında bir bağlantı gerçekleşmektedir (Mayer, 2012). Bu yaklaşıma göre, tipografik logolar birden fazla kanal aracılığıyla seslendiği için öğrenme ve akılda kalıcılığı daha fazla olarak değerlendirilebilmektedir. Örneğin Mother and Child logosu, iletilmek istenen mesajı hem sözcükle hem de harfler ile oluşturduğu sembol aracılığıyla iletmektedir (Görsel 6). Fakat dil, sosyo-kültürel yapı ve yaş gibi faktörler göz önünde bulundurulduğunda tipografik logoların algılanması, sembollere göre daha güçtür. Ancak sözsel, görsel ve işitsel denge doğru bir şekilde sağlandığında sembol içeren bir iletiden daha etkili bir hâle gelmektedir. Logotaypın öğrenilmesi, izleyiciler tarafından görünme, okunma ve seslendirilme sıklığına bağlı olduğu için çeşitli yöntemlerle günlük yaşamın bir parçası hâline getirilmesi ve tanımlanabilen bir göstergeye dönüşmesi gerekmektedir (Ergüven, 2012: 15).

Tipografik logolarda dil faktörü önemli bir dezavantaj olarak görülmektedir. Dil, sözsel ve işitsel iletişimi kısıtlar ancak, çok dilli tipografiye dair çalışmaların tasarımcılar tarafından geliştirilmesi bu probleme ilişkin yeni çözümler sunmaktadır.

Sonuç

Araştırma kapsamında başta ülkeler ve şehirler olmak üzere, “yer” kapsamına giren tüm yerleşim alanlarına ait markalar ile tipografi arasındaki ilişki incelenmiştir. Yer markalarının değerlendirilmesi çerçevesinde, yer markalarında tipografik uygulamalar konusunda bazı sonuçlara rastlanmaktadır. Yer markalarında tercih edilen tipografi, harekete geçirici unsur olarak önem kazanmaktadır. Yer markaları dinamiktir, bu nedenle değişime ve dönüşüme açıktır. Tipografinin yenilenmesi açısından esnek olunmalı fakat; çok sık değişimden kaçınılmalıdır. Aidiyet duygusunu öne çıkaran ve halkla duygusal bağ kurabilen tipografi güçlüdür. Tipografi, sözsel ve görsel ve işitsel anlama sahiptir. Tipografinin işitsel boyutu, sembollerle karşılaştırıldığında hislere doğrudan hitap etmede daha etkilidir. Bunun yanı sıra, yer markalarına ait tipografik logoların yanı sıra bu yere has özellikleri taşıyan bir yazı tipi ailesi, markanın kapsamını genişleterek; reklam kampanyalarında, yerel ve ulusal yazışmalarda, bilgilendirme ve yönlendirme tasarımlarında da kullanılmasına olanak sağlamaktadır.

Yer markalaşmasında tipografinin yeri belirlenirken, yer markalarının kavramsal ve biçimsel karmaşalar yaşadıkları göz önünde bulundurulmuştur. Yer markalarının yapılandırılmasında meydana gelen hataların, tasarım aşamasını da etkileyerek hatalı saptamaları içerebileceğini göstermektedir. Örneğin, marka değerlerini yanlış ifade eden bir yer markası, aynı hatayı görsel kimlik tasarım sürecinde de yaşayarak, hedef kitle aidiyeti, rakiplerinden ayrışma, akılda kalma ve pratik olma gibi özellikleri taşıyamadığından başarısız olmaktadır. Bu sebeple, ilk aşamada yer markalarının ihtiyaçlarının doğru belirlendiğinden emin olunmalıdır. İkinci aşamada, markalaşma sürecinden sorumlu tüm birimlerin; ajanslarla, grafik tasarımcılarla ve tipograflarla bir arada çalışarak fikir alışverişi içerisinde olmasına özen gösterilmelidir.

Benzer çözümleme yöntemlerinin uygulanması, yer markaları için birtakım sorunları ortaya çıkarmaktadır. Yer marka logolarının çözümlenmesinde daha önce yapılmış örneklerin iyice araştırılıp benzer veya çağrışım yapan tasarımlardan kaçınılmalıdır. Birbirine benzeyen ve çağrışım yapan tasarımlar yer markalarında kullanıldığı sürece; taklit, çalıntı gibi ithamlarla yüzleşmeye mecbur kalmaktadır. Bu da markanın dışarıdan görünümünü olumsuz olarak etkilemektedir. Bu sebeple, yer markası yaratma sürecinde tasarlanan başta logo ve diğer uygulamalar özgün, o yere has özelliklerin de dahil edildiği, farklı yaklaşımlara sahip olmalıdır.

Gün geçtikçe artan küresel rekabetle başa çıkmak isteyen yer markaları bu ayrımı yaratabilen tipografik çözümlere ihtiyaç duymaktadır. Bu çözümlerlerin yapılandırılmasında ajanslara, grafik tasarımcılara ve tipograflara tasarımsal ihtiyaçları doğru bir şekilde saptamak ve değerlendirmek adına büyük

görevler düşmektedir. İlk günkü gibi ayakta kalmayı başarabilen ve zamansız olarak nitelendirilen yer markaları; hedef kitlesi ve amacına göre çözümleme yöntemi doğru saptanmış, aidiyet duygusu yüksek, abartılı dekoratif öğeler içermeyen, sürdürülebilir, dengeli, okunabilen ve anlaşılabilen, sade ve tasarım alanında daha önce denenmemiş, özgün bakış açılarına sahip olduğu sürece başarılarını uzun yıllar koruyabilmektedirler.

KAYNAKÇA

- Airey, D. (2009). *Milton Glaser on "I Love New York"*. Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2018, Logo Design Love: <https://www.logodesignlove.com/i-love-new-york-logo> adresinden erişildi.
- Airey, D. (2010). *Logo Design Love: A Guide To Creating Iconic Brand Identities*. USA: New Riders.
- Álvarez Martínez, O. (2010). *Branding Spain: Analyzing the organizations behind the image of Spain in Sweden*. Yüksek Lisans Tezi: Gotland University, Visby.
- Anholt, S. (2011). "Beyond the Nation Brand: The Role of Image and Identity in International Relations." *Exchange: The Journal of Public Diplomacy*: Vol. 2: Iss. 1, Article 1.
- Baker, B. (2012). *Destination Branding for Small Cities — Second Edition*. Creative Leap Books.
- Becer, E. (1997). *İletişim ve Grafik Tasarım*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Blanco-Gomez, ML (2013). *Destination Branding: The Case Of Spain* Romanian Economic and Business Review – Special issue 2013.
- Brand Guideliness. (2008). *I Love New York Brand Guideliness*. Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2019, UnderConsideration: https://www.underconsideration.com/brandnew/archives/brand_guidelines_tpa_nov_2008.pdf adresinden erişildi.
- Briciu V.A. & Briciu A. (2016). A Brief History Of Brands And The Evolution Of Place Branding. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov Series VII: Social Sciences, Law*, Vol. 9 (58) No. 2.
- Çam, A.T., (2006). *Türk Grafik Tasarımcıları LOGO*. İstanbul: Alternatif Yayıncılık.
- De Vicente, J. (2004). *State Branding In The 21st Century*. Yüksek Lisans Tezi: The Fletcher School, United States.
- Ergüven, A. (2012). *Ardışık Logotayplar ve Görsel Algı*. Sanatta Yeterlilik Tezi:Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- ETC/UNWTO. Handbook on Tourism Destinations Branding. (2009). World Tourism Organization and European Travel Commission, Madrid, 2009.
- Govers, R. (2013). *Place Branding and Public Diplomacy 9: 71*, Why place branding is not about logos and slogans, Palgrave Macmillan.
- Hildreth, J. (2013). *Place Branding and Public Diplomacy 9: 217-222*, The joys and sorrows of logos and slogans in place branding, Palgrave Macmillan.
- İlgüner M., Asplund, C. (2011). *Marka Şehir*, İstanbul: Marketing Yayınları.
- Kızıldaş, S. (2017). Mekân Pazarlama Yaklaşımıyla Ülke ve Şehir Logolarının Analizi *Medeniyet Sanat, İMÜ Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, 2017, s. 214-229.
- Mathew, T. (2018). *Reviving Columbus's 'Dancing C's'*. Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2018, City Lab: <https://www.citylab.com/design/2018/02/reviving-columbuss-dancing-cs/553688/> adresinden erişildi.
- Mau Morgo. (t.y.). *Joan Miró - The Force of Matter*. Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2018, Mau Morgo: <http://www.maumorgo.com/Joan-Miro-The-Force-of-Matter> adresinden erişildi.

Mayer, R. E. (2002). Multimedia Learning. *The Annual Report of Educational Psychology in Japan* 2002, Vol. 41, 27-29. Department of Psychology, University of California, Santa Barbara.

Nas, A. (2017). *Ulus Markalama – Dünyadan Örneklerle Kuram ve Uygulama*. İstanbul: Kriter Yayınevi.

Poulin, R. (2011). *The Language of Graphic Design: An Illustrated Handbook For Understanding Fundamental Design Principles*. Beverly, Massachusetts: Rockport Publishers.

Thirst (t.y). *Columbus Community*. Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2018, 3st: <https://3st.com/work/columbus-community-branding> adresinden erişildi.

Türk Dil Kurumu. (2018). “Yer”. Erişim Tarihi: 18. Mart 2018, Türk Dil Kurumu: <http://www.tdk.gov.tr/> adresinden erişildi.

Uçar, T. (2014). *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*. İstanbul: İnkılap Yayınları.

Vela, J. (2013). Place Branding: A Conceptual And Theoretical Framework, *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, (62), 467-471.

Visit Columbus (t.y.). *Paul Rand & Columbus Indiana*. Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2018. Visit Columbus Indiana: <https://columbus.in.us/paul-rand/> adresinden erişildi.

GÖRSEL KAYNAKÇASI

Görsel 1. Columbus’un mimari tarihini anlatan kitap kapağı tasarımı ve logosu, Paul Rand, 1974. *Simplicity And Boldness Paul Rand*. Erişim Tarihi: 21 Ocak 2019, DC AIGA Blogspot: <http://dcaiga.blogspot.com/2010/11/simplicity-and-boldness-paul-rand.html> adresinden erişildi.

Görsel 2. “I Love New York” logosu, Milton Glaser, 1977. *I Love New York*.

Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2018, Wiki Media: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:I_Love_New_York.svg adresinden erişildi.

Görsel 3. İspanya ulus logosu, Joan Miró, 1983. *Espana*.

Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2018, Brands Of The World: <https://www.brandsoft-heworld.com/logo/espana> adresinden erişildi.

Görsel 4. “I Amsterdam” logosu, Kesselskramer, 2004. *I Amsterdam*.

Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2018, Kessels Kramer: <https://www.kesselskramer.com/project/i-amsterdam/> adresinden erişildi.

Görsel 5. PBS sembolü, Chermayeff & Geismar & Haviv, 1984.

Sixty Years of Logos: Chermayeff and Geismar’s Visual Legacy of Iconic Designs. Erişim Tarihi: 23 Haziran 2019, Yatzer: <https://www.yatzer.com/cghnyc-60-years> adresinden erişildi.

Görsel 6. Mother & Child tipografik logosu, Herb Lubalin ve Tom Carnase, 1965.

Herb Lubalin. Erişim Tarihi: 23 Haziran 2019, Logolog: <https://logolog.co/herb-lubalin/> adresinden erişildi.

ORTODOKS RUSYA'DA HERETİK AKIMLAR

Dr. Öğr. Üyesi Servet DOĞAN*

Öz: Katolik Dünya ve Batı Avrupa'da olduğu ölçekte olmasa bile Ortodoks Rusya'da da bir takım "heretik" cereyanlar gelişmiş ve Ortodoks Kiliseyi uğraştırmıştır. Ortodoks dünyada heretik akımların hareket noktaları genelde kilise hiyerarşisi, İsa'nın tanrılığı, müesses din şekilciliği, din istismarı ve ikonlara ibadeti reddetme şeklinde olmuştur. Aynı şekilde Kutsal Kitabı anlam ve yorumlama yetkisinin Ortodoks Kiliseye ait olmasına karşı çıkmıştır. Rusya'daki heretik dinî akımlar Batıdaki reformist akımlardan daha güçlü bir şekilde toplumdaki adaletsizliğe, şahsi mülkiyete, Kilisenin ve devletin otoritesine karşı çıkmışlardır. Rus Ortodoks Kilisesi ve siyasi otorite bu akımlarla zaman zaman şiddete ve baskıya başvurarak mücadele vermiştir. Ancak Hristiyan dünyanın doğusundaki reform hareketleri ve heretik cereyanlar Batıdaki kadar büyük çaplı olmadığı gibi uzun yıllar sürecek din savaşlarına da neden olacak boyutta olmadı. Aynı şekilde bu akımlara karşı engizisyon ve haçlı seferleri de söz konusu olmamıştır. Zaman zaman kovuşturma, toplu sürgün ve nadiren yakarak idamlar olmuşsa da bazen de Çar ve Ortodoks Kilise onlarla uzlaşma yoluna giderek veya dinî özgürlükler vererek sorunu halletme yoluna gitmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Hristiyanlık, ortodoksi, heretik akımlar.

HERETIC MOVEMENTS IN ORTHODOX RUSSIA

Abstract: Although it was not on the same scale as in the Catholic World and Western Europe, a number of heretical movements developed in Orthodox Russia and troubled the Orthodox Church. In the Orthodox world, the starting points of the heretical movements have generally been in the form of the church hierarchy, the divinity of Jesus, the formalism of establishment religiosity, religious abuse, and refusal to worship icons. Likewise, it was opposed to the Orthodox Church's authority to understand correctly and interpret the Bible. Heretic religious movements in Russia opposed the injustice in society, personal property, the authority of the Church and the state more strongly than the reformist movements in the West. The Russian Orthodox Church and the political authority have struggled with these movements from time to time, resorting to violence and repression. However, the reform movements in the Eastern Christian world were not as large-scale as in the West, nor were they such that they would not cause religious wars that would last for many years. In the same way, there have been no inquisitions and crusades against these religious movements. Although there have been occasional prosecutions, mass deportations and rarely executions by burning, sometimes the Russian State and the Orthodox Church have gone to get rid of the problem by reconciliation or granting the those movements religious freedoms.

Key Words: Russia, Christianity, orthodoxy, heretical movements.

ORCID ID : 0000-0001-8835-6041

DOI : 10.31126/akrajournal.1145454

Geliş tarihi : 19 Temmuz 2022 / Kabul tarihi: 26 Aralık 2022

*Samsun Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü.

Giriş

Rusya’da dinî hareketler üç grupta ele alınabilir. İlki Ortodoks Rusya’nın kendi içinde ve şartlarında doğan oluşumlar, ikincisi Rusya’ya Batıdan gelen Protestan–Evanjelik köklerden beslenen anlayış ve üçüncüsü olarak Yahudilikten esinlenen yahut Eski Ahit’e daha ağırlık veren gruplardır¹ 10. yüzyılda Rusya’da Ortodoks Hristiyanlık dışı olarak değerlendirilen ilk dinî hareket Bulgar kökenli Bogomil hareketidir.²

Çarlık dönemi Rus tarihçilerinden N. Khlebnikov (1840-1880) ve N.I. Kostomarov (1817-1885) Rusya’daki heretik hareketlerin ortaya çıkmasını tamamen içtimai siyasi sebeplerle açıklayamaya çalışmıştır. Onlara göre bu hareketler Ortodoks Kilisenin iç çatışmaları olup zamanın sosyal, politik ideolojik sorunların bir uzantısıdır. V. S. Ikonikov (1841-1923) Bolşevik devrimi öncesi tarihi anlatırken Rusya’daki heretik hareketlerin kaynağını Yahudilik, Protestanlık ve Bogomilizm gibi dış etkenlere bağlamaktadır³

Sovyet Antropolog B. A. Raybakov’un (1908-2001) Litvanya ve Moldavya ve Macaristan gibi ülkelerdeki dinî oluşumlardan örnekler vererek heretik akımların ortaya çıkışlarındaki dış tesirleri tamamen reddedip sorunu Rus toplumundaki sınıf çatışmasıyla izah etmeye çalışmışlardır.⁴

Rusya’da ortaya çıkan reform hareketlerinin ortak özellikleri, Katolik Avrupa’da olduğu gibi, kilise hiyerarşisini ve İsa’nın tanrılığını reddetmeleridir. Kilise içi reformlar da söz konusudur. Ayrıca Diğer Hristiyan, Yahudi elbette Katolikliğin kendi içerisindeki reformları gibi öze dokunmayan Ortodoks ve

1. Şir Muhammed Dualı, “Rus Ortodoksluğunu Protesto Etmenin İmkânı: Malakanlar/Manevi Hristiyanlar”, *M Şir Muhammed Dualı, “Rus Ortodoksluğunu Protesto Etmenin İmkânı: Malakanlar/Manevi Hristiyanlar”*, Milet ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, (25 Haziran 2018), s. 82; “Sects and Heresies in Russia” <https://www.orthodoxphotos.com/readings/true2/sects.shtml> (Erişim 01 Haziran 2022).

2. Hareketin adının kurucusu olan rahip Bogomil’den geldiği söylenmektedir. Bu mezhebe göre Tanrı’nın Logos (İsa) ve Sataniel (Şeytan) olmak üzere iki oğlu vardır. Tanrı bu kusurlu maddi âlemin yaratıcısı olamazdı. Maddi âlemi yaratma işi büyük oğul Sataniel’e verilmiş fakat o isyan etmiş, insanlığı Sataniel’in esaretinden kurtarmak için Tanrı küçük oğul İsa’yı yeryüzüne göndermiştir. Bogomiller sıkı riyazet kurallarını uygulayan Gnostik bir harekettir. 13. Yüzyılda bu mezhep Güney Avrupa’ya kadar yayılmıştı. Uygulanan birçok kovuşturma baskılara rağmen bu mezhep Rusya’da 18. yüzyıla kadar mensup bulabilmiştir. Ancak Kırbaç Cemaati ve İğdişler gibi farklı oluşumlar içerisinde Bogomillerin fikirleri yaşamaya devam etmiştir. Bk. Janko Lavin, “The Bogomils and Bogomilism”, *The Slavonic and East European Review* 8/23 (1929), 272-273; Cahit Akşit, *Dinler Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul 2017, s. 291; Olga Tabachnikova (ed.), *Facets of Russian irrationalism between art and life: mystery inside enigma*, Rodopi, Leiden 2016, s. 318.

3. V. I. Koretsky, “Heresies in Russia”, *TheFreeDictionary.com*, <https://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Heresies+in+Russia>, (Erişim 31 Mayıs 2022).

4. V. I. Koretsky, *agy*.

İslam dünyasında olduğu gibi Gnostik özellikler taşıyan akımlar da söz konusudur. Bunların dışında Rusya'ya özgü anarşist, devlet ve şahsi mülkiyet karşıtı ve ortak mülkiyeti savunan bir nevi dindar Komünist hareketler de söz konusudur. Bu hareketlerin ve Rus toplumundaki etkilerinin araştırılması Komünist Devrimin neden Batı Avrupa'da değil de Rusya'da kolay zemin kazandığı hakkında ipuçları verebilir.

Rus Heretik akımları için yapılan değerlendirmelerden biri de bilimsel gelişmelere yaptıkları katkılardır. Heretik hareketlerdeki hümanist düşüncelerden yola çıkılarak, bu akımların siyaset nazariyeleri, edebiyat-resim sanatları ve hatta bilimsel bilginin gelişmesinde katkılarının büyük olduğunu ileri sürülmüştür.⁵

1. Heresi ve Ortodoksi

“Ortodoksi” kavramı, Yunanca “doğru öğreti” anlamına gelmektedir. Heretik olmayan, gerçek Hristiyanlığı, doğru öğretiyi temsil eden manasında kullanılmaktadır. Her mezhep, kelime anlamında kendince Ortodoks'tur. Ancak Kilise tarihi bağlamında Ortodoks kelimesi bir genel bir de özel anlamda kullanılmaktadır. Genel anlamda 1054 yılında meydana gelen Büyük Şizma'ya kadar kastedilen *Ana Akım Hristiyanlıktır*. Ana Akım Hristiyanlık kendini doğru inanca sahip olması bakımından Ortodoks, Evrensel olması bakımından Katolik diye isimlendiriyordu. 1054'teki ayrışmadan sonra Merkezi Roma ve en yüksek dinî otoritesi Papa olan Batı Hristiyanlığına *Katolik*; merkezi İstanbul ve en yüksek dinî otoritesi İstanbul patriği olan Doğu Hristiyanlığına *Ortodoks* denildi. O günkü ayrışmanın nedeni Kutsal Ruh'un Baba'dan (Roma) mı yoksa Baba ve oğuldan (İstanbul) mı çıktığı sorunundan ibaretti. Zaman içerisinde siyasetin de etkisiyle ayrılık büyümüştür.⁶

Heresi Yunanca *haireomai*: seçmek fiilinden gelip Kitabı Mukaddes'te isim formunda on defa geçmektedir. Bazen farklı dinî gruplar için kullanılmıştır. Sadukiler, Ferisiler gibi.⁷ Yeni Ahit'te *heresi*, Hristiyanlık karşısında yanlış öğreti yahut inancının ilkelerinin inkârı veya Hristiyan itikadına zıt herhangi

5. Koretsky, *agm*, Polonya'daki Socinian Hareketi için benzer bir durum gözlemlenmiştir. Bk. Marian Hillar, “The Philosophical Legacy of the 16th and 17th, Century Socinians: Their Rationality”, *Philosophy of Religion*, Texas Southern University, <https://www.bu.edu/wcp/Papers/Reli/ReliHill.htm>, (27.02.2020); Servet Doğan, *Aryüsçü Hristiyanlık Gotlar Dönemi ve Sonrası* (Ankara: Eski Yeni, 2021), s. 233.

6. Ortodoksi kavrama için bk. Andreas J. Köstenberger, Michael J. Kruger, *The heresy of orthodoxy: how contemporary culture's fascination with diversity has reshaped our understanding of early Christianity* (Wheaton, Ill: Crossway, 2010), s. 23-25.

7. Resullerin İşleri 5/17,15/5; Korintlilere Mektup 11/19, Galatyalılara Mektup 5/20, 2. Petrus'un Mektubu 2/1.

bir doktrini ifade eder. İsa'nın yolundan çevirmek, ona ve onun işlerine olan güveni sarsmak gibi anlamlarda da kullanılmıştır.⁸

Bu çalışmada *heretik gruplar* kavramı gerek teolojik konularda gerek bazı ritüellerin icrası konusunda Rus Ortodoks Kilisesi'nden ayrılan gruplar için kullanılacaktır.

2. Rusların Hristiyanlığı Kabulü ve Rus Ortodoks Kilisesi

10. yüzyılda Ruslar savaşlar ya da ticaret gibi sebeplerle bireysel veya küçük gruplar hâlinde Hristiyanlığa girmeye başlamıştı. Ancak devlet düzeyinde ilk Hristiyan olan Kiev Knyazkası (Prensesi) Olga'dır (925–969). Onun müttefik kazanmak ve bağımsızlığını tehlikeye atmamak için Hristiyan olduğunu söyleyenler de vardır. Bu bağlamda, Hristiyan devletler tarafından putperest kabul edilen Rusların, diğer devletlerle ticarî ilişkiler kurmakta zorlandıkları ve bu sebeple ekonomik bunalım yaşadığı ileri sürülmektedir.⁹

Hristiyanlığı kabul eden ilk kinez (prens) Vladimir Olmuştur. *Yılların Hikayesi*'nde¹⁰ yeni bir din arayışı içindeki Vladimir'in 986 tarihinden sonra Bulgar Müslümanlarla İslam'ı, Hazar Yahudileriyle Yahudiliği, Roma'dan gelen temsilcilerle Katolikliği, Bizans'tan gelen filozofla da Ortodoksluğu tartıştığı ve sonunda Ortodoks Hristiyanlığı seçtiği anlatılmaktadır.¹¹

İstanbul'un Türkler tarafından fethinden üç yıl önce, 1449'da Türklere karşı Papalığın desteğini kazanmak isteyen Bizans İmparatoru ve Patrikliğinden ayrıldığını ilan etmişlerdir. Metropolit İon döneminde Rus Ortodoks Kilisesi ilk defa İstanbul Patrikliğinden bağımsızlığını ilan etmiştir.¹²

8. Khoo, "Heresies Ancient and Modern" <http://www.febe.edu.sg/assets/pdfs/studyresource/Heresies.pdf> ts, (Erişim: 10.04.2018), s.1.

9. Rukiye Aysun İnan, *18. ve 19. Yüzyılda Duhaborlar* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara, 2020, s. 15; "History of the Russian Orthodox Church| Facts and Details". https://factsanddetails.com/russia/People_and_Life/sub9_2b/entry-4999.html (Erişim Tarihi 19.06.2022).

10. *Yılların Hikayesi*, (Povest Vremennihlet) Rusların Hristiyanlığı kabulünden (988) sonra Bizans tarih yazıcılığı geleneğinde 11. yüzyılın başlarında Kiev'de kaleme alınan bir kroniktir. Ruslar ve ilişkide buldukları komşuları (Orta çağ Doğu Avrupa sında Bizans, Almanlar, Lehler, Çekler, İskandinav halkları, Finler Hazarlar, Volga ve Türkler hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bk. Ahmet Ulsan, "Yılların Hikayesi (Povest Vremennihlet), Tarihteki Yeri ve Önemi", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 5/10, 183-204 Kasım 2013, s. 184.

11. İnan, *agt*, s. 15-17; "History of the Russian Orthodox Church| Facts and Details". https://factsanddetails.com/russia/People_and_Life/sub9_2b/entry-4999.html, (Erişim Tarihi 04.07.2022).

12. İnan, *agt*, s. 17-18. Rus Ortodoks Kilisesi, I. Petro zamanında batılılaşma hamlesi çerçevesinde tamamen devletin kontrolü altına girmiştir. Petro, 1721'de patrikhaneyi lağvederek, *Kutsal Sinod* adı altında tamamen devlet memurlarından oluşan bir yapı oluşturmuştur. Böylece

3. Rusya’da Heretik Akımlar

3.1. Esnaf Hareketi (Strigólniki-Стригольники)

Rusya’da Ortodoks Kilisesinin heretik olarak değerlendirip mücadeleye giriştiği ilk dinî grup 11. Yüzyılın başlarında ortaya çıkan Esnaf Hareketidir (Strigólniki). *Strigólniki* kelimesi kesmek, tıraş etmek anlamındaki *strizhka* (стрижка) kelimesinden gelmekte olup, *strigolniki* berber, terzi vb. esnaf kelimesini ifade temektedir. Çünkü hareketin ilk mensupları şehir esnafından oluşmaktaydı.¹³ Alexeev’e göre isim, hareketin ortaya çıkışından 150 yıl sonra kullanılmaya başlamıştır ve etimolojik olarak *kesmek/strich* fiilinden geldiği kesin değildir. Pagan Slav tanrısı *Stribog*’dan veya kara *büyüye tutulmuş* kelimelerinden geldiği de ileri sürülmüştür.¹⁴

Hristiyanlığın Ruslar tarafından kabulüyle beraber, aslında kitlelerin Hristiyanlıkla birlikte başlayan feodalleşmeye karşı bir direniş içerisinde olduğu da gözlemlenmektedir. 1024 ile 1071 yıllarında Suzdal bölgesindeki köylü (smerdy) ayaklanmaları kilise karşıtı bir özellik taşımaktadır. 11-12. Yüzyıl heretik hareketlerinin temel özelliği üyelerinin halk tabakası ve Kilise hiyerarşisinin en alt derecesini oluşturan mahalle/köy papazlarından oluşmasıydı.¹⁵

Papaz atanması esnasında piskoposlara bir ödeme yapılması teamüldendi. 1375 yılında sıradan bir vatandaş olan Karp Strigolnik böyle bir ödemenin

19. yüzyıla kadar kilisenin sosyal hayata müdahalesi de olabildiğince kısıtlanmıştır. (Bk. William J. Leatherbarrow-Derek Offord (ed.), *A History of Russian Thought*, Cambridge University Press, Cambridge 2010, s. 172) 17 Nisan 1905 tarihinde *Dini Tolerans Genelgesi* yayınlanıncaya kadar Rusya’da, Ortodoks mezhebinden başka bir Hristiyan mezhebe ya da başka bir dine geçmek kanunen yasaktı. Bu tarihe kadar, Ortodoks Misyonerlerle Rus polisi heretiklerle mücadeleyi birlikte yürütmüştür. (Bk. Heather J. Coleman - *Defining Heresy: The Fourth Missionary Congress and the Problem of Cultural Power after 1905 in Russia, Neue Folge*, Franz Steiner Verlag, 52/1, Bd 2004, s. 70.) 1917’de Bolşevikler yönetime geldiğinde, Patrikhane yeniden açılmıştır. Bununla birlikte Kilise Ne Komünizm ne de I. Petro öncesi gücüne kavuşamamıştır. Sovyet döneminde, çoğu kilise ve manastırın kapatılması ve dinî törenlerin şiddetle caydırılması nedeniyle kilisenin faaliyetleri daha da kısıtlandı. 1980’lerdeki Gorbaçov döneminde, kilisenin mülkleri ve hakları geri verildi. 1917’de restore edilen ve ancak sonraki yetmiş yıl boyunca baskı altında tutulan Rus Ortodoks Patrikhanesi, 1992’den itibaren din ve toplum hayatında etkisini artırmaya başladı. 996’da komünist cumhurbaşkanı adayı Gennadiy Zyuganov bile kampanya sırasında Hristiyan olduğunu açıkça göstermek zorunluluğu hissederek Patrikle aynı karelerde yer almaya çalıştı. 1995’te Yeltsin yönetimi, tüm dinî gruplardan oluşan iş birliği Konseyi adlı bir danışma organı oluşturdu. Konseyde, Ortodoks, Katolik, Müslüman, Budist, Yahudi, Baptist, Pentekostal ve Yedinci Gün Adventistleri dahi birer temsilci bulunduruyordu. (Bk. “History of the Russian Orthodox Church| Facts and Details”)

13. V. I. Koretsky, “Heresies in Russia”, *TheFreeDictionary.com* (Erişim 31 Mayıs 2022); Alexey I. Alexeev “A few notes about the strigol’niki heresy”, *Cahiers du monde russe* 46/46/1-2, 285-296. (01 Ocak 2005), s. 289.

14. Alexeev, *agm*, s. 290.

15. Hahn, “Religious Heresies in 14th-16th Century Russia” (Erişim Tarihi 06. 06. 2022).

adaletsizlik olduğunu ileri sürerek kilisenin bu uygulamasına karşı çıkmıştır.¹⁶ Karp da diğer Orta Çağ Avrupa reformistlerinde görüldüğü gibi sakramentleri, papaza günah itirafını, manastır hayatını ve kilise hiyerarşisini (klerikal sistemi), evlilikte rahip kutsamasını reddetmiştir. Özellikle günah itirafı sırasında para ödemenin tamamen bir sömürü olduğunu savunmuştur.¹⁷

Karp'ın fikirleri daha çok Piskov bölgesinde yayılmıştır. Piskov, o zamanlar Novgorod ve Moskova'dan bağımsız yarı cumhuriyet diyebileceğimiz Piskov-veche yönetimiyle idare ediliyordu. Novgorod'a kıyasla farklı dinî gruplara karşı daha hoşgörülü bir ortama sahipti. Avrupa ve özellikle Almanya ile sıkı ilişkiler içerisindeydi. Dolayısı ile Moskova'ya nazaran *Diğer Rusya*'yı temsil ediyordu. Piskov'a sınır olan Litvanya ve Polonya Almanya ve Rusya'yı gözlem altında tutuyordu. Ayrıca Katolik Polonya Litvanya Rusya için *yükselelen bir diğer* idi.¹⁸

Esnaf Hareketi kilise hiyerarşisini, manastır hayatını ve ibadetleri inkâr ediyordu. Onlara göre komünyon, şeytan kovma ve günah çıkarmanın aslen dinde yeri yoktur. Din adamına ihtiyaç olmaksızın merasimler yerine getirilebilir. Kilise ritüelleri halkı zenginlere köle yapmak için uydurulmuştur Esnaf hareketi ikonlara da karşıdır. Şekilcilikten ahlâkî sadeliğe dönmeyi savunmuşlardır. Bu hareketin İsa'nın tabiatı konusunda Ortodoksluktan farklı bir görüşlerinin olup olmadığı bilinmemektedir.¹⁹

Esnaf Hareketinden bazılarının İsa'nın ölümü ve yeniden dirilişi konusundaki Ortodoks Kilisenin öğretisini reddettikleri, İsa'yı sadece bir öğretmen ve vaiz olarak gördükleri bilinmekte ama açık bir teslis karşıtı inanç bildirgeleri/iman ikrarları olup olmadığı bilinmemektedir. Sovyet tarihçi A. I. Klibatov'a göre onların teslis karşıtı görüşleri *Markion* grubu üyelerince açıkça ifade edilmiştir.²⁰

3.2. Yahudileştiriciler (Zhidorovstvuyushchiye-жидовствующие)

Rusya'daki heretik hareketlerden biri de Yahudileştiriciler adlı cemaattir. Yahudilere benzetildiğinden bu adı alan cemaate Cumartesi yasaklarını gözetenler anlamında *Subbotniki*, faaliyet gösterdikleri bölge hasebiyle de

16. "An Historical Account of the Raskolniks" *The Athenæum: A Journal of Literature, Science, the Fine Arts, Music, and the Drama* (British Periodicals Limited, November 26 London, 1836), s. 825.

17. Hahn, *agy*, Alexeev, *agm*, s. 286; Şir Muhammed Dualı, "Rus Ortodoksluğunu Protesto Etmenin İmkânı: Malakanlar/Manevi Hristiyanlar", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, (25 Haziran 2018), 79-80.

18. "Sects and Heresies in Russia"

19. "Sects and Heresies in Russia"

20. Koretsky, *agm*.

Novgorod-Moskova Cemaati de denmiştir.²¹ Yahudileştiriciler hakkında bilgi veren kaynakları Zhigankov lehte ve aleyhte olan kaynaklar olarak iki grupta ele almıştır. Lehte olan kaynaklar Fedor Kuritsyn, Ivan Kuritsyn ve Ivan Chernij gibi cemaatin kendi mensuplarının kaleme alınmış olan kaynaklardır. Rahip Savva, Iosif Volotski, önceden cemaat mensubu iken Ortodoksluğa dönen Denis gibi cemaate karşı Ortodoksiyi savunanların eserleri de aleyhte olan kaynaklardır. Ayrıca 1490 Konsili ve Voskresenk *Kronikleri* de aleyhte olan kaynaklar olarak zikredilebilir.²²

Yahudileştiriciler 15. yüzyıldan önce Novgorod'ta ortaya çıkmış ve bilahare Moskova, Piskov ve Tver bölgelerinde taraftar bulmuştur.²³ Yahudileştiriciler, Esnaf hareketinin bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir. 1470'li yıllarda Novgorod gücü, yükselen Moskova Knezliği karşısında Litvanya ile ilişkileri geliştirmeyordu. Bu durum 1490- 1504 yılları arasında yeni ortaya çıkan heretik akımların tespit edilip kontrol altına alınması için bir dizi Rus Ortodoks konsillerin toplanmasına zemin hazırlamış ve hareketin etkisi azalmıştır.²⁴

Yahudileştirici hareketinin doğuşu Prens Michail Alexandrovich'in Yahudi iş adamları ile birlikte Novgorod'u ziyaretiyle ilişkilendirilmiştir. Kilisenin mallarını ve topraklarının halka dağıtılması ve 1667 yılında yaşanan *Büyük Şizma (Raskol)* sonucu ortaya çıkan hareketlerden olduğu değerlendirilmeleri de yapılmıştır.²⁵

Yahudileştiriciler Cemaati, İsa'nın uluhiyetini kabul etmemişlerdir. Yahudi asıllı Zacharia ben Aron Yahudileştirici Hareketinin öncüsü olarak kabul edilir. Zacharia, Novgorod büyük dükü Alexander'in doktoru idi. Bu yüzden devlet erkânından birçoğunu tarafına çekmeyi başarmıştır. Hariciye nezaretinden Fedor Kuritsyn de bu hareketin öncülerindendi. Devletin resmi desteklediği Nikon reformlarına karşısı çıktıkları için devlet tarafından tehdit olarak algılanması doğaldı.²⁶

Yahudileştiriciler Cemaati hem köylüler hem de asillerden taraftar bulmuştur. Fikirlerini *Yeni Öğreti* adı altında anlatan Fedor Kosoy teslisi, feodal yapıyı, kilise hiyerarşisini ve ayinleri reddediyordu. Savaşı meşru kılacak hiçbir mazeretin olmayacağını savunuyordu. Maddi olan şeyleri kötü görmüyor, bilakis hayatı güzelleştiren şeyler olarak değerlendiriyordu. Hayatın değerli

21. Oleg Zhigankov, *The Issue of Antitrinitarianism in the Fifteenth- Century Novgorod-Moscow Movement: Analysis and Evaluation*, Andrew University, Doktora Tezi, Michigan 2000, s. 1.

22. Zhigankov, *age*, s. 10-18.

23. Koretsky, *agm*.

24. Hahn, *agy*, Dualı, *agm*, s. 80.

25. Hahn, *agy*.

26. Sects and Heresies in Russia”

olduğunu vurguluyordu.²⁷

Bu cemaat İsa'nın uluhiyetini, kilise hiyerarşisini, Ortodoks ayinleri ve ikonları kabul etmemektedir.²⁸ Sovyetler Birliği dönemi yazarlarından Natalia Kazakova ve Yakov S. Lur, Hristiyanlığın en tutarsız taraflarından biri olan teslisi reddetmelerinden dolayı Novgorod-Moskova Cemaatinden övgüyle bahsetmektedirler.²⁹

Zacharia'nın yazdığı eserlerin, 1481'deki Moğol işgali sırasında imha edildiği düşünülmektedir. Ancak eserlerine yapılan atıflardan, içeriği hakkında önemli bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Ona yapılan atıflardan sadece kendi düşünceleri değil, Kiev Yahudi cemaatinin felsefi-dinî yapısı hakkında da az çok bilgilere ulaşılabilir. Zacharia'nın Novgorod'daki din adamlarıyla bilgi alışverişinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Novgorod-Moskova Cemaatinin muarızı Rus Ortodoks yazarlardan Joseph Volotsky (1439-1515) "Türedi Heretik Hikâyeler" adlı yazısında Zacharia'nın büyüyle uğraştığını anlatmaktadır. Volotsky'nın anlattığına göre Denis ve Aleksey isimli iki Rus vatandaşı onun fikirlerinden etkilenmiş ve Yahudilere özenmişlerdir. Aleksey ve karısı kendileri için Abraham ve Sare ismini daha uygun bulmuşlardı. Denis'e gelince o da alışveriş merkezlerinde dolaşarak farklı meşreplerden kimseleri ve Novgorod'un önde gelen birçok simasını cemaate katmayı başarmıştır.³¹

1480'lerde Moskova'da, Yahudileştiriciler hareketi mensupları eğitimin ruhu özgürleştireceğini savunan Fedor Kuritsin etrafında toplanmıştır. Hümanist fikirleriyle ön plana çıkan Cemaatin Moskova'daki mensupları Novgorod'daki mensuplarına göre daha seküler olarak değerlendirilmiştir. Çar III. Ivan'ın gelini Elene Stefanova da cemaatin üyelerinden biri olmuştur.³²

Yahudileştiriciler, 1504 yılında kanun dışı ilan edilerek ve öncü konumundakilerin çoğu farklı hapisanelere atılarak bir araya gelmeleri engellenmiştir. Hareketin mensupları, *Cumartesi halkı* adı altında faaliyetlerine devam etmişlerdir. Yahudileştiriciler, kutsal gün olarak cumartesini kabul ediyor ve sünnet oluyorlardı.³³

Feodal yapıya karşı olan Novgorod-Moskova Cemaati, kilise mallarının müsadere edilmesi ve halka dağıtılmasını savunuyordu. Bu sebeple cemaat,

27. Koretsky, *agm*.

28. Koretsky, *agm*.

29. Zhigankov, *age*, s. 5.

30. Алексеев, *agm*.

31. John V A Fine, "Fedor Kuritsyn's 'Laodikijskoe Poslanie' and the Heresy of the, Source: Speculum", The University of Chicago Press, 41/3, 1966, s. 504.

s. 504; Алексеев, *agm*.

32. Koretsky, *agm*.

33. "Sects and Heresies in Russia"

Moskova Kinezi tarafından başlangıçta destek de görmüştür. Ancak cemaat mensuplarının sayısının hayli artmasından endişelenen Knez, reel politik gereği tekrar Ortodoks kilise ile anlaşma yoluna gitmiştir. Bir yandan Volotsky, Yermolai Erasmus, Zinovy ve Otenky gibi yazarlar, cemaatin fikirlerine yönelik reddiyeler yazarken; diğer yandan Novgorod başpiskoposu Gennady, cemaat mensuplarına savaş açmıştır. Solovesk şehrinde birçok cemaat mensubu hapse atılmış, Kosoy Litvanya'ya kaçmak zorunda kalmıştır.³⁴ Bu dönemde Ivan Wolf Kritsy, Dimitri Konoplev ve Ivan Maximov gibi cemaatin öncüleri yakılarak idam edilmiş, cemaatin birçok mensubu da işkenceye tabi tutulmuştur.³⁵

3.3. Eski Müminler (Staroobryádstvo-Старообрядчество)

Eski Müminler adlı heretik grup 1650 yıllarında Rusya'sında patrik Nikon ve takipçilerinin bazı ibadet ve dualarda yaptığı reformlara karşı çıkıp bilindiği şekliyle ibadet etmeyi savunanlara verilen isimdir.³⁶ Slav dilindeki dinî metinlerde yanlışlar olduğu tespit edilmiş ve Grekçe asıllarıyla tashihi yoluna gidince bazı ayinlerin icra şeklinde düzeltmeler yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bunlar Ekmek şarap ayininde ekmek dilimlerinin sayısı, istavroz çıkarırken kullanılacak parmak sayısı kaç defa *Allaluia* denileceği gibi konuları kapsıyordu.³⁷ Yapılan reformlar Çar tarafından onaylanınca reformlara karşı çıkıp eski usulle devam etmeyi savunanlar çeşitli şekillerde baskı ve kovuşturmayaya maruz kalmışlardır. Avvakum ve Kolomnalı Pavel gibi birçoğu da öldürülmüştür.³⁸

Mütercim Rahip Maksim Grek 1518 yılında, Rusya'daki dua kitaplarında bulunduğu düşünülen hataları düzeltmek üzere Moskova'ya gelmiştir. Ancak Rus Ortodokslarının Floransa Konsili ve İstanbul'a duyduğu öfke sebebiyle, Maksim Grek planlanan tercüme tashihleri işini tamamlayamadan 1521'de görevinden uzaklaştırılmıştır. Sonrasında Çar IV. İvan (1547-1584) döneminde 1551 yılında toplanan Stoglav Konsili'nde konu yeniden gündeme gelmiş, konsilde eski Rus ayinlerinin ve din kitaplarının İstanbul'ununkinden daha doğru olduğu kabul edilmiş ve düzeltmelerin eski Rus metinlerine göre yapılması kararlaştırılmıştır.³⁹

34. Koretsky, *agm*.

35. Koretsky, *agm*.

36. Leatherbarrow – Offord, *age*, s. 172.

37. "History of the Russian Orthodox Church, Facts and Details"; Philip Calington, "Russian Church reforms of the 17th century and the emergence of the Old Believers". 2018. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.21504.58885> (Erişim Tarihi Erişim 19.06.2022), s. 61.

38. Phillip Calington, "Russian Church Reforms of the 17th Century and the Emergence of the Old Believers", 2018. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.21504.58885>.

39. Rukiye Aysun İnan, *18. ve 19. Yüzyılda Duhaborlar*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara 2020, s. 61.

İstanbul ile farklılıkların giderileceğine dair bir kararnamenin 1653 yılında Kiliselere gönderilmesiyle reform süreci başlamıştır İstenilen ilk değişiklik, iki parmakla çıkarılan istavrozun üç parmakla yapılmasıdır.⁴⁰ Böylece, 1551 yılında Stoglav Konsili'nde alınan iki parmakla istavroz çıkarma kararı resmen yasaklanmıştır.⁴¹ İstavroz çıkarmadan ilk bahseden 2. yüzyılda yaşamış olan kilise babası Tertulianus'tur. Ancak o detaya girmemiş sadece işaretin alına yapıldığını zikretmiştir.⁴² Epiphanius ise ilk zamanlar istavrozun Tanrı'nın birliğine vurgulamak için tek parmakla yapıldığını nakletmektedir.⁴³ Callington tek parmakla istavroz çıkarmanın 4. Yüzyıla kadar sürdüğünü fikrindedir. Yine ona göre iki parmakla istavroz muhtemelen Monofizitlere karşı İsa'nın iki tabiatlı olduğu Ortodoks inancına vurgu için başlatılmış olmalıdır. Nitekim Kudüslü Cyril konuyu anlatırken, parmak yerine *parmaklar* ifadesini kullanmaktadır.⁴⁴

Ancak bu cevaplar Nikon'un istediği yönde olmamış, İstanbul Patriği söz konusu farklılıkların önemsiz, imanla ilgili temel meselelerde ortaklığın önemli olduğunu ifade etmiştir. Nikon, çardan yeni imtiyazlar beklerken aksine çar durumu onaylamıştır. Yeni patrik seçilene kadar da Nikon hapse atılmış, 1666'da bir konsil toplanmıştır. Toplanan konsilde Nikon'un azledilmesine rağmen yaptığı reformlar onaylanmış, bu reformları kabul etmeyenlerin aforoz edileceği açıklanmıştır. Ayrıca Stoglav Konsili'nde dinî metin ve ibadetlerle ilgili alınan kararlar reddedilirken, Eski Müminler konsil kararına "eğer biz sapkınsak, kutsal babalarımız, çarlar ve patrikler de sapkın" diyerek itiraz etmişlerdir. Ayrıca Nikon'u da eski yerel dindarlığı yıkmak ve Roma iğrençliğini getirmekle suçlamışlardır.⁴⁵

Eski Müminler, Nikon'un reformlarını *Nikonculuk* diye isimlendirip hereetik bir yapılanma olarak görmüşlerdir.⁴⁶

1666 Konsilinde alınan aforoz kararı, Eski Müminlere karşı oldukça sert bir tutum takınılması sonucunu doğurmuştur. Kilise ayinine katılmayanların takibi yapılarak tespit edilmiştir. Ayine katılmadığı tespit edilenlerin hapsedileceği,

40. İnan, *agt*, s. 20.

41. Rus Ortodoks Kilisesinde İstavrozun kaç parmakla yapılması gerektiği konusunda fiili çatışmalara sebep olacak tartışmalar yapılmıştır. Bu konudaki tartışmalar için bk. Calington, "Agm", s. 26-35.

42. İnan, *agt*, s. 22.

43. Tertulianus, "De Corona" *Church Fathers*, (Erişim 23 Aralık 2022). bl. 3; Calington, *Agt*, s. 26.

44. Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis. Book I (Sects 1-46)*, 2. Genişletilmiş Baskı, Nag Hammadi and Manichaeic Studies, Cilt 63, Leiden; Boston: Brill, 2009; bl. 12; Calington, *agt*, s. 26.

45. Calington, *agt*, s. 26-27.

46. İnan, *agt*. s. 23.

eğer pişman olmazlarsa diri diri yakılacağı ilan edilmiştir. Yoğun baskı altında olan Eski Müminlerin birçoğu artık dünyanın sonunun yaklaştığını ve Decal'ın yakın bir zamanda ortaya çıkacağını düşünerek hiçbir direniş göstermeden ölümü beklemiştir. Bazıları ise çareyi liderleriyle beraber kendilerini ahşap barakalara hapsedip ateşe vermekte bulmuştur.⁴⁷

1667 yılında toplanan Moskova Büyük Konsiline İstanbul ve Kudüs'ten de katılımcıların dâhil olduğu Rusya dışından 14 piskopos iştirak etmiştir. Bir yıl önceki konsilde reform öncesi pratikleri kınayan bir karar alınmamışken, bu sonucunda tam tersi olmuştur. İki parmakla istavroz çıkarmak bir Aryüsçü-Nesturî sapkınlık olarak kınanmıştır. Aynı şekilde Eski Müminlerin yaptığı ve reform öncesinde uygulandığı gibi *İsa Duası*'nda "Efendi İsa Mesih, Tanrı Oğlu, bize merhamet et!" şeklinde dua etmek de Aryüsçü sapkınlığı olarak nitelenmiştir.⁴⁸ Üç yerine iki defa *Alleluia* denmesi, Latin sapkınlığı olarak nitelendirilmiştir. Eski Müminlerin aforozuyla yetinilmeyip birer suçlu olarak devlet güçlerine teslim edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁹

Patrik Nikon'un reformlarına karşı çıkan guruplar genel adı olarak *Eski Müminler (Selefiler)* olarak anılmışsa da bu grup ibadetler ve ahlaki kurallarda kendi arasında farklı görüşlere sahiptir. Kilise hiyerarşisi reddedilmekle birlikte din adamı ve halk olarak iki mümin sınıfı kabul edilmiştir.⁵⁰

18. yüzyılda dinî bölünmüşlük Rusya'da, devlet için bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. Aynı dönemde Eski Müminler de Rus Ortodoks Kilisesine dönmeye başlamışlardır. 1783 yılında Resmi Ortodoks Kilise, Eski Mümin cemaatinin bulunduğu Ergiz, Kazan, Sent Petersburg bölgelerinde aynı cemaatin papazlarını atamada sakınca görmemiştir. Devletle anlaşma yoluna giden Eski Müminlere, *Dost Selefiler (Soglasniski)* ismi verilmiştir. 1885 Kazan Konsilinde Eski Müminlerle Rus Ortodoks Kilisesinin birleştiği ilan edilmiştir. 1970'e doğru Rusya dışındaki Eski Müminler de Rus Ortodoks Kilisesine katılmışlardır.⁵¹

Bugün Eski Müminlerden bahsedildiğinde, birbirlerinden uzak duran üç ayrı cemaat anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki din adamı sınıfına (klerji) sahip olanlardır. Bunlar bugün topluca reformlara karşı olmakla birlikte daha ılımlı yaklaşan gruptur. Onlar reformlardan önce kendilerinin ve atalarının yaptığı gibi dinî yaşamlarını sürdürmek istemektedirler. Ana kiliseyle ayrılığa

47. Calington, *agt*, s. 11; Nikon'un hayatı, fikirleri ve eserleri için bk. *Ag*t, s.11-15.

48. İnan, *agt*, s. 24.

49. Aslında bu konuların Aryüsçülüğü ilgilendiren tarafı yoktur. Lakin Kilise tarihinde *Aryüsçülük* tartışma konusuyla alakası olsun olmasın *sapkınlık* ile eş anlamlı kullanılmıştır. Buradaki suçlamada buna bir örnektir.

50. Calington, *agt*, s. 58.

51. "Sects and Heresies in Russia"

düşmeye istekli durmazlar. Reform sonrası Rus Ortodoks Kilisesi tarafından atanmış rahiplerinin yürüttüğü ayinlere katılırlar.⁵²

İkinci grup, “Bezhpopotsvy” denilen ve din adamı sınıfı kabul etmeyenlerdir. Bunlara göre, şu an dünyayı kendini reformlarla gösteren Deccal yönetmektedir. Yine onların anlayışına göre reformları kabul edenler, havarilerin yolundan ayrılmış demektir. Bu sebeple kilise hiyerarşisini de aynı gerekçe ile kabul etmemektedirler. Bezhpopotsvy kiliselerinde altar ve kutsalın kutsalı bölümü yoktur. 1694 yılında topladıkları Nizhni Novgorod Konsilinde artık sahih ayin üzere atanmış bütün rahipler vefat etmiş bulunduğundan dolayı yeni rahip kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdir. Yani bir kurum olarak klerji karşıtı olmayıp sahih yolla atanmış bir rahibin kalmadığından dolayı bunu kabul etmezler. Nitekim Filistin’e gittiklerinde oradaki rahiplerin ayinlerine katılmışlardır.⁵³

Tek inançlılar (Edinovertsy) diye isimlendirilen üçüncü grup, Rus Ortodoks Kilisesi ile birlik içinde olmaya çalışan ancak tüm ibadetleri reformlardan önceki gibi sürdürmelerine izin verilen Eski Müminlerden oluşmaktadır.⁵⁴

3.4. Maneviyatçılar (Dukhobory-Духоборы)

Maneviyatçı olarak tercüme etmeyi tercih ettiğimiz “*dukhobory*” kelimesi, Rusçada *Дух(Duh)* ruh, *бороть(borit)* mücadele etmek kelimelerinden oluşmakta olup, “*ruhla mücadele eden*” anlamına gelmektedir. Bu ismi, hareketin mensupları ile karşıtları başka anlamda kullanmaktadır. Mensupları “*Hristiyanlık ruhu için düşman ruhlarla mücadele edenler*” şeklinde yorumlarken; karşıtları “*ruha karşı savaşanlar*” anlamında kullanmıştır. Böylece *Dukhabor* ruha karşı değil ruhla birlikte mücadele etmek anlamında da anlaşılabilir.⁵⁵ Onlar, dinin pratiği konusunda müesses dinin şekilcilğine karşı çıkmışlardır. Bilgi teorisinde ise hakkın bilgisinin ancak ruhsal bir tecrübe ile elde edilebileceğini savunmuşlardır. Nitekim bilgi teorisinde aynı noktada olan diğer *Malakan* ve *Subbotniki* ile birlikte İngilizcede *Spiritual Christians* kategorisinde ele alınmışlardır.⁵⁶

Maneviyatçıların kökeni hakkında iki farklı görüş bulunmaktadır. Rus etnograf Svetlana Inikova gibi Ortodoks tarihçilere göre Maneviyatçılar, Batı menşeli reformların Rusya’daki uzantısıdır. I. V. Lopukhin’e (1756-1816)

52. “Sects and Heresies in Russia”

53. Calington, *agt*, s. 62-63.

54. Calington, *agt*, s. 65-67.

55. Bk. Yaşayan Kitap, 5. Mezmur 5, 63 Cümle, 40; İnan, *agt*, s. 43.

56. Nicholas B. Breyfogle, *Heretics and colonizers: forging Russia's empire in the south Caucasus*. Cornell University Press, Ithaca 2005, s. 9-10. J. Eugene Clay, “Russian Spiritual Christianity and the Closing of the Black-Earth Frontier: The First Heresy Trials of the Dukhobors in the 1760s”, *Russian History* 40/2 (2013), s. 222.

göre hareket yereldir ve Ortodoks Kiliseden bir kopmadır.⁵⁷ Maneviyatçıların fikirleri Ortodoks Hristiyanlığın metinlerinin spiritüel bir yorumudur. Ortodoks bir din adamı olan Kirill Petrov ikonlara hürmet etmenin, kilisede ayin icra etmenin, sakramentlerin asılsız şeyler olduğunu ileri sürmüştür. İkonları put kiliseyi de pagan tapınağı olarak görmüştür.⁵⁸

Manevi yatçılar benzer bazı ortak özelliklerinden dolayı Kırbaç Hareketi, Bogomillerle ilişkilendirilmiştir. Ancak dinî grupların en uzak inançlarla bile bazı ilginç benzer yönleri ve uygulamaları son derece doğaldır. Ama bu gerçek de bize yakın bölgelerinde bulunan ya da bir şekilde iletişime geçmiş olabilecekleri akımlardan hiç etkilenmediği sonucuna götürmez. Avrupa’da Luther’le başlayan reform hareketlerinin yansımalarının Rusya’ya hiç ulaşmamış olma ihtimali yoktur. Ayrıca Anabaptistler, Sosinyenler ve Kuveykirların Çar’ın muhafız alayını teşkil eden *Stresiler* üzerinde etkileri olduğu bilinmektedir.⁵⁹

Manevi yatçıların ortaya çıktığı ilk yerleşim yerleri Harkov, Yekaterinaslov ve Tambov şehirleridir. Maneviyatçıların ismi bilinen ilk lideri 1750 ile 1775 tarihleri arası arasında Ekaterinaslov’da yaşamış olan Silvan Kolesnikov’dur. Onun ismi 1791 metninde geçer. Rus Ortodoks Kilisesi’nin ayinlere değer vermesi de takipçilerinin kiliseye ya da başka bir mabede gitmesinde sakınca görmemiştir.⁶⁰

Manevi yatçıların sözlü geleneğinin sonradan yazıya dökülmüş olan metinlerinden *Yaşayan Kitap*’ta ismi geçen liderler arasında sayılan tek kişi Ilarion Pobirahin’dır. Pobirahin, *Kitab-ı Mukaddes*’in lafzi anlamını sorun çıkarıcı ve kafa karıştırıcı bulmuştur. Ona göre yazılı kelimeler ölüdür, Tanrı’nın ruhu tarafından ilham alınmazsa Rus Ortodoks Kilisesi’nin ibadetlerinde ve inancında görüldüğü gibi insanlar onu yanlış yorumlarlar. Maneviyatçıların sözlü gelenekle aktardığı birçok mezmurun yazarının Pobirahin olduğu tahmin edilmektedir.⁶¹ Her aile birçok mezmuru ezbere bilir ve çocuklarına ezberlettirir.⁶²

Manevi yatçıların teslis ve İsa’nın tabiatı konusunda farklı izahlar bulunmaktadır. Teslisin üç uknumunu Baba’yı hafıza, Oğul’u akıl, Kutsal Ruh’u irade olarak yorumlamışlardır. Maneviyatçı liderlerinden Tambov “Baba ışık, Oğul hayat, Kutsal Ruh huzurdur” şeklinde bir izah getirmiştir.⁶³

57. Clay, *agm*, s. 227.

58. Clay, *agm*, s. 227.

59. Bk. İnan, *agt*, s. 53.

60. İnan, *agt*, s. 62-63.

61. İnan, *agt*, s. 67.

62. Svetlana A. Inikova - Koozma J. Tarasoff, *History of the Doukhobors in the Archives of Vladimir D. Bonch-Bruевич, 1886-1950s: an annotated bibliography* (New York: Legas, 1999, s.117.

63. İnan, *agt*, s. 141.

Maneviyatçıların teslis yorumu Ortodoksinin aynı özde eşit tanrılıklara sahip üç şahıslı tek tanrısı değil, Sabellius'un üç şekilde tezahür eden tek şahıslı tanrısıdır. Bu anlayış Ortodoksiye göre sapkınlıktır. Ortodoksi tarihi boyunca *tanrılıkta eşit ama birbirinden farklı fonksiyonları olan tek öz üç şahıs* konusunda tavize yanaşmamış, aksini iddia edenleri aforoz etmiştir.⁶⁴

İnikova Maneviyatçıların Tanrı'yı bir kişilik olarak değil, bağımsız bir var oluş olmadan her yere yayılmış evrensel akıl, yüce hikmet olarak algıladıklarını ileri sürmüştür. Bu da onların panteist bir anlayışa sahip olduklarını söylemektedir. Onların Baba, Oğul ve Kutsal Ruhu *yükseklik, mesafe ve derinlik* şeklinde açıklamaları da panteist bakış açısını teyit etmektedir.⁶⁵

Maneviyatçılar Ortodoksinin *asli günah* inancını reddetmişlerdir. Onlara göre insan ruhu, Tanrı ruhunun bir görünüşü olup, dünya yaratılmadan önce de vardır. Âdem'in dünyaya düşüşü de alegorik bir anlatıdır. Bu olay bir defalık değil, insanın şahsında kıyamete kadar devam edecek bir durumdur. Herkes kendisi günah işler ya da kurtulur. Dünyaya düşen her insanın, önceden düştüğü gibi yeniden düşme ihtimali vardır. Dünyaya düşüşle temiz ruh karanlık dünyaya gelmiş olur. İnsan dünyaya imtihan için gönderilmiştir.⁶⁶

Kendilerinin dışındaki Hristiyanlarla tartıştıklarında, Kitabı Mukaddes'ten delil getiriler ancak bu onu otorite kabul ettiklerinden değil güvenli bir yolu olduğu içindir. Maneviyatçılar açıkça söylemeseler de Kitabı Mukaddes'i otorite olarak görmemişlerdir. Dahası yazılı metnin ölü olduğunu ve bilgi teorilerinin gerektirdiği gibi hakikatin bilgisinin ancak manevi tecrübe ile mümkün olduğunu savunmuşlardır.⁶⁷

Maneviyatçılar göre Kilise, herhangi bir mekânda olmadığı gibi, taştan tuğladan inşa edilmiş bir yapı da değildir. Müminlerin ruhlarında ve kalplerinde inşa edilmiştir. Kilisenin dört duvarından ilki Mesih'in yerini dolduran çocuklarıdır. İkinci duvar damadı için gelin olan temiz bir bakirenindir. Üçüncü duvar kralın elçileri ihtiyarlarıdır. Dördüncü duvar dulların ve barışın elçileridir. Üç kapısından ilki giriş, ikinci kapı çıkış, üçüncü kapı emirlerdir. Üç penceresinden ilki vahiy, ikincisi ilham, üçüncüsü itidaldir. Kilise Tanrı'nın kullarıyla kaplıdır. Tanrı'nın kelimeleriyle döşenmiştir. Kutsal yağ erdemdir. *Sunak* gerçek Hristiyanlar için sığınaktır. *Haç* Mesih'in çilesidir. *İncil* İsa'nın kendisidir. *Papaz* adil, saygın, kalbi temiz, iyi ve asil çobandır. *Lütuf* akıl için talimatlardır. *Ayin kadehini* ve tütünün içindeki ateşi de Tanrı Sözü, *tütsülüğü*

64. Sabellius'un teslis tasavvuru için bk. Epiphanius, *The Panarion*, s. 123-124; Zafer Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk, Geç Antikçağda Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan Kitap, İstanbul, 2017, s. 221-222; Doğan, *age*, s. 38, 47-48.

65. İnan, *agt*, s. 143.

66. İnan, *agt*, s. 143-159.

67. İnan, *agt*, s. 89-95.

salih ameller, *tütsüyü* istek olarak yorumlamışlardır.⁶⁸ İkonlara hürmet göstermek yerine birbirlerine hürmet gösterirler.

Dünyevî otoriteyi kabul etmedikleri ve eşitliği savundukları için doğal olarak resmi otorite ile başları derde girmiştir. Rus devletine ve Çara açıkça bir isyan söylemine sahip olmamışlar, ancak dünyevi otoriteye bağlanmayı, askerlik yapmayı, ne olursa olsun silah kullanmayı reddetmişlerdir.⁶⁹

Maneviyatçıların savunduğu devletin gereksizliği, şahsi mülkiyet karşıtlığı, tüm insanların eşitliği gibi fikirlerin Rusya'yı Komünizme hazırladığı söylenebilir. Almanya'da köylü ayaklanmasının Luther tarafından desteklenmemesinden dolayı Batıdaki reform hareketleri sadece papalık karşıtlığı ile sınırlı kalmış eşitlik ve mülkiyet karşıtlığı gibi konularda güçlü sesler çıkmamıştır. Ancak klerikal sisteme ve Ortodoksinin zaman içinde geliştirdiği ritüellere karşı çıkış hem Avrupa'daki hem Rusya'daki reformist hareketlerin ortak özelliklerindedir.

3.5. Sütçüler (Malakanlar-Молокане)

Sütçüler, manevi kültürel zeminlerinden dolayı Maneviyatçı Hristiyanların türevi bir harekettir. Perhiz günleri yasak olan süt ve eti Ortodokslara muhalefetlerini belirtmek için bolca tükettiklerinden dolayı, Ortodokslar kendilerine bu adı takmıştır. Onlar kendilerine *Maneviyatçı Hristiyan* demektedirler. Ayrıca “Yeni doğmuş bebekler gibi, hilesiz sütü andıran Tanrı sözünü özleyin ki, bununla beslenip büyüyerek kurtuluşa eresiniz” ifadesine dayanarak *Sütçüler* ismine de karşı çıkmamışlardır. Bu Hareket de kendi içinde gruplara ayrılmıştır. En büyüğü Constant grubudur. Diğerleri ise Priguni cemaati, Don Cemaati, Komünist Malakanlardır.⁷⁰

Şir Muhammed Dualı ise Malakan hareketini Maneviyatçıların değil Novgorod-Moskova Cemaatinin bir kolu olduğunu ileri sürmektedir. Şöyle ki Çar III. İvan (ö. 1505) zamanında etkisi kırılan cemaat, 16. yüzyılın sonlarında Moskova'da yeniden canlanarak iki kola ayrılmıştır. İlki rasyonel yapıda ve Yahudilik etkisi altında olan *Subbotniki* (*Şabatçılar*) hareketin öncüsü olmuş, diğeri Yahudilik unsurları barındırmayan ve ilerde Sütçüleri oluşturacak olan Bashkin ve Kosoy'un hareketi olmuştur.⁷¹

Sütçüler Hareketi 18. yüzyılın ortalarından itibaren Tambov bölgesinde ya-

68. Aurelio Palmieri, “The Russian Doukhobors and Their Religious Teachings”, *The Harvard Theological Review* 8/1 (1915), s. 9-80.

Palmieri, “The Russian Doukhobors and Their Religious Teachings”, 79-80; İnan, *age*, s. 169- 74.

69. İnan, *agt*, s. 132.

70. Dualı, *agm*, s. 83.

71. Dualı, *agm*, s. 81.

şayan Don Kazakları arasında doğmuştur. Hareketin kurucusu Semen Uklein (ö. 1809) olarak kabul edilmektedir. Uklein, daha önce Rusya'daki rasyonalist Protestan akımın öncüsü sayılan Tvertinov'un takipçisi idi. Askerlik görevi ve vergi vermeyi reddetmiş eşitli ve adalet söylemiyle kısa sürede çok sayıda taraftar toplamıştır.⁷²

Sütçüler Ortodoks Kilisenin ibadet ve merasimlerini reddetmişler, *azizler* gibi yüceltici unvanları doğru bulmamışlardır. İbadeti dua yapmak ve Zebur okumakla sınırlı tutmuşlardır. Eğlence partileri, sigara ve halk ağızlarını da kendilerine haram saymışlardır.⁷³ İkonlara saygıyı putperestlik olarak değerlendirmişlerdir.⁷⁴

Sütçüler Ortodoksların neredeyse tüm ayin ve pratiklerine karşıdrlar. Kilise Hiyerarşisini kabul etmedikleri gibi rahipleri ve mabet olarak bir Kiliseleri de yoktur. Bir araya geldiklerinde ibadetleri birlikte dua etmek, maneviyat üzere sohbet etmek, Kutsal Kitabı okuyup yorumlamak ve şarkı söylemekten ibarettir. İçlerinden herhangi biri, Kutsal Kitabı yorumlama yetkisine sahiptir. En yaşlıları cemaate liderlik eder. Tanrı ayinler, ikonlar, relikler ve din büyükleri vasıtasıyla kendisiyle bağ kurulan bir şey değildir. Daha ziyade eşitlik, kardeşlik, akılcılık, kendini geliştirme gibi şeylerle Tanrı'ya ibadet edilebilir.⁷⁵

Sütçüler, teslisi inkâr etmemişlerdir ancak Ortodoksiden farklı yorumlamışlardır. Tanrı kendisini Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olarak nitelendirmiş ve üç benlik şeklinde tek ve bölünmez bir bütündür. Yani Ortodoksinin üç şahsı yerine üç benlik kavramını tercih etmişlerdir. Mesih'in bedeninin maddi olmadığını, İsrail'in bedeni gibi bir bedene sahip olduğunu, ölümünün de beşer ölümü gibi olmadığını savunmuşlardır.⁷⁶ Tanrı en üstün akıl, soyut, aşkın ve her insana kutsal ruhunu indiren bir tanrıdır. Çünkü o her insana inebilir. Ekim devrimi öncesi Bolşevikler onlara sempati ile bakmış hatta devrim esnasında desteklerini almışlardır. Aralarındaki dayanışma 1930'lara kadar sürmüştür. Ancak Komünist rejimin düşmanlarına karşı şiddet kullanması ve destekçi çilerinden de aynı şeyi beklemesi aralarını açmıştır.

1913 yıllarına kadar bir milyon kadar mensubu olduğu tahmin edilmektedir. Bugün Gürcistan ve Azerbaycan'da cemaatleri bulunmaktadır. Bir dönem Kafkasya'da yaşadktan sonra Kanada'ya göç etmişlerdir.

72. Dualı, *agm*, s. 84.

73. "Sects and Heresies in Russia"; Christel O. Lane, "Socio-Political Accomodation and Religious Decline: The case of the Molokan Sect in Soviet Society" *Comparative Studies in Society and History*, Nisan 1975, 17/2 s. 221.

74. Dualı, *agm*, s. 87.

75. Lane, *agm*, s. 221-229.

76. Dualı, *agm*, s. 87-88.

3.6. Mesih Cemaati (Christovshina-Чристовшина)

Mesih Cemaati, II. Korintoslulara Mektup 6:16'daki ifadelerden yola çıkarak kendilerinin Tanrı'nın mabedi olduğuna, Tanrı'nın onlarda yaşadığına inanıyorlardı. Dinî toplantılarında ilham alabilmek için kendi etraflarında dönüp kollarını meleğin kanadymış gibi sallayıp kırbaçla kendilerine vuruyorlardı.⁷⁷

Bu hareket kendi müminler topluluğunu erkek ve kadın peygamberler, mesihler, tanrı annesi tarafından sevk ve idare edilen gemiler olarak görüyorlardı. Tayfaları *tanrı annesi* ve *mesihler* olan bu geminin kaptanı erkek ya da kadın peygamberlerdi. Cemaatin her bir neferi riyazetle *mesihlik* makamına yükselebilirdi. Riyazetle amaçlanan kutsal kitabı mütalaa etme, ilahi söyleme, sema ve zıplama gibi birtakım yöntemlerle transa geçmekti. Cezbelenmekten de maksat ilham şeklindeki tanrısal bilgiye ulaşmaktı.⁷⁸

Danilo Filippov öncülüğünde 17. yüzyılda Kendilerini *Mesih Cemaati* (*Christovshina*) diye isimlendiren bir grup ortaya çıkmıştır. Böyle isimlendirme sebepleri her bir grup üyesinin *Mesih* olduğuna inanmalarıydı. Kadınların da *theotokos* (*tanrı annesi*) olduğuna inanılıyordu. Rus tarihçiler ve din adamları onlara ibadet ederken kendilerini kırbaçladıkları için Kırbaçlayanlar adını vermişlerdir. Tarih boyunca farklı isimlerle anılsalar da genellikle (Khlysty/Хлысты) ismi kullanılmıştır.

Mesih Cemaatinin ilk lideri Filippov, Kostoroma'da köylü bir ailede doğmuş askerlik mesleğine girmiş ama daha sonra askerliğin Hristiyanlığın şiddet karşısı olma prensibine uymadığı gerekçesiyle askerlikten ayrılmıştır. Volga Nehri yakınlarında bir mağarada münzevî bir hayat yaşayarak dinî kitaplar üzerine çalışmaya başlamış çalışmaları neticesinde bütün kitapların kafa karıştırıcı olduğuna karar vererek hepsini bir çuvala doldurup nehre atmıştır.

Onun *Yaşayan Kitap* olarak isimlendirdiği Kutsal Ruh'un tezahür ettiği canlı kitabı sayfalarından oluşan kitaba göre daha semavîdir. Rivayete göre 1645'te gerçekleşen bu hadiseden kısa süre sonra Kırbaç Cemaatinin lideri Filippov'a yeni bir vahiy gelmiş ve etrafına topladığı kişilere gerçek dinin 300 yıl önce kaybolduğunu ve Deccal'ın onu bozduğunu anlatmıştır. İnsanlar ağlayarak Tanrı'nın yeryüzüne inmesi için dua etmişler ve bunun üzerine *Şabat Tanrısı* gökten inerek Filippov'a hulûl etmiştir. Takipçilerinin inancına göre Filippov 1700'de göğe yükselmiştir. Kostrama bölgesinde bulunan Staroi Köyü'ne yerleşen ve Yaşayan Tanrı olduğuna inanan Filippov insanlara tek olan Tanrı'nın kendisine hulûl ettiğini ilan ederek cinsel hayatı, alkol içmeyi, Ortodoks Kilisede vaftiz ve nikâh ayinlerine katılmayı yasaklamıştır.⁷⁹

77. İnan, *agt*, s. 28.

78. "Sects and Heresies in Russia"; Leatherbarrow ve Offord, *age*, s. 174.

79. İnan, *agt*, s. 25-26.

3.7. Beş Kitapçılar (Pjatoknisznyki-пятокнижники)

Beş kitapçılar, Eski Ahit'in ilk beş kitabını (Pentateuch/Torah) daha önemli görüyor, İsa'nın ulûhiyetini kabul etmiyor ve kiliseyi inananlar topluluğundan ibaret sayıyorlardı. Onlara göre insan eliyle üretilmiş olan her şeyden uzak durulması gerekiyordu. Dolayısıyla kilise adı altında da olsa mabet binası ve ikonlar da puttan başka bir şey değildi.⁸⁰

Ortodoks Kilise hiyerarşisi ve ruhban sınıfı putperest memurlardan ibaretti. Aynı şekilde sakramantler de gereksiz şeylerdi. Tövbe aslı esası olmayan bir kuruntu olarak değerlendiriliyordu. Kırk günlük büyük oruç ve manastır hayatı terkedilmesi gereken şeylerdi. Beş Kitapçılar savaşı meşru kılacak hiçbir mazeretin olmadığını, devletin olmaması gereken bir kurum olduğunu Evrensel hangi dinden olursa olsun tüm insanların Tanrı nezdinde eşit olduğunu savunuyorlardı.⁸¹

Beş Kitapçıların Eski Ahit ve ilk beş kitabı önemsemeleri, İsa'nın uluhiyetini reddetmeleri, kutsal kitap mütalaası dışında ibadet şekline sahip olmamaları ve ayinleri reddetmeleri büyük ölçüde Yahova Şahitleriyle aynı görüşlere sahip olduklarını göstermektedir.

3.8. İsme Tapanlar (Imieslavie-Имеславие)

İsme Tapanlar Hareketinin temel düşüncesi, Aynoroz keşişi ve Selanik Başpiskoposu Gregoros Palamas'ın (1296-1359), Tanrı'nın zâtı ve enerjisi ayrımına dayanır. Palamas'a göre Tanrının zâtı beşer idrakinin üstündedir ve asla kavranılamaz. Biz ancak onun enerjisini kavrayabiliriz. İsme tapanlar bu ilkeyi Tanrı'nın enerjisini onun isimlerinde tecelli etmesi şeklinde yorumlamışlardır.⁸²

19. yüzyılın sonuna doğru kümeler teorisinin doğuşuyla *sonsuzluğun doğası* hakkında bir tartışma başlamıştı. 1890-1930 yılları arasında *kümeler teorisi* etrafındaki tartışmalar Rus matematikçilerle İsme Tapanlar Hareketini biraraya getirmiştir.⁸³ "Matematikçilerle bir dinî akımın ortak kavramı ne olabilir?" diye akla gelebilir. *Kavranılamaz* ve *nitelenemez* kavramları her ikisinin de ilgi alanındadır. Matematik tarihinde zaman zaman bu konuyla uğraşanlar olmuştur. Sınırsızlık Antik Yunanistan'da *apeiron* olarak isimlendirilmişti. İrasyonel sayılar Pythagoras döneminde *hakkında konuşulamaz (alogoi)* ve *düşünülemez* kategorisine alınmıştır. Rönesans döneminde ihtiyatla *imajinal sayılardan* bahsedilmiş, modern dönemde *ideal(halka) teorisi* ile *düşünsel*

80. Tabachnikova, *age*. s. 320; "Sects and Heresies in Russia"

81. Tabachnikova, *age*, s. 320; "Sects and Heresies in Russia"

82. Leatherbarrow – Derek, *Age*. s. 179.

83. Graham, Loren ve Jean-Michel Kantor. "Religious Heresy and Mathematical Creativity in Russia". *Mathematical Intelligencer* 29/ 4, 2007, 17-22. <https://doi.org/10.1007/BF02986172>. s. 18-19.

olarak var kabul edilen sayılardan bahsedilmiştir.⁸⁴

Bir küme belirli özellikleri paylaşan nesnelere bir araya getiriyor ve bir *isim vermeyi* gerekli kılıyordu. Mesela Güney Carolina’da yaşayan zürafalar bir Güney Carolina Zürafaları kümesi oluşturuyor ve bu küme açıkça sınırlı sayıda elemanlara sahip oluyordu. Tam sayılar kümesinin sonsuz sayıda elemana sahiptir. Cantor bunların \aleph_0 adını vermiştir. Bir çizgideki noktaların sayısı da bu tanıma mı giriyordu? 1873 yılında Cantor bunların başka bir tanıma girdiğini ve bir çizgideki noktaların sayılamaz olduğunu gösterdi ve bunu sınırsızların sınırsızlığı olarak tanımladı. Düzenlenmiş diğer kümelerin sayılarına karşılık gelen başka sınırsızlıklar.⁸⁵

Birçok önde gelen matematikçi tanımlamayan bir şeyin varlığını kabule yanaşmak istemiyordu. Cantor farklı sınırsızlıklara farklı isimler atayınca daha önce bir varlıkları olamayan bu sınırsızlıklar bir varlık kazanıyordu. Yani isimlendirme din ve matematiği bir araya getiriyordu. Zira monoteist dinlere göre Tanrı ölümlülerin idraki karşısında kavranılamaz ve tanımlanamazdı. Yani tanımlanamadan varlığı kabul ediliyordu. İnsan idrakinin üstünde bir tanrı varsa doğası hakkında tam bir bilinmezliğe sahip olduğu bu şeye nasıl ibadet edecek? Dinler bu soruya kısmen semboller, isimler, ayinler, müzik ve relikler ile cevap vermişlerdir. Zira sembolizm, algılanabilir bir nesneyi algılanmaz olana benzetme yaparak insan zihnine sunmaktır. Semboller din ve matematiğin olmazsa olmazlarıdır. İsimler de birer semboldür. Bir şeylere isim atamak din ve felsefe tarihinin en önemli tartışmalarını oluşturmuştur. Bir kimse bir isim icat ettiğinde aynı zamanda yeni bir şey mi yaratmış yoksa var olan bir şeye yeni bir etiket mi koymuştur? Bilgisayar bilimlerinde çok yaygın olarak kullanılan sanal gerçeklik terimi, bir insan yapısı mı yoksa zaten var olan bir şeye iliştilmiş bir etiket mi? Eski Mısır tanrısı Ptah zihninde varlığı bulunan bir şeyi diliyle yaratıyordu. Tekvin bölümünde Tanrı “Işık olsun dedi ve ışık oldu”⁸⁶ denmektedir. Bir şeyin varlığından önce ismi olabilir mi? Yahudi Kabbala öğretisinde yaratma eyleminde bir şeye isim takmaya büyük önem atfedilmiştir.⁸⁷ Aynı şekilde Yuhanna İncili’nde de Başlangıçta söz vardı. Söz Tanrı ile birlikteydi ve Söz Tanrı’ydı”⁸⁸ denilmektedir. İsme Tapanların liderlerinden Papaz Ilarion bu ifadeyi “Tanrı’nın adı Tanrı’dır” şeklinde yorumlamıştır.⁸⁹

84. Loren ve Kantor. *agm*, s. 18.

85. Loren ve Kantor. *agm*, s. 18-19.

86. Tekvin, 1/3.

87. Loren ve Kantor, *agm*, s. 19.

88. Yuhanna, 1/1.

89. Loren ve Kantor, “*agm*, s. 19.

Ekim Devrimi sıralarında Moskova'ya yakın bir manastırda yaşayan Pavel Florenskij (1882-1937) hareketin dinî terminolojisini Matematiğin diline dök-meye çalışmıştır. Ona göre ilahi ve beşerî enerjinin kesiştiği yer *semboller*di. İsimlendirme ve sınıflandırma matematikte bir yol kat etme demektir. Küme demek doğada var olan gerçek objeleri sınıflandırma değil basitçe varlıkların keyfi bir zihinsel sisteme göre isimlendirilmesiydi. Matematikçi bir küme isimlendirirken onu yaratır. Yani bir matematiksel varlığın doğmasını sağlar. İsme Tapanların Tanrı'yı isimlendirirken ve ona taparken yaptıklarıyla matematikçinin isimlendirerek yeni matematiksel varlıklar yaratması benzer şeylerdir.⁹⁰

Florenskij söze dökülemeyen bir düşüncenin var olamayacağı görüşüne katılanlardandır. Düşünceye nüfuz etmek için söz önemli vasıta. Dolayısıyla onun yoğunlaştığı alan da etimoloji ve semantik olmuştur. Bir şeyi düşünmek maddi olmayan bir şeyi somuta yani maddi olmayan bir şeyi maddi olana dönüştürür. Bir diğer deyişle dil maddi olmayandan maddi olana geçmeyi sağlayan bir köprüdür.⁹¹

1917 Ekim Devriminden sonra İsme Tapanlar Hareketi hem Rus Ortodoks Kilisesi hem de Komünist rejim tarafından takibata alındı. Her şeye rağmen hareket varlığını devam ettirdi. Sovyetler birliğini çöküşünden sonra yeniden canlandı. Ancak seküler rasyonalistler, Marksistler ve Rus Ortodoks Kilisesi karşısında sadece küçük bir heretik grup olarak kaldılar.⁹²

Sonuç

Rusya'da Katolik Batıdaki ölçekte olmasa da Ortodoks Kiliseyi uğraştıracak dinî akımlar ortaya çıkmıştır. Hristiyanlığın Ruslar tarafından kabulüyle birlikte başlayan feodalleşmeye karşı bir direnişle beraber heretik akımlar da görülmeye başlamıştır. 11-12. Yüzyıl heretik hareketlerinin temel özelliği üyelerinin halk tabakası ve Rusya'da ortaya çıkan heretik akımlardan Esnaf Hareketinin kaynağı olarak Kilise hiyerarşisinin en alt derecesini oluşturan papazlarından oluşmasıdır. Batı'da meydana gelen reform hareketleri, Yahudi-leştiriciler ve Beş Kitapçıların kaynağı olarak Yahudilik veya Eski Ahit Etüt-leri gösterilmiştir. Eski Müminler Cemaati ise Rusya'da devlet desteği ile yapılan Nikon reformlarına karşı eski usul üzere kalmak isteyenlerce oluşturulmuştur. Maneviyatçılar, Sütçüler ve İğdişler hareketine gelince bunlar Rusya'nın kendi ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı içerisinde Çarlık rejimi ve Feodalite ile birlikte hareket eden Rus Ortodoks Kilisesinin klerikal

90. Loren ve Kantor, *agm*, s. 20.

91. Steven Cassedy, "Pavel Florenskij's Philosophy of Language: Its Contextuality and Its Context", *The Slavic and East European Journal* 35/4 (1991), s. 547-548.

92. Loren ve Kantor, *agm*, s. 20.

yapısına ve anlamsız, faydasız gördüğü ayinlerine karşı bir tepki olarak kendini göstermişlerdir. Maneviyatçılar, Sütçüler ve Mesih Cemaatinde ezoterik görüşlere de rastlanmaktadır.

Novgorod-Moskova Cemaati, Beş Kitapçılar ve Esnaf Hareketinin bazı alt gruplarında olduğu gibi teslise karşı çıkıp İsa'nın sadece bir beşer olduğunu savunanlar da olmuştur. Rusya'ya özgü anarşist, devlet ve şahsi mülkiyet karşıtı ve ortak mülkiyeti savunan bir nevi dindar Komünist hareketler de söz konusudur. Bu dinî hareketler Komünist Devrimin neden Batı Avrupa'da değil de Rusya'da kolay zemin kazandığı hakkında ipuçları verebilir.

Rusya'daki dinî akımların, Batıda olduğu ölçüde büyük çalkantılara ve din savaşlarına yol açacak ölçüde bir güce ulaşmadığı görülmektedir. Bu sebeple Rus Çarlığı ve Rus Ortodoks Kilisesinin Batı Katolik dünyada olduğu gibi heretikler üzerine haçlı seferi düzenleme yahut engizisyon mahkemeleri gibi sert yöntemlere ihtiyaç duymadığı da görülmektedir. Ancak yine de az çok idam, sürgün, zorunlu iskân ve hapis cezaları uygulanarak heresinin önü alınmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akşit, Cahit, *Dinler Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul 2017.
- Alexey I. Alexeev, "A few notes about the strigolniki heresy", *Cahiers du monde russe* 46/46/1-2, (01 Ocak 2005), 285-296.
- Alain Dierken ve Anna Morelli, *Sectes et hérésies de l'Antiquité à nos jours*. Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles 2002.
- "An Historical Account of the Raskolniks" *The Athenæum: A Journal of Literature, Science, the Fine Arts, Music, and the Drama*, British Periodicals Limited, November 26, s. 825-828, London, 1836.
- Doğan, Servet, *Aryüşü Hristiyanlık Gotlar Dönemi ve Sonrası*, Eski Yeni, Ankara 2021.
- Dualı, Şir Muhammed, "Rus Ortodoksluğunu Protesto Etmenin İmkânı: Malakanlar/Manevi Hristiyanlar", *Milal ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, (25 Haziran 2018), 78-98.
- Duygu, Zafer, *Hristiyanlık ve İmparatorluk, Geç Antikçağda Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan Kitap, İstanbul 2017.
- Epihanus, *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, trans. Frank Williams, Nag Hammadi and Manichaean Studies, Ed. Einar Thomassen & Johannes van Oort, Cilt 63. Leiden 2012.
- Fine, John V. A. "Fedor Kuritsyn's 'Laodikijskoe Poslanie' and the Heresy of the, Source: *Speculum*", The University of Chicago Press, 41/3, 1966, s. 500-504.
- İnan, Rukiye Aysun *18. ve 19. Yüzyılda Duhaborlar*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara 2020.
- Inikova, Svetlana A. Koozma J. Tarasoff, *History of the Doukhobors in the Archives of Vladimir D. Bonch-Bruевич, 1886-1950s: an annotated bibliography*, New York: Legas, 1999.
- Nicholas, B. *Heretics and colonizers: forging Russia's empire in the south Caucasus*. Cornell University Press, Ithaca 2005.
- Lane, Christel O. "Socio-Political Accomodation and Religious Decline: The case of the Molokan Sect in Soviet Society" *Comparative Studies in Society and History*, 17/2, 1975, s. 221-237.

Lavrin, Janko, "The Bogomils and Bogomilism", *The Slavonic and East European Review* 8/23 (1929), s. 269-283.

Köstenberger, Andreas J.-Michael J. Kruger, *The heresy of orthodoxy: how contemporary culture's fascination with diversity has reshaped our understanding of early Christianity*, Wheaton, Ill: Crossway, 2010.

Palmieri, Aurelio, "The Russian Doukhobors and Their Religious Teachings", *The Harvard Theological Review* 8/1 (1915), s. 62-81.

Tabachnikova, Olga (ed.), *Facets of Russian irrationalism between art and life: mystery inside enigma*, Rodopi, Leiden 2016.

Ahmet Ulsan, "Yılların Hikayesi (Povest Vremennihlet), Tarihteki Yeri ve Önemi", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/10, Kasım 2013, s. 183-204.

Zhigankov, Oleg, *The Issue of Antitrinitarianism in the Fifteenth-Century Novgorod-Moscow Movement: Analysis and Evaluation*, Andrew University, Doktora Tezi, Michigan 2000.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA

Алексеев, А.И. "Ересь Жидовствующих В России В1470–1510-Х Годах", 2019. http://www.spbiiran.nw.ru/wp-content/uploads/2019/02/tazenko_03_print_5.pdf (Erişim Tarihi 22.06.2022).

Calington, Phillip. "Master Thesis: 'Russian Church Reforms of the 17th Century and the Emergence of the Old Believers'", 2018. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.21504.58885>. (Erişim Tarihi 06.06.2022).

Engelstein, Laura "From Heresy To Harm: Self-Castrators in the Civic Discourse or Late tsarist Russia". <https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/sympo/94summer/chapter1.pdf> (Erişim Tarihi 05.06. 2022).

Graham, Loren ve Jean-Michel Kantor. "Religious Heresy and Mathematical Creativity in Russia". *Mathematical Intelligencer* 29/ 4, 2007, 17-22. <https://doi.org/10.1007/BF02986172>. (Erişim Tarihi 19.06.2022).

Hahn, Gordon M. "Religious Heresies 14th Century Russia, Prelude the Inception of Russias Secondly Cultures and Vigilance Norm", <https://gordonhahn.com/2020/04/23/religious-heresies-in-14th-16th-century-russia-prelude-to-the-inception-of-russias-security-culture-and-vigilance-norm/> (Erişim Tarihi 06.06.2022).

Hays, Jeffrey. "History of the Russian Orthodox Church| Facts and Details". https://factsand-details.com/russia/People_and_Life/sub9_2b/entry-4999.html (Erişim Tarihi 19.06. 2022).

Hillar, Marian, "The Philosophical Legacy of the 16th and 17thCentury Socinians: Their Rationality", *Philosophy of Religion*, Texas Southern University, <https://www.bu.edu/wcp/Papers/Reli/ReliHill.htm> (Erişim Tarihi 27.02.2020).

"History of the Russian Orthodox Church| Facts and Details". https://factsanddetails.com/russia/People_and_Life/sub9_2b/entry-4999.html, (Erişim Tarihi 04.07.2022)

Khoo, Jeffrey, "Heresies Ancient and Modern"

<http://www.febc.edu.sg/assets/pdfs/studyresource/Heresies.pdf> ts. (Erişim: 10.04.2018).

Koretsky, V. I. "Heresies in Russia", *The Free Dictionary.com* <https://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Heresies+in+Russia> (Erişim Tarihi 30.5.2022).

"Sects and Heresies in Russia" <https://www.orthodoxphotos.com/readings/true2/sects.shtml>, (Erişim Tarihi 01. 06. 2022).

Tertullianus, "De Corona" *Church Fathers*, Erişim 23 Aralık 2022. <https://www.newadvent.org/fathers/0304.htm>.

CEZERİ KASIM PAŞA (SÂFÎ) DÎVÂNÎ'NDA DAVRANIŞ ŞEKİLLERİ

Mustafa FİDAN*

Öz: Klasik edebiyat bünyesindeki şiirler içerisinde kültürel ve sosyal hayata dair pek çok unsur bulunmaktadır. Bu unsurlardan bir tanesi de edebiyatımız içerisindeki davranış şekilleridir. Toplumların etkilendiği pek çok olayda gerek şahsî gerekse kültürel düzeyde davranışların temelini teşkil eden kalıplar vardır. Osmanlı toplumunun etkilendiği birçok olay da davranışlara yansımış ve şiirler yoluyla da edebiyata etki etmiştir. Disiplinler arası çalışmaların klasik edebiyat özelinde yaygınlaşmasıyla beraber davranışlar ile ilgili yapılan araştırmalar son yıllarda önem kazanmış, klasik şiirdeki davranış kalıpları da psikolojik ve sosyal yönüyle analiz edilmeye başlanmıştır.¹ Bu makalede de 15. yüzyıl şairi Sâfî'nin Dîvân'ında bulunan davranış şekilleri Ahmet Sevgi ve Hakan Sevindik'in çalışmalarından yola çıkılarak tespit edilmiş, şairin bu davranış şekillerini ele alış biçimi incelenmiştir. Çalışmada bazı davranış şekillerinin günümüzle mukayesesi yapılmış, dönemin şartları göz önünde bulundurularak davranışlar değerlendirilmiş ve bu davranışlar neticesinde de bir sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: divan şiiri, klâsik Türk şiiri, Sâfî, davranış.

BEHAVIORAL PATTERNS AT THE DIVAN OF CEZERI KASIM PASHA (SAFI)

Abstract: There are many elements of cultural and social life in the poems within the scope of classical literature. One of these elements is the behavior patterns in our literature. In many events where societies are affected, there are patterns that form the basis of behavior at both personal and cultural level. Many events that affected the Ottoman society were also reflected in the behaviors and influenced the literature through poems. With the spread of interdisciplinary studies in classical literature, studies on behavior have gained importance in recent years, and behavioral patterns in classical poetry have begun to be analyzed in terms of their psychological and social aspects. In this article, the behavior patterns found in the Divan of the 15th century

ORCID ID : 0000-0003-2069-2270

DOI : 10.31126/akrajournal.1152636

Geliş tarihi : 01 Ağustos 2022 / Kabul tarihi: 24 Ekim 2022

*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı.

1. Detaylı bilgi için bkz. Ümrâl Deveci ve Ahmet Akgöl, Edebiyatta Jest ve Mimik, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020, s. 405-504. Cemal Kurnaz, "*Divan Şiirinde Beden Dili*", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi S. 10, İstanbul 2013, s. 331-338. Sevdâ Önal, "*Edebî Metinlere Yansıyan Yönüyle Osmanlı Toplumunda Hediyeleşme*", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 11, S. 1, Erzurum 2010, s. 103-113.

poet Sâfi have been determined based on the work of Ahmet Sevgi and Hakan Sevindik, and the poet's handling of these behavior patterns has been examined. In the study, some behavior patterns were compared with today's, the behaviors were evaluated considering the conditions of the period, and a result was reached as a result of these behaviors.

Key Words: divan poetry, classical Turkish poetry, Safi, behavior.

1. Giriş

Davranış psikolojide canlıların dış dünyaya karşı gösterdikleri her türlü gözlemlenebilen ve ölçümlenebilen tepkinin genel adı olarak tanımlanmaktadır. Biyolojik bağlamda ise bir organizmanın bir ortamdaki hareket tarzı olarak tanımlanırken, genel anlamda organizmanın belirli uyarıcılara karşı gösterdiği tepki olarak da adlandırılabilir (Kılıçlıoğlu, 1980: 421).

İnsanların davranış biçimleri onların kişilikleri ve karakteristik yapıları hakkında bilgi veren bir yapı ihtiva etmektedir. Buna dayalı olarak duygu, düşünce, hayal gibi psikolojik faktörler; kişinin içinde bulunduğu ortam ve yaşadığı zaman dilimi gibi fizikî faktörlerin yanı sıra daha birçok unsur insan davranışlarının ortaya çıkmasında önemli derecede rol oynamaktadır.

Gözlemleyebildiğimiz ve ölçümleyebildiğimiz pek çok davranış biçimini toplumun geçmişiyle ilişkilendirmek mümkündür. Türklerin davranış şekillerinin ortaya çıkmasında da onların örfleri, âdetleri, gelenekleri, görenekleri, müzikleri, eğlenceleri, yaptıkları işler, el becerileri ve daha pek çok sosyal ve kültürel değer etkili olmuştur.

Edebiyatımızda da geçmişten günümüze taşıdığımız bu değerlerin izlerini gözlemek mümkündür. Şairler ve yazarlar bu değerlerden yola çıkarak çevremizde olup bitenleri eserine malzeme yapmıştır. Bizzat içinde bulunduğu veya dışarıdan gözlemlediği olaylardan çıkardığı dersleri gelecek kuşaklara öğüt niteliğinde olması için sembolleştirerek eserlerini vücuda getirmişlerdir. Osmanlı toplumunda eser veren pek çok şairimiz duygu dünyasının yanında insandan hareketle onun davranışlarını da eserlerine yansıtılmışlardır. Bu davranış biçimleri hem o dönem insanların yaşam biçimleri ve kültürel düzeyleri hakkında bilgi sunmakta hem de bize yaşamdan soyutlanmış bir edebiyattan ziyade, soyut olan duygu ve düşüncelerini, somut olan davranışlarla anlatarak insanların zihninde daha iyi tesir bırakması için somutlaştırdıklarını göstermektedir. Nitekim somut olanı insanın zihninde canlandırabilmek kolaydır fakat soyut olanı insanların zihin dünyalarına resmedebilmek maharet isteyen bir durumdur.

2. Sosyal Hayata Dair Davranış Biçimleri

2.1. Tanışmak

İletişim tanışma ile başlar. İki veya daha fazla kişinin birbiriyle tanışmasından maksat, bunlar arasında, birbirlerini tanımadan hiçbir sosyal ilişkinin kuru-

lamayacağıının bilinmesindedir. Ancak tanıştıktan veya tanıştırdıktan sonra insanlar arasında dostluk, arkadaşlık ve sosyal ilişkiler başlar. Günümüzde tanışma davranışı göz önünde bulundurulursa, erkek ya da kadın olması fark etmez, kişilerin birbirlerini tanınması ve iletişim kurması gayet doğal bir davranış olarak kabul görür. Bireylerin tanışma biçimleri genel itibariyle toplumlarda aynı davranış kalıpları kapsamında değerlendirilecek olsa da Türk toplumu hatta Osmanlı özelinde düşünülürse bir takım kalıp yargılardan bahsetmek mümkündür. Osmanlı'da harem kültürünün gelişmiş olduğu bir gerçektir. Erkekler ile kadınlar için ayrılan haremlik ve selamlık bölümlerinin olduğunu bilmekteyiz. Bu anlamda kadınların ve erkeklerin doğrudan münasebet içerisinde olduklarını söylemek mümkün değildir (Altunbay, 2015: 55). Osmanlı toplumunda kadının ve erkeğin tanışma ve aralarında bir münasebet kurma davranışının bu anlamda belirli kalıplar dahilinde olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı'nın tanışma ile alakalı kalıp yargılarına edebiyatta da rastlanır. "Sâfi Dîvânı'na yansıdığı şekliyle bu davranışı değerlendirdiğimizde sevgilinin yabancılarla tanışmış olması dikkati çekmektedir. Âşık için sevgilinin yabancı kişilerle yakınlık kurması hoş karşılanmayacak hatta rahatsızlık hissettirecek bir durumdur. Şair sevgilisini yabancılardan kıskandığından dolayı namahremi kendisine dost edindiği için gül bahçesinin etrafını sanki bir dikenin kapladığını Hz. Yûsuf kıssasına telmihte bulunarak söylüyor. Ayrıca gülün Hz. Yûsuf'a benzetildiği bu beyitte Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin de gülün etrafındaki dikenler gibi olduğu hüsnü talil sanatıyla ifade edilmiştir:

*Hem-dem edinmek ile kendüye nâ-mahremi âh
Gülşen etrafın eder sanki diken gül Yûsuf (191, 115/4)*

2.2. Selâmlaşmak

Selâm hem bir âdâb-ı muâşeret kuralı hem de kişiye verilen değer bir göstergesidir. Aynı zamanda saygının, sevginin, nezaketin ve sempatinin de sembolü ve anlatımıdır. Küçüğün büyüğü selâmlaması saygının, büyüğün küçüğü selâmlaması sevginin, aynı seviyede olanların birbirini selâmlaması ise nezâket ve sevginin belirtisidir (Öznel, 1998: 51). "Toplumumuzda hemen herkesin anladığı ve kullandığı selâm kelimesi 'selamun aleyküm'dür ve mânâsı ise "her türlü ayıp ve fenalıktan uzak bulunmak" demektir. Bir emniyetin de belirtisi olarak da kabul edilen selâm, karşımızdaki insana "benden sana kötülük gelmez, ayıp bulaşmaz; barış, saadet ve esenlik senin üzerine olsun" demektir (Kurtoğlu, 2002: 48). Dünya üzerinde kullanılan pek çok dilde selâmlaşmaya dair bir kelime mutlaka vardır. Diğer toplumlardan farklı olarak Türk toplumunda selâmlaşmanın hem sosyal hem de dinî bir boyutu vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de "Size bir selâm verildiği zaman ondan daha güzeliyle veya aynı ile karşılık verin..." (Nisâ, 86) buyrulmuştur. Bir hadîs-i şerîfte de "Yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selâmı

yayınız.” (Müslim, İman, 22) buyrulmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı selâmı ifade eden kelimeler toplumun içerisinde fazlaca kullanılmıştır.² Osmanlı toplumunda da selâmın önemli bir vasfı vardır (Kalkan, 2012: 135-143). Toplumumuzda bu kadar önemli yeri olan selâmlaşma edebî eserlerimizde de kendine yer bulmuştur. Sâfi Dîvânı’ndaki şekliyle selâmlaşma davranışı hem dinî bir vecîbe olan namazın içerisindeki yönüyle hem de sosyal hayatın bir parçası olması yönüyle ele alınmıştır. Sâfi secde etmeye başlayalı (namaz kılmaya başlayalı ya da buluş çağına ereli) çocuk yaştaki gönül hırsızlarının çoğaldığını söylemekte fakat bunlara tamah etmediğini de sevgiliye selâmını ileterek ifade etmektedir:

Secde kılalı dil-rübâ beçeler
Çokdur ammâ saña selâm olsun (215, 153/3)

2.3. Hâl Hatır Sormak

Günlük hayatta tanıdığımız kişilerin hâlini hatırlamak da selâm vermek gibi âdâb-ı muâşeret kurallarındandır. Genellikle selâmlaşmadan sonra gelen hâl hatır sorma samimiyetin bir tezahürüdür. Toplumlar nezdinde değerlendirdiğimizde Türklerin hâl hatır sorma davranışının diğer toplumlardan ayrılacak bir yapıda olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira Türkler için hâl hatır sormaya yönelik bir davranış selâmlaşma gibi toplumun önemli dinamiklerinden bir tanesidir ve çok eski zamanlardan beri uygulanan toplumsal kural olarak kalplerin ısınmasına, kaynaşmaya zemin hazırlayan bir eylem olarak görülmektedir (Akalin, 2008: 114; Keskin, 2017: 126-131). Türk toplumunun yapı taşlarından olan bu davranış biçimi Osmanlı’da da sosyal hayatın önemli parçalarından bir tanesi olmuştur (Kalkan, 2012: 199). Dîvânda bu davranışa *necsin hoşça mısın* redifli gazelin tamamında rastlıyoruz. Sâfi sevgiliye hitaben bir selâm ifadesinden sonra onu hayat verici bir akıntıya ve iyiliğe yürüten gönlüne ve canına benzeterek aralarında hoşnutluğun zeminini kuracak hâl hatır sorma davranışına yer verir:

Merhabâ rûh-ı revânım necsin hoşça mısın
Hayra makdem dil ü cânım necsin hoşça mısın (211, 147/1)

2.3.1. Kinâyeli Üslupla (Sitem İfade Ederek) Hâl Hatır Sormak

Klasik edebiyatın en dikkat çeken sevgili tasvirlerinden birisi de sevgilinin

2. Türk kültüründe bazı selâmlaşma ifadelerini “merhaba, selamünaleyküm, selam(lar), günaydın(lar), iyi sabahlar/hayırlı sabahlar, iyi günler/hayırlı günler, iyi akşamlar/hayırlı akşamlar, iyi geceler/hayırlı geceler, iyi yolculuklar, hoş geldiniz, Allah’a ısmarladık/Allah’a emanet ol, hoşça kal(ın), esen kal(ın)/esenlikler (dilerim), görüşmek üzere/görüşürüz/eyvallah, kendine iyi bak, güle güle ve elveda” şeklinde özetlemek mümkündür. Ahmet Keskin, “*Türk Kültüründe Selâmlaşma ve Vedalaşma Hakkında Genel Bir Değerlendirme*” Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 43, 2017, s.129.

boyu ile ilgili yapılan benzetmelerdir (Pala, 1989: 158-159; Levend, 1980: 491). Âşık sevgiliyi arar ve bu yolda gözyaşının ırmaklar gibi akması ona aramasında yardımcı olur. Fakat âşığın gözyaşı ile sevgilinin servi boyuna erişmesi de pek mümkün olmamaktadır. İşte tam burada Sâfi klasik edebiyatın en çok kullanılan sevgili tasvirlerinden birisi ile hâl hatır sorma davranışını bir arada kullanmış ama bunu yaparken de sevgiliye ulaşamamasından dolayı kinâyeli bir üslûba başvurmuştur. Şair gözyaşının sevgiliyi arama yolunda su gibi akıp gittiğini söylemekte. Fakat düşünüldüğünde akan gözyaşının sevgilinin uzun boyuna erişmesi pek mümkün değildir. İşte şair bu sebeple sevgiliye gözyaşının erişememesinden dolayı sitem etmekte ve bu durumdan memnun musun dercesine kinâyeli olarak sevgilinin hâlini sormaktadır:

*Cüst ü cüyûnda gözüm yaşı revân olup akar
Andan ey serv-i revânım necesin hoşça mısın (211,147/2)*

Yine aşağıdaki beyitte sevgilinin sözünde durmadığı ifade edilmiş, vuslat zamanını beklemediğinden dolayı vefasızlık ettiği ve bu durumdan hoşnut olup olmadığı kinâyeli bir üslûpla sorulmuştur:

*Va 'de-i vasla vefâ eylemedüñ böyle mi olur
Andan ey kavli yalanım necesin hoşça mısın (211, 147/6)*

2.3.2. Hâlimden Şikâyet Ederek Hâl Hatır Sormak

Eski edebiyatın genel seyrine ve aşk temalı şiirlerin pek çoğuna baktığımız zaman şairin genelde derdinin sevgili ya da sevgiliyle ilişkilendirilebilecek düzeyde oluşumlar olduğu fark edilecektir. Şairin vuslatı arzuladığı bir durumda sevgiliden vefasızlık görmesi elbette onu hâlimden şikâyete sevk edecektir. Şair ayrılık acısını anlatırken bu acının kendisine neler ettiğini (pek çok acıya sevk ettiğini) *bir bir bilesin* şeklinde sevgiliye şikâyet etmiş, bu durumda sevgilinin rahatının yerinde olup olmadığını kendi hâlini hatırlatarak sormuştur:

*Bize fûrkat neler etdüğünü bir bir bilesin
Hele sen cân u cihânım necesin hoşça mısın (211, 147/4)*

2.4. Kucaklaşmak

Türkleri diğer toplumlardan ayıran temel faktörlerden bir tanesi de kucaklaşma davranışının oluşturduğu etkidir. Kucaklaşma sadece Türk topluna has bir davranış biçimi olarak kabul edilemeyecek olsa da bu davranışın oluşturduğu samimiyet duygusunun Türklerde sosyal yapıda kaynaşmayı sağlaması açısından tesiri büyüktür. Tarih boyunca Türk toplumu kucaklaşmayı içten gelen bir davranış biçimi olarak algılamıştır.³ Dolayısıyla kucaklaşmak samimi-

3. Kucaklaşma davranışını Dede Korkut Hikâyelerinde Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı'nda "İki kardeş kucaklaşa kucaklaşa görüştüler" ve "Attan indi, oğulları ile kucaklaşa kucaklaşa

yetin bir göstergesidir. İşte bu noktada sevgili ile samimiyet kurmak isteyen klasik edebiyattaki âşık tipinden söz etmek mümkündür. Sâfi sevgili ile vuslat nasip olmayınca onun mihrini yani parıltısını ya da mecazen sevgisini canlı bir varlık gibi kişileştirerek kucaklamayı istemektedir. Bu yolla da sevgiliyle kavuşmasa da onun sevgisini kucaklamak istemesi, sarılmaya dayalı bir samimiyet tesis etmek niyetinde olduğu anlamını taşımaktadır:

*Vasl-ı dil-ber çü nasib olmadı Sâfi varalum
Mihrini sinede cân gibi der-âgüş edelüm (207, 141/7)*

2.5. Hediyeleşmek

Türk toplumunda sosyal hayata dayalı yakınlaşmayı ve kaynaşmayı sağlayan unsurlardan bir tanesi de hediyeleşme kültürünün yaygın olmasıdır. Hediyeleşmek için herhangi bir sebep olmasa da insanlar hediyeleşmeyi sevdikleri için birbirlerine hediye alırlar ve bu onlar arasında samimiyet bağlarının kurulmasına yardımcı olur. Bu anlamda tarih içerisinde hediyeleşme kültürünü değerlendirmek ve hediyeleşmenin türlerine değinmek istersek başvurulacak kaynaklardan bir tanesi de edebî eserlerimiz olacaktır. Hediyeleşme davranışına klasik edebiyatta pek çok şekilde karşımıza çıkmaktadır.⁴ Fakat Sâfi Dîvânı özelinde hediyeleşme davranışına bakıldığında hediye göndermek gibi genel bir davranışın yanı sıra hediyeyi yüze vurmak, canı hizmetçi olarak hediye etmek, ayrılık hediyesi vermek gibi hediyeye ilgili bazı özel davranış kalıplarına da rastlıyoruz.

2.5.1. Hediye Göndermek

Osmanlı Devleti içerisinde ulaşım imkânları değerlendirildiğinde günümüze nazaran bir vilayetten farklı bir şehre ya da vilayete ulaşmanın bazı güçlüklerinin olduğu açıktır. İnsanların genellikle at, eşek gibi bineklerle seyahat ettikleri bilinmektedir. O dönemde bu uzun yolları aşma imkânına sahip olmayan insanlar birbirlerine muhabbetlerini ifade etmek için o diyara giden kervanlarla, yolcularla ya da elçilerle birbirlerine çeşitli hediyeler göndermektedirler (Karaca, 2012: 294). İnceleme konusu olan dîvânda geçen bir beyitte, sevgilinin saçının kokusunun güzelliğine değinilerek güzel koku çıkarılan Hitâ ve Çin diyarına o saçın hediyeler gönderdiği ifade edilmektedir:

*Hitâ vü Çine veren tuhfe bûy-ı zülfünden
Diyâr-ı Rûma gelen hatt-ı müşg-bâruñdur (145, 47/3)*

görüştü” şeklinde görmektediriz. Muharrem Ergin, Dede Korkut Hikâyeleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2011, s. 189.

4. Detaylı bilgi için bkz. Rıza Oğraş, “*Divan Edebiyatında Hediye*”, Mehmet Akif Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 12, 2006, s. 1-12.

2.5.2. Hediye Yüze Vurmak

Kendisine hediye edilen bir nesneyi hediye edenin yüzüne vurmak hediye kabul etmemenin göstergesidir. Bu davranış hediye beğenilmediğini gösterir ve hediye vereni küçük düşürmeye yöneliktir. Âşığın sevgilisine verebileceği en değerli hediye canıdır (Önal, 2008: 1004). Sâfi de yârin kapısına en değerli varlığını yani canını hediye olarak götürmekte ve merhamet edip hediyesini kabul etmesini, yüzüne vurmamasını istemektedir:

*Pîş-keş cân eledür tapuña Sâfi varıcak
Armaganımı kabûl et yüzüme urma kerem et (125, 16/5)*

2.5.3. Ayrılık Hediyesi (Yâdigâr)

Osmanlı toplumunda hediyelerin ayrı ayrı anlamları vardır (Bardakoğlu, 2012: 151; Önal, 2008: 103-111). Ayrılık hediyesi de bunlardan bir tanesidir. Ayrılık hediyesi daha çok, kişiler birbirinden ayrıldıktan sonra birbirlerini hatırlamalarına yardımcı olacağı düşünüldüğü için takdim edilir.⁵ Edebiyat içerisinde de sevgiliden ayrılan âşık ondan bir ayrılık hediyesi, onu hatırd tutmaya yardımcı olacak bir yâdigâr arzular. Sâfi Dîvânı'nda rastlanılan şekliyle ele alınacak olursa gülün ve servi ağacının sevgilinin gülşeninden uzak olduklarından bahsedilmiş ve bunların onun boyundan ve kokusundan kendisine birer ayrılık hediyesi olarak kaldıkları ifade edilmiştir:

*Âh kim gülşen-i hüsnünden ırah uş gül ü serv
Yâdigâr oldı bize boyuñ-ıla büyüñdan (218, 157/6)*

2.5.4. Canı Hizmetçi Olarak Hediye Etmek

Gerek geçmişte gerekse şimdi günlük yaşantımızda hediye denildiği vakit maddî ya da manevî değeri olan varlıklar akla gelmektedir. Fakat klasik edebiyat cephesinden baktığımızda özellikle sevgili ve âşık münasebetleri değerlendirildiği vakit bir farklılık söz konusudur. Çünkü maddî ya da manevî bir varlıktan ziyade âşık en değerli varlığı olan canını sevgilisine hediye olarak vermek ister (Pala, 1989: 176). Bu davranışın kökenindeki düşünce âşığın sevgilisine yakın olmakla beraber en değerli varlığın kendi canı değil sevgilisi olduğunun vurgulanmak istenmesidir. Sâfi Dîvânı'ndaki şekliyle canı hediye etmek isteme davranışını değerlendirecek olursak âşık sevgiliye canının lâyıf olmadığını düşünmekte ama lâyıf olsa padişaha benzettiği sevgilisinin hizmetine hediye olarak canını göndereceğini söylemekte:

*Pîş-keş cân gönderürdüm lâyıf olsa hizmete
Göñlümüñ tahtındaki lutf issi sultândan yana (116, 5/3)*

5. Ayrılık hediyesi Ayşe Osmanoğlu'nun eserinde "Babam gerek saltanatı zamanında ve gerekse daha sonra ölünceye kadar kullandığı altın kahve tepsisiyle altın tuzluğa: Annemin yâdigârı, derdi" şeklinde yer almaktadır. Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 24.

2.6. Tebrik Etmek

Tebrik etme davranışı memnun kalınan bir davranışın ortaya çıkarmış olduğu tepkisel bir davranış çeşididir. Sevinilecek bir haber, yeni bir yaşa girilmesi, evlilik, nişan, başarı gibi durumlarda insanlar birbirlerini tebrik ederler; mutluluklarını karşılarındaki insan ile paylaşırlar.

Klasik edebiyat sahası içerisinde tebrikleşmeye davranışına dayalı birbirlerine sundukları manzumeler o kadar artmıştır ki kendi içerisinde ayrı bir tür oluşturmaya yetecek düzeye erişmiştir.⁶ Sâfi Dîvânı'nda ise tebrik etmeye dair davranış çeşitleri genellikle sevgili üzerine kurulmuştur. Şair, sevgilinin güzelliğini gösterdiği kişilerin onu Allah selamet versin anlamına gelen *selle-mehu'llâh* lafzını kullanmak suretiyle tebrik ettiklerini belirtmektedir. Beyitte geçen *âferîn* sözcüğü ise yine yapılan davranışı onaylama ve tebrik etme anlamı taşımaktadır:

Seni Sâfi sanemâ her kime gösterdi-y-ise
Âferîn ancak ola sellemehu'llâh dedi (256, 214/6)

2.7. Misafir Olmak

Türk toplumunda misafire çok büyük değer verilir. Evlerimizin bir odasını misafir odası olarak ayırmamız bundandır. Misafirin rahat etmesi için her türlü hizmet yapılır. Aç ise karnı doyurulur, ihtiyaçları karşılanır. Du Loir 1654'de "Bütün Türkiye'de imaret denilen yolcu konakları vardır. Buralarda hangi dine mensup olursa olsun bütün fakirlere gereksinimleri oranında yardım edilir. Hiçbir ayırım gözetilmeden bütün yolcular imarethanelerde üç gün kalabilirler ve kaldıkları müddetçe her öğün yemekte şart-ı vakıf gereğince birer tabak pilavla ağırlanırlar." (Du Lior, 2016: 145) der. Mahmut Tezcan bir yabancıyı konukseverlikle ilgili olarak Türkler konukseverdirler, sahip oldukları şeyi gereksinim duyana kolayca verirler ve kendilerinin gereksinim duyduğu ya da hoşlarına giden şeyi başkalarından isteyebilirler dediğini nakletmektedir (Tezcan, 1974: 31).

Türk toplumundaki misafir ağırlama anlayışı edebiyatta da çeşitli benzetme ve mecazlarla yansımaları bulmuştur. Aşağıdaki beyitte Sâfi, gökyüzündeki ayı istiâre yoluyla sevgiliye benzetmiştir. Yatıya gelen bir misafir gibi kişileştirilen ayın ise yüzünü gündüz vakti kimsenin görmediği söylenmiştir. Yukarıdaki açıklamalar kapsamında düşünülürse sevgilinin hürmet gösterilecek, saygıdeğer bir misafir şeklinde tasavvur edildiğini söylemek mümkündür:

Gündüzün kim görür anuñ yüzini
Bir gece konugıdur mâh bize (231, 174/6)

6. İbrahim Halil Tuğluk, "Divan Şiirinde Manzum Tebrik-nâmeler", A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 17/42, 2010, s. 41-68.

2.8. İkramda Bulunmak

Toplumumuzda ikramın önemli bir yeri vardır. Evimize gelen misafirlere ikramlar özenle hazırlanır ve sunulur. Misafirin evimize geliş maksadına ve ihtiyaçlarına göre ikramın türü de değişiklik gösterir. İkram eden kişi büyük bir nezaket içerisinde sunumunu yaparken kabul eden kişi de aynı nezaketle muamele ederek takdim edileni kabul eder ve teşekkürlerini sunar. J. Pardoe 1873’de yayınlanan eserinde “...İster fakir ister zengin olsun, yemek vakti gelen konuklarını her zaman iyi karşılar ve sofralarına oturturlar. Yüksek sesle söylenen ‘Buyuruun!’ asla zorla ve soğuk bir tonla sarf edilmez. Kendilerini sadece Allah’ın kulu sayarlar. Bunun için de dünya mallarına iğreti gözüyle bakarlar. Kendilerinde fazla olan şeyleri de olmayanlara verirler ve bunu bir borç sayarlar.” (J. Pardoe, 1967: 31) der.

Edebiyat içerisinde ikram etme davranışı değerlendirilecek olursa şairlerin ya da devlet ricalinden kişilerin arasında bir şiir ikramlaşmasının olduğu görülecektir. Zaten klasik edebiyatta bir devlet büyüğüne şiir sunma davranışının yaygınlığı herkesçe bilinen bir konudur. İkramlaşma davranışı bu anlamda değerlendirilecek olursa yukarıdaki açıklamalarla beraber insanların şiir sanatındaki maharetlerini de birbirlerine ikram ettikleri bir ortamın oluştuğu görülür. Sâfi de yaşadığı dönemde bahara erememiş (rahat yüzü görmemiş) olsa da şairlerinin insanlar tarafından birbirlerine gül misali ikram edildiğini söylemektedir:

*Ermedin fasl-ı bahâr arada Sâfi ne ‘aceb
Elden ele sunulan gül gibi eş ‘ârûñmiş (188, 111/7)*

2.8.1. Sâkî’nin Şarap İkram Etmesi

Klasik edebiyatta aşkın şarabını âşiğa sâkî sunar. Kurulan içki sohbetlerinde sâkî etrafında bir halka oluşturulur. Sâkî ise ortada dönerek meclistekilere şarap sunar. Sevgilinin sâkîye benzetildiği de olur (Atalay, 2017: 682). Sevgili sâkî olunca onun dudağı da âşıklar için can bağışlayan bir ab-ı hayat gibidir (Pala, 1989: 299). Aşağıdaki beyitte de Sâfi sâkîye benzettiği sevgilinin dudağından can bağışlayıcı saf bir şarap ikram etmesini ve yine onun sunacağı şarap kadehinden içmek istediğini *sun berü* şeklinde seslenerek ifade ediyor:

*Sâkiyâ cân-bahş yok mı la ‘l-i nâbuñdan bize
Sun berü nûş edeliüm cân-ı şarâbuñdan bize (226, 170/1)*

2.9. Öğüt vermek

Kültür, kuşaktan kuşağa aktarılarak varlığını devam ettirir. Varlığını devam ettirebilmesi de eski toprakların arkalarından gelen yeni kuşağa bu mirası aktarabilmesine bağlıdır. Öğüt verme davranışı genellikle görmüş geçirmiş yaşlı ve tecrübeli insanlar tarafından yapılır. Lokman Hekim olarak bilinen ve

Kur'an'da da adı geçen bilgenin oğluna öğüdünü sık sık hatırlarız. 'Yavrucuğum! Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Yürüyüşünde tabî ol, sesini alçalt...' (31:18-19) Öğüt vermenin Türk kültüründeki örneklerine değinecek olursak Orhun Abideleri'nden başta olmak üzere Dîvânü Lügâti't-Türk, Atabetü'l-Hakâyık, Dîvân-ı Hikmet gibi pek çok eserde ya da Osmanlı kapsamında değerlendirecek olursak herkesçe bilinen Şeyh Edebalı'nın Osman Gazi'ye vasiyetinde öğüt verici ifadelere rastlamak mümkündür (Erenoğlu, 2007: 1152-1153; Törenek, 2015: 42). Öğüt verme davranışı klasik edebiyata da yansımış hatta pendnâme türü bu öğüt verme geleneginden ortaya çıkmıştır. Sâfi Dîvânı'nda öğüt verici olarak *pîr-i mugân* ile karşılaşmaktadır. Beyitte şair kendisine, her an *pîr-i mugân*'ın düğünde şarap için inat etmemesi gerektiği konusundaki nasihatlerini hatırlatmakta:

*Pendi bu-durur pîr-i mugânuñ bize her dem
Sâfi mey için sûrda sakın olma mu'ânid (132, 28/7)*

2.10. Hayırseverce Davranmak

Zorda kalmışlara yardım etmek Türk toplumunu diğer pek çok toplumdaki ayıran özelliklerdendir. Bu özelliğiyle Türkler ayak bastıkları yerlere de bu özelliği götürmüşler, gittikleri yerlerde adaletin ve cömertliğin sembolü olmuşlardır. Du Loir 1954'te şu malumatları vermektedir. "Doğu'da yolculuk esnasında bir yatakta veya kendisini taşıyabilecek bir karyolada uyumak isteyenlerin kervansarayların dışında bulabilecekleri başka bir konaklama mekânı yoktur. Kervansarayda aynı hasır üzerinde Türkler, İranlılar, Rumlar ve Ermeniler bir arada bulunabilmektedir. Yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak için bazı kimseler yol üzerinde çeşmeler yaptırmışlar. Aynı yardımseverlik duygusu bazılarına ırmaklar üzerine köprüler yaptırıp yolları birleştirirken bazılarına da yolları temizletiyor ya da kaldırım yaptırıyor." (Du Loir, 2016: 146) J. de Tournefort da eserinde "Köylerdeki evlerin kapıları önünde, yolcuların içmesi için su testileri bulunur. Yardımseverlik düşüncesi öylesine yaygınlaşmıştır ki, Türkler arasında pek az görünmekle birlikte, dilenciler bile fazla paralarını yoksullara verme zorunluluğunu duyarlar;" (Tournefort, 2005: 63) diyor.

Toplum içerisindeki bu hayırseverlik davranışına edebî metinlerimizde de çok sık rastlamak mümkündür. Klasik edebiyat içerisinde hayırseverlik örneklerine bakacak olursak pek çok nasihatname içerisinde hayırseverce davranışa yönelik cömertlik, iyilik gibi kavramların öğütlendiğini söylemek mümkündür.⁷ Sâfi Dîvânı'nda ise padişahın kefi hayırseverlik davranışı bakımından ay ve güneşe benzetilmiş, tıpkı güneşin gündüz dünyayı cömertçe aydınlatması

7. Detaylı bilgi için bkz. Erkan Akalın, "Değerler Eğitiminde Klasik Türk Edebiyatı Metinlerinden Faydalanmak: Manzum Nasihatnameler Örneği", Değerler Eğitimi Dergisi, C. 19, S. 41, 2021, s. 102-104.

ve gece de ayın dünya üzerine nurunu yansıtmaması gibi onun terazisinin altın ve gümüş dağıtması teşhis sanatlarıyla ve mübalağalı bir dille anlatılmıştır:

*Gece gündüz sim ü zer bahş etmege mîzânıñıñ
Keffesinüñ biri mehdür birisi enver güneş (106, 1/30)*

3. Şahsî Davranış Biçimleri

3.1. Libas Giymek/Giydirmek

Giyim bulunduğu toplumun inancı, kültürü, yaşam tarzını üzerinde barındıran diğer topluluklara görsel mesaj ileten bir araç olarak, geleneksel toplumda kişinin içinde bulunduğu sosyal statü, estetik anlayışı, işlevine ait özellikleri yansıtmaktadır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yer alan bilgilere göre Osmanlı ahali samur kürk, atlas, çuka, ferace, kontuş, dolama yelek, şalvar, kaftan, yaşmak, aba denilen elbiseler giyerlerdi. Bu elbiseler kişilerin sosyal statüsünün de bir göstergesidir (Pamuk, 2015: 218-220).

Klasik şiirimizde giyim kuşam kavramı da hem statü açısından hem de insanların sosyal yaşantılarındaki argümanların edebiyata yansımaları açısından son derece önemlidir. Edebiyatta giyim kuşamın pek çok giysinin çeşitli anlamlar barındırarak yer aldığını söylemek mümkündür.⁸ Kıyafet giydirme davranışı bir şeyhin libas giydirmesi şeklinde düşünülürse tasavvufi bir hâlden başka bir hâle geçişi de çağrıştırmaktadır (Pala, 1989: 135). Sâfi Dîvânı'nda ise libas giydirme davranışı karşımıza çıkmaktadır. Bir mersiyede Hz. Hüseyin'e hitaben Sâfi'yi Kevser şarabına kandırmasının yanında Rıdvan cennet elbisesini kendisine giydirmesini istiyor:

*Kandur şarâb-ı Kevsere Sâfi kuluñı sen
Geydür libâs-ı hulle-i Rıdvân yâ Hüseyin (113, 3/28)*

3.2. Acıyı Dile Getiriş Biçimi Olarak Yanmak, Dert Yanmak

“Türk dilinde ateş; yanmayı, kurumayı ve dolayısıyla susuz kalmayı, ısıyı, aydınlaşmayı, ışığı, enerjiyi, pişip kıvama gelmeyi ve derdi dile getirmeye yarayan çok anlamlı bir metafordur.” Çekilen acı için “bağrı yanmak, içi yanmak, yakınmak” gibi deyimler kullanılır. Bir şeyi fazla ve tutkulu bir şekilde istemek anlamında “yanıp yakılma, yanıp kavrulma, yanıp tutuşma” gibi kılıplaşmış ifadeler kullanılır. “Ağıt yakmak” ve “türkü yakmak” deyimlerinin kullanılması derdi dile getirmek amacına yöneliktir (Piliçkova, 2011: 459). Yanmak kavramı acıyı dile getiriş biçimi olarak ele alındığında ve Türk toplumu özelinde düşünüldüğünde insanların birbirlerine dert yanarken hâl ve davranışlarını hayal etmek mümkündür.

8. Detaylı bilgi için bkz. Olcay Hiçdurmaz, Klasik Türk Şiirinde Maddi Kültür Giyim-Kuşam, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2009. Işıl Pınar Özlük, Klasik Türk Şiirinde Giyim Kuşam, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kırıkkale 2011.

Bu kavram bir metafor olması dolayısıyla edebiyat ile de yakından ilişkilidir. Klasik edebiyatta da aşk ateşi ile yakından alakalı olarak âh, feryâd, figân, nâle kavramları çok sık kullanılmaktadır.⁹ Sâfi Dîvânı'nda da Hz. Hüseyin'e nida edilerek onun gam meclisinde hasret ateşiyle yanmayanların ney gibi inleyiş içinde (yanık sesli) olmasını söyleniyor:

*Bezm-i gamunda âteş-i hasretle yanmayan
Olsun hemîşe ney gibi nâlân yâ Hüseyin* (112, 3/23)

Gönül klasik şiirde iyiliklerin ya da kötülüklerin, güzelliklerin ya da belâların yansıtacağı bir merkez olması bakımından sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Bu anlamda Sâfi'de gönül kavramı acı çekmesi bakımından ele alınmıştır. Sâfi çaresiz gönlün derdini kime kiminle paylaşacağını bilmemekte ve bir kişi var mı ki hiç ağlamamış, dert yanmamış olsun diyerekten istifham sanatına da başvurarak bir şekilde dert yanacak birisini aradığını ifade etmektedir:

*Ben kime şerh eyleyem derd-i dil-i bî-çâreyi
Var mı bir cân k'etmemişdür zârî vü giryân aña* (118, 7/5)

Başka bir beyitte de ay yüzlülerin elinden nice feleklerin güneşinin dertlendiğini ve her seher dert yanmak için sultana gittiğini söylemektedir:

*Mâh-peykerler elinden nece kim mihr-i felek
Her seher baş açuban derd-ile sultâna geder* (158, 67/6)

3.3. Hayret Etmek

Hayret etme davranışı kişinin şaşırması sırasında göstermiş olduğu tepkisel bir ifadedir. Beklenmedik bir davranış veya bir durum karşısında kişinin elinde olmadan yaptığı şaşkınlık hâlidir. Klasik edebiyat bünyesinde de şaşkınlık ya da hayret ifade eden davranış şekilleri kendine yer bulmuştur.¹⁰ Şair, servi ağacının kendi aksini görüp yârin boyunun aksi zannetmesiyle hayretinden yıllardır su kenarında kaldığını teşhis ve hüsnü talil sanatlarına başvurarak dile getiriyor:

*Kendünüñ 'aksin görüp âb içre kaddüñ sandı serv
Kaldı ol hayretle yıllardur kenâr-ı âbda* (249, 203/3)

4. Beden Dili ile İfade Edilen Davranış Biçimleri

4.1. El Uzatmak

El uzatmak ifadesi eylemi yapanın niyetine dayalı olarak farklı anlamlar kazanır. Bu davranışı inceleme konusu olan divandaki anlamıyla değerlendirildi-

9. Detaylı bilgi için bkz. İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 21-22.

10. Detaylı bilgi için bkz. Namık Açıkgöz, "Bir Jest ve Mimik Olarak Hayret İlen Barmağın Dişlemek", Edebiyatta Jest ve Mimik, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020, s. 477-487.

recek olursak kendine ait olmayan bir şeye sahip çıkmak, sahiplenmek şeklinde açıklamak mümkündür (Tanyeri, 1999: 102). Sâfi bir beyitinde sevgilinin *gü-lüne goncasına* el uzatmayı o gülün ve goncanın dikenini olmak gibi kabul etmiştir ve bu edebiyatta kötü bir davranış olarak kabul edilir:

Diken olma gül-ise goncasına
El uzatma güline goncasına (232, 177/1)

4.2. Yüz Berkitmek

Berk katı demektir. Yüz berkitmek de katı yüzlülük etmek anlamında deyim olarak kullanılan bir davranış şeklidir (Arslan, 2009: 129). Bu davranış incelenen divanda kızgınlık ya da hoşnutsuzluğun bir ifadesi olarak kullanılmıştır ve sevgili tarafından âşığa karşı sergilenen mimiksel bir tepkidir. Sâfi eserinde kendi yüzüne karşı sevgili yüzünü berkitse de naziklik gösterip âşığa nazar etse de ona karşı kesinlikle katı davranmamayı *sakın* sözüyle ifade ediyor:

Yüz berkidüp âyîne-i ruhsârûña Sâfi
Nâzüklük-ile kılma nazar olma sakın saht (127, 20/5)

4.3. Beli Bükülmek

İnsanların yaşları dolayısıyla vücutlarında oluşan birtakım alâmetler vardır. Bu alâmetlerden bir tanesi de ileri yaşlarda oluşan bel bükülme hadisesidir. Edebiyatımızda beli bükülmüş insanlar şekil itibariyle Arap alfabesindeki dal harfine benzetilmiştir (Savran, 2009: 929). Sâfi de sevgilinin aşkının gamı ve derdiyle onun kaşı gibi belinin büküldüğünü (yaşlandığını) ifade etmek istemiş ve dal harfi ile kendi boyu arasında benzerlik yönünden bir ilgi kurmuştur:

Dâl etdi şehâ kaddümi şol râ kaşuñ âhir
Derd ü gam-ı 'ışkuñla beni etmek için red (132, 27/6)

4.4. Kaş Çatmak

Bu davranış şekli öfke ya da kızgınlık gibi bir duygunun yüz hatlarına yansımalarıdır. Klasik edebiyatımızda sevgili âşığın devamlı eziyet eder, sinirlenir ya da kızar ve bu duygularını da bir mimiksel ifade olarak yüzüne yansıtır. Yani kaşını çatar. Bu davranış âşığın hoşuna gider. Çünkü sevgilinin onu önemseydiğini gösterir. Sevgiliye kaş çatarak ve kızgınlık ile bakmamasını söyleyen Sâfi, halk arasında deyimsel bir ifade olan “gözünün üstünde kaşın var” ifadesini de sevgili için kullanmış ve kimsenin ona böyle bir yakıştırmada bulunmaya cesaret edemeyeceğini vurgulamak istemiştir:

Kaşuñ çatuban hışm-ıla kılma nazar âhir
Kim der saña cânâ gözüñ üstinde kaşuñ var (142, 43/3)

4.5. Baş Sallamak

Türk toplumunun beden dilinde baş çok önemli bir yere sahiptir. Zira iletişimde mimik dediğimiz yüz ifadeleri, başın sağa veya sola meyilli olması, dik veya öne doğru düşmüş olması hep bir anlam ifade etmektedir. Türklere has bir özellik olan başın yukarı ve aşağı doğru sallanması onaylama anlamına gelirken, sağa ve sola doğru sallanması ise onaylamama anlamına gelmektedir.

Aşağıdaki beyitte Sâfi, rind ve zahidin görüş ayrılıkları dile getirilerek vâizin aşığa laf söylediğini ve başını (sağa sola) sallayarak aşığı onaylamadığını dile getirmekte. Bu hâl benzerlik ilgisi kurularak kurdun suçu olmadığı hâlde adının kötüye çıkması ama diğer taraftan tilkinin başlar kesmesi olayına benzetilmiştir:

*'Aşıka dil uzadup başın salar vâ'iz velî
Dilki var başlar keser kurduñ hemân adı yavuz (182, 104/5)*

5. Refleksif Davranış Biçimleri

5.1. Yüzü Kızarmak

İnsanların yüzlerinin kızarması duyguları yansıtma biçimlerinin doğal süreç içerisinde refleksif bir yansımasıdır. Suçluluk duygusu, utanma, hayâ, çekingenlik gibi hallerde daha çok karşılaşılan bir davranış şeklidir (Öztürk, 404: 2014). Türk toplumunda eskiden beri rastlanılan bir davranış şekli olan yüz kızarmasına edebî eserlerimizde de rastlanılmaktadır. Sâfi Dîvânı özelinde yapılan incelemede yüz kızarma davranışına tek bir beyitte rastlanılmıştır. Şair sevgilinin şarap renkli dudağına meyli olmadığını ve amacının sadece mâşukun meclisinde yüzü kızarak gül toplamak olduğunu söylüyor:

*Meylüm olmağın leb-i mey-gûnuña
Yüz kızardup meclisinde gül derem (206, 139/4)*

5.2. Yaka Yırtmak

İnsanların üzüntülerini davranışlarla ifade ederken bir takım istemsiz hareketler yaptıklarını gözlemlemek mümkündür. Üzüntü, keder gibi duyguların ifadesi olarak kullandığımız yaka yırtmak tabiri de aslında üzüntünün vermiş olduğu bilinçsizlik hâliyle yapılan bir davranış biçimidir. Klasik edebiyat içerisinde hem insana özgü üzüntülerin bir ifadesi olarak hem de bir davranış biçimi olması dolayısıyla pek çok şiirde kullanılan yaka yırtmak¹¹ Sâfi Dîvânı'n da kendisine yer bulmuştur. Sabah rüzgârı sevgiliye ait gül bahçesinin yapısını görünce üzüntüsünden yakasını yırtar, şeklinde anlamını özetleyebilece-

11. Detaylı bilgi için bkz. İlknur Pala, "Klasik Türk Şiirinde Jest ve Mimik Olarak Çâk-i Giribân/Yaka Yırtmak", Edebiyatta Jest ve Mimik, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020, s. 465-475.

ğimiz bu beyitte mübalağalı bir üslûp kullanılmış ve kişileştirme sanatına da yer verilmiştir:

*Görince gülşen-i hüsnüñ binâsın
Sabâ feryâd edüp yırtar yakasın* (210, 146/1)

5.3. Yüz Sürmek

Saygı ifade eden bir davranış biçimidir. Bu davranış normalde deyimlere konu olması bakımından mecâzî bir anlam taşımaktadır ve edebiyatımızda da pek çok mecaza da konu olmuştur.¹² Fakat saygı veya sevgi duyulan bir kişinin ona ait olan bir varlığına yüz sürmek geçmişte yapılan âdetlerdendir¹³ ve klasik edebiyatımızda da şairler tarafından kullanıldığı bilinmektedir.¹⁴ Aşağıdaki beyitte Sâfî, yârin saadetli eşiğine yüz sürmenin mutluluğunu dile getirirken kendisi gibi pek çok kişinin o eşiğe yüz sürmek istediğini fakat kendisi gibilere bir anlık o eşiğe yüz sürmenin nasip olduğunu söylüyor:

*Devletlü âsitânuña yüz sürdüğüm bu kim
Bir demde biñ benüm gibiye feth-i bâb olur* (149, 55/5)

Sonuç

Sâfî Dîvânı'ndaki davranışlardan hareketle; o dönem içinde yaşamış insanlar etrafında şekillenen toplumun yapısı, karakteri, davranışların sebebi analiz edilmeye çalışılmış ve toplumumuzun davranış kalıpları incelenmiştir. Sâfî Dîvânı'nda toplamda 14 adet davranış şekline rastlanılmıştır. Bu davranışlardan *Tanışmak, Selamlaşmak, Hâl Hatır Sormak, Kucaklaşmak, Hediyeleşmek, Tebrik Etmek, Misafir Olmak, Dert Yanmak, El Uzatmak, Yüz Berkitmek, Kaş Çatmak, Baş Sallamak* ve *Yüzü Kızarmak* başlıkları altında incelediğimiz davranış şekillerinin bazılarının kaybolmayıp ufak farklılıklarla günümüze geldiği görülmektedir. *Yaka Yırtmak* ve *Yüz Sürmek* başlıkları altında incelediğimiz davranışlar ise yok olmaya yüz tutan değerlerin ve davranış biçimlerinin edebiyat vasıtası ile günümüze yansımalarıdır. Edebiyata akseden yönüyle düşünülecek olursa kuşaktan kuşağa aktarılan bu davranış şekilleri sayesinde edebî bir ifade ve anlatım zenginliği elde edilmiştir. Bu davranış kalıplarının evrensel yönü itibarıyla başka toplumlarda farklı şekillerde görüldüğü bilinmektedir. Fakat Türk toplumunda kabul gördüğü şekilde davranışların Sâfî Dîvânı'na

12. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Ali Tanyeri, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

13. Bir inanış çeşidi olarak Kâbe duvarına ya da örtüsüne yüz sürülmesi yine Hz. Peygamberin kabrine yüz sürülmesi ele alınmıştır. Nurdoğan Türk, "*Kur'ân-ı Kerîm'de Hac ve Umre İbâdetlerine Dair Yanlış İnanç ve Davranışları İfade Eden Âyetlerin Tefsiri*", Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 3/5, 2014, s. 16-17.

14. Detaylı bilgi için bkz. Bülent Kaya, "*Bâkî Divânı'nda Atasözü ve Deyimler*", Asia Minor Studies, S. 8/1, 2020, s. 415.

yansıdığını söylemek mümkündür. Dîvânda rastlanan davranış şekilleri bize o dönem insanının kültürel ve sosyal hayatı, ekonomik imkânları, insan ilişkileri, toplumun değer yargıları hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Aynı zamanda buradan yola çıkarak Türk toplumunun geçmişten getirdiği geleneklerinin nasıl bir yol izleyerek günümüze ulaştığı Sâfi Dîvânı özelinde kısmen de olsa incelenmiştir. Böylece kültürde yer alan çeşitli değişme ve gelişmeleri daha sağlıklı gözlemlenebilir fırsatı bulunmuştur. Her davranış biçiminde yaşam şekline ait kültürel değerlerin eser özelinde gözlemlenebilmesi toplum değerlerinin gelecek kuşaklara aktarılacak kültürel kişilik ve kimliğin sürekliliği de sağlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Şükrü Haluk, *Bin Yıl Önce Bin Yıl Sonra Kâşgarlı Mahmud ve Dîvânı Lugâti't-Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008.
- Altunbay, Müzeyyen, "16. ve 19. Yüzyılları Arasındaki Yabancı Seyahatnamelerde Osmanlı Devleti'ndeki Kadın Algısı", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 8, S. 41, 2015.
- Altuntaş, Halil, Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
- Arslan, Mustafa, "Türk Edebiyatında Mihr Ü Müşteri Mesnevileri ve Mîrî'nin Mihr ü Müşteri'si", International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, S. 4/7, 2009.
- Atalay, Buse, "Klasik Türk Edebiyatımızda Şâirlerimizin Sâki Kavramına Kazandırdığı Anlamlar", Kesit Akademi Dergisi, S. 10, 2017.
- Bardakoğlu, Ali, "Hediye", Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, c. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.
- Du Lior, *Du Loir Seyahatnamesi IV. Murad Döneminde Bir Seyyahın Maceraları*, (Çev. Mustafa Daş), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.
- Erençoğlu, Dilek, "Güvâhi'den Günümüze Atasözü ve Deyimler", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2 (4), 2007.
- Kalkan, Seda Öztürk, *Türk Kültüründe Selamlaşma Kavramı Bu Kavramın (İlköğretim ve Ortaöğretim) Ders Kitaplarına ve Ders Programlarına Yansıtılması*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2012.
- Karaca, Filiz, "Pişkeş", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, c. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.
- Keskin, Ahmet, *Türk Kültüründe Selamlaşma ve Vedalaşma Hakkında Genel Bir Değerlendirme*, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 43.
- Kılıçoğlu, Safa, Nezihe Araz, Meydan Larousse, İstanbul 1980.
- Kurtoğlu, Ayşenur, *Günlük Hayatımızda Nezaket ve Görgü Kuralları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2002.
- Lelend, Ağâh Sırrı, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1980.
- Önal, Sevdâ, "Edebi Metinlere Yanstıyan Yönüyle Osmanlı Toplumunda Hediyeleşme", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.11, S.1, Erzurum 2008.
- Öznel, Erdoğan, *Protokol Görgü – Nezaket Kuralları, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları*, Ankara 1998.
- Öztürk, Abdülkadir, "Yüz Kızarması Eğilimi Ölçeği'nin Geçerlik Güvenirlik Çalışması" Education Sciences, S. 9/4, 2014.

- Öztürk, Necdet, *Saray Penceresinden 14-15. Yüzyıl Osmanlı Sosyal Hayatı, Yitik Hazine Yayınları*, İstanbul 2011.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989.
- Pamuk, Beyhan, “*Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Yer Alan Giysi Tasvirlerinden Örnek İncelemeler*”, 8. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Kültürel Miras Bildiriler, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C.1, Ankara 2015.
- Pardoe, Julia, *Yabancı Gözüyle 125 Yıl Önce İstanbul*, (Çev. Bedriye Şanda), İnkılap Kitabevi, İstanbul 1967.
- Piliçkova, Sevim, “*Türk İnanç ve Yaşam Pratiklerinde, Türkülerde, Atasözlerinde, Deyimlerde Ateş ve Yanma Metaforları*” 16. Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu, Lazer Yayınları, Ankara 2011.
- Savran, Ömer, “*Klasik Türk Şiirinde Bedenin Harflere Yansıması*”, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, S. 4/2, 2009.
- Sevgi, Ahmet, Hakan Sevindik, *Cezirî Kasım Paşa Sâfî Divânı*, Palet Yayınları, Konya 2016.
- Tanyeri, M. Ali, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Tezcan, Mahmut, *Türklerle İlgili Stereotipler (Kalıp Yargılar) ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara 1974.
- Tournefort, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*, (Çev. Ali Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- Törenek, Mehmet, “*Yeni Türk Şiirinde Öğüt*”, 8. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Kültürel Miras Bildiriler, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 1, Ankara 2015.

MURÂDÎ DİVANİ'NDA DENİZ İMGESİ

Dr. Gülден Esra AYDOĞDU* / Prof. Dr. Halil ÇEÇEN**

Öz: İnsanoğlunun tabiatla ilişkisinde deniz; durgunluğu, enginliği, hırçınlığı, dinginliği gibi birçok yönüyle insanın ruh hâli üzerinde tesir bırakmıştır.

Bu tesirin izleri İslamiyet öncesi dönemden beri Türk edebiyatına yansımıştır. İslami dönem Türk edebiyatında ise deniz taşıdığı bu lirik anlamın dışında tasavvufi anlamlar da yüklenmiştir.

16. yüzyılın şair hükümdarlarından olan Murâdî de Türkçe divanında deniz kavramının hem lirik hem de tasavvufi anlamından istifade etmiş, eserinde denize ve denizle ilgili kavramlara sıkça yer vermiştir.

Bu çalışmada Murâdî Divanı'nda deniz ve denizle ilgili bazı unsurların tasavvur edilme biçimi ve sebepleri ele alınmıştır. Divan'da geçen bu kavramlarla ilgili konuyu yansıtabilecek bazı beyitler seçilmiş, denizin ve ilgili sözcüklerin yüklendiği anlamlar, imgeler açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Murâdî, Murâdî Divanı, imge, deniz.

THE IMAGE OF SEA IN THE DIVAN OF MURÂDÎ

Abstract: In the relationship of human beings with nature, the sea has had an impact on the human mood in many aspects such as its calmness, vastness, irritability, and serenity.

Traces of this influence have been reflected in Turkish literature since the pre-Islamic period. In Islamic period Turkish literature, on the other hand, besides this lyrical meaning, the sea has also been loaded with mystical meanings.

Murâdî, one of the poet rulers of the 16th century, benefited from both the lyric and mystical meanings of the concept of the sea in her Turkish divan, and frequently included the sea and the concepts related to the sea in his work.

In this study, the way in which the sea and some elements related to the sea are conceived in Murâdî's divan and its reasons are discussed. Some couplets that can reflect the subject related to these concepts in the divan have been selected, and the meanings and images of the sea and related words have been tried to be explained.

Key Words: Murâdî, Murâdî Divan, imagination, sea.

1. Giriş

İnsanoğlu var olduğu süreden bu yana doğayla münasebet kurmuş; giyim-kuşamını, beslenme ve barınma kültürünü, geçim kaynaklarını vb. ağırlıklı olarak tabiata göre şekillendirmiştir. Tabiat unsurları içerisinde de deniz; durgun-

ORCID ID : 0000-0001-8986-9674* / 0000-0002-3571-4092**

DOI : 10.31126/akrajourn.1110257

Geliş tarihi : 28Nisan 2022 / Kabul tarihi: 11 Kasım 2022

*Herhangi bir kurumda çalışmıyor.

** Dicle Üniversitesi'nden emekli.

luğu, derinliği, enginliği, hırçınlığı, kudreti gibi birçok yönüyle insanı etkilemiş, farklı kavimlerdeki insanların duygu ve düşüncelerine ifade aracı olmuştur.

İbrahim Dilek, bazı milletlerin mitolojisinde yer alan su ve deniz metaforlarıyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Türk mitolojisinde başlangıçta ne gök vardır ne de bir yer. Dünya büyük bir denizden ibarettir. Mayalara göre, evrenin başlangıcında sudan başka hiçbir şey yoktur, var olan şey yalnızca durgun sudur. Fin destanı *Kalavela*’da yeryüzünü yaratan görkemli Luonattar, başlangıçta her yeri kaplayan suyun üzerinde uçmaktadır. Sümer mitolojisinde de hiçbir şey yokken yalnızca ilksel deniz vardır. Kızılderili mitolojisinde ise yüce güç Maheo önce tuzlu suyu yaratır (Dilek, 2018: 68).

Toplumların ortak hafızası olarak telakki edilen deyim ve atasözlerinde deniz farklı anlamlarla karşımıza çıkmaktadır. “Denizi geçip çayda boğulmak, denize düşen yılanı sarılır.” deyim ve atasözünde güç, zor durum; “Devletin malı deniz yemeyen domuz.” deyiminde çokluk, bolluk; “İyilik et denize at, balık bilmezse Halik bilir.” atasözünde ise karşılık anlamlarını taşımaktadır (<https://sozluk.gov.tr/> erişim tarihi: 10.04.2022).

Klasik Türk edebiyatında da mazmunların oluşmasında tabiatın, mekânın önemli etkisi olmuştur. Sanatçılar somut gerçekleri ince hayal dünyalarından süzerek soyutlaştırmışlar; farklı teşbihlerde, istiarelerde işlemişlerdir.

Tabiat unsurları arasında yer alan deniz, divan edebiyatı sanatçılarına etkilemiş, onlarda farklı çağrışımlara vesile olmuştur. “Bahr, kulzüm, derya, yemm, umman sözcükleriyle karşılanan deniz, temel anlamının dışında göz-yaşı, gam, gönül, aşk, cömertlik, kerem, rahmet, ilim, mana, şiir gibi anlamlarda kullanılmıştır.” (Pala, 1999: 103-104).

Divan edebiyatının ana kaynaklarından olan tasavvuf da bu kavramın eserlerdeki kullanım alanını genişletmiştir. Tasavvufta vahdet-i vücûd nazariyesi açıklanırken denize çok farklı anlamlar yüklenir. “Mutlak varlık olan Allah’ı, onun sonsuz zat makamını ve vahdeti temsil eder. Sûfiler, varlığın bir olduğunu, kesretin görünürde kaldığını anlatmak için, daha ziyade deniz imgesini kullanmışlardır.” (Üstüner, 2008: 285). “Hakikat ehli, Allah’ı bir deniz; kâinatı-masiva olması hasebiyle- denizin dalgaları olarak görür” (Pala, 1999:104).

Divan edebiyatında deniz kavramının kullanımına yönelik çeşitli incelemeler yapılmış, bu kavramın şairlerin hayal dünyalarında nasıl yer aldığı araştırılmıştır.¹

1. bk. Bahir Selçuk “Teşbih-i Belîğde Kendisine Benzetilen Bir Unsur Olarak Deniz: Ahmed Kuddusî Divanı Örneği” ve “Sinan Paşa’nın Dünyasında Deniz”, Betül Mutlu “Divan Şiirinde Deniz İmgesi ve Şiir Öğretiminde Kullanılması” Kürşat Şamil Şahin “Şeyhülislam

Edebiyat tarihi boyunca hep var olan deniz; değişen kültür, iklim, inanç, coğrafya, dil gibi birçok sebepten ötürü farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır.

Bu çalışmada hem tarihte hem de klasik Türk edebiyatında mühim bir yeri olan Sultan III. Murad'ın deniz kavramını nasıl işlediği, divanından yola çıkılarak, incelenecektir.

2. Murâdî Divanı'nda Deniz İmgesi²

Sultan III. Murad (1546-1595) 16. yüzyılın son dönemlerinde yaşamış hükümdar şairdir. Arapça ve Farsçayı iyi bilen ve bu dillerde şiir söyleyecek kadar dönemin ilimlerine de vâkıf olduğu belirtilir. Kaynaklarda Arapça ve Farsça divanının bulunduğu belirtilse de bunlara henüz ulaşılammıştır (Kırkkılıç, 2015: 25, 59). Türkçe divanı üzerine yapılan incelemelerde ise eserin 1567 gazel, 1 muhammes, 49 mesnevi, 38 kıt'a ve 47 müfretten oluştuğu belirtilmiştir (Kırkkılıç, 1985: 369). Şair, Türkçe divanında Murâdî mahlasını kullanmış, sofıyane şiirlere rağbet göstermiş, şiirin tasavvufa temayülünü teşvik etmiştir (Hammer, 2011: 911). "Sultan Murad, şiirlerini diğer Osmanlı sultanları gibi sade ve basit bir dille söylemiştir. Şiirlerinde Arapça ve Farsça terkiplere oldukça az rastlanmaktadır. Tasannuya merakı yoktur. Âdeta konuşur gibi bir şiir yazma lisanına sahiptir." (Kırkkılıç, 2015: 44).

Murâdî Divanı'nda deniz ve onunla eş anlamlı sözcüklerin kullanım sıklığı oldukça fazladır. Deniz 8, bahr 147, derya 121, umman 44, yemm 40, kulzüm 2, ebhâr 3 kez olmak üzere toplam 365 defa bu kavram kullanılmıştır. Deniz etrafında oluşturulan anlatımlarda ise bâdbân 13, mevc 21, temevvüc 9, emvâc 6, fülk 40, gavvâs 16, geştî 10, sahil 7, zevrak 18, lü'lü 3, sadef 6, şınav 10 kez yer almıştır. Deniz ve denizle ilgili kavramların divanda toplam kullanımı 568'dir. Murâdî Divanı'nda deniz ve denizle ilgili kavramların önemli yer tuttuğu bu sayısal verilerden anlaşılmaktadır.

2.1. Vahdet, Kesret, Gönül, Aşk, Âşık

Murâdî Divanı'nda deniz kavramı, gerçek anlamının dışında çoğunlukla tasavvufi anlamda; vahdet, İlahi aşk manasında kullanılmıştır. Buna göre deniz; vahdeti, tüm varlıkların varlığını Allah'ın varlığında bilmeyi, bakılan her şeyde Allah'ın esma ve sıfatlarının tecellisini görmeyi, Allah'la yakın olmayı, İlahi aşkı karşılar (Pala, 1999: 104, 238, 406).

*Ey Murâdî bahre düştün kim onun pâyânı yok
Lîk sen bir bahrsin kim sende deryâ gizlenir (G. 401/5)*

Yahya Divanında Deniz İmgesi", Saâdet Şihyeva "Nesîmî Divanında Bahrla İlgili Tasavvufî Kavramlar."

2. Makalede kullanılan şiir metinleri, Ahmet Kırkkılıç tarafından hazırlanan Murâdî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin) isimli eserden alınmıştır. Eserin künyesi kaynakçada belirtilmiştir.

*Daldı bir deryâya kim her katre bir deryâ durur
Mevc urursa ger Murâdî bahr-ı ummân eğlenir (G. 352/7)*

Damlalar ve dalgalar ise kesrettir, maddi âlemdir. Sayıca çok olsalar da isim ve sıfatlarıyla tek olan Allah'tan bir parçadırlar. "Vahdet derkesret" çoklukta birlik ifadesi bu inanıştan doğmuştur (Pala, 1999: 104, 238, 406). Murâdî vahdet denizine düşmüştür. Her şeyde Allah'ın isim ve sıfatlarını idrak etmekte, kendisinde ve varlıkta Hakk'tan başka bir şey bulamamaktadır. Şair vahdet denizi ile ondan bir cüz olan damla ve dalganın hem-hâl oluşunu ifade etmiştir. Dalgaları, damlaları gören aslında denizden bir parça görmüştür.

*Bahr-ı bî-pâyânı kimdir kim ihâta eyleye
Zevrak-ı dil bildi ancak mevcidir deryâ-sıfat (G. 173/3)*

*Katrede deryâ muayyen oldu yemde katre kim
Müntehâ-yı tâkat olmuştur vücûda asl-ı fâl (G. 771/4)*

"Tasavvuf edebiyatında "gemi" veya "kayık" insanı Hakk'a, manevi kurtuluş, hakikate taşıyan araçtır; gönüldür. Sahil-i selamete ulaştırır." (Köle, 2016: 1870).

*Bahr-ı hakikat içre bu fülk-i dil şinâver
N'ola ihâta kılta her yanını onun zât (G. 194/2)*

*Garka-i bahr-ı hüviyyet olalı fülk-i gönül
Evvel ü âhîrde seyr eyler dahi bulmaz kenâr (G. 375/3)*

İnsanın gemi hükmünde olan gönlünün yelkeni inançtır. Yelken olunca, rüzgâr gemiyi uzak yerlere götürür. Yelkensiz geminin rüzgârdan istifade edememesi gibi, inançsız bir insanın da sadece sözle maneviyat âlemlerine yol alması mümkün olamaz (Köle, 2016: 1873).

*Gel beri fülk-i dili sal yem-i ummâna yine
Bâdbân aç ki bu âb üzre hemân ber-pâdır (G. 430/4)*

*Gönül bahr-ı hakikatte gemidir
Pes ona bâdbânımdır muhabbet (G. 207/6)*

Murâdî Divanı'nda "gavvâs" İlâhî aşka tüm benliğiyle dalan âşıktır. Gavvasın amacı uzun ve meşakkatli yolu - seyr-i sülûk - kat edip hakikat incisine vasıl olmaktır.

*Bir bahre düşüptür yine gavvâs-ı gönül kim
Ummâna değer katre-i dürdâneliğim var (G. 459/2)*

*Gavvâs-ı aşk olanlar cân terkinî uruben
Ummâna dalmayınca dürdâneye eremez (G. 596/2)*

Vahdet denizinde seyr-i sülûka çıkmış âşık gavvasın, yelkeni aşk olan gönül gemisindeki yolculuğu metaforu Murâdî Divanı'nda çok sık işlenmiştir. Tasavvufi anlamlarla bezeli bu ifadelerde âşık; İlahî aşk, hakikat, ilim, irfan, marifet, hikmet, hayret (Hakk'ın keyfiyyetini anlama çabası içinde hayrete düşme hâli), fenâ (benlikten sıyrılma, fenâ-fi'llâh makâmı), mağfîret, rahmet arayışı içindedir.

2.2. Sahil

Murâdî Divanı'nda sahil İlahî aşkın, vahdetin dışında kalmayı ifade eder. Şairin amacı sahile varmak değil deryaya, vahdete dalmaktır. Derya sözcüğü beyitlerde Allah ile yakın olma, arada engel olmama hâlini ve enginlik vasfı yönüyle ilmin genişliğini ifade etmektedir.

*Salan bahr-ı muhabbette vücûdu fülküne bir dem
Bulup sâhil çıkar anlama sen onu o deryâdan (G. 1003/2)*

*Sâhilin terk edeli sâhile tutmadı yüzün
İlm-i deryâda mahâretle olupdur kâmil (G. 792/2)*

Kenar sözcüğü deniz kavramıyla ilgili kullanıldığında denizin -vahdetin-sonsuzluğunu, enginliğini vurgular.

*Yemm-i muhabbet içre dil fülkünü salarsan
Yoktur onun kenârı bulunmaz ona pâyân (G. 1124/2)*

*Bir acep deryâ olupdur dil ki yok ona kenâr
Günde bin deryâ yudar aslâ yemez gam ân için (G. 1027/3)*

2.3. Mübalağa

Şair mübalağa yapmak istediği durumlarda sık sık deniz metaforuna başvurmuştur. Bir durumun, vasfin yoğunluğundan, çokluğundan bahsederken şair, çoğu zaman deniz kavramının uçsuz bucaksız niteliğinden istifade etmiştir.

*Gerçi Murâd'ın dili bahr durur bikerân
Başı onun arşta ayağı deryâdadır (G. 498/5)*

*Kalemler olsa ger eşcâr mürekkep olsa deryâlar
Yazılmaz idi ahvâlim ne peydâdır bu peydâlar (G. 281/1)*

Şairin mübalağa unsurlarından biri de deniz-mürekkep ilişkisidir. Murâdî'nin derdini yazmaya, denizler mürekkep olsa dahi yetmez.

*Deryâ midâd ola ger eşcâr olursa aklâm
Derdimi yaza ger halk gelmeye ol beyâna (G. 1401/3)*

Şair şiirlerinin şerhi için de mürekkebin deniz kadar çok oluşunu yetersiz görür.³

*Yazılmaz defter-i şerhim mürekkep olsa deryâlar
Kamu mevcûd âcizler durur nakş-ı misâlimde (G. 1304/3)*

2.4. Gözyaşı

Divanda deniz gözyaşı anlamını da taşıyabilmektedir. Murâdî, gözyaşının çokluğunu anlatmak için deniz kavramından istifade etmiştir. Denizin enginliği, akarsuların denize akması; gözyaşındaki çokluğu, bitip tükenmeme durumunu karşılamaktadır.

*Reşha-i aynımda eyler çünkü deryâlar zuhûr
Ol denizler katresini kaldı dünyâlar zuhûr (G. 391/1)*

*Gönül fülkûn sıdı çün seng-i hicrân
Acep mi çeşmim akıdırsa deryâ (G. 76/2)*

2.5. Şiir, Şair

Şair, şiir yazma yeteneğini “deniz”, “umman” sözcükleriyle ifade etmektedir. Denizin enginliği ile şairin sözünün bitip tükenmemesi arasında ilişki kurulmaktadır.

*Ey Murâdî ne acep sana nihâyet olmaz
Bir senin gibi dahu görmedik ummân dediler (G. 421/5)*

Murâdî yazdıklarının şerhe, açıklamaya gelemeyecek kadar çok olduğunu ifade ederken derya, umman sözcüklerine yer vermiştir. Denizin enginliği ve derinliği şairin yararlandığı benzetme unsurudur.

*Ey dil Murâdî kavli şerh ü beyâna gelmez
Deryâ durur bu deryâ ummân durur bu ummân (G. 1124/5)*

2.6. Sedef, İnci

Murâdî Divanı’nda nisan yağmuruyla meydana gelen sedef; dünya, kâinat karşılığı olarak kullanılmaktadır. Aşk sebebiyle yağın bu nisan yağmuru dünya sedefini oluşturmuştur. Dünyanın mayasında, varlık kaynağında aşk vardır. Bu sedefin-dünyanın içindeki inci ise şairin kendisidir.

*Nisân-ı aşkından düşüp oldu bana dünyâ sedef
Bahr-ı şühûd içre şehâ dürdâneym ben kim bilir (G. 511/4)*

3. Şairin şiirlerindeki şerh olgusunu inceleyen makale için bk. Dağlar, 2018.

*Murâdî bu avâlim bir sadeftir
Vücûdun cümleye dürdâne düşmüş (G. 639/5)*

İnci, tasavvuf edebiyatında itaat etmek, boyun eğmektir (Uludağ, 2012: 112). Divanda inci kavramı ise gavvas olan âşığın vahdet denizinde ulaşmak istediği arzusu, Allah'a kulluk isteğidir.

*Bahr-ı vahdette şinâver olalı işbu Murâd
Nice dürler çıkarır al kulağa rânâdır (G. 430/5)*

*Gavvâs-ı aşk olanlar cân terkini uruben
Ummâna dalmayınca dürdâneye eremez (G. 596/2)*

İncinin divanda bir diğer kullanım sebebi de ortasının delinmesi vasfıdır. Şair delinerek kullanılan inci ile sevgilinin dudağının derdinden delinen bağı arasında ilişki kurmuştur.

*Gün yüzün şavkına mâhum kan yudaram lâlveş
Dürr gibi bağırm delindi sen leb-i mercân için (G. 1091/4)*

Bu kullanımların dışında deniz ve denizle ilgili kavramlar aşk, hakikat, hikmet, mana, ilim, kudret, kader, irfan, bela, cûd, fenâ (tasavvuftaki fenâ-fi'llah makamı), hayret (hayret makamı), rahmet, ruh sözcükleriyle tamlama hâlinde yer almıştır. Bu tamlamaların ortak noktası belirtilen kavramların deniz gibi sonsuz, engin oluşudur.

Murâdî Divanı'nda ayrıca Bahr-i Ahzar (Hint Okyanusu) ve Bahr-i Hamrâ (Kızıl Deniz) özel isimleri bulunmaktadır.

3. Deniz ve Denizle İlgili Kavramların Kullanım Nedenleri

Deniz ve denizle ilgili kavramların Murâdî Divanı'ndaki söz varlığı kayda değer ölçüde geniştir. Deniz kavramının Murâdî divanındaki kullanım sayısı 365, denizle ilgili kavramların sayısı ise 203'tür. Murâdî Divanı ile aynı yüzyılda yazılmış Fuzûlî Divanı'nda deniz kavramı 126, Bâkî Divanı'nda 147; sonraki yüzyılda kaleme alınmış Nâbî Divanı'nda ise 163'tür (Gider, 2017: 32); (Çetinkaya, 2014: 42)

Murâdî'nin deniz ve denizle ilgili kavramları bu kadar sık kullanmasının nedenleri neler olabilir? Sahip olduğu inanç dünyası, saray sınırları içinde kalmış bir hayat tercihi ya da döneminde gelişen denizcilik faaliyetleri, Murâdî'nin bu kavramları yoğun şekilde kullanmasının sebepleri olabilir mi?

Murâdî, Halvetî tarikatına yakın bir şairdir. Şiirlerinde dinî, tasavvufî unsurlardan oldukça istifade etmiştir (Kırkkılıç, 1985: 185, 207). Deniz ve denizle ilgili kavramlar da tasavvuf istilahında çok geniş anlamlar ihtiva etmektedir. Şairin denizi ve denizle alakalı sözcükleri, tasavvufî anlamlarından dolayı tercih etmesi muhtemeldir.

Şairin deniz ve ilgili kavramları sık kullanmasının bir diğer sebebi ise saraydan pek dışarı çıkmayışı olabilir. 21 yıllık hükümdarlığı sürecinde hiçbir sefere katılmayan hükümdar, ilk zamanlarında cuma namazına çıkarken sonraları onu da terk ederek sarayda namaz kılmayı âdet edinmiş, gündüzleri çoğu zaman Üsküdar'daki yeni sarayın bahçesinde vaktini geçirmiştir (Hammer, 2011: 946; Uzunçarşılı, 2003: 114). Denize ve onun güzelliğine hükümdarlığı boyunca muhatap kalan hükümdar bu güzellikten etkilenmiş, denizle ilgili farklı imgeler tasavvur etme imkânı yakalamış olabilir.

Şairin denizi ve denizle ilgili unsurları sıkça kullanması, İstanbul'da inşa ettirdiği büyük bir amiral gemisinin etkisinden de kaynaklanabilir. Bu gemi Kanuni ve Selim zamanlarında başkent tersanelerinde inşa edilen iki gemi ile rekabet edebilecek niteliktedir ve geminin denize indirilişinde başta padişah olmak üzere devlet büyükleri hazır bulunmuş ve büyük bir tören yapılmıştır (Hammer, 2011: 963). Saraydan cuma namazı için dahi çıkmayı pek âdet edinmeyen hükümdarın geminin denize indiriliş törenine bizzat katılması, onun bu konulara verdiği önemi göstermektedir.

4. Sonuç

Deniz, Türk edebiyatında İslamiyet öncesi dönemden itibaren sık kullanılan bir kavramdır. İslamiyetin kabulüyle birlikte tasavvufî anlamlar da yüklenerek daha zengin imgeler taşımıştır. Murâdî Divanı'nda da deniz ağırlıklı olarak tasavvufî manada kullanılmıştır. Hayret, fenâ gibi bazı tasavvufî hâllerin tasvirinde, hakiki aşkın tavsifinde ifade aracı olmuştur. Divanda deniz çoğunlukla Mutlak Varlık'ı, vahdeti karşılarken damla ve dalgalar kesreti, Allah'ın isim ve sıfatlarını, İlâhi tecellileri anlatmaktadır. Gemi, seyr ü süluk yolunda hakikat bulma aracı, gönüldür. Âşık, vahdet denizine dalan gavvas; bâdbân ise inanç, aşktır. Bu denizin sahiline varmak ise istenmeyen bir durumdur, hakikatten uzaklaşmaktır. İnci ise bazen Murâdî'nin sözleri, delinmiş bağı bazen de Allah'a kulluktur.

Divan şiirinde mekânlar ağırlıklı olarak gerçek anlamlarının dışında mecazi nitelikte yer almaktadır. Bu nedenle soyut kavramlarla tavsif edilmektedirler. Murâdî Divanı'nda da deniz kavramının gönül, irfan, hikmet, aşk, marifet, hakikat, cömertlik, mağfiret, şiir yazma yeteneği gibi soyut kavramlarla birlikte bulunduğu görülmektedir. Bu kavramların içerdiği soyut anlam denizin enginliği, sonsuz oluşu, derinliği imgesiyle somutlaştırılmıştır.

Şairin divanda denizi 365, denizle ilgili kavramları ise 203 kez kullandığı tespit edilmiştir. Dalgalanışı, durgunluğu, dinginliği gibi insana has ruh hâllerini yansıtan lirik yapısına sarayda sıkça muhatap olması, ihtişamını sergileyebilecek alanlardan birinin de büyük bir amiral gemisi inşa ettirmesi ve bundan etkilenmesi, hükümdarlık itibarına gölge düşürmeden mistik duygu, düşünce-

lerini ifade edebilmesi Murâdî'nin deniz kavramını çağdaşlarına nazaran daha sık kullanmasının sebepleri olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Çetinkaya, Ülkü; "Tenasüp ve Nâbî Divanı'nda Deniz Temasına Bağlı Sözcüklerle Kurulan Tenasüp Sıklığı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 2014, S. 21-1, s. 35-64.

Dağlar, Abdülkadir; "Şerhin Şiir Hâli: Sultan Murâdî Divanı'nda Şerh Nazariyatı", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 2018, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı, s. 504-527.

Dilek, İbrahim; "Mitolojilerde ve Türk Destanlarında Köpük", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Güz-2018, S. 46, s. 67-90, Ankara.

Gider, Mahmut; "Baki ve Fuzuli Divanlarında Deniz Tasavvuru", *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 2017, S. 3, s. 22-36.

Hammer, J. Von (2011), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-1*, İlgı Yayınevi, İstanbul.

Kırkkılıç, Ahmet (1985), *Sultan Üçüncü Murat Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, (Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Kırkkılıç, Ahmet (2015), *Muradi Divanı İnceleme-Tenkitli Metin*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Köle, Bekir; "Mevlana'nın Mesnevisinde Gemi Metaforu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, C. 9, S. 42, s. 1869-1877.

Mutlu, Betül (2012), *Divan Şiirinde Deniz İmgesi ve Şiir Öğretiminde Kullanılması*, (Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Pala, İskender (1999), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Selçuk, Bahir (2017), "Sinan Paşa'nın Dünyasında Deniz", *Sivrihisarlı Sinan Paşa ve Nesir Edebiyatı* (hızl. A. Kartal, Z. Koylu), Sivrihisar Belediyesi Kültür Yayınları, Eskişehir.

Selçuk, Bahir; "Teşbih-i Belîğde Kendisine Benzetilen Bir Unsur Olarak Deniz: Ahmed Kuddûsî Divanı Örneği", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2019, C. 5, S. 1, s. 94-107.

Şahin, Kürşat Şamil; "Şeyhülislam Yahya Divanı'nda Deniz İmgesi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, C. 9, S. 2, s. 861-875.

Şihyeva, Saâdet; "Nesîmî Divanında Bahr'la İlgili Tasavvufî Kavramlar", *Türk Kültüründe Deniz ve Deniz Edebiyatı Sempozyumu (27 Nisan – 2 Mayıs)*, Kıbatek: Antalya.

Uludağ, Süleyman (2012), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 3, 6. Baskı, s. 114.

Üstüner, Kaplan; "XIV. ve XV. Yüzyıl Divanlarında Tasavvuf", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2008, S. 24, s. 271-294.

İnternet Kaynağı

<https://sozluk.gov.tr/> erişim tarihi: 10.04.2022

HÜRRIYET GAZETESİ'NDE (1868-1870) OSMANLI DEVLETİ'NİN TEMEL MESELELERİ

Dr. Murat TURNA*

Öz: Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın müşterek çıkardıkları Hürriyet Gazetesi, edebiyat ve basın tarihi, fikir hareketleri ve sosyal tarih araştırmaları bakımından önem arz eder. Gazetede yer alan hürriyet, adalet, meclis, vergilendirme, eğitim, bürokrasi gibi kavram ve konular; Türk modernleşmesinin temel taşlarını oluşturur. Hürriyet, 1868 – 1870 yılları arasında, nispeten kısa bir süre zarfında varlığını sürdürür. Buna rağmen toplam 100 sayı çıkmış olan gazetenin, Osmanlı'nın temel sorunlarına iyice odaklandığı görülür. Bilhassa Abdülaziz devrini özetler mahiyettedir.

Büyük bir devletin yıkılışının arifesini anlatan makaleleri, haberleri ve yorumları ile Hürriyet'in, bugünün sosyal bilimcileri için zengin bir veri havzası içerdiği tartışılmazdır. Bu çalışmada, gazetenin ele aldığı temel meselelerin ve sorunlara önerdiği çözüm tekliflerinin neler olduğu açıklanacak; bahsedilenlerin günümüz için taşıdığı öneme dikkat çekilecektir. Edebiyat biliminin bir işlevinin de toplumu aydınlatmak olduğu düşünüldüğünde, 154 yıl öncesinin aktüelini, tecrübelerini hatırlatmanın, insanımıza bilinç ve ufuk kazandırmak bakımından faydalı olacağı öngörülebilir. Makale, bu amaca hizmet etmektedir.

Anahtar Kelimeler: hürriyet, edebiyat, basın, Yeni Osmanlılar, sosyal sorunlar.

BASIC ISSUES OF THE OTTOMAN EMPIRE IN HÜRRIYET NEWSPAPER (1868-1870)

Abstract: Hürriyet Newspaper, published jointly by Namık Kemal and Ziya Pasha, is important in terms of literature and press history, intellectual movements and social history research. Concepts and issues in the newspaper such as freedom, justice, parliament, taxation, education, bureaucracy; it forms the cornerstones of Turkish modernization. Hürriyet existed for a relatively short period of time between 1868 and 1870. Despite this, it is seen that the newspaper, which has a total of 100 issues, focuses on the basic problems of the Ottoman Empire. In particular, it summarizes the period of Abdulaziz.

It is indisputable that Hürriyet contains a rich data base for today's social scientists with its articles, news and comments describing the eve of the collapse of a great state. In this study, it will be explained what the main issues that the newspaper deals with and the solution proposals it offers to the problems; attention will be drawn to the importance of the aforementioned for today. Considering that one of the functions of the science of literature is to enlighten the society, it can be predicted that reminding the current events and experiences of 154 years ago will be

ORCID ID : 0000-0002-1413-6246.

DOI : 10.31126/akrajournal.1224103

Geliş tarihi : 25 Aralık 2022 / Kabul tarihi: 03. Ocak 2023

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.

beneficial in terms of bringing awareness and horizons to our people. The article serves this purpose.

Key Words: hürriyet, literature, press, New Ottoman, social problems.

1. Giriş

Hürriyet, konjonktürel bir gazete olarak ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, muhalif duruşunun yanında, yapıcı yaklaşımları da olan bir siyasi ve kültürel mahfildir. Osmanlı'nın devlet ve toplum olarak kanayan yaralarına parmak basar. Sorunlardan çıkış yolları gösterir. Dağılımın eşiğinde olan yapıyı bir arada tutmak ya da vaziyete tedbir almak için somut teklifler sunar. Gazetede çıkan yazılar, onları kaleme alanların zihin evrenini açıklar. Burada dile getirilenler, pek çok açıdan değerlendirilebilir. Yazarların yahut sanatçıların düşünce dünyalarının anlaşılması ve siyasi baskı odaklarının kavranması cepheleriyle Hürriyet'teki yazılar oldukça aydınlatıcıdır. Literatüre giren kavramları, aydınımızdaki fikrî gelişimi vermesi itibarıyla da bu süreli yayın, asli kaynaklarımızdan biridir. İlk elden bilgi sunan edebî ve tarihî vesikadır. Hürriyet'teki yazılar, çöken bir devletin panoramasını hafta hafta sunar. Gazetede yer alan, temel meselelere dair yaklaşım ve yorumların, günümüze de ışık tutacak yanlar içerdiği belirtilmelidir. Tüm bu ehemmiyeti dolayısıyla öncelikle gazete üzerinde durulacak; sonra, Hürriyet'teki tespit, yorum, fikir, kavram ve teklifler irdelenecektir.

Süreli yayınlar, edebî ve kültürel hafızanın ırmakları hükmündedir. Niteklili bir kültürel vasata erişilmesi için bilhassa geçmişte kalmış yayınların alana eklenip, etüt edilmesi gerekir. Hürriyet gazetesi akademik biçimde İhsan Sungu, A. H. Tanpınar ve Kaya Bilgegil'in çalışmalarına konu olmuş; fakat 100 sayılık periyodik, eksiksiz bir transkripsiyon hâlinde ancak 2000 sonrasında edebiyatımıza kazandırılmıştır.¹ Gazete çevresinde yapılan çalışma-

1. Daha önceleri ise Kâzım Yetiş, Namık Kemal'in Hürriyet'te yer alan edebiyat konulu yazılarına odaklanmış; ardından Birol Emil danışmanlığında Adnan Akgün, doktora çalışması olarak, gazetenin sistematik tahlilini yapmıştır. Sonrasında, Önder Göçgün danışmanlığında hazırlanan bir yüksek lisans tezinde, Namık Kemal'in mezkûr gazetede makaleleri tespit ve transkript edilmiştir. Yine bu doğrultuda, Mustafa Tarhan Yılmaz'ın Namık Kemal ve Hürriyet Gazetesi başlıklı kitabına rastlıyoruz. Bunlar gazeteye yönelik çalışmalar olsa da koleksiyonun tam transkriptini içermez. Gazetenin 1-50 ve 50-100 şeklinde bölümlendirilmesi yoluyla yüksek lisans tezi konusu olarak verilmesi ve Hürriyet'teki tüm yazıların iki farklı tez vasıtasıyla günümüz alfabesine çevrilmesi, 2018 yılını bulur. 2019'da ise gazete, yekpare biçimde, Vakıfbank Kültür Yayınları'ndan, Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi-Eksiksiz Tüm Koleksiyon adıyla iki cilt hâlinde basılır. Transkriptini Alp Eren Topal'ın yaptığı bu çalışma bizim de kaynağımızdır. Her ne kadar transkript bir metin olsa da dili, yoğunluğu ve hacmi nedeniyle böyle bir külliyyatı okuma, tasnif ve inceleme safhalarının ciddi bir mesai gerektirdiği açıktır. Tabiatıyla gazetede her haber ya da tekil yorumun üzerinde durulması, araştırmamızın kapsamını aşar. Bu nedenle, makale sınırlılığında, konu başlıklarında kısıtlamaya gittiğimizi

lardan, Adnan Akgün'ün ortaya koyduğu incelemenin kayda değer olduğu belirtilmelidir.

Hürriyet Gazetesi haftalık bir periyodiktir. Dört ya da sekiz sayfalık nüshalar hâlinde çıkmıştır. Yayın hayatı Londra'da başlamış ve Cenevre'de sona ermiştir. O dönem Avrupa'da basılanlar arasında, yayın hayatı en uzun süren muhalif gazetedir. Jön Türklerin yurtta ve dışarıda boy gösterip kamuoyu edinmesinde hayati bir enstrüman olmuştur. Haberdan ziyade yorumun ağır bastığı Hürriyet'in genel karakteristiği, "fikir gazetesi" ibaresiyle özetlenebilir. Her ne kadar siyasi cephesiyle konu olsa da Ziya Paşa'nın bazı edebî eserlerinin burada tefriki ve genel anlamda Türk nesrine olan katkısı, Hürriyet'i, salt basın organı olmanın ötesine taşır.²

Hürriyet, muhalif yayın politikası gerekçesiyle Babıali tarafından sakıncalı bulunduğundan, ona ulaşmak zorlaştırılmıştır. Namık Kemal, gazeteye ulaşmak isteyenlerin kimliklerini beyan etmediklerini, araçlar vasıtasıyla gazeteyi temin edebildiğini vurgular ki bu da korku ve sindirmenin hangi düzeyde olduğunu anlatır (Hürriyet Gazetesi I: 99).³ Yine Hürriyet'i okuyanların jurnalendiği, gazete nüshalarının Zaptiye Müşirliği'ne satıldığı; hatta nüshaların

belirtmek zarurettir. Ele alınanlar, bahsedilme sıklığına göre tespit ve tasnif edilmiş, üzerinde en çok yazılmış meseleler araştırmamızda öne çıkarılmış; tali konu ve hususların önemli görülmesine ise uygun bulunan ilgili yerlerde değinilmiştir. Yukarıda bahsedilen çalışmalar sırasıyla şunlardır:

Kâzım Yetiş: Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1989.

Adnan Akgün: Hürriyet Gazetesinin Sistematiği Tahlili, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1990.

Ali Donbay: Nâmık Kemâl'in "Hürriyet" Gazetesindeki Makaleleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1992.

Mustafa Tarhan Yılmaz: Namık Kemal ve Hürriyet Gazetesi, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015.

Emine Bayram: Hürriyet Gazetesinin 1-50 Sayılarının İncelenmesi (Metin-Değerlendirme), Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Giresun, 2018.

Gülşen Yılmaz: Hürriyet Gazetesinin 51-100 Sayılarının İncelenmesi (Metin-Değerlendirme), Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Giresun, 2018.

Vakıfbank Kültür Yayınları: Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi 1-2 / Eksiksiz Tüm Koleksiyon, İstanbul, 2019.)

2. Ziya Paşa'nın meşhur "Şiir ve İnşa" makalesi, gazetenin 11. sayısında çıkar. Yine "Rüya"sının da 68 ve 69. sayılarda çıktığını görürüz. Namık Kemal'in siyasi makaleleri ise yürüttüğü muhakeme, sergilediği üslup ve etkileyiciliği dolayısıyla Türk nesrinin gelişiminde göz önünde tutulmalıdır.

3. Kaynağımızın tam künyesi şöyledir: Vakıfbank Kültür Yayınları: Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi, s. 99 c. 2, İstanbul, 2019. Makalenin devamında, aynı kaynağa yapılan atıflar için Hürriyet Gazetesi anlamında "HG" harfleri kullanılacak ve yanına cilt numarası yazılacaktır.

yaktırıldığı kaydedilir. Hafiyeler, Hürriyet sayesinde para kazanmaktadır. Taşra valileri, gazetenin “men-i neşri” için vazifelendirilmiştir. Ecnebi postanelerine giden Hristiyan nüshaları hükümete teslim edilir (HG I: 320-322).

Okuma oranının düşük ve yazılı kaynakla gelen haberin yayılımının zayıf olduğu yerlerde, enformasyon sözel aktarıma tabiidir. Bu tip toplumları yöneten mutlakiyetçi rejimler içinse, enformasyonun kontrolü ve baskı altında tutulması önem arz eder (Kırlı 2011: 616). Halk arasındaki söylentileri kontrole yönelen 19. asır siyasi pratiğinin Hürriyet için de geçerli olduğunu, gazetenin ilgili nüshalarından kolayca tespit etmek mümkündür. Tüm bu tahakküme rağmen Hürriyet, Yeni Osmanlılar için çok verimli iletişim ağı ve belirli yanlarıyla Babıali’ye nispeten avantajlı bir politik alan sağlamıştır.

Mamafih gazetenin yayın politikası, kendisini finanse edenlerin arzu ettiği yöndedir. Önce Fazıl Paşa’nın, sonra İsmail Paşa’nın desteğinin yayın politikasında değişikliğe yol açtığı, gazetede genel söylemden çıkartılabilir. Hürriyet, geçerli durum ne ise ona göre hareket eden pragmatist bir çizgi tutturmuştur. Buna verilecek en somut örneklerden bir diğeri ise gazetede, İngilizler hakkında çıkan yazı ve yorumlardır.

Yayın hayatının başladığı 1868’de İngilizlere sıcak, sempatik yaklaşımlar içinde olan gazete, sona doğru, onları kıyasıya eleştirir. Bariz bir tavır farklılığı söz konusudur. Başlarda, İngiliz yönetiminin sunduğu elverişli imkânlardan faydalanmasına rağmen, sonradan o topraklarda kendisine yaşama hakkı tanımayışı neticesinde, Hürriyet, birdenbire İngiliz devletini ve hatta İngiliz milletini kendisine hasım belleyiverir.

İngilizlere karşı sergilenen sert tavır, Hürriyet açısından tamir edilemez bir kırılmanın sonucudur. Önceleri İngilizler, Hürriyet’te hep olumlu yönleri ile itibarlı kılınmışlar ve hataları da görmezden gelinmiştir. Mesela 1868 tarihli Hürriyet’te, İngiltere’nin Hindistan’da bulunan bir komutanından gelen bir mektuptan söz edilir. Bu mektup Liberte’de yayımlanmıştır. Mektupta ehl-i İslamın hâl-i pür melâlınden dem vurulur. Namık Kemal de mektupta anlatılanların doğruluğundan bahisle, ehl-i İslamın ve Osmanlı’nın vaziyetinden hayıflanır. Hâlbuki burada anlatılanlar kadar, reel-politik durum da mühimdir; çünkü bunları dile getiren komutan, İngiltere’nin Hindistan’ı işgaliyle memurdur. İngilizler bu esnada, Hindistan’da sömürge devleti kurma peşindedirler. Genel manzarayı, komutanın amacını görmeyip, mektuptaki tasvire odaklanması, üzerinde durulacak bir husustur. İngilizlere dair tek kelime edilmeyişi kayda değerdir. Elbette o sırada Hürriyet’in Londra’da yayınlanıyor oluşu ve Yeni Osmanlıların da Avrupa’da ikamet etmeleri, bu durumu anlaşılır kılmaktadır. Daha özel bir sebep olaraksa, Namık Kemal’in İngiliz politikaları ile hayatında hiç ters düşmemiş olması zikredilebilir. Nitekim Namık Kemal, mektuplarında İngiltere’nin siyasetini önemsediğini açıkça belirtir ve “dünyanın

denizlerine hâkim, küre-i zeminin sülüs servetine malik bir devlet ile uğraşılmaz.” der (TTK IV 2013:216). Yıkılış arifesindeki bir devletin aydını olarak çaresizce onların üstünlüklerini kabullenmiştir. “*O yüzden Osmanlı’nın İngiltere ile kordiplomasiye önem vermesi taraftarıdır. Zamanında bunu Mustafa Reşit Paşa’nın ustalıklı yaptığı düşünür.*” (Turna 2020: 67). Fikirleri çerçevesinde, Hürriyet’te yazdığı müddetçe, İngilizlerin aleyhinde bir tutum sergilemediğine şahit oluruz.

2. Hürriyet’te Ele Alman Başlıca Meseleler

2.1. Devlet Yönetimi

Hürriyet’in en eleştirel yaklaştığı mesele, devlet idaresindeki aksaklıklardır. Bunu da iki başlık altında irdelemek gerekir. İlki, doğrudan rejim manasına gelen yöneticilerdir. İkincisi ise devlet mekanizmasındaki yapısal sorunlardır.

Yöneticilerin doğrudan rejimi temsili, Osmanlının mutlakiyetçi düzeninden kaynaklanır. Padişah, sadrazam ve nazırlar, yukarıdan aşağıya inen buyruklarla koskoca bir imparatorluğu yönetir. 19. yüzyıl ise artık yeni kavramların tartışıldığı ve statükoya dayalı yönetimlerin sorgulandığı bir dönemdir.

Hürriyet, meşruti bir rejimi savunur; ifade özgürlüğünün ve hak arayışının makul karşılandığı bir siyasi ortam tasavvurunu sunar. Meşruti monarşilerde, otorite figürü olan hükümdar yok sayılmaz. Gazetede yönetimle ilgili yazılarda da padişaha yönelik eleştirilere pek rastlanılmaz. Hatta 80. sayıda, gazetenin, Abdülaziz’i eleştiren bir mektuptaki tüm ithamlardan, padişahı nasıl masun kılma çabası içinde olduğunu okuruz. Yokluk zamanında Beylerbeyi ve Çırağan saraylarını ve nice köşkleri yaptıran padişahı “min-cihet mazur” bulmaları, harem-i hümayundaki uygunsuzlukları geçiştirmeleri; Abdülaziz’in, selefi olan Abdülmecit devrindeki borcu kapatamayıp, mevcut borcu dört katına kadar çıkarmış olmasını kusur addetmeyişleri, padişaha dönük açık bir muhalefet içinde olmadıklarına kanıttır. Hürriyet’in devlet yönetimine dair eleştirilerinde hedefi bellidir. En çok Âli Paşa olumsuzluklardan suçlu bulunur. Fuat Paşa ve diğer üst bürokratlar da eleştirilerden payını alan kişilerdir.

Âli Paşa’ya getirilen eleştirilerin Namık Kemal ve Ziya Bey’in şahsi hukuyla ilgisi olduğu gibi kötü sonuçlanan siyasi gelişmeler ve ekonomik gidişatla da ilgisi vardır. Gazeteye göre, vükelanın kendisini alternatifsiz gösterme stratejisi, padişah üzerinde etkili olmuştur. Saray, mevcut kadro dışında göreve münasip kimse bulamaz. Çaresizdir. Saraya giden bilgi akışı neredeyse kesilmiştir ve takdim edilen bilgiler de manipülasyon içerir. Namık Kemal’in yorumuyla, padişah birdir; berikiler hükümüne ortaktır lakin unvanına olamamışlardır; hâlâ isimleri vükeladır. Âli Paşa’ya gelince, Ziya Bey, onun değil sadaret, değil padişahlık, “mertebe-i ulûhiyeti” dahi kendine az bulan bir kibir abidesi olduğuna kanidir (HG I: 474).

80. sayıda tüm suçlamalardan beraat ettirdiği padişaha mukabil, 81, 82 ve 83. sayılarda derhal Âli Paşa'ya yüklenen Hürriyet, padişah ve Babıali ayrımına itinalıdır. Babıali ise Âli Paşa'nın vücudundan ibarettir. Terfî ve atamalar, azil ve hapis kararları görünüşte ilgili merciden veriliyor gibi olsa da hükümler onun dairesinden çıkar. Paşa'nın makam ve servet hırsı ise kötü yönetimin başlıca sebeplerindedir. Sırbistan, Girit, Şam, Mısır vakalarında zaafından dolayı hatalı kararlar verdiği düşünülür.

Onun "edepsizler guruhundan ma'dud" biri olduğu; Fuad Paşa ile ikisinin döneminde, dinin ve sosyal hayatın zarar gördüğü anlatılır. Hürriyet bu konuda ağır, sert eleştiriler dile getirir. Eleştirilerini, Paşaların aile namuslarına dek vardırıır. Tüm İstanbul'u kendi aileleri gibi yaptıklarını; öyle ki artık haysiyetli kimselerin kınanıp, dürüstlerin zulüm gördüğünü öne sürer. Aşağıdaki cümleler, Namık Kemal ve Ziya Bey'in yönetime karşı olan haşin üslubuna ve Hürriyet'i, nasıl bir kıyıcı bir silah olarak kullandığına misaldir:

"Bu zatların familyalarından görülen emsal üzerine ekser rical-i devlet familyalarından İslamiyet'e mahsus olan ırz ve edeb ve namus ve haya ref'olundu... Beyoğlu mağazalarında ve sarrafhanelerinde çırıl çıplak fistanlarla kol kola frenklerle dans etmek ve Fransızca bonjour monsieur, merci gibi birkaç kelime ile nezaket satmak hüsn-i terbiyeden, velhâsıl rospilik ve sehâkalık dediğimiz rezail ile ittisâf zara fet-i nisvâniyeden ma'dud oldu. İşte bu alafranga âdetler bu zatların familyalarından tevâbiât ve mensubâtlarına ve tevâbi-i tevâbiat ve helümme-cerrâ efrâd-ı ehâda kadar sirayet edip, şimdi İstanbul'da ırzlı ve edepli familya ma'yup hükmünde kaldı. Sayelerinde umum milletin bozulan bu ahlakına terbiye-i zamane ismini vermekle iftihar gösteriyorlar." (HG I: 472-473).

Hürriyet'in ilerleyen sayılarında, Âli Paşa'ya yapılan hücumların dozu artar. Bilhassa Ziya Bey'in, ona olan şahsi kininden gözü o denli kararır ki "ah-tapot gibi dört eli sekiz ayağıyla bu devletin cismine yapışıp onun kanını emmekte" olduğunu söylediği Paşa'nın, Mısır askerinin yardımıyla sadareten uzaklaştırılmasını dahi teklif eder. Hidiv vesilesiyle kalkışılacak bu işin ne denli riskli olduğunun farkındadır. "Tefrika-i kuvve-i İslamiye"nin doğabileceğini müdriktir ancak nefretinin kendisini, devleti daha büyük çalkantılara sürükleyecek planlardan alıkoyamadığı görülür. Şahsiyatın reel-politiğin önüne geçmesi, dönemin siyasi atmosferi hakkında bilgi verir.

86. sayı, Âli Paşa'ya tahammülü en güç sözlerin sarf edildiği, hırçınlığın had safhaya vardiirıldığı bir sayı olarak dikkat çeker:

"Paşa hazretleri, sen bu devlete sadık mısın hain misin?.. Zira hâl meydandadır. Öyle ise bu şeylere ıslahat denir mi? Yok 'Biz bunları Avrupa'da olduğu surette yapacak olsak bizim usul-i milliyemize

dokunur. Bilâhare mazarratı görüliyor. Bin yandan da Avrupalı ıslahat diye sıkıştırıyor. Biz de onların gözünü boyamak için böyle biraz şeyler yaptık. Yoksa onların noksanını biz de biliriz.’ der isen, biz yine sual ederiz ki Paşa sen hokkabaz mısın karagözcü müsün yoksa otuz altı milyon nüfusun zimâm-ı saadet ve nikbetini yedd-i istiklale almış bir sadrazam mısın? Eğer hokkabaz veya karagözcü isen o makamda işin ne? Değilsen bu oyuncaklar bu göz bağlamak tarzında üç gün sonra hakikati meydana çıkacak fırladıklarla vakit geçirmek ve bu sırada o kadar milyon nüfusun ve altı yüz yıllık bir devlet-i İslamiye’nin istikbalini tehlikeye koymak muvafık-ı sadakat midir? ‘Ama ben ne yapayım; elimden bu kadar gelir. Benden iyisini yapacak kimse de yok’ diyecek olursan bu söz iddia ettiğin sadakatin hilâfını ispat eder. Zira sen hakikate sadık olaydın, hamiyet ve namusun da olmak iktiza ederdi. Çünkü bu kadar halkın çektiği ıstırap ve belayı görüyor ve ettiği bedduaları dahi kulağınla işitiyorsun... Eğer sende zerre kadar hamiyet olsaydı ağrâz-ı nefsaniyeni terviç zımında Mısır meselesini bu dereceye getirip Devlet-i Aliyye’yi muhataraya sokmazdın ve hazine-i maliyeyi istikrazat ile şu hâl-i iflasa getirmezdin.

Yoksa ‘Tek ben makam-ı sadarete bulunayım, devletin, milletin hukuku pâymâl olmuş ne vazifem..! Tek Padişahın dünyadan haberi olmasın ve benden başka cihanda kimse olmadığına kanıp otursun; herkes lanet edermiş ne umurum..! ...bundan namus-ı hilafete birçok zararlar gelmiş, yahut hazine iflasa çıkmış, ahali yanmış, memalik batmış ne felanına...’ demek ile bir yandan dava-i sadakatte bulunmak aynıyle kadir gecesinde cünübün Ayasofya Camii’ne gidip de top kandil altında hazır beklemeye benzer. Vakıa bu yalan dolanlar ile bir müddet Padişahı oyalar, Avrupa’ya da aldatır ve... bir çok yalanlar da söyletebilirsin. Lakin milletin erbab-ı hamiyetini bir zamanda aldatamazsın. Zira onlar senin ne hokkabaz olduğunu bilirler ve uzaktan seyrine bakıp zevkini çıkarırlar ve bir gün gelir belki postunu da...” (HG II: 343-344).

Son cümledeki tehdidin ardından üç hafta geçtikten sonra Hürriyet, kalan sayılarını Cenevre’de yayımlamak zorunda kalır. Son on iki sayı İsviçre’de çıkar. Paşa’ya açıktan “defol” diyen Ziya Bey gayet öfkeli. Fuad Paşa’nın ölümüyle tek kalmasının Âli Paşa’yı tamamen yönetimin merkezine dönüştürmesinden memnun değildir.

Hürriyet, son iki sayısına kadar, devletin yaşadığı hezimetlerden genellikle sadareti ve hariciye nezaretini sorumlu tutar. Zaten bu iki makam, münavebeli biçimde Âli ve Fuad Paşalar tarafından yönetilmektedir. Padişahın itham ve isnatlardan uzak tutulmasına ise hep dikkat edilmiştir. Onun Babıali ile mücadele ettiği, aslında iyi bir kimse olduğu fakat çevresinin kötülerden oluştuğu

tezi işlenir. Bununla beraber 99. sayıda bir tavır değişikliği bahis mevzudur. Bu sayıda yer alan ve cumhuriyet idaresi ile monarşinin farklarının açıklandığı makalede, padişahın olanlar karşısında pasif kaldığına dair gizli bir tepki sezilir.

Son sayıda geçen “Bir memleketin sahip-i hakikisi ahalidir.” hükmünün peşi sıra gelen ifadelerin, zımnem padişahla da ilgisi bulunur. Peygamberin dahi saltanat davasında bulunmadığının altının çizilmesi mühimdir. Emaret ve saltanat ashabınca da istenmemiştir. Bu cümleleri sadece Âli Paşa ile ilgili kılmak, yetersiz kalacaktır; zira gazete burada, iki yıllık serüveni boyunca ısrarla vurguladığı temel görüşünü, içinde padişahın da sayıldığı yönetim yapısının değiştirilmesi niyetiyle tekrarlar. “*Şeriat-ı İslamiye’de saltanat-ı müstakille-i şahsiye yoktur; meşru olan hükümet intihâb-ı cumhur ve meşveret-i milliye üzerine mebni olan idaredir.*” cümlesi, bu bağlamda anahtar işlevindedir (HG II: 431).

Hürriyet’in 100. sayısı, tek başına dahi özel bir kıymet arz eder. Yönetime yükselen itirazlar, hazin bir ruh hâleti eşliğinde dile getirilir. Bunda, gazetenin kapanacak olmasının duygusallığı da yatar. Mamafih vaziyet ve koşullar çetindir. Yıkımın nasıl geleceğini hissetmiş bir aydının endişelerini bu satırlarda okuyanlar, sunulan görüşlerin ne denli isabetli olduğunu saptayabilir. Bozgunun yaklaştığını anlayan ve çözüm için çırpınan bir kalemin son paragraflarındaki “Ey bu hâl niçin olsun, ne mani var ki henüz zaman ve imkan müsait iken kendimizi toplamayalım?” serzenişi, çöküşü önleme çabasındaki sebatı anlatır.

Gazete yönetimine göre, duraklamanın sebebi, askerî gerilemedir. İslahatlar fayda vermemiştir. Yaşadıkları dönemi, yeniçeriliğin kaldırılmasından önceki perişanlığa benzetirler. O zamanlar askerî intizamsızlık vardır; şimdi ise idarenin intizamsızlığı söz konusudur. O yüzden, tıpkı Sultan Mahmut’un yeniçeriliği mezara gömmesi gibi, baskıcı hükümeti de öylece gömmeli ve nasıl yeni ordu tertip edildiyse, öylece yeni hükümet tarzı ortaya konmalıdır.

Basın özgürlüğünü kısıtlayan 1867’deki Kararname-i Âli’nin ardından, 1869’daki yetki pratiğini tanzim eden Dâhiliye Kararnamesi ile ister istemez basın yine baskı altına alınmaya çalışılır. Tam bu zamana denk gelen nüshalarında Hürriyet’in, hafiyelerden müşirliğe, kontrol mekanizmasını konu edindiği gözlemlenir. Kusurlarının görünmesini istemeyenler, bunun gazete yoluyla duyulmasını da istemez. Namık Kemal ve Ziya Bey’in itirazları, reddedilebilecek türden değildir. “*Efkâr-ı hürriyet memurun kesretiyle kırılmaz, zulüm ile mahvolmaz. İnsanlar dövüşür ve ölür, kanlar dökülür, ama hakikati ortadan kaldırmak bir vakit kâbil değildir.*” diye yazan gazetenin, fikirleri ve kararlılığı su götürmeyecek cinstendir (HG I: 572).

Yoğun baskının, devlet mekanizmasını yıpratmış kanaatini paylaşan gazete yazarları, Osmanlı'nın artık hasta bir adam olduğunu kabullenirler. Teşhis ve teessürlerini şöyle dile getirirler:

“Hastalığının hakikati killet-i ricâl, killet-i mal, killet-i asker, killet-i esbab velhasıl killet killet killet, her şeyde killet! Onun menşei ise istibdat-ı hükümettir.” (HG I: 304).

Kanun meselesi, Hürriyet'in üstünde durduğu bir konudur. Gazetede, kanunları tecrübesiz memurların yaptığı kaydedilir. Yazılan kanunun bir de coğrafî pratiğinin düşünülmesi gerektiği savunulur; zira Rodos için geçerli olan hükümler Kars'a uygun düşmeyebilir. Ziya Bey, kanun bahsinde atak yazılar kaleme alır. Fransızlardan alınan kanunların köken olarak Endülüslere dek gittiğini yazar. Batı'nın, İslam kültürü ve hukukundan faydalandığı görüşündedir. Bizdeki hukukla Avrupa hukuku kıyaslanır. Ulaştığı nokta bakımından Avrupa hukukunun bizden üstün olduğu sonucuna varılır. Bozuk hukuk düzeni eleştirilir. Namık Kemal'e göre, Osmanlı'da tarafgirlik, kanuna galip gelir. Bu usul devam ettikçe, yapılan “ıslahat ve nizamât” nafi edildir (HG I: 316).

Adaletsizliğe dair gazetenin pek çok sayısında ihtarlar ve yorumlar vardır. İstanbul'dan gelen mektuplar vesilesiyle değil taşrada, payitahtta dahi esnafın, din görevlilerinin uğradığı haksızlıkların ayyuka çıktığı nakledilir. İnsanlar adaletsizlikten şikayetçidir. Hürriyet, Mustafa Reşit Paşa'nın haksız rütbe dağıtımından Âli Paşa'nın dönemine dek, yeri geldikçe, tecelli etmeyen adaletten örnekler sıralar. Adaletsizlik ve ilgisizlik, halkı Rusya, İran, Avusturya gibi ülkelere hicrete zorlamıştır. Adalet, hayatın tüm sahalarını etkilediğinden; ziraat, sanayi ve ticarete de olumsuz yansımaları olmuştur. Hırsızlık ve yağmacılık boy göstermiştir. Gazete, şark meselesi denen işin, birbirine bağlı bu olaylardan doğduğu kanaatindedir.

Adaletsizlik meselesinde Şerif Mardin (1998:23), gazetenin ileri sürdüklelerini teyit eden bir yorum yapar. Avrupalı diplomatların iç işlerine karışmadığı zamanlarda bile Osmanlı'nın halkın taleplerini göz ardı ettiğini ve kanuni şikayetlerinden haberdar olmadığını söyler.

Yapısal zaafı eklenecek son iki konu ise askerlik ve kurumlardaki genel yetersizliktir. Gazetede, Tanzimat'ın askerlik meselesine bir düzen getirdiği söylenir. Uygulamada ise hatalar vardır. İzmir'den alınan asker Erzurum'a, Aydın'ınki Bosna'ya gönderilir. Doğu'dan alınan askere ılıman iklime yollanır. Koşullar gözetilmeden yapılan askerî sevkîyatlar, hastalıkların sebebi olarak düşünülür. Giden asker beş yıl geri dönmez. Ayrıca orduda komutanlıklar hak edenlere verilmemektedir. “Hizmet-i Askeriye” makalesinde Kemal, yabancılardan da asker olabileceği fikrine destek verir. Islahat Fermanı'ndan sonra, gayrimüslimlerin askere alınacağı söylense de bu iş sözde kalmıştır.

Hürriyet'in askerlik konusunda, resmî düzenlemeden ziyade, kusurları giderecek pratiğe önem verdiği anlaşılır.

Gazetede yine Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, Maliye ve Maarif Nezaretleri gibi kurumsal yapıların tenkit edildiği görülür. Devlet mekanizması iyi işlemektedir. Kurumlarda nitelikli insan sayısı azdır. Makamlar, bilgi ve eğitimi kifayet etmeyenlere teslim edilmiştir. Kurumların yozlaşmasının mühim bir sebebi budur. Namık Kemal, İstanbul'u terk etmeden evvel, ilgili bürolardaki iş bilmezliği bizzat gözlemediğini nakleder:

“Tahrirat-ı hariciyeden çıkan evrak Türkçeye nakl için tercüme odasına geldikçe en adi mütercimler bile her satırında imla yanlışlığı bulurlardı. Hatta kalemin bugünkü reisi beş satır doğru bir mektup yazmağa muktedir değildir.” (HG I: 622).

Hürriyet, Avrupa'daki modern devlet yapılarının iyi gözlemlendiği izlenimini veren makalelerle doludur. Nitekim düzenli ordu, gelişmiş bir vergi toplama sistemi ve istikrarlı bir adli sistem Avrupai devlet yapısının esaslarıdır (Migdal 2021: 55). Gazete de genellikle bahsi geçen esaslar etrafında yazar.

Burada özetlendiği üzere, devlet yönetimindeki genel durum, memnuniyet verici değildir. Karar alıcıların ve idari mekanizmalardaki kusurların faturasını halk ödemektedir. Önceden yalnızca diplomatik ödünler dahi muzaffer bir milletin psikolojisini değiştirebiliyorken, şimdi yaşananlar çok daha ağır sonuçlar doğurmaktadır. Koskoca eyaletler elden çıkmakta, sürekli olarak nüfus ve servet kaybedilmektedir. Avrupa'da dağınık parçalar, bir birlik oluşturmaya çabalarırken, Osmanlı dağılmakta, parçalara ayrılmaktadır. Hürriyet, bu sonuçların hangi sebeplerden kaynaklandığını anlamaya yarayan tenkit ve yorumlarıyla meselelere ışık tutar.

2. 2. İktisadi Düzen

Gazete, ilk sayılarından son sayılarına dek istikraz, bozuk mali sistem, geçim sorunu, ödenmeyen maaşlar konularını gündeme taşır.

Otuz sene öncesine kadar dış borcu bulunmayan bir devletin, gelinen noktada, gelirinin yarısını borç faizine verdiği kaydedilir. Borçsa bir türlü kapanmamaktadır. Hürriyet, mali tablo konusunda, inkârı zor kanıtlar ortaya koyar. Devlet kademelerinden bilgi aldığı kesindir. Üstelik yabancı devletlerin yetkili kanallarından da Osmanlı'nın mali vaziyetini teyit eder. Nitekim bilgilerin kalem kalem ayrıntılı dökümü ve onları sunarken, “maliye hazinesi kudemâ-yı memurinininden bir zat cânibinden bu kere tarafımıza gönderilmiş olduğundan” ya da “İngiltere sefiri tarafından Hariciye Nazırı Lord Stanley cânibine gönderilen hülâsa defterinde şu rakam mücmel görünmüştü” tarzında ifadeler kullanışı; kısacası, mali rakamları kumpanya şartnameleri, devlet pusulaları gibi evraklarla izahı, kayıtlarının kaynağı ve sağlamlığı hususunda tereddütleri izale

eder. Yine memleketin muhtelif köşelerinden aldığı mektuplar, bilhassa “İstanbul’dan tahrirat” başlığıyla mevki sahiplerini belirtip, vuku bulanları tarih ve detay vererek aktarması, gazetenin bu konuda somut bilgiyle hareket ettiği kanısını güçlendirir.

Faizle borçlanma; yani istikraz, Hürriyet’te, iktisat kapsamında en çok işlenen konudur. Dış borç açığının günden güne büyümesi, Osmanlı’yı iktisaden tüketmektedir. Kırım Harbi’ne kadar hiç borç almayan devlet, ilk kez bu esnada borçlanır. Düşmanını da mağlup etmesine rağmen Osmanlı’nın açtığı borçlanma yolunu bir daha kapatamayışı, Fransız diplomat Engelhardt’ın (1999: 469) dahi eleştirdiği bir mesele olmuştur. Dolayısıyla yabancı misyon şeflerinin bile tavrının belli olduğu bu konuda, Hürriyet’in sergilediği tutumun yadırganmaması gerekir. Gazete, istikrazı, en başından beri devleti yıpratana bir mesele olarak değerlendirir.

Hürriyet, istikrazı, herkesin anlayabileceği basitlikte anlatır. Örnek vererek, kabaca, üç milyon üç yüz bin kese gelirin olduğunu, gelirin bir buçuk milyondan fazlasının açık ve dış borç olduğunu yazar. Açık ve borç arttıkça, Babıali istikraza daha çok yönelir. Oysa gazeteye göre çözüm bu değildir. Devlet istikrazsız yaşayabilir. Düzenlemeler yapılmalıdır. Hâlbuki Babıali bu yola yanaşmaz. Her defasında daha ağır şartlarla borç alır. Gazete, bu gidişle her borcun ayrı bir borçlanmayla kapatılmasına gidildiğini ifade eder. Yük çoğalıp, borç ödenilmez olduğunda, gelirlerin idaresinin ecnebilere geçebileceğine dair uyarır. Böyle giderse, tüm ahalinin, Avrupa sermayedarlarının sağlamı olacağı benzetmesini yapar. İflas ise kaçınılmazdır (HG I: 523).

Gazetede sıkça dile getirilen bir husus da istikrazın devletçe başarı gibi takdimidir. Osmanlı, mali açıdan o kadar kötü bir duruma düşmüştür ki Batılılardan istikraz almayı başarabilenler taltif edilmektedir. Bu da iki yolladır. İlki, istikraza Batılıları razı eden kişiye, yönetimin değerli bir kimse imiş gibi muamele göstermesidir. İkincisi de istikrazda muvaffak olana, çoğu kez tanınan komisyon imtiyazıdır. Yüzde birle dört arasında değişebilen bu oranlar, alınan borcun büyüklüğüne nispetle kişiye muazzam bir servet kazandırabilmektedir. Osmanlı namına istikraz müzakeresini yönetenler, devlet için aldıkları borçtan nemalanmaktadır.

Namık Kemal maliye hazinesinin sene sene borç tablosunu çıkarır. Devletin “*borcunun miktarı varidatının yedi ve daha iyisi aranılırsa on misline ve verdiği faiz senevi iradının nisfina karibtir*” diyerek, girilen borç batağının büyüklüğüne dair herkesi ikaz eder (HG I: 281). Osmanlı’nın borçlarını bir türlü ödeyemeyişi, çok geçmeden Düyûn-ı Umumiye’nin kuruluşuna sebep olacaktır. Nitekim bu bitmez tükenmez borçlar, Cumhuriyet Türkiye’sinin de meselesi olur. Dev borç yükünün son taksiti 1954’te ödenir. Borçlanmanın ancak

bir sırda kapatılabilmesi, dönem aydınlarının o günkü ihtarlarındaki isabeti kanıtlar.

23 Kasım 1868 tarihli sayıda, yine borç alınacağıının öğrenildiği; oysa halkın istikraza razı olmadığıının bu ve önceki sayıda belirtildiği beyan edilir. Gazete, borcu verecek olanlara hem mali açmazı hem de halkın hoşnutsuzluğunu açıklayarak, borcun geri ödenemeyeceğini açıkça bildirir. Hürriyet'in asıl altını çizdiği, borcun gerçek ödeyicisi olan halkın kendi iradesiyle borçlanmadığıdır. Esas tepki, sadrazama ve çevresinedir. “*Hülâsa-i kelâm, biz ‘Devlet-i Aliyye istikraz etmeyince yaşayamaz’ sözünü Fuad Paşa’dan ziyade Rusya hariciye nazırı Gorçakof’un ağzından işitmek istediğimizden*” ifadeleriyle yönetimin ihanet içinde olduğu ima edilir (HG I: 284).

İdaresizlik ve istikrazla bozulan ekonomik denge, geçim sorununa yol açar. 1860 sonrası Osmanlı maliyesi, Hürriyet’te oldukça çarpıcı şekilde resmedilir. Başta İstanbul’dan, sonra Girit gibi yerlerden gelen mektuplar vasıtasıyla halkın çektiği maddi sıkıntının ayyuka çıktığı anlatılır. İnsanlar öyle derin bir yoksulluk içindedir ki ona nispetle Yunan meselesinin bile ikinci derecede kaldığı söylenir. Herkesin derdi, o aylık maişetini temin ve ailesinin hayatı idame ettirmek olmuştur. Devletten maaş alanlar, diğer meslek erbabına göre avantajlıdır fakat onlar bile zaman zaman babalarından kalanı satmak zorundadır.

Maaşların zamanında ödenmeyişi, devlet vazifesinde olanları güç duruma düşürür. Alacak verecek meseleleri yüzünden maliye avlusunda nice kavgalar yaşandığı, kimilerinin maliye nazırının suratına karşı ileri geri konuşmaktan çekinmediği aktarılır. Namık Kemal, payitahtta dahi Eylül ayında Mart maaşlarının verildiğini, Girit gibi merkeze uzak ve muhataralı yerlerde ise iki senedir maaşlarını alamayan askerlerin olduğunu iddia eder. Söylediklerinden şüphe duyanlara, ilgili birliğin ve fırkanın adını verip, soruşturmalarını önerir.

Şehzadeler hariç saray memurlarının ve Enderun sınıfının bile maaşları düzenli ödenmemektedir. Gazete yazarları, bunu dinsizlerin yapacağı türden bir zulüm olarak nitelendirir. Hele vatan müdafaasındaki askerın ayılığının verilmeyişi, ülkeyi her çeşit tehlikeye açık hâle getirir. Halkın parasızlıktan kıymetli emlağını yabancılara satmasının güvenlik sorunu meydana getireceğine, maliyenin büsbütün denetimsizleştiğine dikkat çekilir. Namık Kemal sert ifadelerle sorumluları eleştirir.

Ziya Bey de ondan geri kalmaz. Adres ve isim vererek açlığın ve adaletsizliğin din değiştirmeye sebep olduğu ilginç bir vakayı örnek verir. Cerrahpaşa Camii imamyken sırf uğradığı zulüm ve yaşadığı sefaletten dolayı Protestanlığa geçen Abdi Efendi’nin ardından pek çok aciz ve fakir, maddi himaye göreceği vaadiyle din değiştirir. Müslümanların Protestan olmaya başlamasını, yüz karası bir durum olarak gören Ziya Bey, yine de mürtetleri suçlamaz ve yöneticileri kabahatli bulur:

“Demek ki hükümetin idare-i zalimânesi herifleri canlarından bezdirdi ve bela-i taayyüş canlarına tak etti. Onlar da ar ve namusu, dünya ve ahireti terk edip bu hali irtikâb ettiler. Şimdi şu herif ki zevcesiyle beraber terk-i din etmiş denilir, acaba böyle bir acz ü ihtiyaçta bulunmamış mıdır? Ve böyle bir cebr ve zaruret ve menfaat kasdına mebni sureten tebdil-i din edene vicdanen tahvil-i itikad etti denilebilir mi? Hey gidi fakr u zaruret hey... Fakr ateşten bir gömlektir ki ona dayanmak her merdin kârı değildir. Zaruret bir bela-i takat-fersâdır ki insana neler irtikâb ettirir.” (HG II: 185).

Gazetede, Osmanlı maliyesinin durumu devrin önde gelen ülkeleri ile kıyaslanır. İşlenmeyen madenlerin, toprakların ve yolların değerlendirilmesi, Osmanlı’yı Fransa’nın kuvvetine eriştirebilir görüşü paylaşılır. Bereketli arazilerine, ticarete uygun güzergahlarına rağmen Osmanlı coğrafyasının tüm gelirinin İngiliz Posta İdaresi’ne denk olması ayıplanır.

Hürriyet, yönetimin halk tarafından sorgulanmayışını satır aralarında tenkit eder. İnsanlar, baskı ve kötü muameleden korktuklarından sesini çıkarmaz. Ne var ki kötü ekonomi herkesin geçim sıkıntısı yaşamasına sebeptir. Gazete, idarecilerin başına buyruk oluşlarını tepkisizlikle izah eder. Sessiz kalmanın, Âli Paşa gibi yöneticileri tasarruflarında cesaretlendirdiğini ve nihayetinde onların da tebaayı söz dinleyecek köpekle bir tuttuğunu söyler. Gidişatın devamında yaşanacaklar hakkında gazete yanılmamıştır:

“Âli Paşa’nın kavlince ‘Türkistan’da millet yoktur, eskâr-ı milliye yoktur, avam denilen halk köpek gibidir; hoşt dersek gider, kuçu kuçu dersek gelir.’ Bunların içinden gözünü açıp da hakikat-ı hâli görmeye başlayanlar olursa derhal bir rütbe ve memuriyetle daire-i töhmete sokulup ağzı kapatılır. Ve eğer yine ağzı kapanmazsa tahkir ve tezlil edilir. Ve bu dahi medar-ı ıslah olamazsa nefy olunur... Bu da birkaç sene sürer...Daha sonra ne olur..? Ne olacak devletin vâridatını takımıyla Avrupalılar zapt ederler, memâlikinin birçoğu elinden çıkar, kendi de mahvolur gider. Dünya yüzüne gelip giden eski devletler gibi bunun da ismi tarihlerde okunur. Ya bu millet bir gün olup uyanmaz mı ve şu ahvâle sebep olanları mesul tutmaz mı?” (HG II: 372-373).

Halkı aydınlatmaya, kamuoyu oluşturmaya uğraşan Hürriyet’in gerçekleşen tahmini ve sitem içeren seslenişi kayda değerdir.

2.3. Dış Politika

Hürriyet’in, Avrupa ile münasebet ekseninde şekillenen dış ilişkilere yönelik yazıları gayet realist bir karakter taşır. Bu yazılardaki en kararlı teşhis, Osmanlı Devleti’nin güçten düştüğüdür. Devlet, dış politikasını mevcut vaziyete göre tanzim etmelidir. O yüzden çıkan makalelerde Osmanlı’nın, Batı Avrupa’

nın desteğini alıp, ayakta kalması hedeflenir. Avrupa ise Türklere beyhude yere destek vermeyecektir. Gazete yazarlarının bu konuda zihni berraktır. Batılılar zaten hâlihazırda ticari emelleri dolayısıyla Osmanlı ile iyi anlaşmak zordur. Ayrıca kuzeyden ve doğudan Avrupa'ya gelebilecek asker tehlikeleri önlemesi açısından da Osmanlı doğal bir mütteftir.

Hürriyet son sayılarına kadar İngiliz politikasına yakındır. Ruslar ise daimî bir dış tehdit addedilir. Fransa, örnek alınacak bir ülkedir. Gazetede en çok bu üç devletin adları geçer.

Dış politikadaki konumu ve güç kaybı itibarıyla devletin durumu naziktir. Namık Kemal, on sekiz sene önce hâlâ kuvvetini gösterebilen Osmanlı'nın artık acziyete sürüldüğünü dile getirir. Kendi politikaları aleyhinde konuşan İspanya elçisini kimseye sormadan sınırlarından dışarı atan Osmanlı, 1868'e gelindiğinde, Girit'te halkı tahrik suçunu işledikleri resmî evrakla sabitleşen konsolosları yurttan uzaklaştırmak şöyle dursun, onları "nişanlar ve murassa kutularla taltif ve tatyip" etmektedir. Yabancıların tepkisini çekmemek için yapılan bu işler, Hürriyet yazarları tarafından üzüntüyle karışık bir öfke içerisinde karşılanır. Bilhassa Girit'te egemenlik hakkının örselendiği kanaatinde- dirler. Rus memurların Girit'te seyyah, ressam, papaz kisvesiyle gezip olup bitenleri rapor ettikleri ve Rusların burada azınlıkları kışkırttığı haberleştirilir. Âli Paşa'nın basiretsiz davrandığı ve sonucun hezimet olacağı gazete sütunlarından duyurulur. "Girit'in asayışı iade olunmak şöyle dursun bütün bütün elden çıkması mukaddemâtı görülüyor" diyen Namık Kemal'in öngörüsü doğru çıkar (HG I: 307).

Girit'te ve tüm Balkanlar'da işleri karıştıranın Rusya olduğu, gazetenin dış politikadaki temel tezlerindedir. Yunan arbedesinde, Karadağ'daki keşme- keşte hep onun parmağı olduğu vurgulanır. Doğu'da yaşanacak herhangi bir isyan da yine Rusya'nın ekmeğine yağ sürecektir. Özellikle Namık Kemal'in makaleleri, Rus ideallerinin Osmanlı'nın bekası için tehdit olduğunun altını çizer. Namık Kemal zaten çocukluğundaki Kars ve Sofya tecrübesi dolayısıyla ve tarih bilgisi sayesinde Ruslara karşı sempati beslemez. Onların ezeli ve ebedi hasım olduğunda ısrarcıdır. Hürriyet'teki Rus aleyhtarlığı, Namık Kemal'in biçimlendirdiği yörüngeden çıkmamıştır.

Ruslara gücü yetmeyen ve genelde onlara karşı savaşları kaybeden Osmanlı'nın İngilizlere yaklaşmasının uygun olacağı görüşü, gazetenin farklı sayılarında dillendirilir. Bu noktada Hürriyet'in tutumu gözden geçirilmelidir. Gücünü yitirmiş bir devletin aydınlarının Rusya tehlikesine mukabil İngiliz-lerden medet umduğu ortadadır. Yukarıdan gelen tehlikeye karşılık ne ile ve nasıl geleceği bilinmeyen bir başka kuvvete tüm ümidin bağlanması ayrı bir politik risktir. Gazete yazarlarının "denize düşen yılana sarılır" anlayışınca hareket ettiğini akla getiren bazı makaleler, o dönemin reel-politiğinin ne denli

stres yüklü olduğunu anlatır. Her tercih bilinmeyen risklerle doludur. Aydınlar çaresizce bir arayıştadır.

Panoramik bakıldığında, Hürriyet'in ilk sayıları Girit ihtilaliyle, son sayıları ise Mısır meselesiyle ilgili dış politika makaleleri içerir. Her iki dış politika sorununda da Âli Paşa hedef tahtasına oturtulur. Mısır'ın Osmanlı'dan bağımsızlaşmasına kalkıp Avrupa'dan faizle borç almasına Babıali'nin göz yumması Hürriyet'çe kınanır. "Devlet-i Aliyye'ye Mısır eyaleti mi lazım, yoksa Âli Paşa mı?" başlıklı makale münhasıran Mısır meselesini ele alır. Âli Paşa'nın bu işlerdeki rolü ifade edilerek, konu padişahın takdirine havale edilir. 56, 57, 59, 62, 63, 67, 76, 78, 79, 80, 85, 90. sayılarda hep Mısır meselesi işlenir. Muhtelif başka sayılarda da dolaylı biçimde söz ona getirilir. Gazetenin bu denli yoğun biçimde gündeme taşıdığı Mısır meselesi, belki de başlı başına ayrı bir araştırmanın mevzusu olabilir. Bununla birlikte Hürriyet'te çıkan yazıların işaret ettiği sorumlu, hep aynıdır. Gazete, Âli Paşa'ya ağır bir suç isnat ederek, sırf onun aldığı rüşvet yüzünden bugün Mısır gâilesinin çekildiğini söylemekte pervasızdır:

"Zira cümlelerin bildiği şeydir ki bu meselenin bidâyet-i hudûsu Âli Paşa'nın irtikabından münbais oldu. Eğer Âli Paşa beş on bin kese 'kapuyoldaşça iane'ye irtikâb ile Mısır'ın usul-i verasetini tağyir etmemiş ve Hidiv unvanı ile Vali-i Mısır'ı hükümdarân sırasına çıkarmamış olaydı İsmail Paşa'ya bu gurur ve nahvet gelmez ve Âli Paşa dahi ianelerin arkası kesilmekle gazap ve hiddet edip de Hidivi ızrâr dairesine düşmezdi." (HG II: 289).

Mısır meselesinde Âli Paşa'nın para, Mısır Valisi'nin unvan ve imtiyaz, Fransızların nüfuz kazandığı; Rusların ise Osmanlı'nın zaafını gördüğü kaydedilir. Devletin payına düşen ise rezalet olmuştur. Mısır meselesi devamlı analiz edilir. Süveyş Kanalı, Mısır'ın önemini artırmıştır. Valisi de diğer valilerden, sözcüleri Bursa Valisi'nden üstündür. Mısır'ın ordusu, Osmanlı ordusuna nispetle intizamlıdır. Buradaki ahali, politikaları yüzünden Babıali'den nefret eder. Gazetenin, halkının Osmanlı'dan ya da padişahattan değil de Babıali'den nefret ettiği nüansını vermesi mühimdir. Ayrım konur. Bu da yazarlardaki bilinçten kaynaklanır. Bu işleri kotaranların Babıali olduğu, onun da farklı bir rejim teşkil ettiği anlatılmaya çalışılır.

Hürriyet'te, dış politika bağlamında çıkan yazılar, yakın tehditlere odaklıdır; zira uzak tehditleri düşünemeyecek kadar sorunlara gömülmüş bir devlet söz konusudur. Gazete pek çok kez dış tehditleri anlatırken, bunların bertaraf edilemeyişinde hükümetin rolünün büyük olduğunu es geçmez. Ona göre bütün bir şark meselesi esasen yönetimsizliktendir. Müslüman ve Hristiyan tebaa arasındaki ihtilaf, idarecilerin iş bilmezliğindedir. Batı, Osmanlı'nın dağılacağına fakat sorunların devam edeceğine kanidir. O yüzden, boşalan otorite alanına hangi gücü koyması gerektiğini düşünmektedir. Yazarların nezdinde,

Babıali tutarsız ve kifayetsizdir. Oluşturulan politikalar “münafıkça” bulunduğundan, Avrupa artık çözümü kendi arar. Gazetede dış politika yazılarının çoğu esaslı tahliller içerir ve dağılışın nasıl adım adım geldiğini haber verir.

2.4. Tahsil Meselesi ve Diğer Konular

Namık Kemal de Ziya Bey de yaşadıkları dönemde, Osmanlı topraklarında ilme değer verilmediği fikrindedir. “Türkistan’ın esbab-ı tedennisi” başlıklı makalede, geri kalmışlık, tahsil meselesine bağlanır. Osmanlı’da yürürlükte olan eğitim sistemi, başkalarının usulleriyle kıyaslandığında parlak bir tablo sunmaz. Anadolu ve Rumeli Müslümanlarının yüzde ikisinin bile yazı bilmediği, başka toplumlarda ise bu oranın on kat fazla olduğu beyan edilir. Tahsile başlayan çocuklar hatim indirse de gazete okuyamaz, dilekçe yazamaz. Onları okutanlar da öyledir. Güncel dünya bilgisi yoktur. Mekteplerde coğrafya, geometri öğretilmez. Hocaların ekserisi taşralıdır ve harekesiz bir yazı sökemez. Hesap yapamaz, devletin fermanını bile okuyamaz. Daha kötüsü, okuma yazma bilmeyen valiler vardır. Adam kayırarak yakınlarını üst mevkilere taşıyanlar yüzünden ilim sahipleri hor görülmektedir. Üstelik memlekette fikir özgürlüğü yoktur. Sıralanan bu hususlar, yıkımın sebeplerindedir. Hele şehzadelerin eğitilmeyişi ya da kötü eğitilmesi, doğrudan yıkımın kendisi demektir; zira onların hatası herkesi zarara uğratır.

Milleti meyyit hükmüne sokanın, cehlin revacı olduğu Yeni Osmanlıların ortak kanaatidir. Millî ahlakın bozulmasının sebebi de cehalettir. Tarihi ve dünyayı bilmeyen toplumlar, geçmişle bugünü mukayese edemez. Olayları yorumlayıp anlamlandıramaz.

Hürriyet, geri kalma nedenlerini açıklarken çok kritik bir noktaya temas eder. Toplumda sorunları teşhis eden eğitilmilerin olduğunu; fakat onların da devlete bağımlılıklarından cesur davranamadıklarını bildirir. Devletten maaş aldıklarından, devlet kademelerindeki hataları rahatça konuşamazlar. Gazetenin, aydının bağımsız olması gerektiğine dair bu saptaması yerindedir.

Kütüphanelerin ihmali ve yağmalanması, devlet protokolünün göz ardı edilmesi, sosyal manzaralar ve medeniyet anlayışı gazetede ele alınmış diğer tali konulardır. Ziya Bey, bazı yazılarında toplumu kritik eder. Ona göre, önceki nesiller bugünleri görse hayret eder. Evlatları dinin emirlerini yerine getirmez. Öteki yandan Avrupa medeniyetine de uyulmamıştır. Avrupa usulü hukuk, sanayi yerine taharetsiz gezmenin, eşini kıskanmamanın medeniyet olduğu zannedilmiştir. Atalarımız bu yüzden bizi kimseye benzetemezler diye düşünür. Toplumun kusurlarını sayıp döker. Saygı, dindarlık, mertlik berhava olmuş; cehalet, hıyanet, bozuk ahlak yaygınlaşmıştır (HG I: 581). Yine toplum hayatında ilgili kademeleri dolduracak nitelikli insanın elde edilemediğine hayıflanılır ve bu şartlarda ancak bu kadar adam yetişebileceğinden dem vurulur.

3. Ortaya Konan Kavramlar ve Çözüm Önerileri

Hürriyet'te, Osmanlı'nın yaşadığı sorunlar anlatılıp bırakılmamıştır; bunlara çözüm yolları da sunulur. Gazete, sorunların temelinde adaletsizliğin olduğunda ısrarlı bir tutum sergiler. Çözüm evvela adaletin tesisindedir. Adalet de hukukla gelecektir. Henüz ilk sayıda, adaleti getirecek hukukun, meşveret kapısının açılmasıyla sağlanacağı ifade edilir.

Hürriyet, meşvereti, ortak akıl olarak görür. Meşveretse fikirlerin çekinmeden konuşulmasıyla yapılır. Meşveret için hür ortam lazımdır. Bunun yanında hür olmak haktır. İnsan ve mesut sayılmanın koşuludur. Gazetede, şahsi ve siyasi hukuku olmayan kimsenin zaten hür olmadığı söylenir. Hür olmak da tek başına yetmez. Can, mal ve namus emniyeti elzemdir. Bu da mahkeme eliyle yoluna konulacaktır. O yüzden hakimlere de teminat lazımdır (HG I: 50).

Hukuk için kanun gerekir. Kanun, halkın kabulüne mazhar olmalıdır. Ayrıca kanunları uygulayıp, devlet mekanizmasını yönetecek bir heyet şarttır. Bu noktada gazete, parlamento fikrini ortaya koyar. İlk dört sayı, bu kavramın ortaya konmasına zemin hazırlayan görüşlerle yüklüdür. Ali İmran Suresi'nde geçen, "Ve işlerinde onlarla istişare et" mealine gelen, "Ve şavirhum fi'l emr" ifadesini Namık Kemal, dördüncü sayıdaki makalesine başlık yapar. Vurgu; meclis, şuray-ı ümmet, meşveret kavramlarıdır. Halk meclisi fikrinin benimsenmesinin faydaları sıralanır. Zulmü kaldıracak, israfi önleyecek ve halkın itimatsızlığını def edecek tedbirin bu olduğu, net bir çözüm teklifi olarak takdim edilir.

Namık Kemal, meşvereti rasyonel, mantıklı cümlelerle açıklar. Meşveretin padişahın hukukuna zarar vereceği endişesi yersizdir; çünkü padişah zaten hür bir toplum üstünde hükmünü icra eyler. Ahalinin cahil olduğunu ve meşveret usulünün Osmanlı'ya uymayacağını söyleyenlere ise eyalet meclislerinin zaten var olduğunu ve bir sorun çıkmadığını hatırlatır. Eyalet meclisinde çıkmayan sorunun millet meclisinde çıkacağını iddia etmek siyasi vehimdir. Ayrıca Karadağ'da, Sırp'larda, Mısır'da meclis-i şuray-ı ümmet varken, Osmanlı'da bunu istememenin, kendi insanını onlardan daha aşağı görmek manasına geleceğini kaydeder.

Meşveretin tek çıkış yolu olduğu, farklı sayılarda çıkan pek çok makale ile tekrarlanır. Dikkat çekilecek nokta, meşveretin din ile kurulan bağıdır. Jön Türklerin meşveretten kastı, bununla sözü taşıdığı mecra, hiç şüphesiz halk meclisidir. Batı'daki parlamento kavramı ile bizdeki meşveret kavramı arasında siyasi bir paralellik arandığı aşikârdır. Modern parlamentonun, kendi kültüründeki muadil vasatını; olgu, terim veya değerler dizgesini ortaya koymak için muhakeme yürütürler. İthal bir kavramın İslamiyet'te de kökleri bulunabilecek ve bu sayede kolayca İslam toplumu pratiğine kazandırılacak harırlı bir hamle olabileceği inancındadırlar.

Kemal, Ziya müşterek imzasıyla çıkan şu satırlar nakledilmelidir:

“*Hülâsa-i kelâm devletimiz muammer olmak isterse şeriat-ı Ahmediye’ye ittibadan ve devlet-i İslamiye hâlinde kalmaktan ayrılamaz. Demektir ki şeriat devletimizin canı ve mayeü’l hayatıdır. İşte bizim bildiğimiz ilaçların en müessiri budur.*” (HG I: 107).

Meclisi meşverete, meşvereti doğrudan dine bağladıkları “*Şeriat ve İslamiyet namınadır ki biz hürriyet ve usul-i meşveret istiyoruz.*” cümlesi aydınlatıcıdır (HG I: 286). Kanunun da Batı’dan değil doğrudan şeriattan alınmasını isterler (HG I: 295). Bu bağlamda Ziya Bey’in meclis fikrine değinmelidir. Rüya eserinde, Abdülaziz’e hitaben, “*tasavvurumdaki millet meclisinin nizamı hudûd-ı şeriyeden hariç bir şey olmadığından istiklal-i saltanat nasıl ahkam-ı şeriyeye ile mahdud ise nizam ile dahi o kadar mahdud olur*” demesi, Hürriyet’te öne sürülen çözüm tekliflerinin geleneğin içinden arandığına bir başka delildir (HG I: 203).

Halkın hür olması ve devletin şeriat çizgisinden sapmaması sağlanmalıdır. Namık Kemal, Dört Halife ve Roma dönemlerinde bile istişarenin olduğunu söyleyerek, “*İmdi bu kaide her millette ve her asırda düsturu’l amel ve hususuyla bizim Şeriat-ı Gârra-yı İslamiye hükmünce nass-ı sarih ile memur olduğumuz bir emr-i ecell iken niçin bizim devletimizde muteber değildir?*” sorusunu sorar (HG II: 15). Osmanlı’da konuşan yok edilmeye uğraşılırken, medeni dünyada meclisi olmayan az sayıda ülke kalmıştır. İngilizlerin yedi asır evvel parlamento fikrini kabul ettikleri hatırlatılarak artık bundan başka çarenin olmadığı dile getirilir.

Gazete, Osmanlı’da ne cumhur idaresinin ne meşrutî yönetimin olduğunu, “devlet-i müstakile” de denemeyeceğini, dolayısıyla sadaretin lüzumsuz bir makam görüldüğünü belirtir. Bu kanaati siyasi bir mütalaadan ziyade Namık Kemal ve bilhassa Ziya Bey’in sadaretle yıldızlarının bir türlü barışmamalarına bağlamak bize daha makul gelmektedir.

Osmanlı’yı dışarıdan analiz eden siyasilerin yazdıkları, Hürriyet’te yorumlanır. Gazetenin yayın politikasıyla örtüşen Dük Valmy’nin önerileri yazarların da ilgisini çeker. Valmy kurtuluşu üç maddede özetler. İlki, tebaa olan herkesin Osmanlı namını almasıdır. İkincisi yeniçeriliğin ilgasıyla alakalıdır. Ocak kaldırıldıktan sonra, yerine denk bir güç konamamıştır. O güç, meclis olmalıdır. Sonuncusu ise adaletin teminidir. Bunlar zaten Hürriyet’in savuna geldiği görüşlerdir ve katılmayacakları nokta bulunmaz. Gazete, burada ifade edilmiş mali düzenleme meselesinde de hemfikirdir. İsrafın durdurulması, yönetimin debdebeli hayattan vazgeçirilmesi lazımdır.

Yönetime ve bürokratik konulara dair Hürriyet’te sunulan bir teklif de memur reformudur. Memur devletin belkemiğidir fakat manası kavranmamıştır. İnsanlar doğan çocuğa “vezir ol” diye dua eder. Hâlbuki vezir de memurdur.

Memur, vatanın selameti için çalışır. Sorumluluk üstlenir. Akli başında kim-seler memurluğu aylığı için değil, devlete hizmet için tercih eder. Aksi takdirde bir kuru aylığa ikbaline bağlayan veya devlet kasasını canına minnet bilen bi-rinden memlekete hayır gelmez. Elbette bunu idrak için eğitim ve bilinç sevi-yesi yükseltilmelidir. Oldukça idealist fikirler içinde olan Namık Kemal ve Ziya Paşa, mevcut memurların da azaltılmasından yanadır.

Hükümet, kadrolarına layık olanları seçmelidir; yoksa idare karışır. Her mevkide nitelik aranmalıdır. Fazla memura değil niteliğe ihtiyaç vardır. Lü-zumsuz adama milletin parasını vermeye hükümetin hakkı olmadığını bildiren gazete, bütçeye ek yük getiren memur fazlalığının giderilmesini ister. Yaşlı memurlara ümmet bakmalıdır. Bunu günümüzün sosyal güvenlik kanuna ben-zetmek ihtimal dâhilindedir. Genç memurların bir kısmı ise taşraya yollanma-lıdır. Burada da rotasyondan bahsedildiğini düşünmek mümkündür. Hem gö-revde olgunlaşmak hem de taşranın ihtiyacını karşılamak söz konusudur. Me-murların bir kısmının ise görevden çıkartılması teklif edilir. Devlet kadrolarına yapılan gereksiz atamaların gözden çıkartılması gündeme getirilir. Ayrıca me-murların atama ve tayin işleri düzensizdir. Buna da nizam verilmelidir.

Hürriyet'te, Avrupa medeniyetinin olduğu gibi benimsenmesine karşı du-rulur. Batı'nın şekli unsurlarını almanın faydasızlığından bahsedilir. Kıyafet, dans vb. muhtelif uygulamaları medeniyet diye sunmak, gerçekçi değildir ve bunların tümü ahlaka aykırı bulunur. Yerli hayata dönülmeli ve onun dinamik-leri tazelenmelidir.

Gazete, sorunların çözümünde halkı aktif olmaya çağırır. Ülke kötü durum-dadır ve böyle sürerse taksim edilecektir. Bazı makalelerde, işlerin bu raddeye varmasında halkın da sorumluluğu olduğu ve pasif kaldığı fikri işlenir. Halk gayrete teşvik edilir. Atalarının kanını taşıyan herkesi, düşünüp direnmeye da-vet ederler. Namık Kemal'in "el ele verip hukuk-ı milliyemizi arayalım" ifa-desi, meşru hak talebinden çekinmeme ve örgütlenme konularında kayda değer bir hareketlilik ve aydınlatma çabasıdır. Belki de Hürriyet'teki en etkin çözüm teklifi, halkı dinamik bir mahiyete sokmaktır. Daha spesifik ifadeyle yö-ne-timde söz sahibi olmasıdır. Neticede modern toplumlarda birey, memleketin de sorunların da bir paydaşdır. Bugünkü demokratik katılım prensibinin önünü açan fikirleriyle Hürriyet, halkın inisiyatif alması hâlinde, tüm gailelerin üstesinden gelinebileceği tembihini ve umudunu bir buçuk asır öncesinden bu-günün bireylerine aktarır.

Sonuç

Sorunlarımızla yüzleşmede ve onları aşmada aydınlarımızın gayretini gös-termesi; insanımıza, son yüz elli yılın üstünde düşünme imkânı sunması ves-i-lesiyle Hürriyet, kıymetli bir arşiv ve hafıza tazeleyen bir kaynaktır.

Gazete, Osmanlı'daki çöküşün emarelerini her yönüyle verir. Kurumların yozlaşması, çalışmayan memurlar, bozuk iktisadi düzen, yüksek bürokrasinin şaibeleri, kaybolan asayiş, hatalı politikalar, sosyal panorama her sayıda eleştirel bir dille ele alınır. Hürriyet'in münderecatı, aslında Osmanlı'nın neden ayakta kalamadığının da bir izahıdır. Gazete etüt edildiğinde, 19. yüzyılda hâlâ siyasi sınır, nüfuz coğrafyası ve denge politikası bakımından önem arz eden bir devletin niçin heybetini muhafaza edemediğinin sebepleri açığa çıkar.

Devlet, varlığını sürdürmek için stratejiler ortaya koyamamıştır. Strateji yerine konjonktürel taktiklere baş vurulmuştur. Yapılanlar göstermelidir. Mesela gazetede, Mekteb-i Sultani'nin millî menfaatler adına değil Fransız elçisini susturmak maksadıyla açıldığı beyan edilir. Hâlbuki ülke genelinde eğitim hamlesi icap etmektedir. Meclis-i Vâlâ'nın isminin değiştirilip Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlet olarak adlandırılması ise Yeni Osmanlıların meclis talebinin yerine getirildiğine dair Avrupa'nın gözünü boyamak amacıdadır. Oysa ciddi bir yapısal dönüşüme ihtiyaç barizdir. Bunun yanı sıra, devlet yöneticilerinin ömrüyle sınırlı politikalar ufku karartmaktadır. Girit ve Mısır meseleleri bunun kanıtı olarak düşünülebilir. Sadaret de hariciye nezareti de bir kişinin ufku nispetinde yönetilmektedir.

Devlet ve toplum, sorunlarına çözüm getirememiştir. Gazetede yazılanlardan çıkartılacak bir sonuç da budur. Hürriyet, devlet kadar toplumun da sorunların çözümünde pasif kaldığı görüşündedir. Milletten korku ve baskı yüzünden sindiğini; oysa cesur olup hakkını araması gerektiğini yineler. Denetimsiz bir gidişat vardır. Devlet dış etkilere çok açıktır. Yabancı elçilerin sürekli iç işlerine karışması zaaf göstergesidir. Bütçe tanzimi müphemdir ve kamuoyuna kapalıdır. Vergilerin nereye harcandığı meçhuldür. Yöneticilerin nazarında halkın, asker deposu ve gelir kasası addedildiğini bildiren Hürriyet, halkı hesap sormaya çağırır.

Bu noktada, çözümün meşveret olduğu ve bir halk meclisinin gerektiği anlatılır. Her ne kadar Yeni Osmanlıların meşrutî bir sistem ve ıslahat yanlısı oldukları söylene de Hürriyet mercek altına alındığında, demokratik prensiplerin bu topraklarda yerleşmesine zemin hazırlayan anahtar ifade ve kavramları bilerek kullandıkları, "hukuk-ı milliye", "cumhurî idare", "parlamento" gibi teknik terimleri siyasi terminolojiye dâhil ederek, bugünün modern demokrasininin tohumlarını attıkları varsayılabilir. Ziya Bey'in son iki sayıdaki çıkışları, insanın hür olduğu, haklarının kimseye havale edilemeyeceği vurgusu ve cumhuriyet yönetiminden bahsetmesi, Türk siyasi tarihi ve fikir hareketleri bakımından atlanılmaması gereken bir husustur. Yine Namık Kemal ile birlikte basın özgürlüğü, yönetimin şeffaf ve hesap verebilir olması, bunun da halk eliyle yani meclis yoluyla icra edilmesi talepleri günümüz demokrasisine uzanan bir kulvarın açılmasında gayet mühimdir. Mamafih Yeni Osmanlılar,

parlamentoyla meşveret arasında kültürel uyumluluk kurma peşindedir. Buna yukarıda değinildiği için ayrıntıya girilmeyecektir; ancak Batı'yı iyi tahlil edip, yeni bir dünyaya uyandırdıkları aşıkardır.

Hürriyet'teki siyasi makaleler, boş söylemler yığını değildir; bilakis yenileşmenin retoriğidir. Gazetenin basım ve dağıtımını engellemeye çalışan yönetimin hatası ise aydınları kontrol ederek mevcut durumu sürdürebileceğini sanmasıdır. Oysa dünya değişmektedir. Osmanlı ise değişime ayak uyduramamıştır. Eski statükonun yeni dünyayla uyuşmadığı açıkken, aydınlara yapılan baskının vaziyete çare olamayacağı anlaşılmalıdır.

Hürriyet ise baskıyı gördükçe daha da hırçınlaşır. Bilhassa Âli ve Fuad Paşa'ya hiddetle yüklenir. Tenkitlerde, Babıali ile "makam-ı padişahi" ayırt edilir. Bunun sebepleri ayrı bir incelemenin konusudur ancak vükelayı, "ulu'ül emr" in tecellisini sakatlayan bir mahiyette görseler bile, padişahın zaten kötü gidışata engel olmaya iktidarı yok gibidir. Nitekim son sayılarda Ziya Bey'in cumhurî idareyi dile getirmesinin bir nedeni de padişahın etkisizliğini fark etmesidir. Yönetim gücü sureten ondadır fakat asıl iktidar Babıali'dir. Değişime direnen de Babıali'dir. Adalet, güvenlik, sosyal barış zedelenmiş, halkın vükelaya teveccühü zayıflamıştır. Mali düzenin zafiyetini konuştuğu için basından ve aydınlardan hoşlanmayan yönetim, tehdit ve örtbasla konuların açılmasına mâni olma peşindedir. Devlet organizasyonu, toplum üstündeki otoritesini yitirmektedir.

Halk tedirgindir. Hürriyet'teki makale ve mektuplardan genel ahvali tahmin etmek kolaydır. Gazete, bu bilinçsiz tedirginliğe bir istikamet vermek ister. Endişenin kaynağını gösterir ve halka bilinç kazandırmaya uğraşır. Aslında Hürriyet, bir kamuoyu seferberliğini üstlenir. İmzalı protesto bildirimleri, hedefine odaklanmış yazılar, somut veriler içeren mali tablolar eşliğinde kamuoyu meydana getirip, aynı zamanda onun sesini yükseltmeyi amaçlar. Kitle iletişimi yönüyle basın tarihinin de inceleme konusudur.

Gazete, başarısızlıklara odaklanma eğiliminde değildir. Ciddi uyarılar lazımdır ve o da işlevini yerine getirmektedir. Nitekim Hürriyet'teki çözüm fikirlerinin özeti, kurtuluş için çizilen rotayı verir. Memur reformundan diplomatik ilişkilere, eğitimden iktisada bir dizi siyasi hamle yapılması talepleri sıralanır. Bunlar insicamlı bir programa dönüştürüldüğünde, hayatta kalma stratejisi oluşturacaktır; fakat gazetenin ağır muhalif tavrı ve şahsi hesaplar öne çıkartıldığından imkânın değerlendirilmemesi, bir talihsizlik eseri olmuştur. İstikrazın Duyun-u Umumiye'ye yol açacağı, ilkesiz hareketlerin devlet ciddiyetini örselediği, ürkek tutumların toprak kayıpları yaşatıp çöküşün önsözünü hazırladığı, Hürriyet'te hep yazılmış ve gerçekleşmiş öngörülerdir. Bugün tekrar Hürriyet okunduğunda, aydınların uyarılarının ne kadar kıymetli olduğu anlaşılacaktır.

Yaşadıkları neticesinde, hissettikleri çaresizlik ve öfke, gazete yazarlarını marjinal hareketlere sürükler. Ziya Bey'in Mısır askerini, Babıali'yi devirmek için çağırması, buna bir örnektir. Anadolu halkının Mısır hükümetini, Babıali'ye tercih edeceğini ileri sürmek de bu bağlamdandır. Yine tenkit için dünya konjonktürünü yazılarında bazen perdelemeleri, anlaşılmasız bir durumdur. İşgal edilen Hindistan üzerinden konuyu emellerine taşıdığı yazısında, Namık Kemal, tali olanı asli meseleye çevirir. 1800 ortalarında artık İngiltere'de bir sömürge bakanlığı (Colonial Office) varken ve İngilizler, Osmanlı'nın yakın coğrafyasını işgal ederken, Namık Kemal ve Ziya Bey'in bunu bilmemesi mümkün olmadığı gibi tepkisini bir şekilde Osmanlı'ya çevirmesi düşündürücüdür.

Kinin siyasete dönüşmesi, felaketle sonuçlanabilecek işlerin kapısını aralar. Bu çerçevede, kızgınlığın gaddarlık aşamasına taşındığı ve Hürriyet yazarlarının rencide eden bir üslubu olduğu kaydedilmelidir. Aşırı yorumlarla eleştiriyi tahkir boyutuna çıkardıkları olur ancak genel itibarıyla onları kaygılarında haksız saymak zordur.

Gazetede sunulan bazı mektupların onların kaleminden çıktığını belirtmek büyük bir iddia değildir. Bu mektupların bir kısmında, sırf siyasi rakibini hırpalamak maksadıyla yazıldığı fikrini uyandıran bazı ayrıntılar bulunur. Dolayısıyla gerçekliği de tartışmaya açıktır. Mesela Namık Kemal'in 40. sayıda Girit'te elli beş aydan fazla maaşın ödenmediğini ileri sürmesini, ihtiyatla karşıladığımızı ve bunu, doğruluğunu ancak 19. asır Osmanlı maliyesine vakıf uzmanların teyit edebileceği bir husus olarak gördüğümüzü söylemeliyiz. Hanya'da neferinden yüzbaşısına kadar askerlerin artık dilendiği; gusül için hamama gidecek parası olmadığından zemheride zabitlerin denizde abdest aldığı gibi abartılı rivayetlerini yine temkinle karşılamaktayız.

Gazetenin kapanışının ardından, Namık Kemal ve Ziya Bey'in anayasa çalışmalarını için devlette resmi vazifeler üstlendiği müşahade edilir. Bürokraside aldıkları görevlerle Hürriyet'teki yazı faaliyetleri arasında ilişki kurmak pek güç değildir.

Son söz olarak, Hürriyet'in gazete niteliğinin dışında, geçmişe ve bugüne ışık tutan özellikleriyle tarihi, edebî, kültürel, siyasi bir envanter olduğunu ve farklı açılardan defalarca incelenebilecek bir zenginlik ve verimlilik içerdiğini kaydetmeliyiz.

KAYNAKÇA

Akgün, Adnan (1990). *Hürriyet Gazetesinin Sistemik Tahlili*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Bayram, Emine. (2018). *Hürriyet Gazetesinin 1-50 Sayılarının İncelenmesi (Metin-Değerlendirme)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Giresun Üniversitesi, Giresun.

Berkes, Niyazi (2015). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Donbay, Ali (1992). *Nâmık Kemâl'in "Hürriyet" Gazetesindeki Makaleleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Ebuzziya Tefvik (2006). *Yeni Osmanlılar – İmparatorluğun Son Dönemindeki Genç Türkler*, İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Engelhardt (1999). *Tanzimat ve Türkiye*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- İnalçık, Halil. - Seyitdanlıoğlu Mehmet (2011). *Tanzimat – Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Cengiz Kırılı, "Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol", s. 610-616, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mardin, Şerif (1998). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif (2015). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif (2021). *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Migdal, Joel S. (2021). *Güçlü Toplumlar ve Zayıf Devletler*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi 1-2 / Eksiksiz Tüm Koleksiyon* (2019). (Haz: Alp Eren Topal). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- TDV İslam Ansiklopedisi (2001). Hanioglu, M. Şükrü, "Jön Türkler". s. 584-587, c. 23. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- TDV İslam Ansiklopedisi (1988). Hüseyin Çelik "Hürriyet". s. 505-507, c. 18, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- TTK, (2013). *Namık Kemal'in Hususi Mektupları IV* (Haz: Fevziye Abdullah Tansel). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turna, Murat (2020). "Namık Kemal'in Mektupları Işığında Osmanlı'nın Sosyo-Politik Durumu", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3, 58-73.
- Ülken, Hilmi Ziya (2013). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yetiş, Kâzım (1989). *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yılmaz, Gülşen (2018). *Hürriyet Gazetesinin 51-100 Sayılarının İncelenmesi (Metin-Değerlendirme)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Giresun Üniversitesi, Giresun.
- Yılmaz, Mustafa. Tarhan (2015). *Namık Kemal ve Hürriyet Gazetesi*. Ankara: Gece Kitablığı.

YENİ BİR KARŞILAŞTIRMALI SEĞİRNAME NÜSHASI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Doç. Dr. Mehmet Emin BARS*

Öz: İnsanoğlunun en büyük meraklarından biri gelecekte olacakları önceden bilmektir. Yaşanılan bazı deneyimler gelecekte olacakların önceden bilinebileceğine dair çeşitli inançlar meydana getirmiştir. Geleceği öğrenmeye yönelik inançlar her geçen gün artan bilgiye, hızlı teknolojik gelişmelere, güçlü medeniyetlere rağmen insanlar arasında varlığını sürdürmektedir. Tabiiatta bulunan bazı nesnelere durumlarına veya insanların bazı uzuvlarındaki hareketlere bakarak geleceği tahmin etme pratikleri insanlık tarihi kadar eskidir. Bu pratikler bazı bilim dallarının oluşmasını da sağlamıştır. Türk kültüründe insan vücudunda bulunan herhangi bir uzvun hareket etmesine bağlı olarak gelecekte olabilecekleri tahmin etme seğirname veya ihtilaçname adı verilen türü meydana getirmiştir. İlmî bir dayanaktan yoksun olan bu halk inancına göre hiçbir uzuv tesadüfen seğirmez/hareket etmez. Bir uzvun seğirmesi gelecekte meydana gelecek bir olaya işaret eder. Seğirnamelelerin halk arasındaki inandırıcılığını artırmak için uzuvların hareketlerine ilişkin yorumlar çoğunlukla peygamberlere ve saygın kişilere dayandırılmıştır. Türk halk kültüründe çok sayıda seğirname örneği vardır. Bunların bir kısmı tek ve genel bir yoruma dayanırken bir kısmı da birçok kişinin ayrı ayrı yorumlarına dayanır. Seğirnamelelerin bazılarının incelenmiş olmasına rağmen hâlâ incelenmeyen çok sayıda seğirname bulunmaktadır. Bu çalışmada Millî Kütüphane’de bulunan yeni bir karşılaştırmalı seğirname nüshası incelenmiştir. İnceleme sonucunda bu nüshanın daha önce tespit edilen üç karşılaştırmalı seğirname örneğinden farklı yorumlar içerdiği görülmüştür. Yorumların farklılığının sebebi seğirnamelelerin ilmî dayanaktan yoksun olması, içinde yer aldığı halkın inançlarına göre yeniden şekillenmesidir. Henüz incelenmemiş başka seğirname örneklerinin değerlendirilmesi ile bu türle ilgili daha doğru bilgilere ulaşılabilecektir. Bunun sonucunda başta folklor olmak üzere dilbilim, ilahiyat, halk hekimliği, anatomi, sosyoloji, psikoloji, alternatif tıp gibi birçok disipline de katkı sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: seğirname, ihtilaçname, uzuv, gelecek, inanç.

EVALUATIONS ON A NEW COMPARATIVE SEĞIRNAME COPY

Abstract: One of the greatest curiosities of mankind is to know in advance what will happen in the future. Some experiences have created various beliefs that what will happen in the future can be predicted. Beliefs about learning the future continue to exist among people despite increasing knowledge, rapid technological developments and powerful civilizations. The practices of predicting the future by looking at the states of some objects in nature or the movements in some limbs of people are as old as the history of humanity. These practices have also provided the formation of some branches of science. In Turkish culture, predicting what may happen in

ORCID ID : 0000-0001-6972-6860

DOI : 10.31126/akrajournal.1191067

Geliş tarihi : 18 Ekim 2022 / Kabul tarihi: 20 Aralık 2022

*Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı.

the future depending on the movement of any organ in the human limbs has created a type called segirname or ihtilaçname. According to this folk belief, which lacks any scientific basis, no limb twitches/moves by chance. Twitching of a limb indicates an event that will occur in the future. In order to increase the credibility of the segirmames among the people, the interpretations of the movements of the limbs were mostly based on prophets and respected people. There are many examples of segirname in Turkish folk culture. While some of them are based on a single and general interpretation, some are based on the individual comments of many people. Although some of the segirmames have been studied, there are still many unexamined segirmames. In this study, a new comparative segirname copy in the National Library has been examined. As a result of the examination, it has been seen that this copy contains different interpretations from the three comparative twitch samples that have been determined before. The reason for the difference in interpretations is that segirmames lack scientific basis and are reshaped according to the beliefs of the society in which they are located. More accurate information about this species will be obtained by the evaluation of other segirname samples that have not been examined yet. As a result of this, many disciplines such as linguistics, theology, folk medicine, anatomy, sociology, psychology, alternative medicine will be contributed, especially folklore.

Key Words: segirname, ihtilaçname, limb, future, belief.

Giriş

İnsanoğlu eski devirlerden beri kendisini ve çevresinde meydana gelebilecek olayları merak etmiştir. Bu merak günümüzde de devam etmektedir. İnsanların bilinmeyenlerden haberdar olma isteği tüm inanç sistemlerinde ve kültür dairelerinde önemli yer tutmuştur. İnsanlar çeşitli sorunlarla karşılaşmış, bunların üstesinden gelmek için uzun yıllar içerisinde meydana gelen tecrübelerle dayanarak çeşitli inançlar geliştirmişlerdir. Bu inançlar insanoğlunun merak ve ihtiyaçlarının neticesinde oluşmuştur. Çeşitli nesnelere bakarak veya insanların fiziksel özelliklerine dayanarak gelecekte olacaklar hakkında bilgi verme gibi uygulamalar çeşitli ilim dallarının da oluşmasını sağlamıştır. Edebiyatta ortaya çıkan ilm-i nücüm, ilm-i kef, ilm-i tefeül, ilm-i kıyafet, ilm-i reml, ilm-i sima, ilm-i hutut, ilm-i ihtilaç, ilm-i iyafe ve ilm-i cifr (Özyaşamış Şakar, 2010: 214; Süer, 2011: 297-288) gibi türler insanların gaybi ilimleri bilme gayretleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Türklerde de gelecekte haber verme ile ilgili bazı uygulamalara rastlanmaktadır. Türklerin İslamiyet’i kabul etmeleri bu konudaki meraklarını sona erdirmemiş, sadece bu uygulamaların ve bunlar sonucu ortaya çıkan edebî ürünlerin muhteva ve şekil bakımından birtakım değişikliklere uğramasını sağlamıştır. Kur’an-ı Kerim’de geçen “*De ki: Göktekiler ve yerdekiler gaybı bilemezler, ancak Allah bilir.*” (Neml/65) benzeri ayetlere rağmen Türkler İslami daireye girdikten sonra “ulum-ı gaybiyye” başlığı altında yapılan çalışmalarda bu tür inançlarını sürdürmüşlerdir.

Türk kültüründe halk arasında insan vücudunun bazı organlarının hareketlenmesine bağlı olarak meydana gelen eserler “seğirname” veya “ihtilaçname” olarak adlandırılmaktadır. Türkçede seğirname olarak adlandırılan tür Batı’da “palmalogue”, Araplarda ise “ilm-i ihtilaç” olarak geçmektedir. Şamanların

fala bakıp gelecekte haber vermeleri, IX. asırda yazılan fal kitaplarından İrk Bitig'in varlığı Türklerde bu tür uygulamaların eskiliğini göstermesi bakımından önemlidir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinde kırk namerde inanan Dirse Han oğlunu av sırasında okla vurup eve döndüğünde Boğaç'ın annesinin gözleri seğirir, süt emzirdiği damarları sızlar, akça teni kalkıp şişer, bağı yanar (Ergin, 1997: 86-87). Boğaç'ın annesinin vücudundaki bazı organların istem dışı hareket etmesi oğlunun başına kötü işlerin geldiğine işaret etmektedir. Bu tür inançlar hem Anadolu'da hem de başka Türk topluluklarında hâlâ devam etmektedir (Sümbüllü, 2007: 56). Seğirnameler insanların geleceğe dair isteklerini, arzularını, korkularını, endişelerini taşır ve halkın ortak hafızasından beslenir (Tetik, 2019: 74).

Seğirmek sözcüğü Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde "Genellikle vücudun bir yerinde deri ile birlikte derinin hemen altındaki kaslar hafifçe oynamak" (<https://sozluk.gov.tr/>) şeklinde tanımlanmaktadır. Halk inancına göre insan vücudunda seğiren/hareketlenen her organ geleceğe dair bir işaret taşır. Bu düşünce insan uzuvlarının tesadüfen hareket etmediğine, bilinçli biçimde geleceğe dair haberler taşıdığına dair inancı gösterir. Risale-i Segürname'nin müellifi Abdulgani bin Abdulcelil Geredevi, Allah'ın görevlendirdiği bir meleğin gelip kanadının ucuyla insanın bir uzvuna dokunmasıyla seğirme olduğunu ve bu durumun Levh-i Mahfuz'da yazıldığı gibi gelecekte meydana gelecek bazı olaylara işaret ettiğini söyler. Kişi bu durumda seğirnameye bakmalı, seğirme olumlu bir olaya işaret ediyorsa şükretmeli, olumsuz bir duruma işaret ediyorsa tövbe etmeli veya sadaka vermelidir. Tövbe veya sadakanın olumsuzluğu defedeceği umulur (Gökdemir, 2020: 48). Bazı seğirnamelerde inandırıcılığı arttırmak için Hazret-i Âdem, Danyal gibi peygamberler ile İskender-i Zülkarneyn, Harun-ı Reşid, Hint hekimleri gibi toplum içerisinde kendilerine güvenilen kişiler delil olarak gösterilmiş, metne itibar edilmesi gerektiği belirtilmiş, bu inanç dinî bir vecibe olarak aktarılmıştır (Özçelik, 1996: 99; Polat, 2018: 135; Kurgun, 2018: 67; Muratoğlu, 2020: 898). Seğirnameler bazen farklı türlerin içerisinde yer almıştır. Örneğin Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın "Marifetname" adlı eserinde seğirname/ihtilaçname örneği vardır (Ersoylu, 1989: 27-28). Seğirnamelerin girişinde bu ilmin pîrleri olarak daha çok İskender-i Zülkarneyn ile Danyal kabul edilir. Seğirnameler iki gruba ayrılır:

1. Bir uzuvla ilgili yapılan tek yorum,
2. Bir uzuvla ilgili tanınmış, toplum tarafından itibar edilen çok sayıda kişi tarafından yapılan yorumlar (Sertkaya, 2011: 1533).

İkinci grupta genellikle Cafer-i Sadık, Danyal, İskender-i Zülkarneyn, Selman-ı Faris ile Sahib-i Rumî'nin yorumları yer alır. Bu tür seğirnameler "karşılaştırmalı seğirname" olarak adlandırılır ve nüsha sayısı ilk grupta yer alan

seğirnamelere göre daha azdır. Bu çalışmada kullanılan nüsha ikinci gruba girmektedir.

Seğirnameler hem mensur hem de manzum şekillerde yazılmışlardır. Seğirnamelerle ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır.¹ Seğirname türünde çok sayıda eserin yazılması bu inancın halk arasındaki yoğunluğunu ve büyük rağbet

1. Seğirname/ihtilaçnamelerle ilgili yapılan bazı çalışmalar için bk. Mustafa Kemal Özergin, (1967). Eski Bir Seyirme-nâme, Türk Folklor Araştırmaları, 211, 4331-4332; Halil Ersoylu, (1989). Seğir-nâme, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 27-48; Mustafa Tatçı, (1993). Türk Edebiyatındaki Seğir-nâme ve Çin-nâme Türlerinden Birer Örnek, Türk Dili Araştırmaları, 87, 237-242; Halil Ersoylu, (1995). Seğir-nâme II, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 99-145; Sadettin Özçelik, (1996). Bir İhtilâc-nâme Üzerine, Milli Folklor Dergisi, 31, 98-111; Recep Karaatlı, (1999). Türkçe Bir Seğir-nâme Üzerine, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 42, 89-126; Ayşe Kete, (2008). Segür-nâme (İnceleme-Metin-Dizin), Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi; Sezer Özyaşamış Şakar, (2010). Bir Tür Fal Kitabı: İhtilâc-nâme, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, 22, 213-228; Yusuf Ziya Sümbüllü, (2010). Seğir-nâme, Erzurum: Fenomen Yayınları; Ayşe Gül Sertkaya, (2011). Bilinmeyen Bir Seğir-nâme Yazması, 38. ICANAS, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1533-1560; Fatih Ramazan Süer, (2011). Bir Seğir-nâme Örneği, Turkish Studies, 6/4, 287-304; Yusuf Ziya Sümbüllü ve Mehmet Akif Gözitok, (2014). Gaybi Bir İlim Şubesi Olarak İhtilâc-nâmeler ve Mevlana Sevâdî'nin Manzum İhtilâcnâmesi, Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 3/6, 105-131; Mehmet Yastı (2015). Yeni Bir Seğir-nâme Yazması Üzerine, Türkiyat Mecmuası, 25/1, 275-314; Yusuf Ziya Sümbüllü, (2016). Yeni Bir İhtilâc-nâme Nüshası Üzerine Değerlendirme, Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6, 174-196; Abdullah Mert, (2016). Bir Seğir-nâme Nüshası, TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 4/7, 220-232; Özkan Daşdemir, (2016). İngiltere Kütüphanelerinde Kayıtlı Dört Seğir-nâme Üzerine, Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 11, 19-46; Yılmaz Top, (2016). Süleymâniye Kütüphanesi'nde Yer Alan Bir Seğir-nâme Örneği, Bartın Üniversitesi Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu, Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları, 697-713; Hakan Yalap, (2017). Yeni Bir İhtilâc-nâme/Seğir-nâme Nüshası, Journal of History Culture and Art Research, 6/3, 682-695; Süleyman Eroğlu, (2017). Seğir-nâme A Copy In Riccardiana Library, Florence, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 33, 671-695; Serkan Çakmak, (2018). Vatikan Kütüphanesi'ndeki Türkçe İhtilâc-nâme Nüshası, Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, 19, 15-64; Müzahir Kılıç, (2018). Seğir-nâmeler ve Latif'in Seğir-nâmesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4/2, 97-104; Levent Kurgun, (2018). Bir İhtilâc-nâme Hakkında, TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 6/14, 60-75; Kadim Polat, (2018). Yeni Bir İhtilâc-nâme Metni Üzerine Değerlendirmeler, TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 3/14, 127-144; Bünyamin Tetik, (2019). Mehmet İlmî'nin Segir-nâme ve Çin-nâmesi, Batman Üniversitesi İslami İlimler Hakemleri Dergisi, 3/2, 72-85; İlyas Kayaokay, (2020). Yeni Bir İhtilâc-Nâme-Segir-Nâme Nüshası Üzerine, ATLAS Journal International Refereed Journal On Social Sciences, 6/26, 219-239; Atila Gökdemir, (2020). Abdulganî Bin Abdulcelîl Geredevî'nin Risâle-i Segürnâme'si, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1/44, 45-60; Murat Muratoğlu, (2020). Leipzig Kütüphanesi'nde Kayıtlı Bir Seğir-Name Üzerine, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 13/30, 889-901; Hüseyin Kaba, (2021). Yeni Bir Seğir-nâme Nüshası Üzerine, TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 9/24, 173-185.

gördüğünü göstermektedir. En eski seğirname örneği Uygur Türkçesi ile yazılan ve Berlin Branderburg Bilimler Akademisindeki U. 5820 numaralı nüshadır. 10 seğirmeyi içeren bu kısa seğirname örneği ilk defa Reşit Rahmeti Arat, sonrasında da Peter Zieme tarafından yayımlanmıştır. Wlodzimierz Zajackowski ise ilk kez Arap harfli bir seğirname örneğini yayımlamıştır. Uygur harfli seğirname dışındaki tüm seğirname nüshaları Arap harflidir ve Eski Türkiye Türkçesiyle yazılmışlardır (Sertkaya, 2011: 1533-1537). Seğirnameler üzerinde Sümbüllü (2010) tarafından yapılan çalışma, bunlar içerisinde en kapsamlı olanıdır. Sümbüllü “Seğirname” adını taşıyan çalışmasında yurt içi ve yurt dışında toplam 58 adet seğirname ve ihtilaçname nüshasından söz etmiş, Bosna Hersek ile Türkiye’nin çeşitli kütüphanelerinde yer alan 18 adet seğirname örneğini karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Seğirname ile ilgili bu kadar çalışmaya rağmen hâlâ çeşitli kütüphanelerde incelenmeyi bekleyen çok sayıda seğirname nüshası bulunmaktadır.² Değerlendirilecek her yeni nüsha seğirnamelerle ilgili daha doğru bilgilere ulaşmayı sağlayacak, bugüne kadar varılan sonuçlardaki bazı eksiklikleri tamamlayacaktır. Seğirnameler çok farklı bilim dallarını ilgilendiren eserlerdir. Bu eserlerin toplu olarak incelenmesi başta folklor olmak üzere dilbilim, ilahiyat, halk hekimliği, anatomi, sosyoloji, psikoloji, alternatif tıp gibi birçok disipline katkı sağlayacaktır.

2. Üzerinde çalışma yapılmamış seğirname nüshaları: 1. Seğimâme adıyla kayıtlı olanlar: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 hk 3024/2; Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, 16 Or 544/1; Ankara Millî Kütüphane, 06 Hk 3952/2; Fransa Millî Kütüphanesi, Gaulmin/Regius 1276; Fransa Millî Kütüphanesi, Colbert 6457/Regius 1348,3,3; İngiltere Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Sloane 3033/6; Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Barb. Orient 42/3; Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Barb. Orient 23; Dükalık Kütüphanesi Gotha Koleksiyonu Türkçe Yazmaları, Haleb 388/17; Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ma’arifi Esrari Türkî Talat; Ankara Millî Kütüphane, 06 Mil Yza 6092/5; Ankara Millî Kütüphane, 06 Mil Yza 5724/4; Ankara Millî Kütüphane, 06 Mil Yz Cönk 65/4. 2. İhtilâçname adıyla kayıtlı olanlar: Isparta İl Halk Kütüphanesi, 32 Hk 1942/7; Isparta Yalvaç İlçe Halk Kütüphanesi, 32 Yalvaç 23/3; Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 5373/1; İngiltere Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Royal 16B. XXI; Fransa Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Colbert, 3879/Regius, 1357,5; Fransa Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Coislin Saint-Germain-des-Pres, 457; Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Yz. A 106/2; Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, ez-Zekiye 25; Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Türkî Talat 162; Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, S 5949; Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Gaybiyetü Timuriye 112; Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Talat 811 ve Talat 108; Fransa Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Regius; Ankara Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 8566/2; Ankara Millî Kütüphane, 06 Mil Yz B 253/14; Ankara Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 7044/4; Ankara Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 4213/2; Ankara Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 2988/2; Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, 34 Nk 2802/3; Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, 34 Nk 4982/3; Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Şeriyye 545/3; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 42 Kon 997/1; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 42 Kon 5957/3 (Kayaokay, 2020: 221).

1. Millî Kütüphane'deki 06 Hk 3952/2 Numaralı Seğirname Nüshası

İncelediğimiz seğirname nüshası az sayıda tespit edilen karşılaştırmalı seğirname örneklerinden biridir. Millî Kütüphane'de yer alan nüshanın künye bilgileri şu şekildedir: Eser Adı: Segir-nâme, Yazar Adı: -, Yer Numarası: 06 Hk 3952/2, DVD No: 1417, Ölçüleri: 165x105-105x60 mm, Telif Tarihi: -, Müstensih: -, İstinsah Tarihi: -, İstinsah Yeri: -, Yaprak Sayısı: 80b-94b, Satır Sayısı: 11, Kütüphane: Millî Kütüphane-Ankara, Koleksiyon: Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, Yazı Türü: Nesih, Kâğıt Türü: Kartal filigranlı, Konu: Gizli İlimler (Okkültizm), Dil: Türkçe, Genel Notlar: Deffeleri düşük ciltsiz kitaptır. Cetveller ve söz başları kırmızıdır.

Nüsha harekeli bir metindir. Bazı harfler yanlış harekelenmiştir. Metnin Latin abecesine aktarımında sadece Arapça ve Farsça kelimelerin uzun ünlüleri yazılmış, hemze (´), ayn (´) işareti ile gösterilmiştir. Bazı kelimeler yanlış yazılmıştır: dūsmân: düşmân, behced: behcet, tendürüst: tendürüst, ´urûs: ´urus... Bu gibi durumlarda kelimenin doğrusu kullanılmıştır. Metinde yazım birliği bulunmamaktadır. Bazı kelimelerin farklı yazılışları görülmektedir: mislihi/mislehü, eyü/iyü, giye/geye, azacuk/azacık, ümîz/ümîd, endüşe/endişe, furâvân/firâvân, gaybet/gıybet... Farklı yazımları bulunan kelimeler, dönemin dil özelliklerini yansıttığı düşünüldüğünden, olduğu gibi alınmıştır. Bazı kelimeler yanlış seslerle yazılmıştır. Örneğin mütekessir ile tekessür kelimeleri “se” harfi ile yazılması gerekirken “sin” harfi ile yazılmıştır. Metnin anlamı ve üslubu göz önünde bulundurularak tarafımızdan metne eklenen harf ve kelimeler köşeli parantez [] içinde gösterilmiştir. Bazı harfler hareke ile gösterilmiştir, bu tür kullanımlarda köşeli parantez kullanılmamıştır. Farsça ön ve son ekler kısa çizgi ile ayrılmayıp kelime ile bitişik gösterilmiştir. Metin halk için kaleme alındığından sade bir Türkçe ile yazılmıştır. Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerin çoğu Türkçenin ses özelliklerine uygun biçimde harekelenmiştir. Uzuv isimlerinin çoğunluğu da Türkçedir. Seğirmeler benzer cümle yapıları içerisinde verilmiştir. Metnin istinsah tarihi bilinmemektedir. Ancak “şâd, ümîd” gibi kelimesinin “şâz, ümîz” şeklinde de kullanımları metnin XV. veya birkaç yüzyıl öncesinde yazıldığını göstermektedir.

Mensur biçimde kaleme alınan nüsha, karşılaştırmalı seğirnamelerin güzel bir örneğidir. Seğirnamelerle ilgili daha önce yapılan çalışmalardan sadece üçü karşılaştırmalı seğirnamedir. Ersoylu (1995) tarafından Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki 3157 numaralı el yazmada mensur olarak yer alan seğirnamede İskender, Danyal, Cafer-i Sadık, Selman-ı Pars ile Süheyl-i Rumî'nin yorumları verilmiştir. Sertkaya (2011) tarafından Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yazmalarındaki 24 numaralı nüshada Cafer-i Sadık, Danyal, Zülkarneyn, Selman ile Mehib'in yorumları bulunmaktadır. Karşılaştırmalı son nüsha olan ve Sümbüllü (2016) tarafından incelenen Fransa Millî Kütüphanesi Türkçe

Yazmaları Bölümündeki Turc 21 numaralı seğirname nüshasında da benzer biçimde Cafer-i Sadık, Danyal, Zülkarneyn, Selman ile Mehib'in yorumları yer almaktadır. Karşılaştırmalı nüshalarda yer alan seğirnameelerde yorumcuların sırası ve yaptıkları yorumlar birbirinden farklıdır. Aşağıda tarafımızdan değerlendirilen nüsha ile beraber sayısı dörde ulaşan karşılaştırmalı seğirnameelerde yer alan bazı uzuvlarla ilgili yorumlar verilmiştir. Karşılaştırmalı seğirnameelerde bazı uzuvların seğirmeleriyle ilgili birkaç örnek bu nüshalarda yapılan yorumları mukayese etmek, aralarındaki benzerlik ve farklılıkları anlamak için bizlere bir fikir verecektir.

Seğiren Uzuvlar	Cafer-i Sadık	Danyal	Zülkarneyn	Selman-ı Faris	Sahib-i Rumî
sağ gözün yukarı kapığı	gamnak ola	tekessür vaki ola	hürrem ü şazan ola	beşaret ola	biraz zahmet çeke
burnu tamam	borcu ödene	tendürüst ola	gaib gele	gözegü nesne bula	pak iş duta
sol kulak	nakil ve tahvil ola	zahmet ve müşahede kıla	hatarlu heste ola	muradı hasıl ola	sefer ve hareket ola
aşağa dudak	hilafet ola	kendü ehlile macerası ola	hısımlarıyla adavet ola	bir dostını göre	müsafir kimse gele
sağ bazı	biraz zahmet çeke	tekessür vaki ola	inhiraf mizac vaki ola	azacuk heste ola	nalan ve mütekebbir ola
kasık	nikah vaki ola	muvafik haslet ola	izzet-i uruse güveği ola	eylugin söyleyeler	kavimlerinden şad ola
sol diz	ulular göre	müşahede irişe	fütuh irişe	hacet reva ola	yüce meretebe bula
sağ ayak altı	hacalet irişe	haşmet ziyade ola	menfaat irişe	melalet irişe	izzetnişin ola

Tablo 1. (S1) Millî Kütüphane'deki 06 Hk 3952/2 Numaralı Nüsha

Seğiren Uzuvlar	Cafer-i Sadık	Danyal	İskender (Zülkarneyn)	Selman-ı Pars	Süheyl-i Rumî
sağ göz[yukarı] kapığı	bir murada rencur ola	adusuyla münakaşa ide	maldan rencur ola	malı telef ola	kavminden rencur ola
burun	kimesneden rencur ola	aglamak vaki ola	hastelik ola	kimesne için matem ola	dostı için gam çeke
sol kulak	hayır ile yad ola	gaibden mal eline gire	izzet ikram bula	seferden şad gele	padişahdan yardım gele
alt tutak	ölümden kurtula	düşmeni zelil ola	düşmeni helak ola	hasretiyle buluşa	gaible görüşe
sağ pazu	ayrıldığı dostı gele	ayrıldığı gele	gitmiş devlet gele	ayrıldığı mansıb gele	ayrıldığı yire vara
kasık	hasretiyle cem ola	sevdiğiyle buluşa	rahatlige irişe	çok güzel koca	illetden kurtula
sol diz	düşmeniyle dost ola	bazı nas üzere hakim ola	naşiden eylük gele	uzak sefer ide	seferden ganimet ola
sağ ayak altı	-	-	-	-	-

Tablo 2. (S2) Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki 3157 Numaralı Nüsha (Ersoylu, 1995).

Seğiren Uzuvarlar	Cafer-i Sadık	Danyal	Zülkarneyn	Selman	Mehib
sag gözün yukarı ka-pağı	gamnak ola	gayıbdan sevine	şad hurrem ola	beşaret erişe	birez zahmet çeke
burnı tamam	ehlinden kimse gele	izzet ziyade ola	düşmene zafer bula	mal cem ola	azrak zahmet çeke
sol kulak	nakl-ı tahvil ola	gurbetde yad ola	haşarlu hasta ola	murad u sıhhat bula	sefer hareketi ola
aşaga dudak	taşradan kimse gele	ehlinden kimse gele	hasımlarıyla adavet kıla	dost yüzün göre	misafir kimse gele
sag bazı	bimarı selim ola	teksir vaki ola	inhiraf-ı mizac ola	azrak hasta-lık ola	mütefekkir ola
kasık	evlenmek vaki ola	vuslat ola	izzet-i arusi ola	eylükün söyleyeler	şad hurrem ola
sol diz	-	-	-	-	-
sag ayak altı	hacalet vaki ola	haşmet ziyade ola	şefkat erişe	melalet ola	mesellet ola

Tablo 3. (S3) Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yazmalarındaki 24 Numaralı Nüsha (Sertkaya, 2011).

Seğiren Uzuvarlar	Cafer-i Sadık	Danyal	Zülkarneyn	Selman	Mehib
sağ gözü yukarı ka-bağı	gamnak ola	zayıf niyyete	hastaluk ola	ferah ola	ayıblu işleye
burun tamam	çok mal bula	baylık bula	mukarreb ola	mal cem eyleye	gömülü mal bula
sol kulak	sefer eyleye	gayıb gele	gurbet içinde analar	gayrı yere se-fer eyleye	şadan ola
aşağı du-dak	bir fitne ilerü gele	hasımlar ile macera ola	talukatıyla ada-vet ola	dostluk göre	misafir tiz gele
sağ bazı	bimarı sela-met ola	nekser vaki ola	inhiraf mizac ola	azıcık hasta-lık ola	mütefekkir ola
kasık	evlenmek vaki ola	vuslat ola	izzetlü avreti ola	eylügün söyleyeler	şad ve hür-rem ola
sol diz	ulular göre	şadkam ola	helal rızık gele	andan söz nakl ola	bir hatun ele gele
sağ ayak altı	cehalet vaki ola	haşmet ziyade ola	menfaat irişe	melalet ola	cehalet ola

Tablo 4. (S4) Fransa Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümündeki Turc 21 Numaralı Nüsha (Sümbüllü, 2016).

Bu tablolara göre karşılaştırmalı seğirnameelerde beş kişinin yorumları vardır. Bu beş kişinin sırası farklıdır. Cafer-i Sadık, Danyal, İskender-i Zülkarneyn ile Selman-ı Faris hepsinde ortaktır; beşinci kişi nüshalarda Sahib-i Rumî, Süheyl-i Rumî ile Mehib şeklinde yer almaktadır. Bütün nüshalarda uzuvlar ve seğirdiği bölümler aynı değildir. Bir nüshada bulunan bazı uzuvlar diğerlerinde yer almayabilmektedir. Örneğin sol dizin seğirmesi S3'te, sağ ayak altının seğirmesi S2'de yer almazken diğer nüshalarda bulunmaktadır. Aynı uzvun seğirmesi aynı nüshadaki yorumcuların tümü tarafından aynı şekilde değerlendirilmemiştir. Aynı nüshada aynı uzvun seğirmesi bazı yorumcular tarafından olumlu, bazıları tarafından olumsuz değerlendirilmiştir. Örneğin S1'de sağ gözün yukarı kapağının seğirmesi Danyal, İskender-i Zülkarneyn ve Selman-ı Faris tarafından olumlu, Cafer-i Sadık ve Sahib-i Rumî tarafından olumsuz biçimde yorumlanmıştır. Farklı seğirnameelerde aynı uzuvlar da aynı yorumcular tarafından farklı şekillerde yorumlanabilmektedir. Örneğin İskender-i Zülkarneyn sağ gözün yukarı kapağının seğirmesini S1 ile S3'te olumlu, S2 ile S4'te olumsuz şekilde yorumlamaktadır. Bu durum seğirname-ler arasında çelişkilerin bulunduğunu, ilmî dayanaktan yoksun olduğunu, bulunduğu bölge halkının inançlarına göre yeniden şekillendiğini göstermektedir. Tüm nüshalarda uzuvlar baştan ayağa doğru bir sıralamaya göre yorumlanmıştır. Aynı uzvun tüm yorumcular tarafından olumlu veya olumsuz biçimde yorumlandığı durumlar da vardır. Örneğin S1'de kasığın seğirmesi tüm yorumcular tarafından olumlu, S2'de burnun seğirmesi tüm yorumcular tarafından olumsuz şekilde yorumlanmıştır.

Bu genel karşılaştırmadan sonra tarafımızdan incelenen Millî Kütüphane'de yer alan nüsha ile ilgili de şunları söylemek mümkündür: Seğirname- de uzuvlar gelişigüzel değil, belli bir düzen, bilinçli bir seçim içerisinde ele alınmıştır. İnsan vücudundaki uzuvlar genel olarak baştan ayağa yani yukarıdan aşağıya doğru sıralanmıştır. İki tane olan uzuvlardan önce sağdaki sonra soldaki ele alınmıştır. Bu hiyerarşi diğer seğirname örnekleri ile benzer özellik taşımaktadır. Uzuvların seğirmesi olumlu veya olumsuz bir olaya işaret etmektedir. Nüshada aşağıdaki uzuvların yorumları yapılmıştır:

Başın ortası, sağ başın ardı, başın önü, alın, başın sağ yanı, başın sol yanı, cümle baş, iki kaş ortası, sağ kaş, sol kaş, sağ göz köşesi, sol göz köşesi, sağ göz kuyruğu, sol göz kuyruğu, sağ gözün yukarı kapağı, sol gözün yukarı kapağı, sağ gözün aşağı kapağı, sol gözün aşağı kapağı, sağ gözün tamamı, sol gözün tamamı, burnun sağ deliği, burnun sol deliği, burnun tamamı, burnun ucu, burnun sağ yanı, burnun sol yanı, sağ yanak, sol yanak, eneğin sağ yanı, eneğin sol yanı, sağ kulak, sol kulak, ağzın tamamı, dilin tamamı, yüzün sağ yanı, yüzün sol yanı, üst dudak, aşağı dudak, ağzın sağ yanı, ağzın sol yanı, eneğin tamamı, boğazın sağ yanı, boğazın sol yanı, boğazın tamamı, sağ

emcek, sol emcek, sağ pazu, sol pazu, sağ omuz, sol omuz, sağ dirsek, sol dirsek, sağ kol, sol kol, sağ avuç, sol avuç, sağ elin başparmağı, sol elin başparmağı, sağ elin şahadet parmağı, sol elin şahadet parmağı, sağ elin orta parmağı, sol elin orta parmağı, sağ elin dördüncü parmağı, sol elin dördüncü parmağı, sağ elin serçe parmağı, sol elin serçe parmağı, sağ el, sol el, sağ yağrın, sol yağrın, sağ bilek, sol bilek, göğüs, yürek, sağ pehlü, sol pehlü, sağ gerdân, sol gerdân, belin sağ yanı, belin sol yanı, göbek, kasık, kasık ortası, ferc veyahut zeker, hayarast, hayacib, sağ but, sol but, sağ uyluk, sol uyluk, sağ oturak, sol oturak, sağ diz, sol diz, sağ incik, sol incik, sağ topuk, sol topuk, sağ ayak bendigâh, sol ayak bendigâh, sağ ayak üstü, sol ayak üstü, sağ ayak altı, sol ayak altı, cümle sağ ayak, cümle sol ayak, sağ ayağın başparmağı, sol ayağın başparmağı, sağ ayağın ikinci parmağı, sol ayağın ikinci parmağı, sağ ayağın orta parmağı, sol ayağın orta parmağı, sağ ayağın dördüncü parmağı, sol ayağın dördüncü parmağı, sağ ayağın sırça parmağı, sol ayağın sırça parmağı, sağ ayağın cümle parmağı, sol ayağın cümle parmağı, iki ayadan kılları.

Metinde toplam 120 uzuv veya uzvun bölümü ile ilgili 599 yorum yapılmıştır. Bu yorumlardan 489’u olumlu, 110’u ise olumsuzdur. Buna göre yapılan yorumların % 81.6’sı olumlu, % 18.4’ü olumsuzdur. Bu durum çoğunlukla geleceğe dair iyi beklentiler içinde olduğunu göstermektedir. Seğirmenin uzvun sağ veya solunda olmasının beklentinin niteliği üzerinde bir etkisi görülmemektedir. Çünkü uzuvların hem sağ hem de solda olanlarında çeşitli olumlu ve olumsuz yorumlar yer almaktadır. Seğirmelerin çoğunlukla geleceğe yönelik olumlu işaretler taşıması halk arasında yaygınlık göstermesinin nedenlerinden biridir. İnsanların gelecekte ümitli olmaları yaşadıkları çeşitli sıkıntıları aşmada onlara güç vermiştir. Gelecekte iyi işlerin olacağını ümit eden insanoğlu bugünün sorunlarıyla daha kolay baş edebilmektedir. Daşdemir’e göre seğirnamelerde olumlu niteliklerin olumsuz niteliklerden daha çok yer tutması insan psikolojinin bir gereğidir ve seğirnamelerin ortak bir kaynaktan beslenmesinin, ortak bir kültürün yapıtları olmasının sonucudur (2016: 33).

Seğirnameler meydana geldiği halkın inançlarını, değer yargılarını, düşünce yapısını yansıtır. “Bu eserler, hitap ettiği devrin siyasi, sosyal ve ekonomik yapılanmasına ve devir insanların öncelikli kaygılarına işaret edici yönüyle de irdelenmeye muhtaç sosyal birer laboratuvar olma özelliğine de sahiptir.” (Sümbüllü, 2016: 192). Millî Kütüphane’de yer alan nüshada da toplum içinde ulu olarak görülen kişilere saygı duyma (ululara nazar kıla), misafirperverliği özendirme (müsâfir irişe), dinî inançlara karşı hassas olma (dîndâr ola), evliliğe özendirme (avrat ala), erkek çocuğa daha çok önem verip çokluğuyla övünme (oğlı toğa, oğlından sevine, oğulları çok ola), kalabalık aileleri teşvik etme (evlâdı çok ola), evlenmeye değer verme (kebîn vâki’ ola), atın toplumsal hayattaki rolü (ata sivâr ola) gibi sosyal ve dinî hayata dair bilgiler

yer almaktadır. Oğulların doğumu ve çokluğuyla övünme, çok kadınla evliliğe işaret eden tekrar kadın alma gibi yorumlar ataerkil bir toplum düzeninin göstergeleridir. Seğirmelerle ilgili verilen bazı hükümler uzvun genel özelliklerine uygundur: “Ağız tamâm seğirse andan söz nakıl ideler; yürek seğirse biraz gussa irişe, melâlet irişe; sol bilin yanı seğirse tezvîc vâki’ ola, ‘akd-ı nikâh vâki’ ola; kasık seğirse nikâh vâki’ ola; kasık ortası seğirse kız ‘avrat dileyeye; ferc veyâhûd zeker seğirse oğlı doğa; sağ ayağın cümle barmağı seğirse yakın sefer ide, nakıl u hareket ide.” Ancak metinde seğiren uzuv ve yapılan yorumların sayısı ile verilen hükmün uzvun genel özelliklerine uygunluğu kıyaslandığında bu oranın düşük olduğu görülmektedir.

2. Sonuç

Halk inancına göre insan vücudunda seğiren/hareketlenen her organ geleceğe dair bir işaret taşır. İnsan uzuvları tesadüfen hareket etmemekte, bilinçli biçimde geleceğe dair bilgi içermektedir. Seğirname türünde çok sayıda eserin yazılması bu inancın halk arasındaki yoğunluğunu göstermektedir. Seğirnameelerde inandırıcılığı arttırmak için toplum içerisinde kendilerine güvenilen kişiler delil olarak gösterilmiş, bu inanç dinî bir vecibe olarak aktarılmıştır. Seğirname türü iki gruba ayrılır: Birinci gruptakiler bir uzuvla ilgili yapılan tek yorumu, ikinci gruptakiler bir uzuvla ilgili çok sayıda kişi tarafından yapılan yorumları içermektedir. Bu tür seğirname türü “karşılaştırmalı seğirname” olarak adlandırılır ve sayıları daha azdır. Çalışmada yer alan Millî Kütüphane’deki 06 Hk 3952/2 numaralı seğirname nüshası karşılaştırmalı seğirname örneklerinden biridir. Bu nüsha ile daha önce yayımlanan üç karşılaştırmalı nüshanın bazı örnekler üzerinden mukayesesi yapılmıştır. Buna göre seğirname türündeki yorumcuların sırası ve yaptıkları yorumlar birbirinden farklıdır. Karşılaştırmalı seğirname türünde beş kişinin yorumları vardır. Cafer-i Sadık, Danyal, İskender-i Zülkarneyn ile Selman-ı Faris hepsinde ortak iken beşinci kişi nüshalarda Sahib-i Rumî, Süheyl-i Rumî ile Mehib olarak yer almaktadır. Nüshalardaki uzuvlar ve seğirdiği bölümler ile bu uzuvlara bağlı yorumlar farklıdır. Yorum bakımından seğirname türünde çelişkiler bulunmaktadır. Yorumların farklılığının sebebi seğirname türünün ilmî dayanaktan yoksun olması, içinde yer aldığı halkın inançlarına göre yeniden şekillenmesidir.

Millî Kütüphane’de yer alan seğirname türünde ise uzuvlar gelişigüzel değil, belli bir düzen ve bilinçli bir seçim içerisinde ele alınmıştır. İnsan vücudundaki uzuvlar genel olarak baştan ayağa yani yukarıdan aşağıya doğru sıralanmıştır. İki tane olan uzuvlardan önce sağdaki sonra soldaki ele alınmıştır. Bu hiyerarşi diğer seğirname türünde de bulunmaktadır. Uzuvların seğirmesi olumlu veya olumsuz bir anlam taşımaktadır. Metinde toplam 120 uzuv veya uzvun bölümü ile ilgili 599 yorum yapılmıştır. Bu yorumlardan % 81.6’sı olumlu, %

18.4'ü olumsuzdur. Bu durum seğirnamenin meydana geldiği toplumda geleceğe dair iyi beklentiler içinde bulunulduğunu göstermekte ve halk arasında yaygınlık kazanmasının da en önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Seğirnamenin uzvun sağ veya solunda olmasının beklentinin niteliği üzerinde bir etkisi yoktur. Uzuvarın hem sağında hem de solunda çeşitli olumlu ve olumsuz yorumlar yer almaktadır. Metinde sosyal ve dinî hayata dair bilgiler de yer almaktadır. Seğirmelerle ilgili verilen bazı hükümler uzvun genel özelliklerine uygundur.

Seğirnameler ile ilgili birçok çalışma yapılmasına rağmen hâlâ çeşitli kütüphanelerde incelenmeyi bekleyen çok sayıda seğirname nüshası bulunmaktadır. Değerlendirilmeyen bu nüshaların incelenmesi konunun daha iyi anlaşılmasında önem taşımaktadır. Seğirnamelerin tüm nüshaları üzerinde yapılacak bir çalışma ile daha çok sayıda uzvun yorumuna ulaşmak mümkündür. Değerlendirilecek her yeni nüsha seğirnamelerle ilgili daha doğru bilgilere ulaşmayı sağlayacak, bugüne kadar varılan sonuçlardaki bazı eksiklikleri tamamlayacaktır. Seğirnameler çok farklı bilim dallarını ilgilendiren eserlerdir. Bu eserlerin toplu olarak incelenmesi başta folklor olmak üzere dilbilim, ilahiyat, halk hekimliği, anatomi, sosyoloji, psikoloji, alternatif tıp gibi birçok disipline de katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Daşdemir, Ö. (2016). İngiltere Kütüphanelerinde Kayıtlı Dört Seğir-nâme Üzerine. Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 11, 19-46.
- Ergin, M. (1997). Dede Korkut Kitabı I, Giriş-Metin-Faksimile. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ersoylu, H. (1989). Seğir-nâme. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 27-48.
- Ersoylu, H. (1995). Seğir-nâme II. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 99-145.
- Gökdemir, A. (2020). Abdülganî Bin Abdülcelîl Geredevî'nin Risâle-i Segürnâme'si. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1/44, 45-60.
- <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 18.04.2022).
- Kadim P, (2018). Yeni Bir İhtilâc-nâme Metni Üzerine Değerlendirmeler. TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 3/14, 127-144.
- Kayaokay, İ. (2020). Yeni Bir İhtilâc-nâme-Segürnâme Nüshası Üzerine. ATLAS Journal International Refereed Journal On Social Sciences, 6/26, 219-239.
- Kur'an-ı Kerim Meali. (2011). haz. H. Altuntaş; M. Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kurgun, L. (2018). Bir İhtilâc-nâme Hakkında. TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 6/14, 60-75.
- Muratoğlu, M. (2020). Leipzig Kütüphanesi'nde Kayıtlı Bir Seğir-Name Üzerine. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 13/30, 889-901.
- Özçelik, S. (1996). Bir İhtilâc-nâme Üzerine. Millî Folklor Dergisi, 31, 98-111.
- Özyaşamış Şakar, S. (2010). Bir Tür Fal Kitabı: İhtilâc-nâme. Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, 22, 213-228.
- Sertkaya, A. G. (2011). Bilinmeyen Bir Seğir-nâme Yazması. 38. ICANAS, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1533-1560.

- Süer, F. R. (2011). Bir Seğir-nâme Örneği. *Turkish Studies*, 6/4, 287-304.
- Sümbüllü, Y. Z. (2007). Seğir-nâme ve Seğirmek Manaları Üzerine Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 32, 53-69.
- Sümbüllü, Y. Z. (2010). Seğirnâme. *Erzurum: Fenomen Yayınları*.
- Sümbüllü, Y. Z. (2016). Yeni bir İhtilâc-nâme Nüshası Üzerine Değerlendirme. *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 174-196.
- Tetik, B. (2019). Mehmet İlmî'nin Segir-nâme ve Çın-nâmesi. *Batman Üniversitesi İslami İlimler Hakemli Dergisi*, 3/2, 72-85.

Ek: Metin

Millî Kütüphane- 06 Hk 3952/2

^{180bl} Üç peygamberden ihrâc olunur bu nüsha[da] cim Ca'fer'e işâret, dâl Dâniyâl'a işâret, zâl Zü'lkarneyn'e işâret, sîn Selmân'a işâret, sâd Sahîbe'ye işâret [ider]. Bu harflerün yukarı yanında zikir olunan kavil ol isim sâhibinindir.³

Hazâ Nüsha-i Segirnâme

Ca'fer-i Sâdık, Dâniyâl, Zü'lkarneyn, Selmân-ı Fâris, Sahîb-i Rûmî.

El-a'zâ': Başın ortası segirse şeref devlet bula (1), 'izzet ü haşmet ola (2), cemâ'atla sefer kıla (3), ...⁴ (4), nakıl u hareket ide (5); sağ başın ardı segirse ^{181al} halkı anı seve (1), mecmû' halkı ana sohbet ide (2), halkın ulusu ola (3), ululara nazar kıla (4), mâlı arta (5); başın öni segirse âfetden bir belâ sava (1), vâkı'adan necât bula (2), mâl hâsıl ola (3), gussadan kurtıla (4), mâl cemi'⁵ola (5); alın segirse gussadan halâs ola (1), mâl harc ola (2), gussası defi' ola (3), mâl ile şeref bula (4), teşvîş gide (5); başın sağ yanı segirse çok haberler işide (1), yaramaz hikâyet işide (2), muhâlif söz işide (3), sefer ide (4), mâl hâsıl kıla (5); başın sol yanı segirse ^{181bl}ma'îşet âsân ola (1), ululuk bula (2), toğru söz söyleye (3), ulu bir işe başlaya (4), mâl ve menfa'at bula (5); cümle baş segirse ululuk bula (1), mansıb bula (2), râhat ve mesrûr ola (3), 'amel-i şeref bula (4), mâl ve menfa'at bula (5); iki kaş ortası segirse şâz u handân ola (1), melâlet bula (2), begenilmaz iş kıla (3), infî'âl bula (4), şâzlık bula (5); sağ kaş segirse hayır ve hareket⁶ bula (1), beşâret bula (2), ferah ve sürûr bula (3), 'ömri uzun ola (4), ululuk ve hürmet [bula] (5); sol kaş segirse ^{182al} mâl ziyâde ola (1), sa'âdet arta (2), ferah u şâz ola (3), devlet ve sa'âdet bula (4), şâdukâm ola (5); sağ göz köşesi segirse menfa'at irişe (1), gussa irişe (2), hayır irişe (3), düşmân kahır ola (4), endüşe vâki' ola (5); sol göz köşesi segirse gâ'ib gele (1), müsâfir irişe (2), tevfiik gele (3), hayır yitişe (4), gizlü esrâr zâhir ola (5); sağ göz kuyruğı segirse iyü söz nakıl ola (1), gâ'ib gele (2), mizâc-ı münharif ola (3), menfa'at irişe (4), fâ'ide irişe (5); sol göz kuyruğı segirse mektûb gele (1), ^{182bl} mizâc-ı münharif ola (2), azacık mütekeşsir ola (3), hayır haber gele (4), hikâyet işide (5); sağ gözün yukarı kapağı segirse gamnâk ola (1), tekessür vâki' ola (2), hürrem [ü] şâzân ola (3), beşâret ola (4), biraz zahmet çeke (5); sol gözün yukarı kapağı segirse anın ile zarâfet ideler (1), gâ'ib gele (2), latîfe ide (3), murâdı hâsıl ola (4), mizâc-ı münharif ola (5); sağ gözün aşağı kapağı segirse fâ'ide irişe (1), uzun sefer ide (2), habernâme gele (3), 'azîm eylik bula (4), husûmet vâki' ola (5); sol gözün aşağı [kapağı] segirse hürremî sohbet ide (1), hâtırı hoş ola (2), ^{183al} gâ'ib gele (3), şâdukâm ola (4), sûdimend ola (5); sağ göz tamâm segirse rif'at hâsıl ide (1), yaramaz iş vâki' ola (2), hürremî [sohbet] ola (3), ferah irişe (4), ululuk ve haşmet bula (5); sol göz tamâm segirse devlet ve 'izzet bula (1), nefrîn yitişe (2), gussa gide (3),

3. Metinde belirli kelimelerin tekrarından kaçınmak, okumayı kolaylaştırmak için kişilerin adları sayı-larla gösterilmiştir. (Ca'fer-i Sâdık, cim:1; Dâniyâl, dâl: 2; Zü'lkarneyn, zâl: 3; Selmân-ı Fâris, sîn: 4; Sahîb-i Rûmî, sâd: 5).

4. Selmân-ı Fâris'in yorumu yapılmamıştır.

5. Cim harfinden sonra sehven vav yazılmıştır.

6. Metnin bağlamına göre doğrusu bereket olmalıdır.

hayır haber işide (4), hestelik çeke (5); burunun sağ delügi segirse sağlık bula (1), bir gussa irişe (2), ehlinden hayır yitişe (3), hoşlık bula (4), mâl ve ululuk bula (5); burunun sol delügi segirse ehlinden hayır göre (1), ululuk bula (2), düşmâna zafer bula (3), mâl cemi' ide (4), menfa'at ^[83bl] irişe (5); burnı tamâm segirse borcu ödene (1), tendürüst ola (2), gâ'ib gele (3), gözegü nesne bula (4), pâk iş duta (5); burunun ucu segirse ululuk bula (1), tekessür vâki' ola (2), râhat ve hürremî [sohbet] ola (3), murâdı hâsıl ola (4), ululuk ve haşmet bula (5); burunun sağ yanı segirse çok mâl bula (1), mizâc-ı münharif ola (2), iyü söz vâki' ola (3), şâd ferah ola (4), mukarreb ola (5); burunun sol yanı segirse murâdına kâdir ola (1), dîndâr ola (2), muzaffer ola (3), müsâfir irişe (4), katı heste ola (5); sağ yanağı segirse bu işden vaz gele (1), 'avrat ala (2), ^[84al] gamdan kurtıla (3), selîm heste ola (4), renciden kurtıla (5); sol yanağı segirse mâl ve hürmet bula (1), muzaffer ola (2), beşâret ve şâzlık bula (3), bîdûz ola (4), husûmete zafer bula (5); enegin sağ yanı segirse azıcık hestelik vâki' ola (1), ni'met ve haşmet bula (2), mizâc-ı münharif ola (3), ferâhşâd ola (4), murâdı hâsıl ola (5); enegin sol yanı segirse utanacak iş ide (1), zahmet ve melâlet bula (2), husûmet vâki' ola (3), katı zahmet çeke (4), menfa'at bula (5); sağ kulak segirse bîmâr u selîm ola (1), sağlık ola (2), emîn ve selâmet ola (3), şâd u hürrem ^[84bl] ola (4), murâdı hâsıl ola (5); sol kulak segirse nakıl ve tahvîl ola (1), zahmet ve müşâhede kula (2), hatarlu heste ola (3), murâdı hâsıl ola (4), sefer ve hareket ola (5); ağız tamâm segirse andan söz nakıl ideler (1), şâzlık ola (2), şâz irişe (3), mâl hürmet bula (4), tahvîl nakıl ola (5); dil tamâm segirse gâ'ib gelik (1), gurbetde eğlene (2), sefer zikir ideler (3), şâdukâm ola (4), sefer vâki' ola (5); yüzünün sağ yanı segirse anula dostluk ideler (1), istimâlet irişe (2), menfa'at vâki' ola (3), sahra köy ola (4), dostluk bula (5); yüzünün sol yanı segirse ^[85al] hestelikden kurtıla (1), husûmet vâki' ola (2), zahmet 'ânır ola (3), yaramaz söz nakıl ide (4), melâlet irişe (5); üst dudağı segirse bir kavmla bazar ide (1), husûmet vâki' ola (2), savaşda zafer bula (3), düşmâna zafer bula (4), ihtilâf vâki' ola (5); aşığa dudak segirse hilâfet ola (1), kendü ehlile mâcerâsı ola (2), hısımlarıyla 'adâvet ola (3), bir dostını göre (4), müsâfir kimse gele (5); ağzın sağ yanı segirse andan bir söz nakıl ola (1), oğlından sevine (2), oğulları çok ola (3), hürrem ü handân ola (4), borcu ödene (5); ağzın ^[85bl] sol yanı segirse husûmet vâki' ola (1), oğlu toğa (2), bîmâr [u] selîm ola (3), ziyâde mâl bula (4), 'azîm gussalana (5); enegin tamâm segirse mâl hâsıl ola (1), hayır u hürrem ola (2), şâdukâm ola (3), ferahnâk ola (4), ululuk hâsıl ide (5); boğazın sağ yanı segirse karındaşlarından eylik göre (1), halkı ana senâ kıla (2), ehl-i hükûmet ola (3), eyü nâm bula (4), dostlarından şâd ola (5); boğazın sol yanı segirse karındaşlarından hayır göre (1), hısımlarından fâ'ide göre (2), gâ'ibden mâl ire (3), düşmâna zafer bula (4), gâyet fûrâvân ola (5); bütün ^[86al] [boğaz] tamâm segirse ne 'üzubillahi ta 'âla min zalike' gâyet ile yâddur (1), mislihi (2), mislihi (3), mislihi (4), mislihi (5); sağ emcek segirse gussa irişe (1), borcu ödene (2), mirâs hâsıl ola (3), fâ'ide hâsıl ola (4), fûtûh irişe (5); sol emcek segirse eyü iş kıla (1), mâl cem' ola (2), şâzlık irişe (3), menzilet ve merhamet bula (4), ululuk ziyâde ola (5); sağ bâzûsı segirse biraz zahmet çeke (1), tekessür vâki' ola (2), inhîrâf mizâc vâki' ola (3), azacuk heste ola (4), nâlân ve mütekebbir ola (5); sol bâzûsı segirse hayır u hürremî [sohbet] irişe (1), ^[86bl] şâdukâm ola (2), ferahnâk ola (3), murâdı hâsıl ola (4), ferahnâk ola (5); sağ omuzı segirse esbâbı ziyâde ola (1), pâk geysi geye (2), şerîf buyurıla (3), hil'at giye (4), pâk ton geye (5); sol omuzı segirse murâdına irişe (1), şâd ola (2), ümîz hâsıl ola (3), sürûr vâki' ola (4), maksûdına irişe (5); sağ dirsek [segirse] bîmâr [u] selâmet ola (1), tekessür vâki' ola (2), biraz heste ola (3), sergerdânlık bula (4), hestelik vâki' ola (5); sol dirsek segirse şâdukâm ola (1), sürûr ü behcet bula (2), ferah u sürûr ola (3), azacuk heste ^[87al] ola (4), tagayyür mizâc ola (5); sağ kol segirse dostın kenâra getüre (1), sulh vâki' ola (2), gâ'ibden ferah ola (3), şâdukâm ola (4), mehmân irişe (5); sol kol segirse ni'met ziyâde ola (1), fûtûh irişe (2), fâ'ide ola (3), menfa'at irişe (4), hayır ve râhat ola (5); sağ avuç [segirse] husûmet vâki' ola (1), münâkaşa kıla (2), vahşet cedîd ola (3), hürrem ve şâd ü handân

7. "İşte bundan Allah'a sığınırız."

ola (4), cenk vâki' ola (5); sol avuç [segirse] ma'îşet eyü ola (1), menfa'at ola (2), kâdî önünde husûmet ola (3), vâfir mâl bula (4), ni'met ve haşmet bula (5); sağ elin baş ^{187b} barmağı segirse ululardan ola (1), istimâlet irişe (2), gussadan kurtıla (3), terbiyyet bula (4), gamdan âzâd ola (5); sol elin baş barmağı [segirse] ululuk bula (1), devlet ve 'izzet bula (2), hâceti revâ ola (3), ni'met fûrâvân ola (4), mâldâr ve mün'im ola (5); sağ elin şehâdet barmağı segirse yaramaz söz nakıl ide (1), andan gizli rivâyet ideler (2), iftirâ ideler (3), töhmet olına (4), hakkında yalan söyleyeler (5); sol elin şehâdet barmağı [segirse] çok sözler çeke (1), mislehü (2), mislehü (3), hayır hürrem ola (4), gizli söz açıla (5); sağ elin orta barmağı [segirse] husûmet vâki' ^{188a} ola (1), ma'îşet âsân ola (2), vahşet dileye (3), münâkaşa kıla (4), hüsnün vâki' ola (5); sol elin orta barmağı [segirse] bir âvrat için da'vâ kıla (1), mislehü (2), mislehü (3), mislehü (4), mislehü (5); sağ elin dördüncü barmağı [segirse] menfa'at irişe (1), fütûh irişe (2), fâ'ide irişe (3), şâd u hürrem ola (4), beyâr ola (5); sol elin dördüncü barmağı [segirse] mâl cem' ola (1), ganîmet hürmet bula (2), kârî za'if ola (3), ululuk ziyâde ola (4), dünyâsı pâydâr ola (5); sağ elin sırça barmağı [segirse] yaramaz söz nakıl ola (1), ganîmete irişe (2), devlete irişe (3), tûvângir ola (4), dirligi iyü ola (5); ^{188b} sol elin sırça barmağı [segirse] mâl ele gire (1), ganîmet ola (2), ganîmet ve devlet arta (3), hayra yitişe (4), ni'met fütûh ola (5); sağ el segirse ganîmet irişe (1), hâcet revâ ola (2), evlâdı çok ola (3), ferah irişe (4), hâkimlik ni'met irişe (5); sol el segirse tûvângir ola (1), ikbâl ve ni'met ola (2), fütûh irişe (3), tendürüst ola (4), ehinden kimesne fevt ola (5); sağ yağrın segirse esbâb ziyâde ola (1), pâk geysi geye (2), hil'at irişe (3), şerif buyurla (4), pâk ton giye (5); sağ yağrın segirse murâdı hâsıl ola (1), maksûda ^{189a} irişe (2), şâd u hürrem ola (3), ümîd hâsıl ola (4), ferah u meserret ola (5); sağ bilek segirse mâl ziyâde ola (1), ni'met vâfir ola (2), helâl rızık idine (3), mâl cemi' ola (4), bir hayır haber işide (5); sol bilek segirse salâbet ve haşmet bula (1), rif'at bula (2), şâdukâm ola (3), menfa'at ziyâde bula (4), devlet ziyâde ola (5); göğüs segirse dostın ele getüre (1), da'vet ideler (2), 'azîz kimesne göre (3), gâ'ib gele (4), suluh ola (5); yürek segirse biraz gussa irişe (1), melâlet irişe (2), biraz endîşe ola (3), muhayyer ola (4), mütevehhim ola (5); sağ ^{189b} pehlü segirse nakıl tahvîl ola (1), tekessür mizâc ola (2), mizâc-ı münharif ola (3), [mizâc-ı] münharif ola (4), câna fâ'ide ola (5); sol pehlü segirse hestelik vâki' ola (1), 'izzet ziyâde ola (2), ululuk arta (3), şeref bula (4), mün'im ola (5); sağ gerdân segirse 'avrat ala (1), kebîn vâki' ola (2), oğlundan sevine (3), gamdan halâs ola (4), gussa zâ'il ola (5); sol gerdân segirse sadaka vire (1), ata sivâr ola (2), meretebe ziyâde ola (3), rif'at bula (4); oğlı doğa (5); bilin sağ yanı [segirse] sürûr vâki' ola (1), hâcet revâ ola (2), ganîmet yitişe (3), fâ'ide fütûh ola (4), eyü haber işide (5); sol bilin ^{190a} yanı segirse tezvîc vâki' ola (1), 'izzet ziyâde ola (2), şeref ziyâde ola (3), rif'at ve haşmet ola (4), 'akd-ı nikâh vâki' ola (5); göbek segirse şeref ve ganîmet bula (1), rif'at bula (2), ulu meretebe [bula] (3), mansıb ziyâde ola (4), 'akd-ı nikâh vâki' ola (5); kasık segirse nikâh vâki' ola (1), muvâfik haslet ola (2), 'izzet-i 'uruse güvegi ola (3), eylûgin söyleyeler (4), kavimlerinden şâd ola (5); kasık ortası [segirse] ululuk ziyâde [ola] (1), mansıba irişe (2), kız 'avrat dileye (3), şeref bula (4), murâdı hâsıl ola (5); ferc veyâhüd zeker segirse kavimlerinden ^{190b} nefî' irişe (1), mislehü (2), mislehü (3),⁸ oğlı doğa (4), ferah irişe (5); hayarast,⁹ [segirse] hâcet revâ ola (1), bir mühim işi düşe (2), murâdı hâsıl ola (3), maksûda irişe (4), ümîd vüzâ¹⁰ (?) kıla (5); hayacib¹¹ segirse nikâh vâki' ola (1), mislehü (2), mislehü (3), şâdukâm ola (4), mislehü¹² (5); sağ budı segirse bühtân vâki' ola (1), düşmândan söz işide (2), ana iftirâ ideler (3), katı işe uğraya (4), kavimlerinden söz işide (5); sol budı segirse

8. Metinde fazladan "hâkimden haber ire" denilerek "re" harfi konulmuştur.

9. Altına sağ notu düşülmüş.

10.

11. Altına sol notu düşülmüş.

12. Tekrar mislehü yazılmıştır.

şâzlık irişe (1), gaybet ide (2), ulu iş kıla (3), ‘azîm gussa vâki’^{191a1} ola (4), fermân ola (5); sağ uyluğı segirse ata sivâr ola (1), sırrı zâhir ola (2), gözi nûrı arta (3), şâdukâm ola (4), eyelükile analar (5); sol uyluğı segirse biraz zahmet çeke (1), güçile incine (2), hayır haber işide (3), şâd ola mâl ziyâde ola (4), gâ’ib mâl bula (5); sağ oturağı segirse helâl mâl bula (1), fütûh irişe (2), fâ’ide bula (3), azacuk heste ola (4), azuk bula (5); sol oturağı segirse mülûk ola (1), mütefekkir ola (2), bîmâr [u] selîm ola (3), hayâli vâki’ ola (4), musîbet vâki’ ola (5); sağ dizi segirse mülûk ola (1),^{191b1} şâdukâm ola (2), sırrı zâhir ola (3), cidâl vâki’ ola (4), biraz tekessür vâki’ ola (5); sol dizi segirse ulular göre (1), müşâhede irişe (2), fütûh irişe (3), hâcet revâ ola (4), yüce mer-tebe bula (5); sağ incigi segirse mâldâr ola (1), mâla fâ’ide irişe (2), dostlık vâki’ ola (3), mâllu ola (4), ulu mer-tebe bula (5); sol incigi segirse hâcet revâ ola (1), ata sivâr ola (2), mâl arta (3), menfa’atdâr ola (4), mislehü (5); sağ topuğı segirse gâ’ib dostu gele (1), bir ‘azîz konuk gele (2), bir kimse ile vedâ’ eyleye (3), tamâm menfa’at bula (4), mislehü (5); sol^{192a1} topuğı segirse yaramaz söz nakil ide (1), şâdukâm ola (2), hâkimden kerem göre (3), mesrûr ola (4), mislehü (5); sağ ayak bendigâh [segirse] uzun sefer ide (1), hısımlarından fâ’ide göre (2), dilemedügi söz işide (3), akrabâdan hayır göre (4), iyü ala dostu ola (5); sol ayak bendigâh [segirse] ‘azîm sefer ide (1), ulularla sohbet kıla (2), eyü dostu göre (3), azacuk zahmet göre (4), düşünde sevine (5); sağ ayak üsti [segirse] ‘izzet ziyâde ola (1), şâdukâm ola (2), ta’ât kıla (3), şâdlığıla sefer ide (4), mâli ziyâde ola (5); sol ayak üsti [segirse]^{192b1} mâli ziyâde ola (1), mâl cemî’ eyleye (2), dîn edâ eyleye (3), mesrûr ola (4), mezellet ola (5); sağ ayak altı [segirse] hacâlet irişe (1), haş-met ziyâde ola (2), menfa’at irişe (3), melâlet irişe (4), ‘izzetmişin ola (5); sol ayak altı [segirse] hâkimden eylik göre (1), vilâyet duta (2), ferah ola (3), istimâlet bula (4), rif’at bula (5); cümle sağ ayak segirse dostlar ile münâkaşa kıla (1), nedâmet yitişe (2), şâdukâm ola (3), endîşelü sefer kıla (4), infî’âl ‘ârız ola (5); cümle sol ayak segirse ululardan terbiyyet ola (1), korku ziyâde ola (2), ululuk ziyâde ola (3),^{193a1} ferah irişe (4), ‘izzet safâ bula (5); sağ ayağın baş barmağı [se-girse] ‘ömri ziyâde ola (1), gâ’ib gele (2), korkusuz ola (3), melâlet ola (4), gamdan halâs ola (5); sol ayağın baş barmağı [segirse] Hak’dan âfiyet yitişe (1), vatanından gâ’ib gele (2), müsâfir gele (3), dostlık irişe (4), sıhhat üzere ola (5); sağ ayağın ikinci barmağı [segirse] hestelikden kurtıla (1), mer-tebe ziyâde ola (2), gussalu ola (3), hûn ola (4), gamnâk ola (5); sol ayağın ikinci barmağı [segirse] ‘izzet ziyâde ola (1), mâl vâfir ola (2), mülûk ola (3), şâdukâm ola (4), ‘izzet^{193b1} ziyâde ola (5)¹³; sağ ayağın orta barmağı [segirse] ‘izzet bula (1), râhat ve mâl bula (2), şâzlık irişe (3), iyü söz işide (4), çok mâl ele gire (5); sol ayağın orta barmağı [segirse] bir ‘azîz yâr göre (1), sa’âdetlü ola (2), ‘avrat dileye (3), mâl ziyâde ola (4), bir ‘azîz göre (5); sağ ayağın dördüncü barmağı [segirse] tezvîc vâki’ ola (1), mislehü (2), mislehü (3), mislehü (4), mislehü (5); sol ayağın dördüncü barmağı [segirse] ulu mer-tebe bula (1), devlet ve ikbâl bula (2), hürmet ziyâde ola (3), ‘izzet ü devlet^{194a1} bula (4), makbûl ola (5); sağ ayağın sırça barmağı [segirse] melâlet vâki’ ola (1), mektûb irişe (2), hayır haber gele (3), ganî ola (4), sürûr hâsıl ola (5); sol ayağın sırça barmağı [segirse] hürmet ziyâde ola (1), mesrûr ola (2), bir devlet göre (3), devlete irişe (4), nakıl ve hareket [ide] (5); sağ ayağın cümle barmağı [segirse] yakîn sefer ide (1), nâsevâb söz [işide] (2), nakıl u hareket ide (3), bir sırâ vâfir ola (4), şâd u handân ola (5); cümle sol barmağı [segirse] tendürüst ola (1), melâlet irişe (2), devlet ziyâde ola (3),^{194b1} gâ’ibden haber gele (4), bir ölü göre (5); iki ayadan klları segirse tezvîc vâki’ ola (1), ‘izzet ziyâde ola (2), mâl hâsıl ola (3), şâdukâm ola (4), mâl ve menfa’at bula (5).

*Lâ ya ‘lemül-ğaybe illallâh.*¹⁴ *Temmetü’l-kitâb bi ‘avnillâhi’l-meliki’l-vehhâb.*¹⁵

13. mâl vâfir ola (2), mülûk ola (3), şâdukâm ola (4), ‘izzet ve devlet bula (5)” yorumları tekrar edilmiştir.

14. “Allah’tan başkası gaybı bilemez” (Neml/65).

15. Allah’ın yardımıyla kitap bitti.

CONSTITUTION PLAGIARISM: THE GAMBIAN REALITY

Akpojevbe OMASANJUWA*

Abstract: The Note addresses the assignment mandated The Gambia Constitution Drafting Committee to prepare a Constitution to replace that of 1997 in response to popular demand. The team of experts assembled by government accomplished the task though with a serious flaw: plagiarism. The legislature however, for other reasons, vetoed the document. With diverse viewpoints on plagiarism and legal maxims, through qualitative analysis, this Note examines where the fault lay by probing what the assignment entails. The action of the drafting Committee left the society confused and without recourse after spending a whooping sum of money on what turned out to be a white elephant project that preserved rather than eliminate well preserved colonial constitutional anachronisms. As no legal remedy exist for both plagiarism and breach of trust, the Note concluded that the fault is not in their stars but in the society that needs to accelerate the pace of educational development to avert a repeat of the incidence.

Key Words: constitution drafting, plagiarism, The Gambia, fiduciary duty, good faith.

ANAYASA İNTİHAL: GAMBİYA GERÇEĞİ

Öz: Not, 2017 yılında Gambiya Anayasası Hazırlama Komitesi'nin, yoğun talebe yanıt olarak 1997 Gambiya Anayasası'nın yerini alacak bir Anayasa oluşturmasını zorunlu kılan atamayı ele alıyor. Hükümet tarafından toplanan uzmanlardan oluşan ekip, görevi ciddi bir kusurla yerine getirdi: intihal. Ancak yasama organı başka gerekçelerle belgeyi veto etti. İntihal ve yasal özdeyişler üzerine çeşitli bakış açılarıyla, nitel analiz yoluyla bu Not, ödevin neyi gerektirdiğini ve özünü inceleyerek hatanın nerede yattığını inceler. Taslak Komitenin eylemi, yerleşik sömürge anayasal anakronizmalarını ortadan kaldırmak yerine korunan beyaz bir fil projesine boğmaca bir miktarpara harcadıktan sonra toplumu uyuşuk ve kafası karışmış hâlde bıraktı. Hem intihal hem güven ihlali için yasal bir çözüm bulunmadığından, Not, hatanın yıldızlarında değil, insidansın tekrarlanmasını önlemek için eğitim gelişiminin hızını hızlandırması gereken toplumda olduğusonucuna varıyor.

Anahtar Kelimeler: anayasa taslağı hazırlama, intihal, Gambiya, güven görevi, iyi niyet.

1. Introduction

The Gambia became a British colony in 1843 before gaining independence in 1965 while from 1880 until 1960, educated Africans had limited franchise in a legislative council (Hughes and Perfect 2008: XXIII, XXXV and XXII) before the emergence of political parties. The Rev. J. C. Faye launched the Democratic party in June 1951 followed by Garba M. I. Jahumpa who established the Muslim Congress also in 1951 before P.S. Njie founded the United

ORCID ID : 0000-0002-8005-3924

DOI : 10.31126/akrajournal.1061643

Geliş tarihi : 22 Ocak 2022 / Kabul tarihi: 30 Haziran 2022

*Okutman.

Party (Hughes and Perfect, 2008: XLVII). In February 1959, the Peoples' Protectorate Party (PPP) came into existence. Gambia Congress Party (GCP.) was formed in October 1962 but later merged with PPP in, 1968 (Hughes and Perfect, 2008: XLIX and 48). Initially political parties were permitted by the colonial administration to exist only in the colony, while the protectorate had none. After independence, in 1968 The People's Progressive Alliance (PPA) joined the fold (Hughes and Perfect, 2008, p. 114 and XXVII). The Vice President Sheriff M. Dibba, resigned from government to form the National Convention Party in 1975 (Hughes and Perfect 2008 :153). Later, the Gambia People's Party, People's Democratic Party and The People's Organization for Independence and Socialism PDOIS were born in 1986, 1991 and 1986 respectively. (Hughes and Perfect 2008: 206; 112 XXVIII; See Omasanjuwa and Tarro 2021)

The 1960 pre-independence Constitution extended voting privilege to the protectorate dwellers hence the Protectorate Peoples Party was alluring to the rural population that has all along been marginalized by the urban-based parties. However, for it to favourably compete with other urban based parties, in December 1959, the party had a change of name to Peoples Progressive Party (Hughes and Perfect 2008: XXV). That was the situation until 1994 when the military toppled the democratically elected government, thereby ushering in the first military administration.

Madi Jobarteh's (2020) account of constitutional development shows that it progressed concurrently with the establishment of political parties while the country, then a British colony, was granted Colony status in 1894. As part of the administrative structures in place, a novel legislative council conveyed for the first time in 1843. At the outset, the Council was composed of Europeans only until J. D. Richards was appointed as an African member in 1883. In 1947, a Constitution was crafted making allowance for an African representative for colony dwellers, this led to Edward Francis Small becoming an elected Council member. The Council was abolished in 1959 and replaced by the House of Representatives following a constitutional conference which gave birth to a new Constitution under the administration of colonial Governor Edward Windely. The House consisted of 34 members 19 of which were elected. Under the new arrangement, protectorate dwellers were given the vote to elect their representatives. Constitutional conferences continued in 1961 in Banjul, followed by another in London in July of the same year. Consequently, a new Constitution was in place in 1962. The new Constitution formed the basis of an election which resulted in the PPP forming a government in 1963 which transformed the country into a full internal self-rule status within the British Commonwealth. The Independence Act of 1964 was enacted making provision for the

attainment of independence within the Commonwealth in 1965 while in 1970, republican status was attained after an earlier unsuccessful attempt in November 1965. The development led to the emergence of the 1970 Republican Constitution. In 1994, parts of the Republican Constitution were suspended by the military dispensation that ousted the democratically elected government before a transitional process, from the military to democratic order, ushered in a constitutional arrangement leading to the emergence of the 1997 Constitution.

Falling back on 73 years of experience on constitutionalism acquired from 1843 until 2016, as part of preparation to usher in a third republic, the President of The Gambia in collaboration with the National House of Assembly enacted the Constitutional Review Commission Act, (2017) “to provide for the establishment of a Constitution Review Commission to draft and guide the process of promulgating a new Constitution [to substitute that of 1997] and connected matters” (Constitutional Review Commission 2020). This was after what appeared to be a state of siege trailed the controversial release of a fiercely contested general election result in 2016. Primarily, the electoral contest was between a coalition of opposition political parties and the ruling party which led to the defeat of the now former president Yayah A. J. J. Jammeh who retained power for twenty-two consecutive years. The acrimony which marred the ousting of the regime and subsequently trailed its exit made the replacement of the 1997 Constitution imperative to address and amend what some observers perceived as, inter alia, the excesses and highhandedness of the ousted administration as well as colonial constitutional anachronisms.

Part II § 4 (1) §§ (a) (b) (c) of the Act stipulated that “the Commission shall be composed of a Chief Judge as Chairperson, or a Judge of a superior court designated in writing by the Chief Justice. Also on the Commission were a Vice-chairman who shall be a legal practitioner of not less than ten years standing nominated by the Minister of Justice, and nine other members of high moral standing and integrity with appropriate academic qualification and experience in a relevant field of expertise.) § 4 §§ 2 further states that “the President shall ensure that the members he or she nominates pursuant to sub-section (1) (c) are individuals of high moral character and integrity who have appropriate academic qualifications and experience in a relevant field of expertise.) Eventually, the Commission was inaugurated and tasked to prepare a report in relation to a draft Constitution. In exercising its functions, the aforementioned Act empowered the newly constituted body to seek public opinion and take cognizance proposals it deemed appropriate. Additionally, it directed that “the secular status [of the state] in which all faiths are treated equally and encouraged to foster national cohesion and unity should be considered” (Halifa, 2020). “The [exercise] was the first of its kind assigned to and prepared by an all-

Gambian team of experts; it was the first of its kind that employed full and open participatory democracy to involve citizens at home and abroad to express their wishes and aspirations” (Gambian Talents Promotion, 2020).

The team of eleven wise men and women and their support staff embarked on extensive nationwide and overseas tours seeking diverse opinions of citizens on the content of the proposed document intended to refine the country’s governance system. At the end of an arduous two and a half years’ task, a draft Constitution was composed and presented to the National House of Assembly for ratification. In the history of the country, “it was the first to be ever presented to the legislature for endorsement to be advanced to a national referendum [for adoption]. But history will also record that it was the first to be [derailed] before it could be advanced to a referendum.” (Gambian Talents Promotion 2020. Paragraph 3)

Astonishingly, the National Assembly Speaker announced, following two days of critical deliberation, the rejection of the document after 23 (40 percent) of the 56 House members voted against while 31 (55 percent) voted in favour of the bill which needed 75% endorsement of the legislators.¹ Contrary to popular expectation, a government sponsored bill was voted against by government supporters in the House, while the opposition candidates voted in favour. Reasons enunciated below, with incised colonial constitutional anachronisms, which could incapacitate the sitting president’s political ambition motivated the opposition to vote in favour while those on the other side of the political divide voted against. The United States Embassy, United Kingdom High Commission and The German Embassy earlier on “urged the law makers to vote the bill to finalise the final stages of parliamentary scrutiny” (The Chronicle, 2020). The European Union representative in the country expressed concerns over the setback caused by the rejection (European Union Website)

Several reasons entrenched in the political, social, ethnic, and religious divide pervading the country were advanced for the rejection. Some supporters of the sitting President felt the draft was discriminatory for retroactively applying a two-term presidential limit to disadvantage the sitting President (Deutsche Welle News) and indeed violated §, 100 (c) of the 1997 Constitution

1. §226 2(b) and 4(b) of The Gambian 1997 Constitution, §§2, states: “a bill for an act of the National Assembly under this § shall not be passed by the Assembly or presented to the president for assent unless 2(b) the bill is supported on the second and third readings by votes of not less than three quarters of all the members of the National Assembly. The "226(b) a bill for an Act of the National Assembly altering any of the provisions referred to in §§, 7 shall not be passed by the National Assembly or presented to the president for assent unless 4(b) the bill is supported on the second and third reading by the votes of not less than three quarters of all the National Assembly Members.”

that was still in force.² Also, The Gambia Christian Council unequivocally censured the draft for gravely compromising its interests by what it perceived to be the elevation and tacit imposition of *Sharia* jurisdiction in the proposed dispensation where “all faiths are [supposed to be] treated equally and encouraged to foster national cohesion and unity” (Halifa, 2020). The eventual fragmentation of the coalition of political parties which brought the president to power, after ousting the long serving administration, was another cause advanced in some quarters (Marième, 2020). Others are of the opinion that the confederates of the ousted dispensation had infiltrated the new administration hence the rejection was a long-predetermined conclusion; the list of reasons for the rejection is virtually infinite. As the situation was downright deplorable, a member of the House of Assembly called for the institution of a Commission of Inquiry to investigate the disbursement of the fund allocated for the project (Adama, 2020).

However, aggravating the multiple shortcomings of the draft, the vetoed document harboured a major flaw which received scanty attention during the two-day House deliberations, a deficiency that pricked the minds of the academically inclined members of the society. Long before the *Constitution Promulgation (2020) bill* was tabled for discussion, newspaper columnists levelled acrid accusations against the team of experts who prepared the document, allegations least expected to be directed at revered members of the society. For instance, *The Standard Newspaper* of April 20, 2020 under the caption “*Gambia’s D116 million CRC cost looks terribly fraudulent,*”³ (Samsudeen, 2020) a columnist chastised the Chairman of the drafting Commission for “asking his critics what they had offered after being accused of plagiarizing and delivering the Kenyan Constitution to The Gambia government, calling it their own final draft.” (Samsudeen, 2020). In response, the Commission Chairman took observers aback by claiming that they merely adapted some aspects of the Kenyan Constitution. Hence Samsudeen (2020) retorted that “trying to deny what they did-plagiarism-by calling it an adaptation exercise is exactly what plagiarism means especially if the owner of the intellectual property was not formally consulted for permission.” As the exercise cost the taxpayers a

2. “The National Assembly shall not pass a Bill- Where a Bill passed by the National Assembly is presented to the President for his or her assent, the President shall, within thirty days, assent to the Bill or return it to the National Assembly with the request that the National assembly reconsiders the Bill; and if he or she requests the National Assembly to reconsider the Bill, the President shall state the reasons for the request and any recommendations for amendment of the Bill.” § 100 (2) (c) 1997 Constitution.

3. At The Exchange Rate Of 55 Dalasis To The US Dollar, It Is Approximately 2.109 Million U.S. Dollars.

fortune, readers found it incomprehensible why a country living on a shoestring budget should expend such colossal sum of money on Constitution drafting, under the cloak of rectifying the excesses of an already defunct administration.

2. Objective

“... There is a deep-seated tendency dating from early Christian sources that lying is a defective function of language and that its structure deforms communication to the harm of society generally, even although this normative view is not accompanied by a formal or logical analysis” (Peters, 2015:54). The fundamental issue under investigation in this paper is the expectation criteria of the Constitution Drafting Commission in exercising its task with utmost good faith while drafting the rejected Constitution. The objective is to examine the authenticity of the allegation of plagiarism levelled against the body to ascertain if the Commission exercised sufficient fiduciary discretion. The purpose of the Note is to add credence to the assertion that truth and lying has become contentious to the extent that there are now talks of the dawn of a post truth era (Shelly, 2018)

A question that comes to mind is: to what standard should the Commission be held while discharging its duty? A fiduciary is defined as ‘one who has a duty to act primarily for another person’s benefit’ State of Indiana Legislators, 1935: 392). (Susan et. al, 2011:2) expressed that “agency relationship is founded on trust, confidence, and good faith by one person in the integrity and fidelity of another, creating certain duties owed by each party established in the agency agreement and implied by law. Within the relationship, fiduciaries have a duty of loyalty – the duty to act primarily for another in matters related to the activity and not for the fiduciary's own personal interest.” Therefore, this paper views the Constitution Drafting Commission as being charged with a fiduciary mandate by the government (entrustor) to act on its behalf in drafting the document. This approach is adopted as fiduciaries in general are obliged to be loyal to their entrustor as that is what makes their responsibility to be enormously challenging. The confidence the government reposed on the Commission can be equated to that between a medical officer and his patient, an instructor and a learner, or a legal practitioner and his client. A breach of trust in such relationships could led to complications. Government and the public at large placed so much trust in the fiduciary of the Commission by expecting it to exercise its duty with utmost care. Similarly, the trust can be likened to a unidirectional traffic from the fiduciary to the entrustor, a feature which placed the entrustor (government) at the mercy of the Commission (fiduciary). (Caroline and Sortun: 2009) asserts that “trust could be betrayed through self-

dealing, dishonesty, abuse of power, and conflict of interest hence fiduciary duty is often described as involving both care and individual loyalty.”

Numerous cases fortifies the legal axiom *ex dolo malo non oritur action*⁴ which means ‘no court will lend its aid to a man who founds his cause of action upon an immoral or an illegal act.’⁵ Within the context of the maxim, this Note assesses the allegation of plagiarism levied against the experts and the rejection of the draft Constitution taking into cognisance the defects of the document submitted. The evaluation is in sections which begins with an introduction to the political and constitutional development of the country before examining the composition of the Draft Commission and the legislature that turned it down. Next, viewpoints on plagiarism describes what transpires could be equated with immorality and how plagiarism is viewed differently. The part on Gambian situation explains the seriousness of the flawed outcome of the Draft Constitution and highlights reasons why the House members in support of government rejected the Constitution Promulgation (2020) Bill. Comments on why most members of the public are not reacting to the development posed by the manner the Commission members carried out their assignment received attention. Afterward, the constitutional dilemma the country has to contend with preceded the conclusion, which narrated antecedents buttressing why the Commission members did not live up to expectation.

3. Viewpoints on Plagiarism

A broad ramification of plagiarism has been addressed in literature as the different degrees of societal sophistication has enabled writers over time to examine the infraction from different perspectives. The word was coined from the Latin word *Plagiarus* meaning a kidnapper (Bills 1990: 106). Bast (2008) explains that it dates to the first century A.D when the poet Martial used it to chastise his fellow poet who used his Martial’s poetry as his own. Bushway and Nash as cited in (Brian and Fairs, 2010:3) explained that academic dishonesty could be traced back to documented instances of cheating on Chinese Civil Service examinations thousands of years ago. However, the practice started much earlier, at least as old as the Bible as contained in the accounts of Isaiah chapter 37 and II King chapter 19 which are stunningly identical; hence Jerimiah 23:30 states that “therefore, behold, I am against the prophets, declares the LORD, who steal my words from one another.”⁶ Lambert and Hogan

4. In The Supreme Court Of India Civil Appellate Jurisdiction Civil Appeal Nos. 7630-7631 Of 2019 (Arising Out Of S.L.P.(C) Nos. 2920529206 of 2015) [https:// Main. Sci. Gov. In/Supreme court/ 2015/ 33360/ 33360_2015_12_1501_17031_Judgement_26-Sep-2019.Pdf](https://main.sci.gov.in/Supreme-court/2015/33360/33360_2015_12_1501_17031_Judgement_26-Sep-2019.Pdf)

5. Holmann V. Johnson [1775], 98 Engl. Rep. 1120 (1. Cowp. 341).

6. In the Holy Bible, Isaiah 37 and II Kings 19 are strikingly identical.

(2003) illustrates the documentation of dishonesty in schools and society in 1982 and also mentioned an incident where two third of the students were engaged in dishonesty while Le Clercq (1999: 236) discovered that law schools, in most instances, do not explicitly teach their students what plagiarism is and how to avoid it rather, students are simply handed a code of honour (236). Vine (1966), Zastrow (1970), Harding et al. (2001), Bailey (2001) shows clearly that the practice cut across diverse disciplines.

However, modern understanding of the word varies among societies (Thomas, 2004). The common denominator among the wide-ranging meanings is that “the plagiarists misappropriate another’s words as their own without acknowledging the contribution or source” Bast, and Samuels (2008). The Legal Writing Institute (2003) defined plagiarism as taking the literary property of another, passing it off as one’s own without appropriate attribution, and reaping from its use any benefit from an academic institution. The definition, according to Bast and Samuels (2008), encompasses both unintentional and intentional plagiarism; however, because it is restricted to “literary property,” it does not encompass the use of another’s spoken words or ideas (Legal Writing Institute, 2003).

A United States Judge, Posner A. Richard, sees plagiarism as “non-consensual fraudulent copying” (Bast and Samuels, 2008:781). This implies that if a university lecturer copies from a student whose thesis he is supervising, with the permission of the latter, the lecturer, though dishonest but cannot be said to have plagiarized judging from Posner’s perspective. Also, a student who procures the writing of another person for a fee has not plagiarised provided the party with the right to the paper agrees. These instances show that Posner’s perception is at variance with how an academic setting perceives the practice. Thus, Judge Posner’s viewpoint is decidedly narrower than what is usually thought of as plagiarism in academe as his “definition is much more restrictive because “fraudulent” conduct requires intent to deceive or at least recklessness by the plagiarist and would not include inadvertent or innocent instances of copying” (Bast and Samuels, 2008).

Harvard University’s definition as “passing off a source’s information, ideas, or words as your own by omitting to acknowledge that source-an act of lying, cheating or stealing” is more encompassing. (Gordon, 1995) However, it does not cater for co-authors where one of which plagiarises thereby tainting the reputation of his colleague. Some believe that the unintentional partner does not deserve sanction, while others argue that the onus is on the writer to be more careful. (Bast and Samuels, 2008:784). From the viewpoint of both the person whose work has been plagiarized and the reader of the plagiarised text, the effect is the same, whether the plagiarism is intentional or unint-

entional (Bast and Samuels, 2008). By borrowing another’s words or ideas, the plagiarist is deceiving the reader into believing that those words or ideas are original” (Bast and Samuels, 2008:392).

Self-Plagiarism is another aspect of the infraction. An author could distinguish between borrowing passages from his own previously authored pieces and borrowing passages from another author’s writing because there is no problem with consent. There could be a conflict of self-interest when a writer reuses a previous work to compose another as in academe, each piece is believed to be unique, at least in principle. A worse scenario is when an article is submitted more than once for publication with different titles, without reference to the previous publication. These are fraudulent cases that does not require permission (Miguel 2006).

There is a distinction between plagiarism and copyright infringement. Plagiarism extends to the use of another’s words without attribution, and can extend to the use of another’s information and ideas. Copyright infringement is a legal wrong based on the theory that an author has a property interest in the authored text. The copyright law in most jurisdictions provides the author a legal remedy against one who has infringed his Rights.⁷ In jurisdictions such as the United States, ‘a document in the public domain lacks copyright protection; thus, anyone can copy and use portions of such documents.’⁸ As a result of this prohibition, using passages of a federal statute or legal decision without acknowledging the source does not violate copyright law, but their use without attribution does constitute plagiarism (Bast and Samuels, 2008). “Thus, the frequent use of “plagiarism” as a synonym for “copyright infringement” is technically incorrect.” “Although the words are related, they are of different species: one legal, one ethical” (Bills 1990: 109). Consequently, plagiarized work may, or may not, violate copyright laws. Plagiarism that cannot be shown to damage an economic interest by exceeding fair use will not constitute copyright infringement” (Bills, 1990: 108).

“The field of law is heavily grounded in the writing of documents. Most law professors, judges, and practicing lawyers devote considerable effort to researching the law and composing a variety of legal writings, including law journal articles, client memoranda, appellate briefs, and legal opinions” (Bast and Samuels, 2008:793). Common law judicial system is anchored in the doctrine of *stare decisis*, which obligates courts to consider and usually to follow precedent hence, [ironically] there is no need, [in most instances] for judicial writing to be original” (Baast and Samuels, 2008: 800). Although practicing

7. 17 U.S.C. § 504 (2000 & Supp. V 2005).

8. See *Dastar Corp. v. Twentieth Century Fox Film Corp.*, 539 U.S. 23, 33 (2003).

attorneys are aware that it is a common practice for judges to borrow from the writing of attorneys and law clerks, the public is mostly unaware of the practice (Bast and Samuels, 2008:801). While it can be argued that judges are involved in plagiarism, such accusations are rare, or even non-existent, because, going by the doctrine of *stare decisis*, a judge's writing is not expected to be original (Bast and Samuels, 2008:800). This explains why judges are rarely accused of plagiarism despite that their writings are rarely unique. A prevailing attorney whose words are borrowed is not likely to complain if the practice serves his client. The opposing attorney typically refrains from complaining for fear of raising the judge's ire, knowing he or she is likely to appear before the judge in a future case (Bast and Samuels, 2008: 804). As for practicing lawyers, they customarily borrow from the writing of others, especially for transactional documents; in fact, it is rare for an attorney to produce wholly original writing (Bast and Samuels, 2008: 804).

Notwithstanding the doctrine of *stare decisis*, there are instances in which the judiciary frown at plagiarism hence "a persistent body of case law exist in which courts publicly rebuke attorneys for plagiarism in submitted briefs." Courts, writes (Carter, 2019: 533) variously label the practice as "unprofessional,"⁹ "obnoxious,"¹⁰ "dishonest,"¹¹ "reprehensible,"¹² "wholly intolerable,"¹³ and "completely unacceptable."¹⁴ Plagiarism has a moral aspect hence in most academic institutions, there are instances of expulsion of culprits.¹⁵ "The norm prevails because originality has a unique value in academia, and these values are well served by a professional rule against plagiarism" (Carter, 2019: 534). Though academic institutions seriously frowned at the practice, it could however be a mark of brilliance in some other settings. Carter (2019:539) is of the view that in transactional law practice, lawyers habitually plagiarize other lawyers works without being chastised for not giving the original author attribution, a practice in vogue to ensure uniformity in contract language beside creating interpretive efficiencies and saves time and money (Carter, 2019: 535). The Supreme Court of Canada is of the opinion that a Judge need not attribute his sources of information:

9. Vasquez, 2006 WL 1098171, at *8 n.4.

10. Pick, 298 F.R.D. at 412 n.1.

11. Rossello, 2015 WL 5693018, at *2 n.4.

12. Pagan Velez v. Laboy Alvarado, 145 F. Supp. 2d 146, 160–61 (D.P.R. 2001).

13. Dewilde v. Guy Gannett Publ'g Co., 797 F. Supp. 55, 56 n.1 (D. Me. 1992).

14. United States v. Bowen, 194 F. App'x 393, 402 n.3 (6th Cir. 2006).

15. United States Bar applicants denied admission on the ground of plagiarism. White, 656 S.E.2d 527,528 (Ga. 2008). K.S.L., 495 S.E.2d 276, 277-78 (Ga. 1998). Zbiegen, 433 N.W.2d 871 (Minn. 1988). Widdison, 539 N.W.2d 671 (S.D. 1995).

... [J]udicial writing is highly derivative and copying a party's submissions without attribution is a widely accepted practice. The considerations that require attribution in academic, artistic, and scientific spheres do not apply to reasons for judgment. The judge is not expected to be original.¹⁶

“This case concerned an appeal of a trial judgment in which 321 of the total 368 paragraphs were copied, unattributed, from the plaintiffs’ submissions.¹⁷ “Standard forms are an intrinsic part of legal practice in many areas. Commercial providers are the source for many legal templates, and are also in the business of selling legal analysis in the form of ready-made documents on a wealth of topics” (Hanson and Anderson, 2015: 421), hence for expediency reasons, transactional practitioners and judges ignore giving credit to their sources, a practice that has led to the sharing of documents among law firms (Hanson and Anderson, 2015: 421). “In law practice, legal service outcomes are the commodities of value, whereas in academia original documents are valued in themselves” (Hanson and Anderson, 2015:421). This explains why there have been many instances of plagiarism allegations in academic circles, including at law schools, while complaints against practitioners and judges are rare (Bast and Samuels, 2008: 807).

Through the customary use of forms and reuse of client materials, practicing attorneys are rarely accused of plagiarism, even though much of their writing are not original. However, such do sparingly occur. A practicing attorney may be susceptible to plagiarism and copyright claims if the attorney borrows from copyrighted works or misrepresents the work product as being original (Bast and Samuels, 2008: 804). Borrowing from another's transactional and litigation documents without identifying the source of the writing, a customary practice for practicing attorneys, is currently a grey area in legal scholarship, though it potentially raises important legal and ethical issues (Bast and Samuels, 2008: 806).

Consistent with the legal maxim that *ex dolo malo non oritur action*¹⁸ (No court will lend its aid to a man who founds his cause of action upon an immoral or an illegal act), academically inclined members of The Gambian society found it nauseating that the draft Constitution was accepted by government without query after news divulging its content had already deluded the public domain. However, there is a legal maxim that ‘*a legal contract is not “rendered unenforceable”*’ by illegal performance (Shields 1957: 43 footnote). While the agreement was being sealed, government probably had no inkling

16. Cojocau v. B.C. Women’s Hospital & Health Centre, 2013 SCC 30 at para. 65 (Can.).

17. Cojocau v. B.C. Women’s Hospital & Health Centre, 2013 SCC 30 at para. 65 (Can.). Par 53.

18. See Holman V. Johnson ([1775] 1 coup. 341].

nor ground to suspect probable breach of fiduciary responsibility. Viewed from that perspective, government could accept the document, though with reservations, because the agreement reached in inaugurating the Commission cannot be nullified by the fashion the Commission went about discharging its function save that government was privy to the ulterior motives of the members, which seem not to be the case. However, government accepted the draft despite the general aphorism that “the law will not enforce a contract founded on a violation of law” as “...a plaintiff cannot walk into court and say, “I have done an evil thing for you, pay me for it” (Shields 1957:34). Government reserve the right to decline acceptance as accepting an agreement grounded on the relegation of fiduciary duty could have implications. Besides, “most judicially recognised breach of fiduciary duty claims has involved conflicts of interest resulting in actual or potential financial loss to the entrustor” (Caroline, 2009: 566). Had government overruled the draft, going by the reasoning of Shields (1957), it would have served as a form of punishment upon the perpetrators of the alleged immoral transaction. Those contemplating mischief would have been aware that they will bear the full consequences of their action. These would have saved the judicial system from the trouble of grappling with cases laden with immorality and concentrate on the suits of honest litigants.

4. The Gambian Situation

Diwate (2014: 18) debunked the claim of innocence, or just a coincidence, sometimes advanced by some plagiarists. “Physicists and mathematicians calculated the odds that a 67-word page would show up in two writings as a happenstance. The result published in a book, “Living Ethics,” shows that the odds were a lot worse than winning a seven-number lottery. It is phenomenal. They are called statistical odds of impossibility, not possibility, but impossibility” (P.18) The ease with which printed matter can be reproduced with modern technology is no excuse for tolerating the immorality associated with plagiarism. Students may not realize it is wrong but it is pretty intentional to cut and paste something from a webpage or a document and represent it as their own. It’s hard to do that by accident (p. 19) (Diwate, 2014: 19). Diwate further stated that from a legal perspective, if you commit a crime, it doesn’t matter whether or not you knew what you were doing or not-ignorance of the law is not an excuse” (Diwate, 2014:19).

The extent and fashion the eleven wise men and women went about what appears to be a cut and paste exercise labelled as draft Constitution elicited some reservations of the academically inclined members of the public. The viewpoints on plagiarism enunciated above shows that although plagiarism is not a crime both in civil and criminal law, it does not however mollify the

immorality of claiming credit for what belongs to another person. Diwate (2014) is of the opinion that “using a large amount of text quoted verbatim with proper attribution in a research paper is probably not plagiarism. However, it can be classified as a copy right violation.” However, as stated above, the Commission members belatedly admitted adopting some aspects of the Kenyan Constitution but that was after being accosted besides, no attribution let alone an appropriate one was paid.

The Commission members reached an agreement with government to draft a Constitution, an effort fully funded by the latter with utmost good faith on either side. However, the former settled for a plagiarised document as attested to by Appendix 1 of this write up.¹⁹ The issue under review is within the ambit of immoral agreements. “The immorality of [agreements] constitutes a vast, confusing, and rather mysterious area of the law,” asserted (Strong, 1961). As plagiarism is not defined in most statute books, and the issue under review is not strictly within the purview of copyright related matters, some observers might perceive it as a case of immorality/unethical practices. Strong (1961), categorised [immorality] in contract as (1) one caused by the object or purpose of the contract if it is immoral. (2) It could result from an immoral promise rooted in the contract, and (3) a moral promise being performed immorally. The case in question falls within the ambit of the third category, which is to draft a Constitution, a moral promise the eleven wise men and women executed in their own fashion. The law denies the recovery of a contract seemingly valid but connotes that the plaintiff has resorted to gravely [undesirable] conduct in executing his side of the contract (Buffalo Law Review, 1960). Therefore, the position of government in the matter requires scrutiny.

During the House debates, opinions were characteristically polarised along political divide which the voting pattern reflected after the second reading of the bill. Save two members, the House Minority Leader, and an independent candidate, who voted against the motion, the twenty-one other members who opposed the draft Constitution are known supporters of the sitting president. They seem to believe the draft, if passed into law, would curtail the powers of the President and his subsequent successors. In a newspaper publication, a legal practitioner, Dr Henry Carrol highlighted reasons why the Constitution would have relegated the President and his successors to a ceremonial Head of government.²⁰

§ 86 (1) (b) of the draft Constitution, according to Carrol, concerns Accent to Acts enacted by the National Assembly. It states that: The President shall

19. The Appendix displays clauses from the 2020 Draft Constitution and the derived Sources.

20. The Gambia Standard Newspaper of Tuesday October 13, 2020.

“assent to Acts enacted by the National Assembly and, where required, to bring the Acts into force.” Carrol is of the opinion that *“The president does not ascent to Acts and the national Assembly does not enact Acts. The House merely passes bills after which the President gives his accent to those bills and then those bills will be enacted and becomes Acts or Statutes of the National Assembly.”*

That has been the practice under the previous Constitutions. Carrol further enunciates that under § 71 (3) of the 1997 constitution, *“the President has powers to appoint Ministers without vetting by the National Assembly.”* However, the draft Constitution from Carrol’s point of view, took the powers from the President. § 113 (2) of the Draft states that *“The President shall, within sixty days of assuming office, nominate and appoint the Ministers, subject to confirmation by the National Assembly.”*

Furthermore, Carrol faulted § 86 (1) (c) which states that *“The President shall exercise or perform the following powers and duties...subject to this Constitution, to appoint, accredit, receive or recognize ambassadors, high commissioners, plenipotentiaries, diplomatic representatives and other diplomatic officers, consuls and consular officers.”* According to him, it should read *“The President may...”* rather than *“The President shall...”* This would enable the President to delegate powers to perform such function if for whatever reason he is unable to do so. Another contention Carrol addressed relates to the power to declare war and make peace vested on the President. § 86 (1) (m) of the draft states: *The President shall exercise or perform the following powers and duties – “... subject to the prior approval of the National Assembly, to declare war and make peace.”* Carrol felt that the powers of the President to make peace outside the country was unnecessarily curtailed by the draft Constitution. Another contention was the issue of declaration of the state of emergency. The 1997 Constitution states that *“The President may, at any time, by proclamation published in the Gazette, declare that- (a) a state of public emergency exists in the whole or any part of The Gambia; (b) a situation exists which, if it is allowed to continue, may lead to a state of public emergency.”* Whereas § 69 (1) of the draft Constitution states that *“An Act of the National Assembly may authorise the taking, during any period of public emergency, of measures that are reasonably justifiable for dealing with the situation that exists in The Gambia.”* Carrol believes that the power to officially declare a state of emergency should belong to the President, but it will require an Act for it to be declared under the draft Constitution. § 100 (1 and 2) of the draft states that Subject to §§ (3), the President shall hold office for a term of five years. (2) No person shall hold office as President for more than two terms of five years each, whether or not the terms are consecutive. Carrol believes that

it is a violation of the Presidents political rights. Dr Carrol's explanations clarified why the voting pattern took unexpected dimension.

Concerning the opposition members who voted for the bill, their action, from the look of things, was also politically motivated. The sitting president defeated his predecessor in a bitterly contested election in 2016 on a coalition ticket with the understanding that the new administration will be transitional for three years after which another election will be organised (Marième, 2020). This was while the main opposition leader was in prison, after conviction, for staging an unauthorised public demonstration (Mustapha, 2016). However, the victorious presidential candidate exercised his prerogative of mercy to pardon the jailed opposition leader after which he assigned him a ministerial position in the new dispensation. Ultimately, he ascended the Vice-presidency. With time, the President and his Vice became administratively incompatible especially when the former renegaded on his earlier promise to vacate office after three years to pave way for another election Marième (2020). In time, the President relieved the Vice of his position, as some believe he had an eye on the presidential seat, an action which made the former political bedfellows antagonistic. The political divide separating the former allies affected their followers in the House, some of whom tilted towards the President while others maintained their loyalty to the erstwhile Vice. The animosity was the undercurrent which rocked the voting pattern during the House debate. The issues addressed by Dr Carrol were seen from diametrically different perspectives by the House members.

5. Comment

The accusation of plagiarism levelled against the Constitution Drafting Committee members is baffling judging by the compilation of blatant instances of copy and paste from other Constitutions, as shown in Appendix 1 of this article. It is evident that verbatim clauses of at least five different Constitutions are integral parts of the compilation. These are the 2010 Kenya Constitution, the 1994 Constitution of the Republic of Malawi, the Constitution of the Republic of Malta, and that of Turks and Caicos, in addition to the several clauses of the 1994 Gambian Constitution reproduced word for word. The rejected Final Draft 2020 Constitution drips plagiarism as it is evident that the drafters did not exercise enough care, notwithstanding the stringent professional qualifications required of them by the Act for the appointment.

The fact that the 1997 Gambian Constitution belongs to The Gambia does not exonerate the drafters from the blame of verbatim copying its sections and phrases without attribution. "The role of "intent" [is] the central issue to a student charged with plagiarism, asserted (Lindsay, 2011). Aside from being a

case of lack of ingenuity to at least paraphrase the reproductions, plagiarising the 1997 Constitution of The Gambia falls within the domain of self-plagiarism, an aspect of infractions mentioned earlier. Besides plagiarism, the wordy nature of the entire draft document makes it incredibly a similitude of a Constitution.

Despite the copious nature of plagiarism in the final draft, the reaction of the public, save a few newspaper columnists, was characteristically nonchalant. Reasons are not farfetched. The CIA Fact Book of 2020 states that the overall literacy rate in The Gambia is around 55 percent.²¹ A number of the educated did not proceed beyond high school level hence the populace could not comprehend the enormity of the allegation. Most of those who received advanced education show minimal or no interest in politics as they increasingly become indifferent to idealism. As it requires a high level of literacy to comprehend the gravity of plagiarism, one will be expecting too much of the populace to censure the action *in-toto*. The same applies to most members of the House and their support staff whose levels of education hinders them from treating the matter with the seriousness it deserves.

The low standard of education and high, but dwindling, illiteracy rate that has pervaded the country is another factor. At the end of the first three decades of independence in 1965, the country could boast of eight public secondary schools with no university serving a population of about one million people; a crucial factor which retarded educational development. (Omasanjuwa, 2021: 18). Besides, the level of awareness was also low taking cognisance of the absence of a television station, and only the numerically insignificant educated few could read newspapers. Past political administrations bamboozled the public with bogus promises by pulling the wool over its eyes for so long, so it seems. However, with the late opening of a national university, there has been incremental progress in public awareness and the populace is increasingly developing the habit of demanding answers to what the yet few reasonably educated members of the public perceives as incongruities in society. The Commission members, virtually all of whom belong to the old dispensation, likely thought it was business as usual believing that the public, as before, will remain nonchalant.

The government probably did not chastise the Commission on purpose. It seems to have relied on its House majority strength to scuttle the recommendations of the Commission to avert public row should it attempt to temper with the document before submitting it to the House for deliberation.

While executing the task, the Commission members claimed to embark on

21. https://theodora.com/wfbccurrent/gambia_the/gambia_the_people.html

extensive tours in search of opinions, even to the overseas (Mariama, 2020). Most of the travels are akin to a jamboree as the use of online facilities would have suffice, as a more efficient means, in achieving the anticipated ends. The question that readily come to mine is: why embarking on extensive overseas tours when the end product drips copy and paste sections of other Constitutions? The enormous wealth of experience of political and constitutional development the country has accumulated since the colonial era rendered the overseas trips exercises in futility in search of opinions of those in the diaspora on how to copy and paste. It is absolute improbability for the populace, most of who are unlettered, to mandate the Commission members to copy foreign Constitutions copiously, if the final draft is truly based on the opinions and wishes of the populace. Also it is impractical for Gambians and Kenyans to reason alike in so diverse issues highlighted in Appendix 1. Regardless of being African societies, the probability of the populace to express their opinions in words that perfectly match those of peoples of other lands and cultures in diverse parts of the world is zero. It shows that the action of the Commission seems to be on purpose. The points discussed in this Note shows that there seem to be more to the issue of drafting a Constitution than meets the eye taking cognisance of the colossal sum of money expended on the white elephant project, yet there is deafening silence on the side of the government that facilitated the project. It would have cost the nation much less had the services of an experienced law professor was engaged, from any part of the world, to draft the Constitution; this most likely motivated the *Standard Newspaper* writer to cry foul.

6. Concluding Remarks

Caroline and Sortun (2009) are of the opinion that “Law and Medicine are professions designed to assist people when in need, and are in most cases in vulnerable situations.” In like manner, the Commission was mandated to assist a society in need of a Constitution after getting over a state of siege perceived to be rooted in the defects of their 1997 Constitution which required a replacement. On this account, there is need for the conclusion of this Note to be somewhat unconventional as foreign legal theories, axioms, and practices, from the look of things, are not the panacea to the problem under review whose cause is firmly rooted in the society. Besides, going by the findings tabled in Appendix 1, it is incontrovertible that the Commission could not exercise sufficient discretion in discharging its mandate.

To what standard should the Commission be held while discharging its duty? Its relationship with the entrustor should be entrenched in trust, utmost good faith, and unalloyed confidence reposed in its members in matters related

to the issue at stake, not in the interest of its members on a globetrotting jamboree at public expense. Caroline and Sortun (2009: 565) succinctly put it as “Trust and loyalty are what distinguish fiduciary from non-fiduciary relationships.” Nevertheless, the cord linking the government with the Commission can be likened to that between a principal and his agent. A principal is vicariously liable for the actions of his agent hence he cannot exonerate himself from such actions while the later acts within the bounds of the agreement which compels him to owe his principal a fiduciary duty of utmost good faith (Law Teacher, 2020). In William Shakespeare’s *Julius Caesar*, Cassius remarked:

“...men at some time are masters of their fates.

The fault, dear Brutus, is not in our stars,

But in ourselves, that we are underlings.” (*Julius Caesar, Act I, Scene III*)

Two antecedents in the history of education in the country are worth narrating. On or around 2012, during a university convocation ceremony attended by the President of the republic as Chief Guest of Honour, deserving students and lecturers received prizes from the President in his capacity as Chancellor of the institution. However, a Dean of one of the Schools had none to present to qualify him for an award. Nevertheless, he had his name written on an article authored by another faculty member of foreign extraction, with neither attribution nor consent, unknown to members of the public in attendance. Based on the plagiarised claim, he received a prize with standing ovation from the attendees. An online newspaper brought the depravity to public attention in a publication which caused mild ripples within academic circles. No authority reprimanded the impostor. Subsequently, he gained promotion to the rank of Professor and Acting Vice-chancellor of the same institution.

The other antecedent is a legal tussle involving the Director of International Affairs of a university and his boss, the Vice-Chancellor. The former accused the latter of unprintable infractions. While defending his claims before a magistrate, the latter was cross-examined by the defence counsel, during which he claimed, *inter alia*, that due to his sterling academic performance in his university days, he was awarded both his Bachelor’s and Master’s degrees in the same year by the same university. The presiding magistrate had cause to doubt the integrity of the Vice-chancellor as the possession of a bachelor’s degree is a *sine qua non* for admission to pursue a master’s degree programme. Hence, in addition, the court recommended an investigation of the Vice Chancellor for what the Principal Magistrate tagged certificate racketeering as his claim was untenable, coupled with judging by his performance during his court appearances. The investigation was never effected rather, after leaving office, in a subsequent convocation ceremony attended by the Vice-president of the republic, the same Vice-chancellor received an honorary doctorate degree,

amidst standing ovation, for what was referred to as his invaluable contribution to the development of education in the country (Bakary, 2012; *Inspector General of police Vs Gumbo A. Touray* 2012, Bakary, S., 2012).

In view of other comparable prevalence in society of the above-mentioned antecedents, some members of the public could fathom why a Constitution Drafting Commission allegedly copiously did the unexpected to foreign Constitutions to bamboozle laypeople into believing that it is an original product of a painstaking jamboree around the globe, at a cut-throat price. Nevertheless, going by the revealing and pungent criticisms from some well-read members of the society, such as Samsudeen, (2020) and Halifa, (2020), members of the Commission must have realised that “copying does not demonstrate the skill or level of understanding that an educated person is reasonably expected to have” (Tami, 2006:15). However, their action has left society confused, without recourse, after spending 116 Million Dalasis on a white elephant project. Consequently, the sitting President has no option but to stick to the discredited 1997 Constitution with all its defects in governing the country.

However, a number of clauses in the 1997 Constitution undermine the principle of separation of power. One of which is the selection of the Speaker and Deputy Speaker of the House of Assembly from among its members. § 88 (1) of the 1997 Constitution states that the National Assembly shall comprise [of] forty-eight members elected from the constituencies demarcated by the Boundaries Commission; and (b) five members nominated by the President, a colonial hangover since 1959 when the House of Assembly consisted of 34 members 19 of which were elected. However, § 93 (1) stipulates that “The Speaker of the National Assembly and the Deputy Speaker shall be elected by the members of the Assembly from among the nominated members.” This arrangement fused the executive and legislative arms of government as it is the President that will determine the Speaker and the Deputy who are his nominees, not elected members of the unicameral House.

Furthermore, § 138 of the Constitution states that “The Chief Justice shall be appointed by the President after consultation with the Judicial Service Commission.” Experiences have shown under previous political dispensations that the opinions of the Judicial Service Commission, in the appointment of judges, are non-binding opinions and recommendations which the President may choose to cast overboard. More so, §, 141 (c) states that a Judge “may have his or her appointment terminated by the President in consultation with the Judicial Service Commission.” These indicate that under the 1997 Constitution, separation of powers which is an integral pillar of democracy and representative government is a mere formality necessitating the need for a new constitutional arrangement (See Constitution of The Republic of The Gambia 1997).

Furthermore, § 145 (2) states that “the members of the Judicial Service Commission shall be appointed by the President in consultation with the Chief Justice [who is a presidential appointee] and subject to confirmation by the National Assembly. As it is the President who appoints the judges and members of the Judicial Service Commission, the three arms of government (executive, legislature and, judiciary) are under his direct manipulations, an extension of the colonial dispensation. The constitutional arrangement has led to a situation since independence whereby the interests of the ruling party supersede that of the country as his wishes are supreme, in practice. It is therefore a paradox for the provisions of a constitution to be unconstitutional because the underlining reasoning propping Western democracy is the separation of powers. Technically, the three arms of government are separate only in theory. That explains the bane of the siege that rocked the country during the 2016 general elections which culminated in a deceleration of a state of emergency. The ousted president was able to perpetuate his grip on power for 22 years as he highhandedly controlled the three arms of government.

The resultant failure of the Constitution Review Commission to present an acceptable draft Constitution has resulted in both dignitary and pecuniary losses to society as it occasioned emotional pain in the public mind. The bungled exercise would have abolished the constitutional anachronisms that have plagued the country since the advent of colonial rule.²² This include the simple majority system in presidential election results [euphemistically referred to as first past the post] where a winner is the candidate with the plurality of votes, without minimum threshold. Another colonial legacy is the absence of presidential term limit in the 1997 Constitution, a snag that opportune previous two presidents to cling onto power through becoming perennial presidential candidates. On winning re-election, the sitting President promised a new Constitution that will introduce presidential term limit and ensure that a presidential candidate wins an absolute, rather than simple, majority to be declared winner (Mommodu, 2021). With a backlog of 51 years of acquaintance with constitutionalism, there is more than meets the eye as these are immutable colonial antics.

Lastly, with regard to the draft document, it is paradoxically understandable that the House members could not reason through why they ought to reject the

22. An instance was a contained in part III of the 1970 Constitution. Under Summation, Prorogation and Dissolution, section 85 (1) of the Constitution tartly stated that “The President may at any time prorogue Parliament.” The section did not only make the impeachment of the President impossible, it actually conditions the House to dance to the whims and caprices of the President.

draft document on principle, a justifiable alternative. This would have appeared more plausible to the European development partners than the partisan voting pattern the House exhibited. With the exception of few well-read House members like Halifa (2020), who saw through the issue at stake, some of them lack the requisite educational background to comprehend the complexity of House debates, besides seriously lacking adequate supporting staff who would have put them through in performing their duties (Omasanjuwa, 2020: 182). Unquestionably, Caroline and Sortun (2009) opined that “most, if not all, betrayal of trust call for an apology but patient entrustors needs more than an apology to be made whole.” Apparently, to be made whole, as no legal remedy exist for breach of trust and plagiarism, only time coupled with sustained concerted effort in making education available to all and sundry will make the society whole by accelerating the educational upliftment of the country as Casius rightly pointed out, the fault is truly not in its stars but in the society.

REFERENCES

- Adama, M. (2020) Lawmaker Calls For Inquiry Of CRC Over D116m. The Voice Available at : <https://www.voicegambia.com/2020/09/23/lawmaker-calls-for-inquiry-of-crc-over-d116m/>
- Atherton, S; Blodgett, M. And Atherton, C. (2011). "Fiduciary Principles: Corporate Responsibilities to Stakeholders," *Journal of Religion and Business Ethics*: (2), (5). Pp. 1-15. Available at: <https://via.library.depaul.edu/jrbe/vol2/iss2/5>
- Bailey, P. (2001). Academic misconduct: Response from deans and nurse educators. *Journal of Nursing Education*, 40(3), 124-131.
- Bakary S. (2012) Gumbo Ali Touray Freed At last. The point Newspaper. Available at: <https://thepoint.gm/africa/gambia/article/gumbo-ali-touray-freed-at-last>
- Bakary S. (2012) UTG's Professor Kah in court. The Gambia Voice. Available at: <http://thegambiovoice.blogspot.com/2012/06/utgs-professor-kah-in-court.html>
- Bast, C. And Samuels, L. (2008). Plagiarism and Legal Scholarship in the Age of Information Sharing: The Need for Intellectual Honesty, 57 *Catholic University Law Review*. 777. Available at: <https://scholarship.law.edu/lawreview/vol57/iss3/4>
- Bills, R. (1990). Plagiarism in Law School: Close Resemblance of the Worst Kind, 31 *Santa Clara Law Review*. 103. Available at: <http://digitalcommons.law.scu.edu/lawreview/vol31/iss1/4>
- Brian, S. And Faires C. (2010) Academic Integrity Office: A Proposal. *Academic Leadership: The Online Journal* (8) (2) (4) Available at: <https://scholars.fhsu.edu/alj/vol8/iss2/4>
- Buffalo Law Review (1960) Contracts—Enforceability of a Legal Contract Performed in an Illegal Manner, 10 Buff.
- Caroline, F. And Anna, S. (2009). The Tort of Betrayal of Trust, 42 *University of Michigan Journal of Law Reform* Vol42/Iss3/3 Available at: <https://Repository.Law.Umich.Edu/Mjlr/>
- Carter, A. (2019). The Case for Plagiarism, 9 *University of California Irvine Law Review* 531 Available at: <https://scholarship.law.uci.edu/ucilr/vol9/iss3/3>
- Constitution of Turks and Caicos Island (Rephrased) Available at: <https://aceproject.org/ero-en/regions/americas/TC/turks-and-caicos-constitution-2014/view>
- Constitution of The Republic of The Gambia (1970) Available at: https://static1.squarespace.com/static/5a7c2ca18a02c7a46149331c/t/5a8302139140b7d1914cae58/1518535228662/gm_1970_1of1970_GovUK.pdf

- Constitution of the Republic of The Gambia (1997) Reprinted in 2002 Available at: <http://hrlibrary.umn.edu/research/gambia-constitution.pdf>
- Constitution of the Republic of Kenya (2010) Available at: https://www.constituteproject.org/constitution/Kenya_2010.pdf?lang=en
- Constitution of the Republic of Malawi (1994) Available at : https://www.constituteproject.org/constitution/Malawi_2017.pdf?lang=en
- Constitution of Malta (1964) Available at: https://www.constituteproject.org/constitution/Malta_2016.pdf?lang=en
- Constitutional Review Commission (2020) Report Of The Constitutional Review Commission On The Draft Constitution For The Third Republic Of The Gambia. *Constitutional Review Commission*, The Gambia.
- Diwate, V. (2014) "Carbon Copy," *Ethos*: (2015), (9). Available at: <http://lib.dr.iastate.edu/ethos/vol2015/iss1/9>
- Deutsche Welle News*. Gambia's draft law restricts presidential terms. Available at : <https://www.dw.com/en/gambias-draft-law-restricts-presidential-terms/a-53825425> welle
- European Union Website (2020) The Gambia: Statement by the High Representative/Vice-President Josep Borrell on the current political situation. Available at : https://www.eeas.europa.eu/eeas/gambia-statement-high-representativevice-president-josep-borrell-current-political-situation_en
- Gambian Talents Promotion (2020) Statement By The Chairperson Of The Constitutional Review Commission Of The Gambia At The Final Press Conference By The Crc <https://www.facebook.com/GambianTalentsPromotion/photos/a.214330945429268/1454151344780549/>
- Gordon, H. (1995) Expository Writing Program. The President and Fellows of Harvard University Chapter. Available at: <https://people.brandeis.edu/~teuber/usemplagiarism.html#:~:text=Plagiarism%20is%20passing%20off%20a,lying%2C%20cheating%2C%20and%20ste%20ali%20ng.>
- Halifa, S. (2020) The Fifth of National Values And Ethos. *Foroyaa newspaper* Available at : <https://foroyaa.net/the-fifth-of-national-values-and-ethos/>
- Hansen, R. And Anderson, A. (2015) Law Student Plagiarism: Contemporary Challenges and Responses. *Journal of Legal Education* (64) (3) Available at: <https://ssrn.com/abstract=2591497>
- Hughes, Arnold and David, Perfect (2008), "Historical Dictionary of The Gambia." The Scarecrow Press, Inc, 109th ser. www.mybasse.org/news/analysis-the-july-30-1981-gambian-coup/.
- Banjul Magistrate Court (2012) Case Number BMC/CC/134/11. Inspector General of police Vs Gumbo A. Touray. Unpublished.
- Lambert, E. And Hogan, N. (2003). Collegiate academic dishonesty revisited: What have they done, how often have they done it, who does it, and why did they do it? *Electronic Journal of Sociology*, 7(4), 13-15.
- Law Teacher (2020) Vicarious Liability of Principal for Acts of Agent. Law Teacher. Available at: Vicarious Liability of Principal for Acts of Agent (lawteacher.net)
- Le Clercq, T (1999). Failure to teach: Due process and law/ school plagiarism. *Journal of Legal Education*, 49(2) pp 236-255.
- Legal Writing Institute (2003) Law School Plagiarism V. Proper Attribution 2, available at <http://www.lwionline.org/publications/plagiarism/policy.pdf>.
- Lindsay, B. (2011) 1836-9030 Vol 16, No 1. pp. 27-45 *International Journal of Law and Education Responses Journal of Legal Education*, (64) (3).
- The current state of research on academic dishonesty among engineering students. Paper presented at ASEE/IEEE Frontiers in Education Conference, Reno, NV. *Law. Review*. 124.

Madi Jobarteh's (2020) Constitutional Developments in The Gambia: Reading for a new Constitution.

<https://www.lawhubgambia.com/lawhug-net/2018/2/18/constitutional-developments-in-the-gambia-readying-for-a-new-constitution>

Mariama, N. (2020) 2020 Draft Constitution Is Not Dead. The Voice Newspaper. Available at: <https://www.voicegambia.com/2020/10/02/2020-draft-constitution-is-not-dead-justice-jal-low/>

Marième, S. (2020) Adama Barrow to cling on despite promise to stay only three years. *The Africa Report* Available at : <https://www.theafricareport.com/23515/adama-barrow-to-cling-on-despite-promise-to-stay-only-three-years/>

Mommodu, J. (2021) Gambia's Re-elected Leader Vows to Push For Term Limits, Justice. Bloomberg.

Mustapha, D. (2016) Gambian opposition Leader receives 3- year jail term. Sentence hampers UDP's chances in December polls. Africa. Available at: <https://www.aa.com.tr/en/africa/gambian-opposition-leader-receives-3-year-jail-term/612473>

Nancy, K., Neil, B., Daniel, H., Lucien, D., Linda, B. (2009) *Dynamic Business Law* (New York: McGraw-Hill/Irwin

Omasanjuwa, A. (2020). Proposed Convict Enfranchisement in the Gambia: Lessons from America. *Journal of Universal History Studies*, 3 (2), 168-194.

Omasanjuwa, A. and Tarro, M. (2021). A Week of Mayhem: The July 30 Insurgency in the Gambia. *Journal of Universal History Studies*, 4 (1) , 1-29.

Peters, M. (2015) The History And Practice Of Lying In Public Life Review Of Contemporary Philosophy Vol. 14.

Samsudeen, S. (2020) Gambia's D116 million CRC cost looks terribly fraudulent. The Standard Newspaper. Available at: <https://standard.gm/commentary/gambias-d116-million-crc-cost-looks-terribly-fraudulent/>

Shelly, P. (2018) Deep fakes: The Dawn of the Post-Truth Era. Online source Available at : <https://www.shellypalmer.com/2018/10/deepfakes-dawn-post-truth-era/>

Shields, C. (1957) Illegal Performance of a Legal Contract, 41 *Marquette Law Review* 34. Available at: <http://scholarship.law.marquette.edu/mulr/vol41/iss1/3>

State of Indiana Legislators (1935) Law of Agency Chapter I Introductory Matters, 10 *Notre Dame Law Review*. 367.

Strong, G. (1961). *The Enforceability of Illegal Contracts*, 12 *Hastings Law Journal*. 347.

Susan, N. Montgomery Trevor, H., Donald, C., Nicholas, H., Steneck (2001). The Current State Of Research On Academic Dishonesty Among Engineering Students. Proceedings - Frontiers in Education Conference 3:F4A-13-8 vol.3

Tami, E. Robinson. (2006). Cut-and-Paste Plagiarism: Teaching Student Researchers Boundaries, *The Christian Librarian*: Vol. 49: Issue. 1, Article 4. Available at: <http://digitalcommons.georgefox.edu/tcl/vol49/iss1>

The Chronicle (2020) Diplomatic Missions Urge Gambian lawmakers to Pass the Draft Constitution Sep. 21, 2020 Available at: <https://www.chronicle.gm/diplomatic-missions-urge-gambian-lawmakers-to-pass-the-draft-constitution/>

Thomas, D. (2004). How Educators Can More Effectively Understand and Combat Plagiarism Epidemic, 2004 *Brigham Young University Education And Law Journal* 421. Available at: <https://digitalcommons.law.byu.edu/elj/vol2004/iss2/10>

Zastrow, C. (1970). Cheating among college graduate students. *The Journal of Educational Research*, 64(4), pp. 157-160.

AKPOJEVBE OMASANJUWA

Appendix 1.

Clauses from the 2020 Draft Constitution.

Derived Sources

Supremacy of the Constitution. § 6, §§ 1 to 4

Kenyan Constitution (2010), § 2, §§ 1 to 4.

Defence of Constitution
§ 7, §§ 1 to 6.

Kenyan Constitution (2010), § 3, §§ 1 and 2.

Enforcement of Constitution
§ 8, §§ 1(a and b), 2, 3, 4(a and b).

Kenyan Constitution (2010), §22, §§ 1, 2 (a to d). and (1997) Gambian constitution §5, §§ 2, 3 (a and b).

National Values and Governance.
§ 10, §§ 1 (a to c) 2, (a to d).

Kenyan Constitution (2010), §10, §§ 1(a to d).

Culture
§ 11, §§ 1 and 2 (a to c), 3 (a and b).

Kenyan Constitution (2010), § 11, §§ 1, 2 (a to c), 3 (a to b).

§ 13 (a and b).

(1997) Gambian Constitution § 8 [Rephrased].

Citizen by Birth
§ 14, §§ 1 and 2.

(1997) Gambian Constitution § 9, § 1 [Rephrased].

Citizenship by Naturalization
§ 16, §§ 1 and 2 (a to d), and 3.

(1997) Gambian Constitution § 12, §§2 (a to d), and 4.

Deprivation of Citizenship. § 18, §§ 4.

Kenyan Constitution (2010), § 17, §§ 1(a to c).

Act of National Assembly on Citizenship.
§ 20 (b to e).

(1997) Gambian Constitution § 15 (a to c).

Interpretation of Chapter V
§ 21, §§ 1, 2 and 3.

(1997) Gambian Constitution §16, §§ 1 to 3.

Chapter V Responsibility of Leadership.
§ 23, §§ 1a (i to iv) b, 2a, d (i to iv), e and f.

Kenyan Constitution (2010), §73, §§ 1 (a and b), 2 (a to e).

Conduct and Oath of Office of Public Officers.
§ 24, §§ 1(a to c).

Kenyan Constitution (2010), § 75, §§ 1(a to c).

Financial Probity of Public Officers
§ 25, §§ 1 (a and b), §2.

Kenyan Constitution (2010), § 76, §§ 1 and 2 (a and b).

Restrictions of the activities of public office
Holders § 26, §§ 1, 2, and 3 (a and b).

Kenyan Constitution (2010), § 77, §§ 1, 2, 3(a and b). [Rephrased].

Consequences of violating this chapter
§ 28, § 3.

Kenyan Constitution (2010), § 75 §§ 3 [Rephrased].

Legislation on Leadership § 29 (a to c).

Kenyan Constitution (2010), § 80 (a, b, and d).

Fundamental Human Rights and Freedom
§ 30, §§ 2, 3 (a to c).

Kenyan Constitution (2010), § 19, §§ 1, 2, 3(a to c)

Applications of Human Rights and Freedoms
§ 31, §§ 2, 3(a and b), 4 (a and b) 5 (a to c)

Kenyan Constitution (2010), § 20, §§ 2,3, (a and b) 4(a and b), 5(a to c).

Interpretations of human Rights and Freedoms § 32, §§ 1, 2 and 3.	Kenyan Constitution (2010), §21, §§ 1, 2, 3.
Enforcement of Fundamental Human Rights and Freedoms. § 33, §§ 1, 2 (a to d), 3 (a to e) and 4.	Kenyan Constitution (2010), § 22, §§ 1, 2 (a to d), 3(a to e), and 4.
Authority of Courts to Uphold and enforce this Chapter. § 34, §§ 1, 2, (a to e).	Kenyan Constitution (2010), § 23, §§ 2, 3(a to c, e and f)
Limitations of Fundamentals Rights and Freedoms. §35, §§1 (a to e), 2 (a to c), 3, 4(a to c).	Kenyan Constitution (2010), § 24, §§ 1(a to e), 2(a to c), 3, 4, 5(a to d).
Fundamentals of Rights and Freedoms that May not be Limited. § 36, (a to d).	Kenyan Constitution (2010), § 25(a to d), [slightly Rephrased].
Right to Life. § 37, §§ 1.	Kenyan Constitution (2010), § 26, §§ 3(Rephrased).
Protection of Liberty§ 38, §§ 1 to 4 a (i to iii), b, c, f (1 to iii) g, h. and 5.	Kenyan Constitution (2010), § 49, §§ 1 a (i to iii), b to f (I to iii) g, h., and § 19, §§ 6 of (1997) Gambian Constitution.
Protection from slavery and forced labour. § 39, §§ 1 to 3(a to d)	Part 1, § 4, §§ 1 to 3 [The Constitution of Turks and Caicos Island] (Rephrased).
Protection from cruel and inhuman treatment. § 40, §§ 1, 2(a to d).	Kenyan Constitution (2010), § 28, 29 (a to f).
Protection of Rights to property	(1997) Gambian Constitution § 22, §§ 1(a to c § 41, §§ 1, 2 (a b) 3 (a and b), 4 (a-h [I to iii]), (i),2(atoh[Iandii),3to6(aandb). 5,6,7,8 (a and b)
Privacy § 42, §§ 1, 3(a and b).	(1997) Gambian Constitution § 23, §§1 and 2, (a and b)
Right to fair hearing § 43, §§ 1, 2 (a to d), 4, 5, 6(a to b), 7 (a to b), 7 to 10.	Kenyan Constitution (2010), § 50, §§ 1 and 2 (a to q) [virtually verbatim].
Freedom of expression § 44, §§ 1 (a to c), 2 (a-d [i and ii])	Kenyan Constitution (2010), § 33 § 1 (a-c), 2 A-d [i and ii]) and (1997) Gambian Constitution § 25 §§ 4.
Freedom of the media §45. §§4,5,6(atoe).	Kenyan Constitution (2010), § 33(a-c), 5 and 6 (atoe).§34,§§4(atoca)5,(atoc).
Access to information § 46, §§ 1 (a to c), 2 to 4.	Kenyan Constitution (2010), § 35, § 1(a and b),2 and 3.
Freedom of conscience § 47, §§ 1 to 4.	Kenyan Constitution (2010), § 32, §§ 1 to 4.
Freedom of Assembly § 48	Kenyan Constitution (2010), § 48.
Freedom of Association § 49 §§ 1, 2, 3, (a b).	Kenyan Constitution (2010), § 36 §§ 1 and 3 (a and b).
Freedom of Movement § 50, §§ 1 and 2.	(1997) Gambian Constitution § 25, §§ 2 and 3.
Political rights § 51 (a-c).	(1997) Gambian Constitution § 25, §§ 2-3.

AKPOJEVBE OMASANJUWA

Right to marry. § 52, §§ 1 and 2	(1997) Gambian Constitution § 27, §§ 1 and 2.
Rights of Children § 54, §§ 1(a to f), 2 and 3.	Kenyan Constitution (2010), §53, §§ 1 and 2 Rephrased.
Right to education § 55, §§ 1, 2(a to e).	(1997) Gambian Constitution § 30 (a to e).
Rights of persons with disability § 56 (a to d).	Kenyan Constitution (2010), § 54, §§ 1 (a to e).
Cultural Rights § 57.	(1997) Gambian Constitution § 57.
Right to fair labour practices § 58	Kenyan Constitution (2010), § (41 c) [Rephrased].
Right to clean environment § 59	Kenyan Constitution (2010), § 42 (a and b).
Economic and social rights § 60 §§ 1(a-e), 2.	Kenyan Constitution (2010), § 43, §§ 1 (a to e) and 2.
Rights of the elderly § 61(a to d).	Kenyan Constitution (2010), § 57 (a to d).
Rights of youths § 62(a to d)	Kenyan Constitution (2010), § 55 (a to d).
Consumer protection rights § 63, §§ 1(a to d) and 2.	Kenyan Constitution (2010), § 46, §§ 1 (a and d) and 3.
Right to Development§ 64, §§ 4 (a and b)	1994 Malawi Constitution with amendments through 2017. § 30, §§ 3 and 4.
Protection from discrimination§ 67, §§ 1, 2(a and b), 3(a and b) 4, 5, 6.	Malta Constitution § 45, §§ 1 and 4 (1[a and b]), and 8.
Declaration of State of Emergency. § 68, §§ 1, 2(a to c), 3(a and b), 4 to 7(a and c).	Kenyan Constitution (2010), § 58, §§ I (a and b), 2 and 3 a (i and ii) b, 4 and 5 (a to c), 6 to 7 and 9[Rephrased]
Derogations from fundamental rights under emergency powers. § 69, §§ 1	(1997) Gambian Constitution § 35, §§ 1.
Persons detained under emergency powers § 70, §§ 1(a to g), 4(a and b).	(1997) Gambian Constitution § 36, §§ a to g. 3 and 5.
Representation of the people	§ 72, (a-e [i to v]). Kenyan Constitution (2010), § 81 a-e (i to v).
Candidates for election and compliance with code of conduct§ 74, §§ 1 and 2	Kenyan Constitution (2010), § 84.
Eligibility to contest as an Independent candidate. § 75(a and b).	Kenyan Constitution (2010), § 85 (a b)
Electoral Laws § 77, §§ 3(a to c [i to ii]) Obligation of the Independent Boundary and Electoral Commission at every public election. § 78 (a-d).	Kenyan Constitution (2010), § 82, §§ 2 a-c [i to ii]) Kenyan Constitution (2010), § 86(atod)

Electoral Boundaries § 81, §§ 5(a to d), 6(a to d), 7 to 11.	Kenyan Constitution (2010), § 5, (a to c), 6 (a to b), 7 (a to b), 8, to 12.
Political Parties § 82, §§ 2(a to i), 3(a to e), 4 to 7.	Kenyan Constitution (2010), § 91, §§ 1(a to h), 2 (a to e).
Director of public prosecution § 129, §§ 1 to 10.	Kenyan Constitution (2010), § 157, §§ 1 to 6 (a to c), 7 to 10. [Slightly Rephrased.]
The legislative power. § 155, §§ 7 to 11.	Kenyan Constitution (2010), § 115, §§ 6 and, §11 6, §§ 1 to 3.
Local Government and Decentralized local government § 201, §§ 1(a to i).	Kenyan Constitution (2010), § 174, §§ (a to i).
Removal from Office § 216, §§ 1(a to d).	(1997) Constitution § 42, §§ 6 (a to b).
Finance § 217, §§ 1 and 2.	(1997) Gambian Constitution § 44.
The Auditor General. § 223 (a to h).	Kenyan Constitution (2010), § 229, §§ 4 (a to h), 5 to 8. [Rephrased].
Powers of the Auditor General § 224 § 1(a), 2 to 6.	(1997) Gambian Constitution § 169, §§ 2 (a), 3 to 9.
Auditor General's Report § 225, §§ 2.	(1997) Gambian Constitution § 160, §§ 9.
Central Bank § 227, §§ 3 and 4.	(1997) Gambian Constitution § 161, § 2 and 3.
Functions. § 228 §§ 1(a-c), 2, 3.	(1997) Gambian Constitution § 161, § 4 (a to d), and 5.
Commission of Inquiry § 229 (a to c, d).	(1997) Gambian Constitution § 200 §§ 1 (a to d), 2, 3.
Functions and powers of Commission § 231, §§ 1(a and b), 2(a to d), and 3.	(1997) Gambian Constitution § 202, (a and b), 2 (a and b), and 3.
Report of Commission § 232(a and b).	(1997) Gambian Constitution § 203, §§ (a and b).
Adverse Findings § 233, §§ 1 to 4.	(1997) Gambian Constitution § 104, §§ 1 to 3.
Immunities of Witnesses § 234.	(1997) Gambian constitution. § 205.
National Assembly to make further provisions § 235.	(1997) Gambian Constitution § 206.
Government support to Local Government Authorities	§ 237, §§ 1, 2(a to k). Kenyan Constitution (2010), § 203, §§ 1 (a to k).
Taxation § 238 § 1, 2(a b), 3.	(1997) Gambian Constitution § 149, §§ 2 (a to b) and 3.
Consolidated Revenue Fund § 239, §§ 1(a and b), 2(a and b).	(1997) Gambian Constitution §150, §§1 (a and b), 2 (a and b).

AKPOJEVBE OMASANJUWA

Withdrawals from Consolidated Revenue Funds § 240, §§ 1(a and b), 2 and 3.	(1997) Gambian Constitution § 151, §§ 1 (a and b), 2 to 3, and 6.
Loans § 245, §§ 1 to 4(a and b), 5(a and b), 6(a and b).	(1997) Gambian Constitution § 155, §§ 1 to 4 (a and b), 5 (a and b), 6 (a and b).
Annual Estimates of Appropriation Bill. § 248, §§ 1 to 2, and 6.	Kenyan Constitution (2010), § 221, §§ 1 to 4 (a and b), 5 to 7.
Expenditure before annual budget is prepared. § 250, §§ 1 and 2.	(1997) Gambian Constitution § 153, §§ 1 and 2.
General provisions on service Commissions. Qualifications, disqualifications, and tenure of §§ 1	members of Service Commissions. § 276, Kenyan Constitution (2010), § 234, §§ 5

APPLICATION OF THE COGNITIVE FOLKLORISTIC LINGUISTIC HUMOR TRANSLATION AND EDUCATION APPROACH ON THE CONCEPTS OF FOOD AND FAMILY IN SEPHARDIC DJOHA ANECDOTES

Dr. Fazıla Derya AGİŞ*

Abstract: This paper investigates the translation of Judeo-Spanish Djoha anecdotes where family members as well as food names are mentioned. The Judeo-Spanish name Djoha is the equivalent of Hodja Nasrettin in Turkish. The Judeo-Spanish anecdotes represent women as clever mothers, wives, and daughters, and address men as fathers, husbands, and sons. A folkloristic cognitive translation and peace teaching method is developed for analyzing these characters' moral messages. Furthermore, this study deals with the concepts of food and family in Judeo-Spanish anecdotes according to the point of view of the semantic humor hypothesis created by Attardo and Raskin in 1991. As indicated by this hypothesis of verbal and phonetic humor, a joke is made by script oppositions, logical mechanisms, situations, targets, narrative strategies, and linguistic games. This study comprises of the investigations of these in the Judeo-Spanish anecdotes. Thus, this study targets showing that the youngsters living all around the world can be educated in a phenomenal way, theoretically, conceiving the semantic components, prompting humor in the Sephardic anecdotes. The translated texts must reflect the same cultural humor from a folkloristic point of view for this reason, considering that cultural commonalities in humor leads to laughter and happiness, as well as the acquisition of global moral values.

Key Words: Cognitive Linguistic Humor Acquisition and Translation Method, Sephardic Culture, Djoha, Nasrettin Hodja.

SEFARADLARA AİT NASRETTİN HOCA FIKRALARINDA GIDA VE AİLE KAVRAMLARINA BİLİŞSEL HALKBİLİMSEL DİLBİLİMCI MİZAH ÇEVİRİSİ VE EĞİTİMİ YAKLAŞIMININ UYGULANMASI

Öz: Bu yazıda Yahudi-İspanyolcasındaki aile bireyleri ile gıda adları içeren Djoha fıkralarının çevrilmesi incelenmektedir. Yahudi-İspanyolcası Djoha adı, Türkçede Hoca Nasrettin'in karşılığıdır. Yahudi-İspanyolcasında yer alan fıkralarda kadınlar zeki anneler, eşler ve kızlar olarak temsil edilir ve erkeklerden baba, koca ve oğul olarak bahsedilir. Bu karakterlerin ahlaki mesajlarını analiz etmek için halk bilimsel bir bilişsel çeviri ve barış öğretim yöntemi geliştirilmektedir. Ayrıca, bu çalışma 1991 yılında Attardo ve Raskin tarafından geliştirilen semantik mizah hipotezinin bakış açısına göre Yahudi-İspanyol fıkralarında yiyecek ve aile kavramlarını incelemektedir. Bu sözel ve fonetik mizah hipotezine göre, bir şaka; senaryo karşıtlıkları, mantıksal mekanizmalar, durumlar, hedefler, anlatı stratejileri ve dilsel oyunlardan oluşur. Bu çalışma, yukarıda bahsedilen terimlerin Yahudi-İspanyolcası fıkralardaki kullanımlarını sorgula-

ORCID ID : 0000-0001-7871-0932

DOI : 10.31126/akrajournal.1100863

Geliş tarihi : 09 Nisan 2022 / Kabul tarihi: 06 Ağustos 2022

*Okutman, University of the People.

maktadır. Bu çalışma, dünyanın dört bir yanında yaşayan gençlerin Sefarad fıkralarında mizah yaratan anlam bilimsel bileşenleri kavrayarak titiz bir şekilde eğitilebileceğini kuramsal açıdan göstermeyi amaçlamaktadır. Çevrilen metinler, mizahdaki kültürel ortaklıkların kahkaha ve mutluluğa yol açtığını, küresel ahlaki değerler kazandırdığını göz önünde bulundurarak, halk bilimsel bir bakış açısıyla aynı kültürel mizahı yansıtmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Bilişsel Dilbilimsel Mizah Edinme ve Çeviri Yöntemi, Sefarad Kültürü, Djoha, Nasrettin Hoca.

1. Introduction

This paper suggests that translations of Judeo-Spanish anecdotes can be included in the national school curricula for moral education: Nasrettin Hodja anecdotes in Judeo-Spanish can be translated into Turkish or English, depending on the nationality of the youngsters who will attend moral and peace education sessions, as well. Sephardim, Turkish-Spanish Jews, who came to the Ottoman Empire, for being expelled from Spain, and many of whose relatives are living in Israel today, narrate Hodja anecdotes in Judeo-Spanish by calling Hodja “Djoha.” The humor elements in these anecdotes consist of “script oppositions,” “logical mechanisms,” “situations,” “targets,” “narrative strategies,” and “language” uses as proposed by Attardo and Raskin (1991). In this paper, after a literature review, I will introduce the readers to the Sephardic language and culture together with Nasrettin Hodja, explain the Linguistic Humor Theory of Attardo and Raskin (1991), and describe the Cognitive Linguistic Humor Acquisition and Translation Method via Judeo-Spanish Djoha anecdotes, implying how it can be used in schools for language teaching, and peace and moral education.

1. 1. Literature review

One of the past investigations on the correlation of the Turkish Nasrettin Hoca (Hodja) and Djoha is the article by Bardavid (1997) where she shows that Sephardim called astute and entertaining youngsters Djoha, and this character is addressed some of the time as a youthful, and once in a while as an old individual in the Sephardic stories; this character can be savvy, idiotic, sharp, unadulterated, miserable, and cheerful in the two societies, and he has generally virtues; furthermore, in the Turkish tales, he is generally old and viewed as a cunning individual for answering rapidly. Furthermore, Sakaoğlu (1981) compared the Hodja tales described by eight European explorers who were going from Anatolia to Jerusalem. In addition, Sakaoğlu (1985) talks about the variations in the trickster Nasrettin Hodja character in Balkan countries, including Hungary, Romania, Bulgaria, Serbia, and Albania. Agiş (2010) examined how to teach children peace via animal metaphors in Judeo-Spanish and Turkish Nasrettin Hodja anecdotes. Besides, Ungan, Cevher, and Kurt (2017) made students associate the Nasrettin Hodja character with some qualities,

including being a source of fun, knowledge, heroism, and culture. Erdal and Erdal (2017) mention the use of Turkish Nasrettin Hodja anecdotes in children's books. Moreover, Emiroğlu and Karaca (2018) analyze the relations between family members in Turkish Nasrettin Hodja tales. Babayeva (2022) discusses the Azerbaijani folkloristic and satirical elements in the “*Molla Nəsrəddin*” *Journal* (published between 1906 and 1931).

This study differs from these previous studies by examining food concepts and family members within the framework of the Linguistic Humor Theory of Attardo and Raskin (1991). Besides, it recommends that youngsters can get familiar with their way of life and different societies and customs, assuming that they are instructed through a technique considering a similar mental theory, i.e., the “Cognitive Linguistic Humor Acquisition and Translation Method.” Schwarzwald (1996) argues that the translation of Judeo-Spanish texts involves time-period related cultural elements based on where and why they will be used both geographically and morally. According to her (1996), the translations may differ in Italy, Turkey, and the Balkans in accordance with the views of their translators. This study suggests educators to use the translated Judeo-Spanish anecdotes for teaching global morality, instead. Furthermore, previous research on the translation of Judeo-Spanish texts focused on the translation of religious texts rather than funny educational riddles, anecdotes, poems, or novels; for instance, Schwarzwald (1993) examines the translations of a few Biblical and Mishnaic action word structures into Judeo-Spanish in *Pirke Avot* from etymological perspectives. This study focuses on Judeo-Spanish anecdotes where Turkish cultural elements are encountered: these elements involve Djoha, food concepts, and respect to family members. Such common elements construct bridges between cultures. As well, in this study, the translation of cultural folkloristic elements will be discussed in terms of how they can lead to humor and peace building.

1. 2. Sephardic Jews in Turkey

Spanish Jews, known as Sephardim, started to relocate to the Ottoman Empire in 1492 since they would have rather not be submersed and become Christians (Attig, 2018, pp. 14 - 15). The Hebrew word of “*Sefaradi*” means Judeo-Spanish; *Sfarad* refers to a Western country in the Hebrew Bible (*Obadiah* 1: 20) as *Sfarad* may be interpreted as Spain in English since Spanish Jews called Spain “*Sfarad*” (Nişanyan, 2002-2022). Accordingly, Spanish Jews are called SEPHAR[A]DIM (Sepharads) in English as a plural third person noun. Judezmo, Ladino, and Judeo-Espanyol are the most common names associated with the Judeo-Spanish language in the Ottoman Empire (Schwarzwald, 2018: 145). Moreover, the foundation of *l’Alliance Israélite Universelle* [The Israeli

Universal Alliance] in Paris in 1860 made the Jews feel secure and protected all around the world; in 1865, its first school accepted students in Istanbul; many privileged Sephardim started to speak French, accordingly (Séphiha, 1977: 43). The Judeo-Spanish language has Turkish, Hebrew, and French words, such as the Turkish word “*adjile*” that means “*acele*” in Turkish, and “haste” in English (Kohen and Kohen-Gordon, 2000: 10), the Turkish loan word “*su*” that means “water” in English (Kohen and Kohen-Gordon, 2000: 354), the Hebrew religious word “*tefila*” [tefilla in Jewish religious English] that means “prayer” in English (Kohen and Kohen-Gordon, 2000: 367), as well as the French word “*unyon*” (written as “union” in English and French; the French pronunciation is used to write this word in Judeo-Spanish) (Kohen and Kohen-Gordon, 2000: 388). Various efforts have been made to conserve the language. These efforts consist of contemporary concerts, language, and culture courses, et cetera, for instance, the Ladino online course organized by Oxford Centre for Hebrew and Jewish Studies (2021-2022).

1. 3. Djoha and Hoca (Hodja)

Nasrettin Hodja was brought into the world in 1208 in the town of Hortu, in a locale near the city of Sivrihisar; he passed away in 1284 or 1285 in Aksehir (Ashliman, 2009). Arabs recognize him as “Cuha,” he is regarded as a Middle Eastern hero famous also in Turkistan, Saudi Arabia, Egypt, Tunisia, Crimea, and Kazakhstan with different names (Albayrak, 2006: 419). Sephardim recognize him as “Djoha.” His name can be encountered as “Nasreddin, Nasrettin, Nasrudin, Nasr-id-deen, Nasr Eddin, Nasr-eddin, Nasirud-din, Nasrud-Din, Nasr-Eddin, and Nasr-Ed-Dine” (Ashliman, 2009).

2. Methodology

This section explains the Linguistic Humor Theory, and the Cognitive Linguistic Humor Acquisition and Translation Method.

2. 1. Linguistic Humor Theory

Attardo and Raskin (1991) suggest a theory related to verbal and linguistic humor. Attardo and Raskin’s (1991) six knowledge resources (KRs), thus, the six parameters of joke difference are listed as follows: 1) Language, 2) Narrative Strategies, 3) Target, 4) Situation, 5) Logical Mechanism, and 6) Script Opposition.

This theory argues that jokes are formulated via script oppositions, logical mechanisms, situations, targets, narrative strategies, and language uses (Attardo and Raskin, 1991). Accordingly, the word types and sentence structures lead to jokes. Concerning the first knowledge resource (KR), Attardo and Raskin (1991) posit that many jokes are similar, in this way, there is a joke likeness among jokes, and rephrases and varieties of jokes in printed messages,

as people retell jokes to others, changing a couple of parts of these jokes; for Attardo and Raskin (1991), truly, each joke relies upon the depiction of a speculation. Similar jokes can be retold around the globe with similar characters (Attardo and Raskin, 1991). Jokes pass strategies on to depict a thought symbolically for making humor according to the ensuing knowledge resource, thus the second KR; regarding the third knowledge resource (KR), a joke has a deriding viewpoint. Furthermore, on the fourth knowledge resource (KR), the situation of jokes, each joke has a couple of suggestions that may be disparaging, funny, or instructional (Attardo and Raskin, 1991). For the fifth knowledge resource (KR), the figure-ground downturn of the Gestalt brain science prompts humor for Attardo and Raskin (1991).

The last and the sixth knowledge resource (KR), thus the script opposition, is based on the reinterpretation of two unrelated “scripts” (Attardo and Raskin, 1991). Consequently, Bucaria (2004) assumes that three types of ambiguity may lead to laughter: 1) lexical, 2) syntactic, and 3) phonological ambiguities. Lexical ambiguity is related to noun and verb ambiguity; besides, syntactic ambiguity is based on unusual syntactic structures (Bucaria, 2004: 281). Sound similarities shall cause phonological ambiguity (see Bucaria, 2004). The knowledge resources can serve humor in translated texts for educational purposes in relation with a “Cognitive Linguistic Humor Acquisition and Translation Method” where common cultural values prevail. Thus, this method is based on multicultural value and cultural commonality education based on word plays, syntactic structure changes, and semantic differences.

2. 2. Data

The Judeo-Spanish anecdotes were chosen from the following book: Matilda Koen-Sarano, entitled *Djoha Ke Dize?: Kuentos Populares Djudeo Espanyoles (What did Djoha say?: Popular Judeo-Spanish Stories)*, published in 1991.

2. 3. Aim and scope of this study

This study aims to show that the Cognitive Linguistic Humor Acquisition and Translation Method will lead to the formation of individuals tolerant of various cultural groups, receptive to different ideas, and respectful of cultural and linguistic diversity through translated texts.

2. 4. A Teaching Method

Based on the Linguistic Humor Theory:

Cognitive Linguistic Humor Acquisition and Translation Method

Regarding the “Cognitive Linguistic Humor Acquisition Method,” youngsters “are required to hear two anecdotes belonging to two distinct cultures, and they are requested to categorize each word they hear into a different class

(for example, under the main category of feasts, they categorize Ramadan as a Muslim feast, and Pesah, as a Jewish feast)” (Agiş, 2010). As our topic consists of the concepts of food and family in Djoha anecdotes, the children shall categorize events as “LOGICAL” or “ILLOGICAL.” Objects can be categorized as “ANIMATE, INANIMATE, FEMALE, MALE, ADULT, CHILD, PLANT, EDIBLE, UNEDIBLE, etc.” (Agiş, 2010). They can also depict the ungrammatical elements or word meanings that cause humor. Regarding the novelty of the “Cognitive Linguistic Humor Acquisition and Translation Method,” the translation of Judeo-Spanish action words acquired from Turkish, for example, “*dayanear*,” “to oppose/to resist” that derives from the Turkish action word “*dayanmak*” can be hazardous, as the Turkish action word has different implications, as “to oppose,” “to depend on,” and “to incline toward.” For picking what might be compared to the Judeo-Spanish action word, one ought to envision the occasion portrayed in the story. Likewise, s/he might focus on the occasions, items, and activities of individuals, picking the best definitions for the words in this inventive edge. This requires the knowledge of the cultures of the source languages (the languages of the original text) and the target languages (the languages in which the text will be translated); accordingly, the same emotions shall be felt by the readers or listeners. Besides, word definitions should be checked with dictionaries and native speakers of both languages.

Youngsters can activate specific parts of their brains for learning perfectly. Youngsters may acquire the language and culture of the target group since the “Cognitive Linguistic Humor Acquisition and Translation Method” makes them classify linguistic elements in texts by imagining the narrated events. They may learn about the traditions of other groups by classifying nouns as celebrations, edible objects, and so on, comparing the original texts with the translated texts. They may try to translate texts into their own mother languages by constructing logical relations with words, accordingly. Ardila, Bernal, and Rosselli (2016: 112) argue that “two different language networks in the brain” are activated in linguistic communication: the first one is the “language reception/understanding system” that gets a “Wernicke’s area” activated for recognizing words together with an “extended Wernicke’s area” for processing “language associations (associating words with other information),” and a second one is used for producing languages in the “Broca’s complex.” Activating these brain parts feeling joy and happiness for linguistic humor elements eases learning, and the familiar words and emotions expressed correctly in the source language texts and the translated target language texts increase empathy and understanding between different cultural groups. Thus, Attardo and Raskin’s theory (1991) should be expanded on language teaching,

translation studies, and diversity education. The translation of a humorous text should involve words that exist in both languages, choosing the most appropriate meaning of that word in the target language, paying attention to word choices and correct grammar structures, the narration of the correct message, the goal of the message, the conditions leading to humor, logical and illogical meaning choices, and script oppositions as suggested by Attardo and Raskin (1991), being careful about the culture of the target language's speakers.

3. Discussion

This section involves the analyzes of the translations of Judeo-Spanish anecdotes into English from the perspective of Attardo and Raskin's (1991) linguistic humor theory for suggesting a "Cognitive Linguistic Humor Acquisition and Translation Method."

3.1. Anecdotes on Food and Their Analyses within the Framework of the Linguistic Humor Theory and the Cognitive Linguistic Humor Acquisition and Translation Method

In the anecdote translated from Judeo-Spanish into English in (1), Djoha, thus Nasrettin Hodja, appears with a tray of baklavas. There is a script opposition: he disregards what he has bought to eat.

(1) Djoha's baklavas

Djoha was in a castle with a friend. He passed by with a tray of baklavas and the friend told him, "Look, Djoha, look at the tray full of baklavas!"

Djoha said, "Ah!" Besides, he added, "Does it interest me?!"

His friend said, "But he entered your house!"

Djoha asked, "Eh, does it interest you?!" (Narrator: Rashel Perera, 1984, in Koen-Sarano, 1991: 237)

The anecdote represents a man called Djoha who does not wish to show his richness to others; additionally, he does not wish to invite his friend to eat any pieces of baklavas, Turkish desserts full of nuts or pistachios. It has several layers, and it is crunchy. The translated text must give the same meaning and taste to the readers or listeners in the same way as the logical mechanisms allow. Accordingly, the correct nouns should be used, such as a large tray of baklavas, showing the richness of Djoha. The dessert is served to guests on special occasions. The verb "to interest" is used to depict that nobody else shall be interested in Djoha's guests if s/he is uninvited as in the negative sentence narrative strategy applied by Djoha. The target is to teach humans not to go anywhere, being uninvited. In this case, connectives, such as "but" and "and" are crucial; Djoha questions why gifts brought to his family shall interest his friend. His unexpected questions underline that curiosity is evil. These

cognitive linguistic structure games must be translated with the corresponding words in the target language to teach the same moral lesson that curiosity is neither good nor kind globally.

Besides, in (2), Djoha wants to feel free to eat wheat; he imagines wheat and grains in a windy field; the wind's qualities must be emphasized in the translation; besides, wheat is sacred since bread is made with it. Djoha associates the wind with the disturbing person as a script opposition technique: he enjoys eating uninterruptedly. As the wind disturbs the wheat, the person disturbs him metaphorically. Besides, the fact that the working people should not be disturbed is the message of the anecdote since all work to make money: this message is the target of the joke. Accordingly, the air and the wind are lexical ambiguities in the anecdote. The message is not to disturb anybody. Ambiguities should be translated similarly into the target language to lead to fun. Wheat is sacred both for Sephardim and Turks. It symbolizes arduous work for both the Sephardim and the Turks. Therefore, the anecdotes teach the readers to ask for permission before chatting with somebody cross-culturally. The wind as the disturbing person metaphor must be underlined in the translated text with verbs that mean to disturb, such as "to drift away": the air drifts away the wheat, whereas the person drifts away Djoha's attention, according to the Cognitive Linguistic Humor Acquisition and Translation Method. Besides, the person, trying to chat with Djoha, is not precious and is a type of temporary disturbance, just like the temporary wind. Both the wind and the person make Djoha angry: 'if' clauses are crucial in indicating the consequences of this anger: Djoha could start to act violently to expel this disturbing person. For this reason, such clauses may be translated in a verbatim manner.

(2) To eat or not to eat

One day Djoha went out and he was eating toasted wheat. There was air ("aviya ayre" = lexical ambiguity), and the air was drifting the wheat away.

Somebody was passing by and asked, "Tell me, Djoha, which one are you eating?"

Djoha replied, "If the air lets me free, I am going to eat toasted wheat. If not, it is the air that I am going to eat." (Narrator: Rashel Perera, 1987, in Koen-Sarano, 1991: 239)

Some nutrients may carry similar metaphorical meanings among different ethnicities; similarly, family members may play similar roles in people's formation and education in distinct cultural groups. Both nutrients and family members can appear as culture transmitters.

3. 2. Anecdotes on Family Members and Their Analyses within the Framework of the Linguistic Humor Theory and the Cognitive Linguistic Humor Acquisition and Translation Method

In (3), the lexical ambiguity is the name of the wife of Djoha, thus Grasia, or Grace. Due to the ungrammaticality of the frequent use of commas without “and” in the original Judeo-Spanish text, the conjunction “and” and the word “et cetera” are added to the English translation. The script opposition occurs when he says, “Thanks,” thus the name of Djoha’s wife who escapes with him, being bored of Djoha. The logical mechanism of a word play is the target of the anecdote used here to teach humans to use words carefully. In translation, the word games shall be translated in such a way to give the same meaning established by script oppositions. Here the importance of fidelity is underlined.

(3) Word play

The name of the wife of Djoha was Gratitude / Grasia / Grace (Thanks).

One day Djoha took a friend to his house.

The friend sat down, ate, drank, talked, gave recommendations, et cetera.

When he stood up to go, he said, “I express my gratitude” / “Thanks!” / “Thanks for your grace!”

Gratitude / Gracia / Grace (???) stood up and escaped with him. (Narrator: Lea Koen, 1987, in Koen-Sarano, 1991: 167)

In (4), the script opposition occurs as the son of Djoha had not broken anything, but he was beaten by him. He associates wrongly a punch with training. Thus, the logical mechanism consists of the fact that the punch is a useless warning for the son who can break the glass bottle. The target message is the fact that both the punch and a broken glass bottle are useless in education. The uselessness of beating must be emphasized in the translation of the anecdote as a universal value.

(4) Preventive punch / beating

While Djoha was sending his son with a bottle (weight measurer) to take some water from the pit, he was offering him a good hit / he was hitting him well, he was beating him, offering him a nice punch.

The curious people would ask, “Hey man, Djoha, what did your son do so badly that you can beat him?”

Djoha would reply, “I beat him in order that he cannot break the bottle / the weight measurer.”

The astonished people would ask, “Oh man! Are you crazy? Thus, he did not break the bottle / weight measurer.”

And Djoha would say, “Does the punch have a sense / does it serve anything, when he has already broken it?” (Narrator: Sara Yohay,

1988, in Koen-Sarano, 1991: 177)

Moreover, in (5), the script opposition occurs when the wife of Djoha admits that his son is not from Djoha, and he can marry even one of the secret daughters of Djoha from other women. The logical mechanism works as a warning that one cannot marry her or his sibling. The target message is that women are equal to men and are aware of what their husbands do. The connectors “when” and “if” are added to the translated text to render the text’s moral message much clearer.

(5) Solution of the problem

One day the son of Djoha came home and told to his father, “Daddy, to day I met a nice girl, she is beautiful, and intelligent, and I want to get married. She is the daughter of the carpenter!”

Djoha understood it and said, “Son, you cannot get married with her, because she is regarded as your sister!”

After a week the son came and said, “You are right, daddy, now I found a better one. She is the daughter of the butcher.”

Djoha replied, “You cannot do it, son, she is regarded as your sister!”

After two or three weeks, the son had come for the third time to say, “Daddy, today I found the better one. I would like to marry her. She is the daughter of the seller!”

Once again Djoha said, “Son, you cannot marry her! She is regarded as your sister!”

The son, who is sad and unhappy, began to cry.

His mother came, and asked him, “What is the problem with you, son? What is the problem?”

The son replied, “Mother, if I want to get married with the daughter of a person, she is regarded as my sister. When I want to marry another one, she is regarded as my sister again!... This is what my father says!”

His mother came, hugged him, and said, “Don’t cry, dear son, there is nothing. You can marry the one you want to marry! Djoha is not your father!” (Narrator: Isaac Jack Levy, 1990, in Koen-Sarano, 1991: 183)

Furthermore, in (6), the idiomatic expression of not forgetting one’s head appears in the end: it means not to forget, be alert, and think carefully. As one who recommends another not to forget her or his head is not a family member, a script opposition becomes more prominent: everybody is responsible for their actions. The neighbor’s husband was at home, he does not wish to see Djoha, but he does not hide himself so well that Djoha sees his head passing by in front of his house’s window. The universal message of the story is to be honest, and as transparent as the window or the glass of the window from a metaphorical perspective. All family members must be honest, as well. Lies can be revealed. In this anecdote, the orders’ translation was important: Djoha and his

friend are trying to communicate via the wife of that friend, unaware of what the problem between them is. The idiom “not to forget one’s mind/brain/head” must be translated in the target language with the exact counterparts of the source language’s words to create humor.

(6) The neighbor’s head

One day Djoha visited a friend. When the friend saw him, he told his wife, “Tell him that I am not at home!” Djoha arrived, and the wife of the neighbor told Djoha, “My husband is not at home!” Djoha asked, “Isn’t he at home?” The wife of the neighbor replied, “No!” In the meantime, Djoha saw his friend’s head through glass of the window. Djoha started to walk away, but he turned a bit, and told her, “Tell your husband not to forget his head at home, when he will not be at home the very next time!” (Narrator: Rashel Perera, 1987, in Koen-Sarano, 1991: 207)

Lastly, in (7), we see that Djoha’s mother sends him to buy eggplants as a good son by depicting eggplants as plants with green leaflets with the metaphor of green hats. The script opposition consists of the fact that Djoha brings two black men with green hats instead of two eggplants. This metaphorical expression should not be altered in the translation. There is no racism against black people here. However, Djoha appears as a gullible child in (7). In the original text, the verb “to say” is employed before quotes. However, this must be altered in accordance with the sentence types in the translated texts, as people not only say, tell, order, but also ask. When the quotes were in the beginning of paragraphs, I added “told and added” as another quote was following those initial ones in the Judeo-Spanish anecdote. People cannot be put into the refrigerator, and a person who beheads others becomes a murderer: this was prevented by the mother of Djoha in the anecdote. The exclamations’ target language versions replace those in the source language, just like “Ah!” Besides, some punctuation marks may also be changed in accordance with the rules of the target language. Additionally, I used “she questioned him” before a sentence and a question uttered by the mother since in the Judeo-Spanish story, the mother only “tells.” The main message of the anecdote is to educate children well, they must know how to cook regardless of their gender, and they must not discriminate against others, but they must believe in the power of gender and racial equality. Therefore, also boys must learn to cook and do the housework. Otherwise, they may not understand metaphorical words correctly. Besides, a mother is the one who must raise awareness on gender equality, diversity, and peace, first.

(7) Special eggplants

Once upon a time the mother of Djoha told Djoha, “Djoha, go to the

bazaar, and buy me two eggplants.”

Djoha asked her, “What is an eggplant?”

The mother told him, “It is black, and its head has a green cap.”

Djoha became happy. While walking, he saw two black men with green hats, and told them, “Oh! Oh! Come! Come! My mother wants you!”

“Why?,” they asked.

“I do not know anything,” Djoha replied, and added, “My mother told me: get them here!”

The black went with him. He came home, and told the mother, “I brought them to you! I brought them to you!”

“Good,” the mother replied, and added, “Put them in the refrigerator!”

Djoha came to put them in the refrigerator, and the black started to scream, “What?”

Djoha told the mother, “They do not enter!”

The mother told him, “What? Don’t they enter? Cut their heads off!”

Djoha got the knife and came to cut their heads. The black started to scream more loudly.

The mother arrived, and asked him, “What are you doing?”

“Look!,” Djoha told her, and added, “They do not want to enter the refrigerator!”

“Ah, Djoha!,” the mother told him, and she questioned him, “I sent you to buy eggplants... And what are you doing?” (Narrator: Moshe (Chiko) Elazar, 1989, in Koen-Sarano, 1991: 61)

4. Conclusion

This study shows that Djoha anecdotes are very useful for the cognitive and moral development of youngsters between thirteen and eighteen years old. However, a brain stimulating technique is needed for the activation of the right brain parts for interpreting humorous anecdotes full of metaphors or script oppositions. As a translation method “Cognitive Linguistic Humor Acquisition and Translation Method” makes the translators, learners, and educators compare the grammar and culture of the source and the target languages. Connectors and exclamations play a crucial role in translation as they help youngsters conceive the situations in the anecdotes and their moral teachings easily. The youngsters shall be taught with some pictures, drawings, songs, idioms, proverbs, and poems for interpreting the anecdotes without any mistakes that may help the activation of certain brain parts. The original anecdotes may be presented to the readers with their translations that must include cultural values as explained in the original texts: folkloristic elements, such as foods, feasts, and

moral values can construct peace between diverse cultural groups, when their commonality is emphasized in translations. Djoha anecdotes tell us much about the cultures, languages, and stereotypes of people of the lands of the Ottoman Empire. Besides, they teach moral values through script oppositions and logical mechanisms. These script oppositions and logical mechanisms can be understood by being translated word by word, but with connectors and correct verbal phrases as cognitive stimuli. This study is a theoretical study, accordingly. In the future, tests may be conducted on youngsters' joke perception within the framework of the linguistic humor theory developed by Raskin and Attardo (1991) and their reception of the texts translated into their languages according to the Cognitive Linguistic Humor Acquisition and Translation Method, according to which connectors, punctuation marks, verbs, and exclamations are the main grammatical parts of the anecdotes that lead to the formation of emotions in the human mind and the moral education of the humans, by evoking the correct messages.

REFERENCES

- Agiş, Derya. "Linguistic Humor Theory and the Comparison of Wildlife in Sephardic and Turkish Anecdotes." In *Studies on Judeo-Spanish and Sephardic Culture: Cognitive Scientific Essays*. Cologne [Köln]: LAP Lambert Academic Publishing AG & Co. KG., 2010, pp. 16-34.
- Albayrak, Nurettin. "Nasreddin Hoca." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2006, pp. 418-420. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nasreddin-hoca>.
- Ardila, Alfredo, Bernal, Byron, and Rosselli, Monica. "How Localized Are Language Brain Areas? A Review of Brodmann Areas Involvement in Oral Language." *Archives of Clinical Neuropsychology*, vol. 31, no. 1, 2016, pp. 112-122.
- Ashliman, D. L. "Nasreddin Hodja: Tales of the Turkish Trickster: About Nasreddin Hodja." 2009, <https://sites.pitt.edu/~dash/hodja.html#contents>.
- Attig, Remy. *Translation in the Borderlands of Spanish: Balancing Power in English Translations from Judeo-Spanish and Spanglish*. Ph.D. Thesis, Department of Modern Languages and Literatures Faculty of Graduate and Postdoctoral Studies University of Ottawa, Canada, 2018.
- Attardo, Salvatore, and Victor Raskin. "Script Theory Revis (It)Ed: Joke Similarity and Joke Representation Model." *Humor - International Journal of Humor Research*, vol. 4, no. 3-4, 1991, pp. 293-347. <https://doi.org/10.1515/humr.1991.4.3-4.293>.
- Babayeva, Gülbeniz. "'Molla Nəsrəddin" Jurnalı Və Türkiyə Satirik Mətbuatında İşlənən Folklor Örnəkləri (Masallar –Nağıllar)." *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, vol. 10, 2022, pp. 183-191.
- Bardavid, Beki. "Bizim Hoca - Nasreddin Hoca." *Toplumbilim*, vol. 6, 1997, pp. 87 - 96.
- Bucaria, Chiara. "Lexical and Syntactic Ambiguity as a Source of Humor: The Case of Newspaper Headlines." *Humor - International Journal of Humor Research*, vol. 17, no. 3, 2004, pp. 279-309.
- Erdal, Gültekin & Erdal, Kelime. "Çocuk Kitaplarında Nasrettin Hoca Tiplerleri ve Bilinçaltı Mesajı." *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, vol. 62, 2017, pp. 88-97.
- Emiroğlu, Selim & Karaca, Şura. "Nasrettin Hoca Fıkralarında Aile İçi İletişim." *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, vol. 1, no. 23, 2018, pp. 124-142.

- Koen-Sarano, Matilda (compiler). *Djoha Ke Dize?: Kuentos Populares Djudeo-Espanyoles*. Gerusalemme: Kana, 1991.
- Kohen, Elli and Dahlia Kohen-Gordon. *Ladino-English/English Ladino Concise Encyclopedic Dictionary (Judeo-Spanish)*. New York: Hippocrene Books, Inc., 2000.
- Nişanyan, Sevan. "Sefarad." *Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, 2002-2022, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/sefarad>.
- Oxford Centre for Hebrew and Jewish Studies. "Ladino." 2021–2022, <https://www.ochjs.ac.uk/language-classes/oxford-school-of-rare-jewish-languages/ladino/>.
- Sakaoğlu, Saim. "Avrupalı Seyyahların Eserlerinde Nasreddin Hoca." *Türk Folkloru Araştırmaları*, vol. 1, 1981, pp. 59 - 73.
- Sakaoğlu, Saim. "Balkan Ülkelerinde Nasreddin Hoca'ya Mal Edilen Bölge Tiplerine Ait Fıkralar." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, vol. 33, 1985, pp. 131-135.
- Schwarzwald, Ora Rodrigue. "Mixed Translation Patterns." *Target. International Journal of Translation Studies*, vol. 5, no. 1, 1993, pp. 71–88.
- Schwarzwald, Ora Rodrigue. "Linguistic Variations Among Ladino Translations as Determined by Geographical, Temporal and Textual Factors." *Folia Linguistica Historica*, vol. 30, no. *Historica-vol-17-1-2*, 1996, pp. 57-72.
- Schwarzwald, Ora Rodrigue. "Judeo-Spanish throughout the Sephardic Diaspora". *Languages in Jewish Communities, Past and Present*, edited by Benjamin Hary and Sarah Bunin Benor, Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2018, pp. 145-184.
- Séphiha, Haïm Vidal. *L'agonie des judeo-espagnols*. Paris: Editions Entente, 1977.
- Ungan, Suat, Cevher, Taha Yasir & Kurt, Elif. "Ortaokul Öğrencilerinin Nasrettin Hoca İle İlgili Algılarının Belirlenmesi." *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, vol. 10, no. 1, 2017, pp. 179-188.

BEDRİ RAHMI EYÜBOĞLU'NUN RESİMLERİNDEKİ VE ŞİİRLERİNDEKİ RENK ANLAYIŞI

Dr. Işık SUNGURLAR*

Öz: Renk gerek şiirde gerekse resimde kullanılan kompozisyon öğelerinden biridir. Görsel ve yazınsal imge olarak kullanılan renk, içinde çeşitli anlam ilişkilerini barındırmaktadır. Bu anlamda resim ve şiir ilişkisi birbirini destekler niteliktedir. Geçmişe ve günümüze baktığımız zaman, şiir yazan ressamı ya da resim yapan şairleri görmekteyiz. İki alanda da üretim yapan sanatçılar/edebiyatçılar eserlerinde ortak bazı öğeleri kullanmaktadırlar. Bunlardan en belirgin olanı da renktir.

Yapılan bu çalışmada da hem ressam hem de şair olan Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun eserleri incelenmiştir. Renk öğesini görsel ve yazınsal olarak nasıl işlediği üzerinde durulmuş ve aralardaki anlam ilişkisi irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bedri Rahmi Eyüboğlu, renk, şiir, resim

THE UNDERSTANDING OF COLOR IN BEDRİ RAHMI EYÜBOĞLU'S PAINTINGS AND POEMS

Abstract: Color is one of the composition elements used both in poetry and painting. The color, which is used as a graphic and literary image, contains relationships of various meanings. In this regard, painting and poetry support each other in the relationships between them. When we take a look at the past and the present, we see painters who write poetry or poets who paint. Artist/ literaturer producing in both fields use certain common elements in their artworks. The most distinct of these is color.

The artworks of Bedri Rahmi Eyüboğlu, who is both a painter and a poet, have been examined in this study. Emphasis is placed on how he processes the color element visually and literary, and the semantic relationship between the two has been scrutinized.

Key Words: Bedri Rahmi Eyüboğlu, color, poetry, painting

1. Giriş

Geçmişten günümüze kadar resim ve şiir ilişkisi birbirleriyle etkileşim içinde ilerleyerek devam etmektedir. Bu ilişki Platon'dan beri üzerinde düşünülen bir alan olmuştur. Yunan tarihçi Plutark resmi sessiz şiir, şiiri ise konuşan resim olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte iki alanın birbirlerine olan

ORCID ID : 0000-0002-7466-8869

DOI : 10.31126/akrajournal.1125681

Geliş tarihi : 03 Haziran 2022 / Kabul tarihi: 06 Ağustos 2022

*Bir kuruma bağlı değil.

üstünlükleri anlamında da tartışmalar yaşanmıştır. Örneğin, 18. yüzyılın önemli düşünürlerinden Gotthold Ephraim Lessing, şiirin resimden üstün olduğunu dile getirmektedir. Ona göre şiir ifade gücünü zamansallıktan almaktadır ve zamana yayılan anlatımın daha güçlü bir ifadeye sahip olacağını öne sürmektedir. 20. yüzyıl sanat kuramcılarında Rudolf Arnheim ise tersi düşüncededir:

“Görsel ortamın nesnelerin, olayların ve ilişkilerin özellikleriyle eş değer yapılar sunduğu için üstün olduğunu savunur. Bu bakış açısı resmin çizgiselliği ile doğrudan bağlantılıdır. Çünkü ancak çizgisel resim nesnelerin, kişilerin ve ilişkilerin dış dünyadaki değerlerine eş değer görüntüler sunar. Arnheim, şiirin yarattığı görsel durumda ise okurun, şairin amaçladığı imgeyi tamamlamayabileceğini söylemektedir.” (Ozan, 2011: 2).

Bu iki alanın karşılaştırılmaması gerektiğini savunanlar da vardır; bunlardan biri 19. yüzyılın önemli sanat eleştirmenlerinden John Ruskin'dir. Ruskin resim ve şiir sanatlarının birbiriyle karşılaştırılmayacağını dile getirmektedir. Ona göre resim şiire değil, konuşma ve yazıya karşıdır: “Hem resim hem de konuşma ifade yöntemleridir. Şiir ise bu yöntemlerden birini yüce bir amaç için kullanır.” (Ozan, 2011: 2). Disiplinler arasılığı göz önünde bulundurursak alanların birbirinden üstün olma durumundan ziyade birbirlerini destekleme durumu daha yakın durmaktadır. Resim ile şiirin ortak ve farklı ifade biçimleri bulunmaktadır. Bu iki alanın en belirgin ortak noktası ise imgedir. Birinde söz edilen imge görsel iken, diğesinde sözseldir ve ikisinde de izleyen ya da okuyanın algısı önemli bir noktadadır. Türk resim sanatı içinde de bu bağlamda Bedri Rahmi Eyüboğlu ön plana çıkmaktadır. Şiir ve resim onun sanatında ayrılmaz bir bütün gibidir. Kimilerine göre şair yönü kimilerine göre ressam yönü ağır basmış olsa da hayatı boyunca bu iki disiplini bir arada yürütmüş ve ilerletmiştir. Bu tarz tartışmaların odağında, Bedri Rahmi Eyüboğlu iki alanda da birbirinin önüne geçmeyen eserler vermiştir.

Bedri Rahmi Eyüboğlu, resim sanatını oluşturan unsurlardan bahsederken “dört küheylan çeker arabamızı: Biri çizgi, biri leke, biri renk, biri benek” (Eyüboğlu, 2020: 377) diyerek her bir unsura verdiği önemi vurgulamaktadır. Bununla birlikte renge ayrı bir önem vermesini hem şiirlerindeki hem de resimlerindeki yoğun kullanımdan anlamaktayız. Hayatı boyunca şair ve ressamlarca “iyi bir şair ama...” ya da “iyi bir ressam ama...” gibi söylemlere maruz kalmış olsa da ne resimden ne de şiirden vazgeçmiştir.

Bu çalışmada da rengi bu iki alanda nasıl kullandığı üzerinde durulacak, benzer ve farklı yönler belirlenmeye çalışılacaktır.

2. Hayatı

Bedri Rahmi Eyüboğlu, 1911'de Giresun'da (Görece) doğmuştur. Babası kaymakamdır ve ailenin beş çocuğundan biridir. Asıl adı Ali Bedrettin'dir. İlk

ve ortaöğrenimini Trabzon'da alan sanatçı, ilk şiirlerini de lise döneminde yazmıştır. Trabzon Lisesi'nde okuduğu sırada resim öğretmeni olan Zeki Kocamemi'nin etkisi ve cesaretlendirmesiyle 1929 yılında Güzel Sanatlar Akademisi'ne girmiştir. Akademi'de Nazmi Ziya, İbrahim Çallı gibi sanatçıların öğrencisi olmuştur. 1931 yılında ağabeyi Sabahattin Eyüboğlu'nun aldığı devlet bursunu paylaşma teklifiyle okulu bitirmeden Paris'e gitmiştir. Burada André Lhote atölyesinde çalışmıştır. Türkiye'ye döndükten sonra akademiye öğretim görevlisi olmuş ve D Grubu'na katılmıştır. D Grubu sanatçıları için renk önemli bir unsur olmuştur. Aynı zamanda D Grubu içerisinde bireyselleşmenin de arttığı görülmüştür.

Aynı zamanda şair de olan Bedri Rahmi, edebiyata olan ilgisini anlatmak için "Resim yoluna edebiyattan sapmışım, edebiyat sevgisi resmin yanında daha köklü ve daha eskiydi." demektedir. Şiire olan ilgisini de hiç kaybetmeyen sanatçı, bu iki alanı hayatı boyunca aynı yoğunlukta devam ettirmiştir.

2.1. D Grubu

D Grubu, 1933 yılında altı arkadaşın kurdukları bir sanatçı grubudur. Nurullah Berk, Elif Naci, Zeki Faik İzer, Cemal Tollu, Zühtü Müridoğlu ve Abidin Dino grubun ilk üyeleridir. Zeki Faik İzer'in evinde 1933 yılının Eylül ayında toplanan Zühtü Müridoğlu, Elif Naci ve Nurullah Berk tarafından bir grup fikri doğmuştur.

Elif Naci o gün için şöyle demektedir:

"O gece hiçbir fevkaladelik yoktu. Cihangir'de Yavuz apartmanının beşinci katında lacivert renkli bir hol, köşede yemek masası, ötede demir bir soba. Dört arkadaş burada yemek yedik. Sonra oturduk konuşmaya. Coştukça köpürdük. Bu geç vakte kadar süren canlı, heyecanlı D Grubu'nun ilk tohumunun atıldığı bir oturum olmuştur. Burası Zeki Faik İzer'in evi idi. Kendisi, Zühtü Müridoğlu, Nurullah Berk ve ben." (Şerbetçi, 2008: 24).

Zeki Faik İzer, yakın arkadaşı Cemal Tollu'yu, Nurullah Berk de Abidin Dino'yu önermiş ve böylelikle altı arkadaş olarak grubun temellerini atmışlar. Sanat tarihimizde Güzel Sanatlar Birliği (Osmanlı Ressamlar Cemiyeti), Yeni Ressamlar Cemiyeti ve Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'nden sonra kurulan dördüncü grup olması nedeniyle alfabenin dördüncü harfi olan "D" harfini ad olarak seçmişlerdir. Daha sonra gruba, Turgut Zaim, Sabri Berkel, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Eren Eyüboğlu, Halil Dikmen, Eşref Üren, Hakkı Anlı, Fahrünnisa Zeid, Salih Urallı ve Zeki Kocamemi katılmıştır. Léopold Lévy, Şeref Akdik ve Cemal Nadir Güler ise grup sergisine bir kereye mahsus olmak üzere eserleriyle katılmışlardır. Grup, toplamda on altı sergi açmıştır. Grubun en son sergisi ise 1960 tarihlidir. 1934 yılında gruba Turgut Zaim ve Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun katılmasıyla, sanatçıların yerel motif ve temalara ilgi gösterdikleri ve "kübist" denebilecek eğilimlerle Anadolu köylüklerindeki

geometrik nakış soyutlaması arasında belli bir bağ kurmaya çalıştıkları dikkati çekmektedir (Tansuğ, 2008:181).

D Grubu sanatçıları ülkedeki resim ve heykel anlayışının elli yıllık bir gecikme içinde olduğunu düşünmekteydiler. Avrupa, plastik sanatlar alanında farklı teknikler geliştirmiş ve uygulamalar yapmıştır. Bu anlamda gecikmeye cevap vermek ve çağa ayak uydurmak durumunda olduğu yönünde fikir birliğine varmışlardır. D Grubu üyeleri kendilerini bir dernek olarak görmemekteler ve daha çok bir birleşim olduklarını dile getirmektedirler. Bu da bir anlamda kurallara bağlı olmadıklarının bir göstergesidir.

“Grubun kuruluşu sırasında belirlenmeyen sanat ilkeleri daha sonra oluşmaya başlamıştır. D Grubu’nun ileri sürdüğü ilkeler, ulusal kültür ve sanat araştırmalarında temellenmeyen, ancak resmin konstrüktif yönde plastik çözümlerine ulaşmayı amaçlayan ilkeler olmuştur.” (Şerbetçi, 2008: 29). Grubun temel çıkış noktası, empresyonist eğilimleri reddetme üzerine olmuştur. Kendilerinden önceki kuşak olan 1914- Çallı kuşağı Türk resmine yeni bir renk anlayışı getirmiştir. Türk empresyonistler olarak tanınan bu kuşaktaki ressamlar, biçimsel olarak bir değişim yaratmamışlarsa da renk konusunda sonraki kuşaklara öncü olmuşlardır. D Grubu sanatçıları karşı çıktıkları bir kuşaktan aldıkları renk unsurunu daha baskın hâle getirmişlerdir. Grubun bireyselliğe ve özgürlüğe önem vermesiyle birlikte renk de Türk resim sanatında konuşulmaya başlanmıştır. 1914 kuşağı ile başlayan baskın renk kullanımını, D Grubu sanatçıları yoğun bir şekilde eserlerinde irdelemiştir. Renk, Türk resminde artık kendi ifadesini ve varlığını göstermeye başlamıştır (Dabanlı, 2017:140).

2.2. Şiirlerinde Renk Kullanımı

Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun şiiri halk edebiyatından beslenmektedir. Halk diline yaklaşma çabasıyla kendine özgü bir biçim oluşturmuştur (Üstten, 2016: 34). Kendisi de özellikle türkülere duyduğu sevgiyi şiirlerine de yansıtarak bunu doğrulamaktadır. “Türküler Dolusu” şiirinde “Ne zaman bir köy türküsü duysam şairliğimden utanırım” (Eyüboğlu, 2017: 194) diyerek halk edebiyatına olan hayranlığını dile getirmiştir. Bu anlamda şiirlerini, ressam olmasından kaynaklanan renkler ve türkülere olan yakınlığından aldığı motifler üzerinden oluşturmaktadır.

Şiirlerinde göze çarpan önemli iki unsur vardır: Işık ve renk. Özellikle renkleri edebiyatımızda en çok kullanan şairlerden birisidir. Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun *Dol Karabakır Dol* adını taşıyan bütün şiirlerinin bulunduğu kitap incelendiğinde birçok şiirine renklerin adını ve renk ile yaptığı tamlamaları başlık yaptığı görülmektedir. “Yeşil”, “Karadut”, “Karasevda”, “Merhaba Yeşil”, “Mor”, “Mavi Portakal”, “Mürdüm”, “Mavi Tohum”, “Mor Gelin”, “Mavi Gezi”, “Rakı Yeşili” ve “Üzüm Yeşili” adlı şiirleri gibi. Şiirlerin isimle-

rinde ya da dizelerinde renkleri doğrudan veya dolaylı olarak sıklıkla kullanmıştır. Daha çok renklerin doğa ile bir anıldığını görmekteyiz.

Ressam olmasının da getirdiği anlayış ile şiirlerinde renkleri oldukça sık kullanan Bedri Rahmi, en çok yeşil, mavi ve mor renklerine yer vermiştir. Her kullanışta renkler farklı poetik işlevler yüklenmektedir. Yeşil renk, canlılığı temsil ederken, mavi renk sonsuzluğu ve özgürlüğü imlemektedir. “Üzüm Yeşili” isimli şiirinde de bu iki rengi birlikte kullanmaktadır.

*“Gel benim üzüm yeşilim
Yandaki zeytine gidelim
Gel benim üzüm yeşilim
Çam ağacına gidelim
Zeytinin rüzgârı tir tir
Çam ağacıninki pır pır
Benimki oldum olası delidir
Gel benim üzüm yeşilim
Trabzon üzümüne gidelim
Gel benim üzüm yeşilim (...)
Haydi, maviye gidelim
Biz değmesek
Mavi küser
Mavi bizziz ne halteder”* (Eyüboğlu, 2017: 416-17).

Yeşil rengi kişileştirdiği görülen Eyüboğlu’nun bu renk ile olan bağı “Üzüm Yeşili” adlı şiirinde ön plana çıkmaktadır. Yeşil ile mavi arasındaki bağı da “mavi bizziz ne halt eder” dizesiyle anlatmaktadır. Böylelikle maviyi de kişiselleştirmektedir. Şair, mavi ve yeşili ayrılmaz bir bütün olarak karşımıza çıkarmaktadır. Şiirlerine renkler açısından bakacak olursak yeşilin beş tonuyla karşılaşmaktayız: Üzüm yeşili, zeytin yeşili, çam yeşili, nar ağacının yeşili ve Trabzon üzümünün yeşili. Şiirin ilk bölümünde yeşilden başka renk bulunmamaktadır. Sonrasındaysa mavi renk devreye girmektedir. Böylelikle ikinci bölümde mavi ve yeşilin etkisi öne çıkmaktadır. Şiirin hâkimiyeti yeşil renkleyken, mavi rengin araya girmesiyle şiirin rahatlatıcı ve sakinleştirici gücü de artmaktadır.

Mavi rengi kullandığı şiirleri “Mavi Portakal”, “Mavi Tohum” ve “Mavi Gezi” isimleriyle karşımıza çıkmaktadır. “Mavi Portakal” şiirinde uçak yolculuğunu şu dizelerle anlatır;

*“Dostlar ben şeytanın bacağını kırdım
Altı bin metrede gökyüzünde
Masmavi bir portakal ısırđım
Bir şahin uçurdum beyaz demirden*

Gagası demir, kuyruğu demir, kursağı demirden...”(Eyüboğlu, 2017: 276).

Şair, mavi portakal ifadesi ile okuyucuya dünyayı anlatmaktadır. Mavi portakal ifadesiyle birlikte, dünyanın anlatılması “portakal” sözcüğünü turuncu renkten uzaklaştırmaktadır. “Bir şahin uçurdum beyaz demirden” ifadesi şiirde beyaz rengin yoğun bir şekilde hissedilmesini sağlamaktadır. “Açmış sonuna kadar bulut kokan kanatlarını” dizesi de beyaz bulutlar içinde bir uçak görüntüsünü çizmektedir aynı şiirde. Bir sonraki görüntü ise bulutlar içinden geçen uçağın çimenlerin üzerinde dinlendiği sahnedir. “Bir şahin uçurdum beyaz demirden/ Tâ...dünyanın öteki ucundan/ Gelmiş bizim Yeşilköy’e konmuş/ Açmış sonuna kadar bulut kokan kanatlarını/ Sermiş çimene” bu dizede “bulut” ifadesinin görülmesi beyaz rengin şiire biraz daha hâkim olmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda “çimen” yere ve yeşile gönderme yapmaktadır. Şiirdeki canlılık renklerle değil, hareket ile sağlanmıştır. “Kiraz Ayı Geliyor” isimli şiirinde de bahar coşkusunu şu dizelerde seçtiği renk çeşitliliği ile vurguladığı görülmektedir;

“İçimden geçen yollardan birinde koşuyorum

Sarı gül kokuyor

Sarı gül kokan bir yolda koşuyoruz

İçimiz yemyeşil, içimiz mosmor

Karşımızda bir bulut uçuyor:

Altın tozundan

Atlarımız yemyeşil bir söğüt dalından, koşuyoruz

Kiraz ayı geliyor...” (Eyüboğlu, 2017: 47-9).

Şiir yoğun bir renk çeşidi ile başlamaktadır. Renklerin çeşitliliği şiirde bir heyecan, hareket duygusu yaratmaktadır. Sıklıkla tekrarlanan “Kiraz ayı geliyor” ifadesi de şiirin coşkunluğunu artırmaktadır. Renklerin, tek rengin tonu olmaması şiirin görselliğini yoğunlaştırmaktadır. “Kiraz ayı” öncelikle kırmızı rengi akla getirirse de sonrasında kullanılan sarı renk ile iki renge gönderim yaptığı görülmektedir. Bu durum da şiirde kullanılan renk çeşitliliğini artırmaktadır. Aynı zamanda yeşilin, mavinin ve morun sıklıkla kullanımı şairin renkleri ön plana çıkarmak istemesi ile ilgilidir. Vurgulanan renkler şiirdeki görselliğin yoğunlaşmasını sağlamaktadır.

Bedri Rahmi’nin şiirlerinde sıkça kullandığı bir diğer renk ise mordur. “Mor” adını verdiği bir şiiri bulunan şair, aşağıdaki dizelerdeki gibi kullanım şekliyle hissettirmektedir;

“Bütün gün mor üstüne çalışmışım

Boğazıma kadar mora gömülmüşüm

Uzaktan bir akordeon sesi geliyor mosmor

Dilimin acısı kolumun sızısı

*Kırk yıllık emektar baş ağrılarım mor
Sen nehri bal rengi Eyfel kulesi mor
Bir yüz morardıkça morarıyor Kanlıca sırtlarında bir yerde akşam oluyor.
Bütün gün mor üstüne çalışmışım
Mor deyip geçme belalı renk musibet
Yeryüzünde ne kadar insan varsa bir o kadar mor
Menekşenin moru mavzerin moru kasaturanın moru
Suya dökülmüş mazotun moru
Neflin moru ziftin moru asfaltın moru
Telgraf tellerinde petekkıranlar
Buğday tarlasında deve dikenleri
Karadutun moru karamuğun moru kuzgunun moru
Sfırın altında çocuk elleri
Ela gözlere konmuş murdar sineklerin moru
Gözlerimi yumduğum zaman gördüğüm mor
Morun karanlığı karanlığın moru
Yok ölünün körü
Mor deyip geçme insan misali
Yeryüzünde ne kadar insan varsa bir o kadar mor
İnsanların hesabı kimden sorulur bilmem
Ama morların hesabı benden sorulur benden” (Eyüboğlu, 2017: 269-70).*

Şair şiire, “yapraktan, yosundan, yoncadan/ bahar inceden inceden” ifadeleriyle yeşilin tonlarını dolaylı yoldan anlatarak başlamaktadır. Yaprığın, yosunun ve yoncunun yeşilini betimler ve bunların hepsi de birbirinden farklı tonlardadır. Bu ton farklılığı şiirde kurduğu en önemli görsel belirteç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu mor tonlarından bazısı soyut bazı da somut değerdedir. Bununla birlikte olumlu ve olumsuz kullanım ayrımı da yapılabilir. Örneğin menekşenin moru, petek kıranların moru, karamuğun moru olumlu gönderime sahiptir. Dilimin acısı, kolumun sızısı, başımın ağrısı, mavzerin moru, kasaturanın moru, mazotun moru, ziftin moru, asfaltın moru, donmuş çocuk ellerinin moru, sineklerin ve karanlığın moru gibi tanımlamalar da olumsuz gönderim yapmaktadırlar. Olumlu ve olumsuz ayrımına baktığımızda olumsuz ifadelerin daha fazla yer aldığını görmekteyiz. Morun bu olumsuz anlatımı da şiiri karamsar bir havaya sokmaktadır. Şair mor rengi önce uzaktan gelen akordeon sesi ile özdeşleştirir ve pekiştirme yaparak “mosmor” olarak nitelendirir. Uzaktan gelen bir müzik aletinin sesini mosmor olarak nitelendirmesi ilk etapta anlamlandırılmazsa da kendinden önceki ve sonraki dizelerle sıkıntılı bir anlam taşıdığı anlaşılır. Sıkıntıyı destekleyen başka bir olgu da mosmor pekiştirmesidir yani çok mor bir ses olarak çizer akordeonun sesini. Hemen bu dizeden sonra şairin acılarını, ağrılarını, sızılarını mor renk ile görselleştirmesi

mor rengin sıkıntılı anlamını daha da belirginleştirir (Ozan, 2011: 34-5). Sonraki dizelerde morun tonunun koyulaştığı görülmektedir: “asfaltın moru”, “ziftin moru” gibi. Karadutun ve karamuğun morundan bahsettikten sonra donmuş çocuk ellerinin moru ve göze konan murdar sineğin moru tanımlamalarını sıralaması rengin sıkıntılı hâlini pekiştirmektedir. Sonlara doğru, morun tonunu “morun karanlığı, karanlığın moru” diyerek siyaha yakınlaştırmaktadır. Morun şiirde geçen bu tonları, Bedri Rahmi’nin yorumuna göredir. Onun gördüğü ve anlamlandırdığı şekliyle okuyucuya bir sunuştur. Bu anlamda bakıldığında sanatçının şiirlerde kullandığı renklerin bireysel anlamlar içerdiği görülmektedir. Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun seçtiği renkler onun kişiliği ile örtüşmektedir. Hayat dolu ve coşkun bir mizacı olan şair, şiirlerinde genelde parlaklık ifade eden renkleri seçmiştir. “Siyah” ya da “kara” kullanımı azdır. “Karadut”, “Karasevda” gibi şiirlerinde “kara” ifadesi kullanılmış olsa da buradaki anlamı olumsuz olarak karşımıza çıkmamaktadır. “Kara”nın ifade ettiği ayrılık, özlem, ölüm gibi çağrışımları görmeyiz bu şiirlerde. Daha çok sevgiyi ifade etmek için kullanıldığı söylenebilir. Örneğin “Karadut” isimli şiirinde sevdiği kadına bir sesleniş şeklinde kullanmış ve ona olan sevgisini bu tabir üzerinden belirtmiştir.

*“Karadutum, çatal karam, çingenem
Nar tanem, nur tanem bir tanem
Ağaçsam dalımsın salkım saçak
Peteksem balımsın ağılum
Günahımsın, vebalımsın”* (Eyüboğlu, 2017: 109).

Aynı zamanda bu şiirlerde “kara” folklorik bir ifadeyi de belirtmektedir. “Karadut 2” isimli şiirinde kullandığı “kaşı karam”, “bahtı karam” gibi ifadeler Anadolu’da oldukça sık dile getirilen ifadelerdir.

*“Sigara paketlerine resmini çizdiğim
Körpe fidanlara adını yazdığım
Karam, karam
Kaşı karam, gözü karam, bahtı karam”* (Eyüboğlu, 2017: 123).

Eyüboğlu, “Karasevda” isimli şiirinde de olumsuz ifadeler kullanıyormuş gibi görünse de bir coşkunluk içerisindedir.

*“...Ve nihayet gelip çattı
Bir dilimi zehir zıkkım
Bir dilimi candan tatlı
Masallarla indi yere
Sebil oldu cümle hikâyelere*

*Kara kara kazanlarda kaydadı
Diyar diyar al kanlara boyandı”* (Eyüboğlu, 2017: 122).

Eyüboğlu, renkleri kullanırken zıtlıklardan faydalanmıştır. Bunu renk çeşitleriyle yeni ahbaplıklar kurmak olarak tanımlamaktadır (Eyüboğlu, 2020: 412). Bu iki rengin karşıtlığını yalnızca resimlerinde kullanmamıştır, şiirlerinde de benzer ifadeler göze çarpmaktadır. Örneğin, “Nafile” isimli şiirinde siyah ve beyaz karşıtlığından faydalanarak kendi ruh dünyasını görselleştirmektedir. Şiirdeki “bomboşum” ifadesi hem beyaza hem de siyaha atıfta bulunmaktadır. Boşluk duygusu hem siyah hem de beyaz renk kullanımıyla ifade edilmiştir. Aşağıdaki dizelerin geçtiği “Nafile” adlı şiirde yalnızca iki rengin kullanılmış olması ve bunların keskin karşıtlığı şiire de bir keskinlik katmaktadır;

*“Simsiyah
Bembeyaz
Bomboşum
İster siyah tebeşirle çiz
İster beyaz tebeşirle
Nafile”* (Eyüboğlu, 2017: 421).

Bedri Rahmi Eyüboğlu, şiirlerinde renk etkisini yoğunlaştırmak için pekiştirmeleri sıklıkla kullanmıştır. Bununla birlikte tek bir rengin tonuyla farklı tamlamalar yaparak alışılmadık dışına çıkmıştır. Daha önce belirttiğimiz, Bedri Rahmi resimlerinde ışığın etkisi ile değişen renklerin çeşitli tonlarını kullanırken benzer bir anlatımı şiirlerinde de yapmıştır. Kimi zaman birçok rengi tek bir şiir de barındırsa da çoğunlukla bir rengin farklı tonlarını işlemiştir. Bununla birlikte yeşile zehir ya da mora acı gibi anlamlar yüklemiştir. Yeşil, sarı, kırmızı gibi renkler şiirine canlılık katmışken, mor, mavi ve siyah durgunluk, sakinlik katmıştır. Şiirlerinde renkleri farklı tonları ile birlikte kullanması onun renk konusundaki gözlemlerinin güçlü olduğunu göstermektedir.

2.3. Resimlerinde Renk Kullanımı

Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun kullandığı renkler, halk sanatının da canlılığını taşımaktadır. Halk sanatının öğelerini çağdaş bir üslupla yorumlayan ressam, çizgiyle rengin soyutlamasına kadar ilerlemiştir. Eyüboğlu’na göre renk ressamlar tarafından geri planda bırakılmıştır. Bu konuyla ilgili şunları dile getirmektedir: “Doğayı bütün yönleri ile incelemeyi bir namus borcu sayan ressam, rengin kolay kolay avuca sığmadığını anlamış, en ufak bir ışık oyunu ile beyazın maviye, mavinin mora, morun karaya çaldığını görmüştür.” (Eyüboğlu, 2022: 421).

Renk, sanatçıların duygularını evrensel bir dile dönüştüren olgudur. Fransız ressam Henri Matisse'e göre renk ressamın duyduğu yoğun dramı izleyiciye daha yoğun şekilde hissettirmektedir. Bedri Rahmi'nin de etkilendiği Hollandalı ressam Vincent Van Gogh ise şöyle demektedir: "Bir kahvenin duvarlarını öyle bir kırmızıya ve öyle bir yeşile boyamak gerekir ki insan orada rahatça katil olabilsin." (Erim, 2000: 15) Van Gogh'un "Gece Kahvesi" adlı eseriyle Eyüboğlu'nun "Kırmızı Kahve" isimli eseri kullanılan renk anlamıyla benzerlik göstermektedir.

Resim 1: Van Gogh, *Het Nachtcafé* (Gece Kahvesi), 1888, Tuval üzerine yağlı boya. 72.4x89 cm, Yale University Art Gallery, New Haven.

Bedri Rahmi "resim sanatının belkemiği renktir" demektedir. (Eyüboğlu, 2020: 464). Ona göre, renkten nasibini almamış bir tabloya resim diyebilme-miz çok zordur (Eyüboğlu, 2020: 464). Resimleri incelendiği zaman bu düşüncesinin yansımaları görülmektedir. Örneğin, *İlk Geçen Treni Seyreden Köylüler* (Resim 3) isimli eserinde renklerin etkisi kendisini hemen belli etmektedir. Bu resim, köylerde teknolojik gelişmenin sağlanmasına yönelik çabaların görselleştirilmesi olarak yorumlanabilmektedir. 1930-1935 döneminin sonlarına rastlayan bu resmi, Bedri Rahmi'nin deyimiyile "tazelik" ve "çocuksu" olguları taşıyan resimlerinden biridir. Bu dönemdeki resimlerinde, Paris'te incelediği Vincent Van Gogh, Paul Gauguin, Paul Cézanne, Henri Matisse

Resim 2: Bedri Rahmi Eyüboğlu, *Kırmızı Kahve*, 1975, Duralit üzerine yağlı boya, özel koleksiyon.

gibi sanatçıların etkileri görülmektedir. Bedri Rahmi bu etkileri Anadolu kültürüyle harmanlayıp kendi üslubuyla resmetmiştir. Kendisi bu dönemini tam anlamıyla bilinçli bir dönem olarak görmemektedir. Ancak ressam Turan Erol aynı fikirde değildir: “Ne var ki 1930-1935 dönemi resimleri için yüzde yüz bilinçli bir çalışma değildi demek, onların gene de bir ölçüde bilinçle yapılmış olduklarını söylemektir. Bize göre Bedri Rahmi’nin ilk dönem resimlerine bilinçsizlik yakıştırması inandırıcı değildir.” (Kıvrak, 2010: 57). Resme ilk bakıldığında Van Gogh

etkisini hemen fark edilmektedir. Kullandığı renkler ile Bedri Rahmi, renk sevgisini de gözler önüne sermektedir. Parlak kırmızılar, canlı sarılar ve hareketli maviler dikkati çekmektedir. Bu renkler resmin bütününe bir tazelik ve canlılık katmaktadır. Bedri Rahmi’nin resimlerinde kullandığı renkler Van Gogh’un resimlerinde kullandığı canlı renkler ile benzerlik göstermektedir.

Resim 3: Bedri Rahmi Eyüboğlu, *İlk Geçen Treni Seyreden Köylüler*. 1935 Tuval üzerine yağlı boya 100 x 120 cm.

Resimde kullanılan renklerin herhangi bir uzaklık/yakınlık etkisi göstermeden resmin geneline aynı oranda dağıldığı görülmektedir. Renkler her yerde aynı parlaklık ile kullanılmıştır.

Tophane (Resim 4) isimli eserinde de benzer bir renk kullanımı görülmektedir. Bu resmi açık havada mı yapmış yoksa bazen yaptığı gibi gözlemledikten sonra atölyesinde mi yapmıştır tam bilinmemektedir. Bu eserinde de renk bolluğu hemen dikkati çekmektedir. Oldukça hareketli bir resim olan *Tophane* sokağın kalabalığını renkler aracılığıyla izleyene geçirebilmektedir. Mavinin sakinliği ifade eden bir renk olmasının yanında burada canlılığı ifade etmektedir.

Bodrum (Resim 5) isimli eserinde de güçlü bir mavi kullandığı görülmektedir. Şiirlerinde özgürlüğü ve sonsuzluğu ve bazı yerlerde de sakinliği ifade eden mavi resimlerinde daha farklı bir anlama bürünmektedir.

Resim 4: Bedri Rahmi Eyüboğlu, *Tophane*. Duralit üzerine yağlı boya, 40x47,5 cm.

Aynı ismi verdiği bir şiiri de vardır. Bu şiirde şair İlhan Berk'in Bodrum'daki evini anlattığı söylenmektedir;

*“Ne güzel İlhan”ın evi
Yarısı beyaz yarısı mavi
Ne güzel geçti
Ağustos
O beyaz avluda”* (Eyüboğlu, 2017: 347).

Resim 5: Bedri Rahmi Eyüboğlu, *Bodrum*. Kontrplak üzerine karışık teknik, 100x70 cm, SÜ Sakıp Sabancı Müzesi Koleksiyonu.

diği renklerdenidir. Sanatçı, rengin şekilde özetlemektedir:

Şiirde, beyaz, mavi, mor ve yeşil renkler ön plandadır. Bununla birlikte görselliği en belirgin olan renk beyazdır. Evin beyazlığı denizin mavisıyla birleşmektedir ve evin yarısı beyaz yarısı mavi olarak yorumlanmaktadır. Morlar aceleci olarak tasvir edilirken yeşile konuşmak düşmüştür. Resimde ise ağırlık mavidedir. Ev yine beyaz olarak resmedilmiştir ancak yoğunluğu şiirdeki kadar değildir. Şiirde kullandığı mor ve yeşil renkleri resimde de görülmektedir.

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun özellikle açık havada İstanbul'un çeşitli yerlerinde yaptığı resimler hem İstanbul'u yansıtmakta hem de renk kullanımıyla öne çıkmaktadır. Eyüboğlu, renklerde zıtlıkları birlikte kullanmayı tercih eden bir sanatçıdır. Kırmızı ile yeşil, mavi ile turuncu, siyah ile beyaz onun hem resimlerinde hem de şiirlerinde sıklıkla iç içe kullanılabildiği renklerle ilgili düşüncelerini şu

Resim 6: Bedri Rahmi Eyüboğlu, 1955, *İstanbul*. Tuval üzerine yağlı boya, 191x335cm, Aile Koleksiyonu.

“Resim sanatının dünyaya en büyük zekâları doyurabilecek bir alan olarak kabul ettiren çağlarda biçimin emrinde anatomi ve pers- pektif ve gibi ilimler vardı. Hâlbuki aynı çağlarda rengin dayandığı kurallar hiçbir zaman kesin bir şekilde belirmiyordu. Bir mavinin mavi olması hiçbir şey değilmiş gibi, önce gökyüzü yahut deniz yahut herhangi bir çiçektir. Turuncu, adı üstünde kırmızıya çalan bir sarı değil, turunçtu. Hâlbuki mavi, mavi olmadan önce deniz oldu mu, mavi haklı olarak küsüyor, yerini ister istemez dalgaya, köpüğe, rüzgâra bırakıyordu.” (Eyüboğlu, 2017: 458).

Eyüboğlu'nun bu açıklamasından da anlaşılacağı gibi o rengi biçimin, anatominin, perspektifin, çizginin ötesinde renk olarak önemseyen bir sanatçıdır.

3. Sonuç

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun hayatı resim ve edebiyatı bir arada sürdürerek devam etmiştir. Kendisinin de ifade ettiği gibi edebiyattan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Böylelikle resimleri şiirlerini, şiirleri de resimlerini etkilemiştir. Çok yönlü ve coşkun kişilik yapısı eserlerine de yansımış ve onu Türk resim sanatında ve Türk edebiyatında önemli noktalara getirmiştir.

Yapılan araştırma sonucunda da renge verdiği önemin hem şiirlerinde hem de resimlerinde ön planda olduğu görülmüştür. Ressamlığından da gelen duyarlılık ile şiirlerinde dolaylı ve dolaysız olarak kullandığı renk anlatımları ile okuyucuya âdeta şiirin resmini de çizmiştir. Renkleri doğayla bütünleyerek kullanması şiirlerine canlılık ve dinamiklik katmıştır. Aynı şekilde resimlerinde kullandığı renkler de şiirlerinde olduğu gibi bir dinamiklik kaynağı olmuştur. Bedri Rahmi, renklerin bir arada kullanılmasından çok, tek bir rengin birçok tonunun birlikte kullanılmasından yanadır. Bazı şiirlerinde de bunu destekler gibidir. “Üzüm Yeşili”, “Mor” gibi şiirleri tek bir rengin tonlarıyla bezemiş şiirlerindedir. Özellikle “Mor” şiirinde geçen “morların hesabı benden sorulur” dizesi, bu fikrini açıkça ortaya koymaktadır. Bu şiirde morun birçok tonunu farklı duygu durumlarıyla birleştirerek kullandığı görülmüştür. Bu anlamda rengin yalnızca resimde belirli duygular yaratması değil, aynı zamanda şiirde de kelimeler yoluyla çeşitli duyguları yansıtması söz konusudur. Bununla birlikte Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun şiirlerinde kullandığı renkler kendisine özgüdür. Bu anlamda şiirlerine içsel olanı yansıtmaktadır. “Ziftin moru” dediği zaman okuyucunun zihninde bir renk canlanır belki ama “petekkıranların moru” dediğinde aynı durum söz konusu değildir. Şiirleri incelendiği zaman renklerin kullanımının bireysel olduğu görülmüştür.

Bedri Rahmi'nin, renklerin yoğunluğunu yinelemelerle ve pekiştirmelerle arttırdığı görülmektedir. Aynı zamanda alışılmışın dışında kullanılan bağdaştırmalar da rengin görselliğini ön plana çıkartmıştır. Örneğin, Eyüboğlu'nun “zehir yeşili” ya da mor için kullandığı “dilimin acısı” gibi tamlamalar, rengin duygu yoğunluğuyla birlikte görsel yoğunluğunu da artırmaktadır.

Şairliğinin getirdiği etkiyle resimde kullandığı renklerde de bir şiirsellik hâkimdir. Özellikle halk sanatından etkilenmesi, onu canlı renklere götürmüştür. Resimlerinde gördüğümüz maviler, yeşiller, sarılar, kırmızılar, ışıltısını yitirmeyen bir canlılık içerisindedir.

Tüm bunlarla birlikte değerlendirildiğinde ve Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun renk hakkında yazdığı yazılar incelendiğinde ister edebiyatta ister resim sanatında olsun, renge verdiği önem açıkça görülmektedir. Ona göre renk yalnızca görselliği destekleyen bir unsur değildir. Renk, renk olduğu için önemlidir. O rengi, ayrı bir unsur olarak önemsemektedir İki alanda da birbirini destekler nitelikte çalışmaları olan sanatçı, renge atfettiği konumu tüm hayatı boyunca devam ettirmiştir.

KAYNAKÇA

Baydemir, G. (2017). "Türk Resim Sanatında Renk Kullanımı", Sanatta Yeterlilik Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Resim Anasanat Dalı, Resim Programı, İstanbul.

Dabanlı, B.G. (2017). *Türk Resim Sanatında Renk Kullanımı*, ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2(4), 117-150.

Erim, G. (2000). "Rengin Psikolojik Etkileri", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 1 www.dergipark.gov.tr

Eyüboğlu, B.R. (2017). *Dol Karabakır Dol*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Eyüboğlu, B.R. (2020). *Resme Başlarken*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Kıvrak, E. (2000). "Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun Türkiye'deki Sanat Eğitimine Resim-Şiir İlişkisi Bağlamında Katkıları" Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı, Samsun.

Ozan, S. (2011). "Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun Şiirlerinde Görsellik", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara.

Şerbetçi, F. (2008), "D Grubu Sanatçılarının Türk Resim Sanatının Gelişim Sürecine Kazandırdığı Farklı Bakış Açıları", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim Ana Sanat Dalı, Edirne.

Tansuğ, S. (2008). *Çağdaş Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Üstten, A.U. (2016). "Halk Edebiyatına Uzanan Bir Köprü: Bedri Rahmi Eyüboğlu", *International Journal of Language Academy*, V.4/3, Autumn, p.33/40.

GÖRSELLERİN KAYNAKÇASI

Resim 1: <https://www.istanbulsanatevi.com/sanatcilar/soyadi-g/gogh-vincent-willem-van/vincent-willem-van-gogh-gece-kahvesi-360/>, Erişim: Mart, 2022.

Resim 1: <https://www.gzt.com/skyroad/renkler-ve-kelimeler-bedri-rahmi-eyuboglu-3579469>, Erişim: Mart, 2022.

Resim 3: <https://renk22.wordpress.com/sanat-okulu/bedri-rahmi-eyuboglundun-resimleri-siirleri-ve-hayati/>, Erişim: Mart, 2022.

Resim 4: <https://resimbiterken.tumblr.com/post/103283963779/bedri-rahmi-eyuboglundun-tophane-eseri>, Erişim: Mart, 2022.

Resim 5: <http://www.antikalar.com/bedri-rahmi-eyuboglu>, Erişim: Mart, 2022

Resim 6: <http://milliyetsanatcom/haberler/plastik-sanatlar/bedri-rahmi-ninistanbul-u-muzayedede/4960>, Erişim: Mart, 2022.

MODERN KADIN GİYİMİNİN 1950 SONRASI ÇAĞDAŞ TÜRK RESMİNDE FİGÜRATİF ESERLER ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

Feyza Nur KURAN* / Dr. Öğr. Üyesi Zehra DOĞAN SÖZÜER**

Öz: Türk kadın giyim kültürünün modernleşme süreci incelendiğinde, politik ve ekonomik dönüşümleri işaret eden 1950 yılı ve sonrası dönem öne çıkmaktadır. Yönetimde çok partili hayata geçiş ve endüstrileşmede gerçekleşen kalkınma hareketinin temelinde, etkileri kurumsal boyuttan bireyin yaşamına seyreden; eğitim, sanat, sosyal yaşantı ve giyim biçimlerinde yansımaları okunan modernleşme görülür. Modernleşme olgusu, bir araştırma alanı olmakla birlikte, Türkiye’de kent ve kırsala özgü farklı kültürel zeminlere göre farklı üsluplarda kendini inşa etmiş, kendi çatışma ve tartışma alanını yaratmıştır. Bu dönemde Türk modernleşmesinin izlerini gösteren görsel envanter ise çağdaş Türk resmi kapsamında oluşmuştur. Dönemin sanatında modernleşme, resimde Batılı yaşam biçimlerinin farklı görünüşleri olarak ve özellikle figüratif resimde kendisini gösterir.

Türk modernleşmesinin kent ve kırsal yaşam temalarında, farklı Türk kadınları giyim ve yaşam biçimleri ile modernliğin farklı görünüşleri betimlenir. Modernizasyon sürecinin tarihi modernite göstergelerinin farklı gelişmişlik bölgelerinde değişen giyim şartlarından, kadınların meslek dallarına kadar uzanan etkenlerle ilişkili olduğu bilinmektedir. Figüratif resimde izlenebilecek önemli modernleşme ölçütlerinden biri de giyimdir. Kadın giyimi; dönemin tarihinde modernleşme unsuru olarak incelendiği gibi içerik olarak resimde figür konu olduğunda güçlü bir anlatım aracıdır. 1950 sonrası dönemde Avrupa modasının takip edilmesi, kadın modasında Batılılaşma, figüratif resimlerde de bir söylem olarak kendisini göstermiştir.

Araştırma kapsamında, 1950-2000 yılları arasından Türk Modern resmini temsil eden 5 sanatçının (*Bedri Rahmi Eyüboğlu, Fikret Mualla, Gülsün Karamustafa, Neş’e Erdok, Nuri İyem*) toplam 5 figüratif resmi üzerinden görsel analiz yapılmıştır. Bu kapsamda 15 kadın figürün giysileri, form, desen ve renk kriterlerinde incelenmiştir. Toplamı Türk modernleşmesine ve Batılılaşmaya taşıyan olaylar incelendikten sonra, moda ve sanat alanındaki etkileşim bütüncül olarak değerlendirilmiş, çağdaş Türk resmini temsil eden sanatçıların figüratif eserlerindeki kadın giyim biçimleri üzerinden temsil ettikleri giyim kültürü analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: modernizm, çağdaş kadın giyimi, 1950 sonrası, moda, çağdaş Türk resmi

ORCID ID : 0000-0002-0244-3142* / 0000-0003-0318-5381**

DOI : 10.31126/akrajournal.1185579

Geliş tarihi : 07 Ekim 2022 / Kabul tarihi: 26 Aralık 2022

* Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat ve Tasarım.

** Haliç Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tekstil ve Moda Tasarımı.

Bu araştırma 2021 yılında yayımlanan “1950 Sonrası Türk Kadın Giyimi Ve Çağdaş Türk Resim Sanatında Temsilinin Karşılaştırmalı Analizi” isimli tez çalışmasından türetilmiştir.

EXAMINATION OF MODERN WOMENS CLOTHING THROUGH FIGURATORY WORKS OF CONTEMPORARY TURKISH PAINTING AFTER 1950

Abstract: The period of Turkish modernisation in 1950's and modern clothing, critical politic and economic transformations comes to the fore when the process of Turkish women's clothing culture is analyzed. Based on the transition to multi-party administration and the development movement in industrialization, modernization, whose impacts are observed from the institutional dimension to the individual's existence and whose reflections are read in the forms of education, art, social life, and dress. Although the phenomena of modernisation is a research topic by itself, it also has constructed itself in diverse ways according to distinct cultural grounds peculiar to urban and rural locations in Turkey, creating its own area of controversy and discussion. Contemporary Turkish painting is a visual inventory of the signs of Turkish modernity throughout this period.

Modernization period in art emerges as various features of Western living styles in painting, particularly figurative painting. Diverse Turkish women are shown in different looks of modernity with their attire and lives in the urban and rural life themes of Turkish modernisation. The historical modernity indicators of the modernization process are recognized to be connected to issues ranging from changing dress circumstances in different development zones to women's vocations. One of the important modernization criteria that can be followed in figurative painting is clothing. As women's clothing is examined as a modernization element in the history of the period, it is a powerful means of expression when the figure is the subject of the painting. Following the European fashion in the post-1950 period, westernization in women's fashion, and a discourse in figurative paintings showed itself.

Within the scope of the research, a visual analysis was made on 5 figurative paintings of 5 artists (Bedri Rahmi Eyüboğlu, Fikret Mualla, Gülsün Karamustafa, Neşe Erdok, Nuri İyem) representing Turkish Modern painting between the years 1950-2000. The clothes of 15 female figures were examined in terms of form, pattern and color. Following an examination of the events that led to Turkish modernization and Westernization, the interaction in the field of fashion and art was evaluated holistically, and the clothing culture represented by the artists representing contemporary Turkish painting through the women's clothing styles in their figurative works was analyzed.

Key Words: modernization, modern turkish clothing, 1950's, fashion, contemporary Turkish painting

Giriş

Türkiye'de görülen modernizm, ekonomik sıçramaların ve sosyo-kültürel dönüşümlerin eşliğinde kendi içinde yaratıları ve çelişkileri olan, analiz etmesi oldukça güç bir süreç hâlini almıştır (Lüküslü, 2013). Kentlerin “Anadolululaştığı”, bir yandan önemli ölçüde sanayileşmenin diğer yandan çok sesliliğe açılan siyasi ortam neticesinde muhafazakarlaşmanın etkilerinin çatıştığı modernleşme dönemi, kültürel meseleler için önemli bir inceleme alanını vaat eder. Kapitalizm ve kentleşmenin henüz 1960'lı yıllar kadar artmadığı, tüketim toplumu tanımlamasına tam oturmayan toplum profilinde kente göç ve liberal ekonomiye yönelim, 1960'lı yıllarda yaşanacak gelişmelerin zemini olmuştur. Demografik yapıyı dönüştüren göç olgusu, yıllara göre düzenli oranda artış gerçekleştirmiştir. Kentlerde yaşayan insanların sayısı, 1935 yılından 1945'e kadar ortalama 0,3 kat artış kaydetmişken, bu oran 1955-1960 yılları arasında

3,4'e çıkmış, devam eden beş yıllık göç istatistiklerinde 1970 yılına gelindiğinde 6 katına ulaşmıştır. Kamusal alanın görünür unsurları, üniformalı görevliler yerine ticaretle uğraşan kesim olmuştur (Lüküslü, 2013). Giysiye atıf, burada sözü geçen üniformanın temsiliyeti de dâhil, modernleşme göstergelerinin bir parçasıdır. Öyle ki; özgürleşme, tek tipleşme, cinsiyet eşitliği, olgularında giyinme biçimleri toplumsal dönüşümlerle neden-sonuç ilişkisi içinde hareket etmiştir. Bu bağlamda 1950'li yılların incelenmesinde, Türkiye'de Cumhuriyet tarihinin çağdaşlaşma misyonları mevcutken, kent yaşantısı tasviri ve kadının rolü konunun izlerinin sürüleceği inceleme alanlarıdır. İlişkisel bağlantılı olan bu bilgilerin sübjektif bakış açısından uzak olarak değerlendirmek ve doğruluğu açısından birbirinden farklı disiplinler ile elde edilen kaynaklarla karşılaştırmalı olarak analiz etmek gerekmektedir. Bu nedenle araştırmada, öncelikle 1950 ve sonrası dönem analiz edilmiştir, Buna paralel olarak yaşam biçimindeki ve özellikle giyimdeki modernleşme sürecin öncesi ve sonrası olarak ele alınmış, giyimde Batı'nın takip edilmesiyle Avrupa giyim modası "moda" kavramı olarak ifade edilmiştir. Kawamura (2016), modanın kolektif bütünlük gösteren bir olgu olduğundan ve çeşitli etmenlerin birleşerek modayı oluşturduğundan bahsederken, Ertürk (2011: 3,10), modanın değişkenliği üzerinde durmuştur. Modanın sosyal yaşantıdan etkilenmesi, çok yönlü ve disiplinler arası olarak araştırılmasını gerektirmektedir. Bu nedenle, 1950 ve sonrasında giyim pratiklerini etkileyen Türk modernleşmesi; ekonomide, eğitimde, medyada, kültür ve sanatta da izlenmiştir.

1950 yılı sonrası Türk modern resim sanatındaki kadın figürleri incelendiğinde, giyim, buldukları ortam ve biçimleri itibarıyla modern giyim izleri, modernizasyon sürecindeki çatışmalar, giyim tarihi ve sosyolojik gelişimler temeline oturan, ancak sanatçıya göre özgün betimlemelerin bulunduğu izler taşır. Bu çalışmada amaç, sosyolojik araştırmaların ve dönemin kadın giyim biçimlerinin izlerine çağdaş Türk resmindeki kadın figürü üzerinden bakmak ve bu ilişkiyi yorumlamaktır. Bu çalışma, "1950 Sonrası Türk Kadın Giyimi ve Çağdaş Türk Resim Sanatında Temsilinin Karşılaştırmalı Analizi" isimli tez çalışmasından türetilmiştir. Araştırma kapsamında, çağdaş Türk resminin temsilcileri içinden figüratif eserleri seçilen sanatçılar ile ilgili bilgiler verilecek, resimde kadın giyim özellikleri analiz formu kullanılarak incelenecektir.

1. Yazın İncelemesi

Baudelaire, modernitenin kültürel alandan geldiğinden ve bu kültürün altında sanat ve sanatçının olduğundan bahseder (Kurtar, 2018: 406). Modernleşme döneminde, Türk sanatçıların Avrupa'yı takip etmesi ve Avrupa öğretilerini kendi kültürü ile birleştirmesi, günümüzde alışık olduğumuz yönelimin erken evreleridir. Dolayısıyla, Türk sanatçılar 1950'li yıllarda Avrupa'da

görülen çağdaş akımın izinden giderek Türk modern sanatını ve yeni bir kültürü inşa etmişlerdir. Türk modernleşmesinde sanatçıların yerli; sanatın da milli olduğu söylenebilmektedir. Sanatta görülen bu modernleşme anlayışı dönemin giyim kültüründe de aynı algı ile devam etmiştir. Dayı (2006: 23), Batılı giyim tarzının, modern moda anlayışında rol model olduğunu; Bernard (1996), moda için uygun geçerlilikte olanın Batı modası olduğundan bahsetmektedir. Bu nedenle, giyim alışkanlıklarının modern olması ve modayı temsil etmesi için Batılı olması gerekmektedir. Gelişmişlikle birlikte giyimde görülen değişim, dünya etkileşimini simgelediği gibi kıyafetleri de geleneklerinden koparmıştır (Aydın, 2018: 49). Moda, geleneksel olan giyim kültürünün önüne geçmiştir.

Batı modasının, özellikle Fransa'nın Osmanlı Döneminden beri takip edildiği bilinmektedir (Himam ve Tekcan, 2014: 223). Geç Osmanlı Döneminde terzilik yapan Rum ve Ermeniler ve Beyoğlu çevresinde satılan ithal kıyafetler Batı'dan transfer edilen moda olgusunun yayılmasında önemli rol oynamıştır (Küçükerman,1996), (Doğan, 2016: 51).

Tezcan (1983: 255), giyimi; doğal etkenlerden, coğrafi şartlardan, çevresel faktörlerden koruyan aynı zamanda aksesuar niteliği taşıyan, vücudu örterek koruma amacı güden bir olgu olarak tanımlamıştır. Watson (2007), giyinmek fiilinin insan için fiziksel bir fonksiyon olduğunu ifade etmiştir. Dönemin şartları doğrultusunda var olan moda incelenirken, insan için varoluşsal önem taşıyan giyim kültürü unutulmamalıdır. 1950 ve sonrasında ana akım giyim kültürü, moda olgusunun oluşmasına ve şekillenmesine yön vermiştir. Dönemin modası, kabul edilen giyim alışkanlıkları üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla giyim kültürü, bir temsilcisi olarak modayı oluşturmaktadır.

Crane (2018: 13) tercih edilen giyim biçimlerinin kimlik oluşturmada önemli rolünden bahsederek bunu kişiyle ilgili bilgi veren bir anlatı aracı konumunda görür. Kısaca giyim, bireylerin tercihlerini yansıtan ve okunması en kolay unsurlardan biri olarak kişinin toplumla ilişkisini etkiler. Giyim biçimlerinin toplumsal ortak algıya dayanarak; gösterişte bulunmak, sadeliği yansıtarak mütevazilik sergilemek, iletişim aracı olmak, ekonomik durumu göstermek, inançları veya politik tavrı dışa vurmak gibi sosyal görevleri vardır (Erdoğan, 2015: 9). Moda, sosyal grupların yalnızca yansımaları değil, aynı zamanda bu grubun üyelerini oluşturan olgudur (Bernard, 1996). Dolayısıyla, giyim iletişim kurmayı sağlamaktadır. Bireylerin iletişim şekli ve görünen ilk mesajı olma özelliğindeki giyim, kuşkusuz zamanın ruhunu taşıma misyonu güder. Her dönem kendine has biçimler ve mesajları taşır ve toplumla birlikte dönüşür.

“*Resim bir anlatım ve iletişim aracıdır.*” (Olgaç, 2001). Erbay, bir çalışmada, sanatın bir iletişim aracı olduğunu söylemiş ve “*Bir iletişim aracı olarak*

yorumlanan sanat; bugün insanlar arasındaki bariyerleri kaldırma gayreti yanında sanat, fikir, görsel çeşitlilik, tarihsel amaçlılık, değişik anlatım dili gibi pek çok açıdan da yeni tartışmalar içindedir” bilgisini aktarmıştır. “*Sanat bireylerin toplumu anlamasını ve toplum içinde yerini bulmasını sağlar.*” (Erbay, 2000). Arslan, yaptığı çalışmada tasarımcıların toplumsal ve sosyal olaylardan etkilendiğini ifade etmiştir (Arslan, 2019). Tasarımcının ve tasarımın sosyal olaylardan etkilendiği gibi, sosyal olaylar da tasarımdan ve tasarımcıdan etkilenmektedir. Giyim kültürü, moda ve toplum, döngü içerisinde bir bütündür. Sanat ve toplumun döngüsel bütünlük içerisinde olması dolayısıyla çağın modernizm uygulamalarının günlük yaşam pratiklerinin, getirilerinin, götürülerinin ve sosyal olguların anlaşılması için araştırmanın tasarımcı ve tüketici odağında yapılarak araştırmaya ışık tutması gerekmektedir.

Birbirinden farklı araştırmalar göstermektedirler ki moda da sanat da kendi içerisinde bir dil oluşturmakta ve sosyal olarak iletişim kurmaya yarayan bir araç görevi görmektedirler. Aynı zamanda her iki olgu da merkezine insanı alarak, sosyal olaylar ile şekillenmektedirler. Bu nedenle moda ve sanat olgularının iç içe bulunması kaçınılmazdır.

Dönemin giyim kültürü aracılığıyla dönemin modası şekillenirken, ekonomik, sosyal ve politik olgular kriter hâline gelmiş ve belirleyici rol oynamıştır. Bu nedenle, moda temel olan giyim kültürünü anlamak için 1950 yılı ve sonrasında incelemek gerekmektedir.

Türkiye’yi 1950 yılına getiren gelişmelere bakıldığında, II. Dünya Savaşı’ndan sonra meydana gelen gelişmeler, Türkiye’nin ekonomik faktörleri ve siyasi durumu ülkeyi çok partili hayata hazırlamıştır (Akıncı ve Usta, 2016: 41). Savaşa katılmamış olmasına rağmen, Türkiye’de II. Dünya Savaşı’nın etkilerini hissedilmemiştir. Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasında yapılan yardımlarla Batılı devletlerin teknoloji ve endüstri gücünden faydalanmıştır. Böylece muasırlaşma ile Türk modernleşmesi hızlanmıştır. Batı’dan gelen yardımlar ile sanayide kalkınma görülmüştür; tarım alanında makineleşme sağlanmış buna benzer birçok alan endüstrileşmiştir.

Teknolojinin kentlerde demografik yapıyı etkilemeye başladığı dönemler, kente göçün hızlanmasıyla başlangıç olarak 1950’lerde tanımlanmıştır. Tarım işçileri iş fırsatları bulmak için kente göç etmişlerdir. Bu göç neticesinde kırsalın ve kentin tanışıklığı ortaya çıkmıştır. İç göçün sonucunda oluşan bu etkileşimi, kültür kaosu, çarpık kentleşme ve gecekondulaşma gibi problemler izlemiştir. 1950’li yıllar, Cumhuriyet sonrası Batılılaşma sürecinde siyaset, ekonomi ve eğitimin önemli bir evresi olmuştur. Cumhuriyet ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, kadınların toplum içinde farklılaşan konumuyla birlikte giyim kültürü de köklü şekilde değişmiştir (Nasiriaghdam, 2016). Modernleşme döneminde kadın giyim kültüründe gözlenen değişimler, Batı’da olanın Türk

kadınına uyarlanarak biçimlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Batı modası direkt olarak alınmamakla birlikte, sunduğu opsiyonlar uzun yıllar sonra kabul edilmiştir.

Cumhuriyet Döneminde aktif rol oynayan, seçme ve seçilme hakkına sahip olan, okuma yazma bilen, evin dört duvarı dışında da sosyal bir hayatı olan, Batı'yı yakından takip eden kadın portresi, Türk resim sanatındaki kadın figürlere yön vermiştir. "1923-1950 yılları arasında Türk resim sanatında sosyal ve kültürel alandaki kadın imgesi, aslında Türk resim sanatında kadın imgesinin doğumu olmuştur." (Çetin, 2009).

"Özellikle kadının toplumsal hayatta görünür olması ve erkeklerin de bu görünürlük karşısında kadınlarla olan ilişkilerini yeni kurallara göre konumlandırması yeni bir sosyal alan inşa etmiştir (Meriç, 2000: 107) Bu süreçte kıyafet/ moda/ dekolte iktidarın temsilcisi erkek egemen otoriteye karşı bir özgülleşme aracı olarak Batı'da kadının geleneksel/ güçsüz kadın imgesinden kopmasının sembolü olmuştur. Batı'da eski dönem kadın kıyafetlerindeki dekolte bu yeni kıyafetleri ayıran ise kadının yeni statüsü ile ilişkilidir. Batılı yeni mekanların gereği olarak ortaya çıkan bu kıyafetler gösteriş ve sunum temsilleri olarak modern olanın işareti olarak anlam kazanır. Modernleşme Postmodernistlerce bugün sorgulansa da kıyafet ile kadının ataerki dünyada bir iktidar alanı olarak kullanılması bazı yazarlarca (Baudrillard) genel olarak kabul gören hâkim bir düşüncedir." (Aydın, 2018: 51).

Giyim kültüründe modernleşmeye bağlı gelişmeler ve değişimlerin Cumhuriyet Döneminden sonra meydana geldiği bilinmektedir. Bu değişimler, sosyal yaşantının uzantısı olan sanatta da görülmüştür.

2. Yöntem

Araştırmanın verileri, Türk modern resim sanatını temsil eden sanatçıların 1950 sonrası dönemde özellikle kadın figürü üzerinde yaptıkları eserlerden oluşmaktadır. Verilerin analizi, figürler üzerinde gözlemlenen bilgiler ile incelenen tarih kesitinde giyimi sosyolojik olay ve olgulara ilişkin bilgiler ışığında açıklanmıştır. Çalışmada görsel analizi yapılmış eserler için değerlendirme parametrelerinin yer aldığı inceleme formu kullanılmıştır; seçilen resimlerde künye bilgileri, yapım yılı ile kullanılan renk skalası ve figürlerdeki giyim biçimleri detaylarına yer verilmiştir. Bu çalışma kapsamı etik kurul onayı gerektirmemektedir.

2.1. Bedri Rahmi Eyüboğlu

Nazmi Ziya ve İbrahim Çallı atölyelerinde eğitim gören Eyüboğlu, yüksek öğrenimini İstanbul ve Paris'te tamamlamıştır. Türkiye'ye döndüğünde akademisyen olarak sanat eğitimi vermeye devam etmiştir (Başbuğ, 2019: 202). Sanatçının Çorum'da geçirdiği dönemin izleri, yaşantısı eserlerinde

izlenebilmektedir (Aydoğan, 2008: 314). Yerel ve kültürel konuları ele almış; düğünde oynayan ve kırsalda resmedilen insanlarla, köy yaşantısı tasviriyle, kahveha-neler ve eğlence anlayışı ile Türk halkının günlük yaşamını yapıtlarında aktarmıştır (Başbuğ, 2019: 203).

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun öğrencilerinin eserlerinde Anadolu'dan nakış örneklerinin ve geleneksel motiflerin çağdaş Batı resim öğretileri ile harmanı ve yöresel dilin, modern olanla yorumlanması görülmektedir (Koç, 2021: 18). Buradan da anlaşılmaktadır ki 1950 ve sonrasında yaşanan Türk modernleşmesi sürecinde toplumu barındıran her alanda olduğu gibi Bedri Rahmi Eyüboğlu eğitim stilinde yerli ve milli değerleri çağdaş öğelerle bir araya getirmiştir. Bu öğretim ekolünün, Paris'te aldığı eğitimden kaynaklandığı düşünülmektedir.

İNCELEME FORMU			
RESİM	1950-2000	PARAMETRELER	
Ressamın Adı:	SOSYAL OLGULAR		
Bedri Rahmi Eyüboğlu			
Eserin Adı:			
Han Kahvesi	MODA OLGULARI	FORM	Bir kültürün temsili olan gerçekçi formlar kullanılmıştır.
Eserin Yılı:		DESEN	Geleneksel desenler ağırlıktadır.
1973		RENK	Desenlerden ötürü karışık renkler görülmektedir.

Tablo 1. İnceleme Formu

Eyüboğlu'nun 1973 yılında resmettiği Han Kahvesi isimli eseri (Görsel: 1) 4 kadın figüründen oluşmaktadır. Figürler kırmızı tahta masanın etrafında tahta sandalyede oturarak kompozisyon oluşturmuşlardır. Masanın üzerinde konumlanan çay bardakları ve sürahi görülmektedir. Figürler soldan sağa rakamla 1, 2, 3, 4 olarak numaralandırılacaktır. Figürlerin saçlarının örtüldüğü görülmektedir. “*Bedri Rahmi'nin resimlerinde renk ve biçimlerin plastik etkiler dışında gösterge değeri taşıyan anlamları da muhafaza ettiği görülmektedir.*” (Başbuğ, 2019: 203). Giyimin kırsalı yansıttığı düşünülmektedir. Sol alt köşeye çizilen, rattan malzemeden yapılmış hasır tabure ve 4 numaralı figürün

Görsel 1: Bedri Rahmi Eyüboğlu – Han Kahvesi (1973)

elindeki saz da kıra ait konsepti güçlendirmektedir. Figürlerin yüz ifadelerinden içinde bulunulan atmosferin hüznü ve keder ifade ettiği söylenebilmektedir. En solda bulunan 1 numaralı figür üç parça kıyafet giymektedir. Üst gruptaki bluz ya da gömleği karışık desen ve renklerden oluşmaktadır, yeleğin çizgisel desenleri ve örme oluşu görüntüyü karmaşık hale getirmektedir. Alt grupta ise etek ya da şalvar olduğu düşünülen karışık desenli ve çoklu renkli bir parça mevcuttur. Resmin ortasında bulunan 2 ve 3 numaralı kadın figürlerin giyimlerine dair yorum yapılamamaktadır. 4 numaralı figür ise üst grupta bluz ya da gömleğinin üstüne hırka giymektedir, kıyafetinin yakasının yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Giyiyor olduğu yeşil eteğin içinden görülen parçanın şalvar, içlik ya da tayt olduğu düşünülmektedir. “*Bilhassa doğadan soyutladığı figürleri ve Anadolu halk kültürüne ait imge ve sembolleri bilinçli olarak*

gösterge bilimsel bir anlayışla kullanmaktadır.” (Başbuğ, 2019: 203). Eserin bütünü incelendiğinde kırsal özellikler taşıdığı yorumu yapılabilmektedir. Figürlerin çoklu ve üst üste oluşan parçalar tercih etme nedeni, dönemin moda anlayışından uzak olarak yorumlanmakta ve fiziki ya da coğrafi ihtiyaçtan ötürü tercih edildikleri düşünülmekte ve tercih edilen bu giyim kültürünün belli bir yöreye ait özellik taşıdığı ihtimali de göz önünde bulundurulmaktadır.

2.2. Fikret Mualla

1903 İstanbul doğumlu sanatçı (Tokdil, 2015: 107) Fikret Mualla, Lise eğitimini Galatasaray Lisesi’nde tamamlamış, İsviçre’de mühendislik eğitimi almış, Berlin Güzel Sanatlar Akademisi’nde de yüksek öğretimini tamamlamıştır. Türkiye’ye döndüğünde, lisede eğitim aldığı Galatasaray Lisesi’nde, öğrencilere resim eğitimi vermeye başlamıştır. İlerleyen zamanlarda temelli olarak Fransa’ya taşınmış ve ressam olarak hayatına Fransa’da devam etmiştir bu nedenle Fransız bir ressam olarak da bilinmektedir fakat Fransız değildir. 1967 yılında Paris’te vefat etmiştir (Hacıosmanoğlu, 2004: 12).

İNCELEME FORMU			
RESİM	1950-2000	PARAMETRELER	
Ressamın Adı:	SOSYAL OLGULAR		
Fikret Mualla			
Eserin Adı:			
Seçkin Bir Toplantı			
Eserin Yılı:	MODA OLGULARI	FORM	Dönemin yaşantısı doğrultusunda modern formlar vardır.
1958		DESEN	Desen kullanımı görülmemektedir.
		RENK	Sarı ve mavi renklerinin hakimiyeti mevcuttur.

Tablo 2. İnceleme Formu

Görsel 2: Fikret Mualla – Seçkin Bir Toplantı (1958)

(Kaynak: Azamet, 2012)

Mualla'nın 1958 yılında resmettiği Seçkin Bir Toplantı isimli bu eserinde (Görsel: 2), bir erkek figür ve iki kadın figür görülmektedir. Her iki kadının da tercih ettikleri giyim biçimlerinin birbirine benzer olması dikkat çekmektedir. Kadın figürler, geniş yakalı ve kolsuz bir elbise ya da bluz giymekte olup saçlarını da kısa kesim ile kullanmaktadırlar. Lacivert renk giyen kadın figürün saçları soldan sağa taranmış ve ayrılmıştır. Sarı renk giyen kadın figürün saçları ise diğer kadın figüre kıyasla daha kısadır. Esere verilen isimden dolayı bu eserdeki kadın figürlerin 1950'li yılların resmi kadın giyimine dair fikirler verdiği; sanatçının yaşamına Fransa'da devam ettiği için de figürlerin Avrupa'yı temsil ettiği düşünülmektedir.

Abidin Dino, Fikret Mualla'nın hayatındaki ve resminde kadın figürün altını çizmiştir. Mualla'nın çocuk yaşta, annesini hastalıktan ötürü kaybetmesi, sanatçının içsel dünyasındaki çelişkileri beslemiştir ve bu düşünceleri eserlerinde kadın figürler ile ortaya koymuştur (Bozdemir, 2012: 65).

2.3. Gülsün Karamustafa

1946 yılında Ankara’da doğmuştur. Lise eğitimini Ankara Koleji’nde tamamladıktan sonra 1963 yılında Devlet Güzel Sanatlar Akademisi’ni kazanmıştır. Annesi edebiyatçı, babası ise gazeteci olan Mualla’nın resim sanatına olan ilgisi küçük yaşlarında başlamıştır (Sarioğlu, 2007). Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun atölyesinde eğitim almıştır. Sanat yönetmenliği yapmış; yurtiçi ve yurtdışında karma resim sergileri açmıştır (Sönmezateş, 2012). Batılı anlamda resim eğitimi almak için akademik eğitimini tamamladıktan sonra Avrupa’ya gitmiş; Türkiye’ye döndükten sonra Güzel Sanatlar Yüksekokulu’nda resim eğitimi vermeye başlamıştır (Sarioğlu, 2007).

Gülsün Karamustafa, var olmak, hayatta kalmak ve öldürmek motivasyonlarını eserlerine işlemiştir (Sarioğlu, 2007). 1970-1980’li dönemlerde, köyden kente yapılan göçü eserlerinde tema olarak kullanmıştır (Uzunoğlu, 2008). Karamustafa eserlerinde toplumsal konuları işleyerek topluma ve toplumsal gerçeklere ayna tutmuştur. Sosyal olayları konu seçerek bulunduğu zamana ışık tutmuştur. Nesnelerin fiziksel gerçeklikleri ve nesnelerin gündelik anlamlarını eserlerinde irdeleyerek, sanatında alt kültürle, azınlıklara ve azınlıklardan bir parça olan kadınlara göndermeler oluşturmuştur (Kula, 2006). Kültürel değerleri toplum ile bir araya getirerek kendine has bir üslup ortaya çıkarmıştır. Eleştirel mizahı Kitsch tarzında kullanmıştır (Uzunoğlu, 2008).

İNCELEME FORMU			
RESİM	1950-2000	PARAMETRELER	
Ressamın Adı:	SOSYAL OLGU- LAR		
Gülsün Karamustafa			
Eserin Adı:			
Star Wars	MODA OLGULARI	FORM	Geleneksel ve modern formlar bir aradadır.
Eserin Yılı:		DESEN	Çiçekli desenlerin yanı sıra tipografi de görülmektedir.
1982		RENK	Sarı, mavi, yeşil...

Tablo 3. İnceleme Formu

Zeytin ağacının altındaki tek kadın figürden oluşan *Star Wars* isimli bu eseri (Görsel 3), Karamustafa 1982 yılında resmetmiştir. Kadın figür, alt grupta basma etek giymektedir, eteğin belinin lastikli olduğu açıkça görülmektedir. Aynı zamanda eteğin A kesim olduğu ve küçük çiçek desenlerinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Üst grupta ise sarı renk, truvakar kol bluz vardır. Bluzun üzerinde popüler sinema filminin ismi “*Star Wars*” yazmaktadır. Figürün boynundaki altın kolyesi, saçındaki duvak ve saç aksesuarları dikkat çekmektedir. Karamustafa’nın eserlerinde tekstile ilişkin; örgüler, danteller, arabesk desenler, desenli kilim ve halılar ve geleneksel aksesuarlar görülmektedir (Sönmezates, 2012: 88). Altınlar ve saça ilişitirilen gül, arabesk atmosferi desteklemektedir. Resim üç parçaya bölünerek incelendiğinde, figürün saçı ilk parçadır ve özenle hazırlanan, altınlar ve çeşitli aksesuarlarla bezenen, duvak ile tamamlanan bu görüntünün bir geline ait olduğu düşünülmektedir. Ortada kalan ikinci parça ise popüler kültürün, döneminde popüler olan bir filmin modadaki karşılığı görülmektedir. En altta kalan üçüncü ve son parça ise geleneksel bir giyimi temsil eden, kırı ve kırsalı anımsatan bir etektir. Karamustafa’nın detaylar ile renklendirdiği, arabesk bu eseri (Görsel: 3), dönemin İstanbul’undaki karma kent kültürünü anımsatmaktadır.

Görsel 3: Gülsün Karamustafa – *Star Wars* (1982)

2.4. Neş’e Erdok

1940 İstanbul doğumlu sanatçı (Tiryaki, 2018: 46) Neşet Gün atölyesinde eğitim almış ve 1963 yılında Güzel Sanatlar Akademisi’nden mezun olmuştur. Devlet bursuyla Paris’e gitmiş ve Batılı tarzda resim eğitimine devam etmiştir. Türkiye’ye döndüğünde Devlet Güzel Sanatlar Akademisi’nde resim eğitimi vermeye başlamıştır (Yılmaz, 2011: 50). Neş’e Erdok, eserlerinde toplumsal sorunları ve toplumsal gerçekleri anlatmıştır ve bu anlatımı yaparken çocuklar, hastalar, sakatlar ve yaşlıları özne olarak kullanmıştır. Resimlerdeki gerçekçi biçimlerin dışına çıkarak çarpıcı konu seçimlerini vurgulamıştır (Tan, 2011: 74). Eserlerinde saflık ve duruluk olmakla birlikte, figürlerin duygu durumları yüz ifadelerinden okunabilmektedir dolayısıyla figürler izleyiciye duygusal

durum hakkında bilgi verir hâldedir. Sanatçının çizgilerinin sert ve keskin hatları figür çizimlerinde statik bir görüntü oluşturmuştur (Yılmaz, 2011: 52). Erdok, insanı insana ait özelliklerle resmettiği için (Dinçer, 2019: 25), figürlerin gerçeklik ile olan ilişkisi gözlemlenebilmektedir.

İNCELEME FORMU			
RESİM	1950-2000	PARAMETRELER	
Ressamın Adı:	SOSYA OLGUL		
Neş'e Erdok			
Eserin Adı:			
Ortaköy			
Eserin Yılı:	MODA OLGULARI	FORM	Geleneksel ve modern formlar bir aradadır.
1997		DESEN	Çizgili geometrik desenler çiçekli botanik desenler vardır.
		RENK	Mavi ve gri renklerin haki-miyeti söz konusudur.

Tablo 4. İnceleme Formu

Görsel 4'te Erdok, 1997'de resmettiği Ortaköy isimli eserinde kalabalık bir ortam yaratmış, 4 kadın, 4 çocuk, 2 erkek ve 3 tane de kedi figürü yerleştirmiştir. Kadın figürler soldan sağa 1, 2, 3, 4 olarak numaralandırılacaktır. 1 numaralı figürün saçları kahverengi ve açıktır. Omuzları düşük olan, kolları da kısa olan bir bluz giymektedir. Ayakkabısının siyah, üçgen burunlu ve tek bantlı olduğu görülmektedir. Koyu renkli bir çorap giymektedir. Sarı saçlı olan 2 numaralı kadın figür arkası dönük şekilde oturmaktadır. Tişörtü mavi renk ve kısa kolludur. Denim kumaş izlenimi veren pantolon giymektedir. Örme hırkası mavi renktir ve beline bağlı durmaktadır. Siyah renk çorapları seçilmektedir. Resmin ortasında konumlandırılmış, alanı ikiye bölercesine ayakta duran figür 3 numaralı figürdür. Elindeki çiçek dikkat çekmektedir. Bisiklet yakası olan uzun kollu ve kiremit rengi bir bluzun altına siyah renkli bir pantolon tercih etmiştir. Saçları arkadan toplanmış ve spor ayakkabı giymektedir. 4 numaralı figür, beyaz renk, V yakalı, düğmeli ve çiçek desenli bir elbise giymektedir. Elbisenin belinde cepleri olan kuşak görülmektedir. Elbisenin altında, dikey çizgili, paçadan lastikli bir şalvar, tayt ya da pantolon giydiği anlaşılmaktadır. Yazlık bir ayakkabı giymiştir ve çorap kullanmamıştır. Saçları ise örülmüştür.

Görsel 4: Neş'e Erdok – Ortaköy (1997)

Mekâna hâkim farklı odakları olan birçok figürün aynı alanda sosyal hâlini yansıtırken, sokak hayvanları yere oturan çocuk figürleri, farklı ten renklerinde insanların birbirinden çok farklı giyimleri dikkati çeker. Resimde adı koyulabilecek bir yer tarifine imkân veren unsur bulunmamakla beraber, giyim özelliklerinden nerede bulunduğu anlaşılır değildir. Kozmopolit, kalabalık, farklı kültürlerden imajlar bir arada bir meşguliyet içerisindedir. Deniz hissi, yaz mevsiminde gözlemlenen şalvar, terlik ve denim gibi unsurlar dikkati çeker. Tek bir elbisede desen resmedilmiştir.

2.5. Nuri İyem

1915 yılında İstanbul'da doğmuş, ilkokul eğitimini Arnavutluk'ta almış, ortaokul eğitimine İstanbul'da devam etmiştir. Güzel Sanatlar Akademisi'nde Nazmi Ziya Güran'ın atölyesinden dersler aldığı gibi aynı zamanda Ahmet Hamdi Tanpınar, Hikmet Onat, İbrahim Çallı ve Léopold Lévy'den de resim eğitimi almıştır (Günay, 2011: 19). Güzel Sanatlar Akademisi'nden 1937 yılında mezun olmuştur ve kendini "*halk ressamı*" olarak nitelendirmiştir. Yeniler Grubu'nun kurucu üyeleri arasında yer almaktadır (Tan, 2011). 2005 yılında vefat etmiştir (Günay, 2011: 22).

“Nuri İyem toplumsal-gerçekçi anlayışta eserler üreten bir ressamdır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin toplumsal, siyasi ve kültürel değişimine tanıklık etmiştir ve bu ilerlemeye katkıda bulunarak 3500 civarı eser üretmiştir.” (Koç, 2021: 48). Eserlerinde toplumsal konulara değinmiştir. Kadın figürünü kullanırken toplumsal gerçeklerden faydalanmış böylece toplumun kadına olan bakış açısını sorgulamak istemiştir (Tan, 2011). Eserlerinde soyut yaklaşımlar kullanarak toplumu eleştirmiştir (Bıçakçı, 2019: 80).

İNCELEME FORMU			
RESİM	1950-2000	PARAMETRELER	
Ressamın Adı: Nuri İyem	SOSYA OLGU- LAR		
Eserin Adı: Göç			
Eserin Yılı: 1970			
	MODA OLGULARI	FORM	Geleneksel formlar görülmektedir.
		DE- SEN	Belli bir yöreye özgün desenler vardır.
		RENK	Karışık renkler kullanılmıştır.

Tablo 5. İnceleme Formu

Nuri İyem’in 1970 yılında resmettiği Göç isimli bu eseri (Görsel: 5), kırdan yapılan göçü anlatmaktadır. Eserde kadın, erkek ve çocuk figürler yer almaktadır. Giyimleri seçilebilen 4 kadın figür soldan sağa 1, 2, 3, 4 olarak numaralandırılıp incelenecektir. 1 numaralı figür resmin solunda en arkada bulunan ve turuncu-pembe renk etek giyen kadındır. Üst grupta açık renk bluz giydiği görülmektedir. Eteğinin altından giymekte olduğu iç donu görülmektedir. Başında örtü olduğundan dolayı saçları görülmemektedir. 2 numaralı kadın figürün sırtında yük vardır, katlanmış yorgan olduğu düşünülmektedir. Bu da göçün temelli yapıldığını göstermektedir. Başörtüsü kullanmaktadır ve saçları görülmemektedir. Mavi renk, kısa bir etek giymektedir ve içinde açık renk iç donu vardır. 3 numaralı kadın figürün başörtüsünün altından beyaz renk iç başörtüsü seçilmektedir. Sırtındaki yük dikkat çekmektedir. Giymiş olduğu kazak ya da bluzu koyu renklidir. Kiremit rengi eteği küçük desenlerden oluşmaktadır. 4 numaralı kadın figür sırtında bebek taşımaktadır. Beyaz renk

Görsel 5: Nuri İyem – Göç (1970)

başörtüsünün ardından açık renk saçları seçilmektedir. Çift renkli üst grubun altında mavi renk karışık desenli bir eteği vardır. Bu figürün giymekte olduğu iç donu diğer figürlerden farklı olarak desenlidir. Göç isimli bu eserde, resmedilen tüm kadın figürlerin giyim tercihleri aynıdır dolayısıyla kendi aralarında bir giyim kültürü olduğunu söylemek mümkündür. Kadın figürlerin belli bir yöreyi temsil ettikleri sonucuna varılmaktadır.

3. Bulgular ve Tartışma

Modernleşme süreci içinde Türk resim sanatına bakıldığında, giyim unsurlarının yıllara göre değişkenlik gösterdiği görülür. Giyim, Batılılaşma sürecinde tam dönüşmemiş, kısmen değişiklikler göstermiştir, dolayısıyla figürler üzerinde hem geleneksel hem modern giyimin bir aradalığı betimlenmiştir. İnceleme formunda yer alan sosyal ve moda olguları bağlamında giysilerin herhangi bir yöne hitap edecek spesifik bir moda görünümüne yönlendirmeden bahsedilememektedir. Ortak bir moda anlayışını doğrulamayan resimlere, Türkiye'nin aşamalı olarak toplumun her alanında modernizme yöneldiği 1950 sonrası dolaylarının evrensel modasının uygulanamadığı ortak dil yansımış, hatta giyimde birlikte kullanılan malzemelerin dönemde elde edilebilecek modern veya geleneksel materyallerden oluşmakta olduğu görülmektedir. İncelenen resimlerde kadın figürler, sosyalleşme veya çalışma alanlarında hareketli veya durağan konumlandırılmış, uğraşlarına atfen gündelik hâlde eşarp kullanım biçimi, kolların sıvanmış olması, uyumsuz desen veya renk kullanımı örnekleri itibarıyla gündelik yaşantısının pratik ihtiyaçlarına arayış odağındaki bir giyim biçimini sergiler şekildedir. Kadın figürler kimi ortamlarda ise

tamamen çevre koşullarına uyumludur. Giysiler hakkında dokuları gözlemle-
nerek mevsimsel ayrımlar yapabilmek mümkündür. Bedri Rahmi Eyüboğlu,
kadın figürleri spesifik bir geleneğe özgü şekilde resmetmiştir. Kıyafetler in-
celendiğinde, parça sayısı, desenler, renkler ve form birbiri ile benzerlik gös-
termektedir. Çorap, örtü gibi kullandıkları giyime yardımcı öğeler de birbiri
ile benzer görünmektedir. Başörtüsü takış biçimlerinin de aynı olması, kadın
figürlerin bu öğretileri birbirlerinden aldıkları ya da figürlerin birbirlerinden
etkilendikleri fikrini kuvvetlendirmektedir. Nuri İyem, de Anadolu kadını
resmeder, burada konumlandırılan eşya ve giysiler batılı tarzda değil, figürle-
rin beden dilleri resmedilen ortamın hareketiyle ortak akıştaadır. Toplumdaki
kadın bir parça olarak, bireyselleşmeyle tezat, bütünüün parçası rolündedir.
Gülsün Karamustafa, Neş'e Erdok figürlerde detaylı bazı saç, aksesuar kulla-
nımı ve figüre özgü duruş biçimleriyle karakterleri belirginleştirmeyi tercih et-
mişlerdir. Giyimleri öne çıkaran bu tavırda daha fazla bilgi yer alır; beden üye-
rinde bir baskıya çok net şekilde yer verilmesi, Karamustafa'nın eserinde mo-
derne özgü unsurların dönemin gerçekliğindeki yerini kadın giyimini kullana-
rak tartışmaya açar, onun temsiliyetini bir nevi kullanır. Diğer sanatçıların res-
mettikleri kadın figürlerin aksine, Fikret Mualla'nın çiziminde dönemin koşul-
larına göre modern ve oldukça çağdaş bir giyim görülmektedir. Ortaya çıkan
giyim biçimlerinde modernin şeklen gösteriminde, dönemin giyim biçimle-
riyle benzerliği, günümüzde doğu-batı sentezinin uyarlanmaksızın olağan gün-
delik giyime yansımısını andıran bir karmaşıklık görülebilir.

Sonuç

Araştırma kapsamında, 1950 ve sonrasında yaşanmış tarihten etkilenecek
toplumsal gerçeklik algısıyla figüratif çizim yapmış çağdaş Türk ressamların
eserleri ve dönemin modasıyla ve modernleşme dinamikleriyle eş zamanlı in-
celenmiş ve bu eserlerde yer alan kadın giyiminde temsili moda, düşsel anlatı
ve temsili yansımalar göz önünde bulundurularak aranmıştır. Tarih, moda ve
sanat kümülatif olarak aktarılmıştır. 5 ressamın 5 eseri incelenmiştir.

Toplumda görülen bu değişim süreci, modernleşmek olarak adlandırıldığı
gibi Batılılaşmak, garplılaşmak ve çağdaşlaşmak gibi farklı kelimelerle de
ifade edilmişse de incelemenin neticesinde varılan sonuç, Türkiye'nin kendi
kimliğini sürekli koruduğu yönündedir.

Olgaç (2001), geleneksel giysileri şu şekilde tanımlamıştır: Bireyler bulun-
dukları sosyal statünün göstergesi olan giysileri giymektedirler. Giyilen bu
giysi ahlaki kurallara uydundur ve toplum içinde geçerli ve kabul edilebilir
olmalıdır. Geleneksel giysiler zaman gözetmeksizin giyilmektedir. Dünün kı-
yafeti bugün; bugünü kıyafeti ise yarın giyimeye devam edilmektedir. Coğrafi
şartlardan dolayı geleneksel giyim bölgeler arası değişkenlik göstermektedir.

Bu giysilerde el işçiliği ve parça görülmektedir. Çağdaş giysinin özellikleri ise: Kıyafet bireyin statüsünü saptamak için bir araç değildir. Ahlak kuralları giyim için bir etken olarak kabul edilmemektedir. Giysiler her mevsimde değişmektedir. Coğrafi şartlara uygunluk gözetilmemektedir. Giysi üretiminde konfeksiyon ön plandadır.

Çalışma neticesinde elde edilen sonuçlar, giyim kültürünün sanayileşmeyi gerektirmesinden ötürü toplumların hazır bulunmuş olma seviyelerinin modernleşmeyle eş zamanlı ilerlediği yönündedir. Modernleşerek çağdaş yaşama kendilerini hazırlamış toplumların giyim kültüründe çeşitlilik talep etmeleri tüm dünya toplumlarının gelişme süreçlerinde görülmüştür. Medyanın Avrupa'dan bilgileri hızlı bir şekilde transfer etmeyişi, Türkiye'ye güncel moda'nın gecikmeli yansıtılmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak, 1950 ve sonrasında gelişen siyasal hareketlilik, modernleşme gibi olaylar neticesinde sanatta bireyselleşme kaçınılmaz olmuştur. Sanatın bireyselleşmesiyle figüratif resim ivme kazanmış; dönemin modası ise dönemin giyim alışkanlıkları ile bütünlük olarak değişim göstermiştir.

Destek ve Teşekkür Beyanı

2015 yılından beri tüm bilgi birikimiyle sınıfı dolduran; lisans ve yüksek lisans eğitimimde her gün bana yeniden ışık tutan; her gün beni daha iyisini yapmaya teşvik ederek, emekleri ve katkılarıyla yüksek lisans tez çalışmamı olabildiğinin en iyi hâline getiren Sayın danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Zehra DOĞAN SÖZÜER'e teşekkür ve akademik geleceğimin, kıymetli hocamın yoluna benzemesini temenni ederim.

KAYNAKÇA

- Akıncı, A., Usta, S. (2016). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan Dış Faktörlerin Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 21(1):275-288.
- Arslan, K. (2019). *Moda Pazarlaması*. Ankara, Detay Yayıncılık.
- Aydın, R. (2018). Türk Modernleşmesinde Bir Görünüm ve Değişim Temsili Olarak Kıyafet. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(6):48-73.
- Aydoğan, E. B. (2008). Sanat Eğitiminde Bir Duayen Sanatçı Bedri Rahmi Eyüboğlu ve 10'lar Grubu. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2):312-326.
- Azamat, A. İ. (2012). *Fikret Muallâ ve Eserlerine Kuramsal Bakış*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Başbuğ, Z. (2019). Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun İki Eserinde Bulunan Türk Kültürü İmgeleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1):201-208, Doi: 10.33206/mjss.485467
- Bernard, M. (1996). *Fashion as Communication*. London, Routledge.
- Bıçakçı, Z. (2019). *Toplumsal Gerçekçi Resim Bağlamında Nuri İyem*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozdemir, Ö. (2012). *Fikret Mualla Saygı Örneğinde Sanatçı Yaşantısının Sanat Yapıtıyla İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Crane, D. (2018). *Fashion and Its Social Agendas Class, Gender and Identity in Clothing. Moda ve Gündemleri Giyimde Sınıf, Cinsiyet ve Kimlik*. 2. baskı. Çeviren: Çelik Ö., İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Dayı, H. (2006). *1990 Sonrası Türk Moda Fotoğrafında Genel Eğilimler*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Dinçer, S. (2019). *1980-1990 Arası Türk Resminde Figüratif Eğilimler*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğan, C. (2016) *1950-1960 Arası Türkiye’de Kadın Kimliği ve Moda*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erbay M. (2000). *Plastik Sanatlar Eğitimi’nin Gelişimi*. İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Erdoğan, İ. S. (2015). *1980-2013 Yılları Arasında Türkiye’de Toplumsal Yansımaların Moda İlanlarında Metafor Kullanımına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ertürk, N. (2011). *Moda Kavramı, Moda Kuramları ve Güncel Moda Eğilimi Çalışmaları. Art-e Sanat Dergisi, 4(7):1-32*.

Günay, E. (2011). *Nuri İyem ve Neşet Günal’ın Türk Resim Sanatı’ndaki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hacıosmanoğlu, C. (2004). *Fikret Mualla ve Resmi*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hıman, F. D., Tekcan, E. (2014). *Erken Cumhuriyet Dönemi Terzilik Kültürü ve Ulusal Maddi Kültürün İnşası. Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, 10(20):221-254*.

Kawamura, Y. (2016). *Fashion-ology. Modaloji*. Çeviren: Özüdoğru Ş., İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Koç, E. Ö. (2021). *Bedri Rahmi Eyüboğlu – Nuri İyem – Neşet Günal – Mehmet Pesen ve Nedret Sekban Eselerinin Ön ve Arka Yapı Kategorileri Bakımından İncelenmesi ve Sanat Eğitime Katkıları*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Kula, Ö. (2006). *The Rupture in Visual Language: The Transition of Arts in Turkey 1970-1980 and The Women Artist of The Period*. Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kurtar, S. (2018). *Baudelaire üzerine Benjamin ve Sartre. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5(18):401-419*.

Küçükerman Ö. (1996). *Türk Giyim Sanayinin Tarihi Kaynakları*. İstanbul, GDS Dış Ticaret A.Ş.

Lüküslü, D. (2013). *Türkiye’de Gençlik Miti 1980 Sonrası Türkiye Gençliği*. İstanbul, İletişim Yayınları.

Olgaç, P. (2001). *Moda Resmi*. İstanbul, Ya-Pa Yayın Pazarlama.

Sarioğlu, S. (2007). *Gülsün Karamustafa: Sanatçı Kişiliği ve Yapıtları*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sönmezateş, B. (2012). *Günümüz Plastik Sanatlarında Görsel Dil Olarak Tekstil*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Tan, M. (2011). *Toplumsal Gerçekliğin Türk Resim Sanatına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tezcan, M. (1983). *Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bakış ve Türklerde Giyim. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 16(1):225-276, Doi: 10.1501/Egifak_000000932*

Tiryakı, K. (2018). *İbrahim Çallı, Neş’e Erdok, Turgut Zaim Türk Sanatına Katkıları ve Eserlerinin Konu, Biçim, İçerik Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tokdil, E. (2015). *1940-1970 Dönemi Türk Resminde Soyut Eğilimler, İçerik Çözümlemesi ve Fikret Mualla*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Uzunoğlu, M. (2008). *Cumhuriyetten Günümüze Toplumsal Değişimin Türk Resim Sanatında Kadın İmgesine Yansıması*. Sanatta Yeterlik Tezi, T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Watson, L. (2007). *Twentieth Century Fashion, Modaya Yön Verenler*. Çeviren: Ayas G., İstanbul, Güncel Yayıncılık.

Yılmaz, A. (2011). *1950 Sonrası Türk Resim Sanatında Sosyal Yansımalar Bağlamında Neş'e Erdok*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erişim Tarihi: 20.07.2022 <http://www.istanbulmodern.org/en/collection/photography-collection/5?t=3&id=1002>

Erişim Tarihi: 05.12.2021 http://www.neseerdok.com.tr/resimler.asp?g_id=31&s=2&l=

Erişim Tarihi: 05.12.2021 <http://www.nuriiyem.com/eser/s1137-011/>

Erişim Tarihi: 05.12.2021 <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/190426>

MÖVLUD SÜLEYMANLININ “ ARMUD AĞACININ NAĞILI” VƏ ELÇİNİN “TALVAR” HEKAYƏLƏRİNDƏ DİALEKTİK VƏHDƏT VƏ HARMONİYA

Dr. Elmira BABAYEVA*

Xülasə: Məqalədə Azərbaycan ədəbiyyatının 60- 70- ci illər nəslinə mənsub olan Mövlud Süleymanlının “Armud ağacı” və Elçinin “Talvar” hekayəsi müqayisəli şəkildə təhlilə cəlb olunur. Onların zəngin və çoxçalarlı yaradıcılığı fonunda dövrün real mənzərələri canlandırılır. Azərbaycan xalqının üzləşdiyi problemlər, insan xarakterinin açılmamış səhifələri ən incə məqamlarına qədər sərgilənir, təbiətlə cəmiyyətin harmoniyası məsələləri ön plana çəkilir. Hər iki hekayədə milli koloriti saxlayan və tarixi adət- ənənəni yaşadan, köhnə nəslin nümayəndələri ilə yeni cəmiyyətin təmsilçiləri olan elmi, savadlı ziyalıların fikir və düşüncələrindəki ziddiyyətli məqamlar qarşılaşdırılır, yeniliklə köhnəliyin toqquşması prosesində yenilik köhnəlik üzərində qələbə çalır.

“Yeni nəsrin” və “yeni nəslin” nümayəndələri olan hər iki yazıcının yaradıcılığını birləşdirən məqamlar, ideya və məzmun oxşarlıqları paralellər, müqayisələr əsasında təhlilə cəlb edilir. Mövlud Süleymanlı və Elçinin ədəbiyyatımızda milli kimlik anlamının yaradıcılarına çevrilərək həm də azad, müstəqil və demokratik bir dövlətin yazıcıları kimi yeni cəmiyyət uğrunda mübarizələri geniş şəkildə əksini tapır. . Bütün bunlar bir daha göstərir ki, insanlar mental dəyərləri qoruyaraq yeni nəslə ötürməklə yanaşı, elmi- texniki tərəqqi ilə də hesablaşmalı olurlar. Çünki daima inkişaf edən cəmiyyətin tərəqqi və dəyişmələrlə müşayiət olunması fəlsəfi bir proses olduğundan onun yeniləşməsi insanların şüurunda, təfəkküründə və idrakında öz inkişafını tapır. Bu təbii qanunauyğunluq həm Mövlud Süleymanlının “Armud ağacının nağılı”, həm də Elçinin “Talvar” hekayəsinin qanına-canına höpmüş, hər iki nəsr nümunəsini Azərbaycan ədəbiyyatında milli-mənəvi dəyərləri, xalqımızın həyat və məişətini, zəngin koloritini, etnoqrafiyasını bütünlüklə özündə əks etdirən monumental əsərlər zirvəsinə yüksəltmişdir.

Açar sözlər: 60-70- ci illər Azərbaycan nəsr, Mövlud Süleymanlı, “Armud ağacı”, Elçin, “Talvar”, mifik yaddaş.

MEVLÜT SÜLEYMANLI NIN “ARMUT AĞACININ MASALI” VE ELÇİNİN “TALVAR” HİKAYESİNDE DİALEKTİK BİRLİK VE UYUM

Öz: Bu makalede Azerbaycan edebiyatı 60'lı, 70'li yıllarının kuşağına ait Mevlüt Süleymanlı'nın “Armut Ağacı” ve Elçin'in “Talvar” hikâyesi karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Onların böyle zengin ve çok yönlü yaratıcılığı, zamanın gerçekçi yüzünü yansıtmıştır. Azerbaycan halkının karşılaştığı sorunlar, insan doğasının açılmamış sayfaları en ince ayrıntısına kadar

ORCID ID : 0000-0002-1821-7035

DOI : 10.31126/akrajournal.1070621

Geliş tarihi : 09 Şubat 2022 / Kabul tarihi: 29 Eylül 2022

*Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Nizami Gencevi onuruna Edebiyat Enstitüsü.

tasvir edilmiş, doğa ve toplumun uyum sorunları ön plana çıkartılmıştır. Her iki hikâyede ulusal özelliği koruyan, tarihsel geleneyi yaşatan yeni neslin bilimli, eğitilmiş aydınlarının düşünce ve fikirlerindeki çelişkili noktalar, geçmiş neslin temsilcileri ile karşılaştırılmakta ve eski ile yenin çatışması sürecinde yenilik zafer çalmaktadır.

“Yeni nesir” ve “yeni nesil” yazarlarının eserlerini birleştiren noktalar, fikir ve içerik benzerlikleri, paralellikler ve karşılaştırmalar temelinde analiz edilir.

Millî kimlik anlamının yaratıcıları olan, aynı zamanda özgür, bağımsız ve demokratik bir devletin yazarları Mevlüt Süleymanlı ve Elçin'in toplum için verdikleri mücadele edebiyatımızda geniş ölçüde yer almaktadır. Tüm bunlar insanların zihinsel değerlerini koruyarak, onları gelecek nesillere aktarmakla beraber, bilimsel ve teknolojik ilerlemeyi de hesaba katmak zorunda olduğunu bir kez daha göstermektedir. Sürekli gelişen topluma, ilerleme ve değişimle eşlik etmek felsefî bir süreç olduğu için yenilenmesi, insanların zihinlerine, düşüncelerine ve algılarına yansır. Bu doğal düzenlilik, hem Mevlüt Süleymanlı'nın “Armut Ağacı”, hem de Elçin'in “Talvar” hikâyesinde derinden kök salmış, her iki nesir örneğini Azerbaycan edebiyatında, halkımızın millî ve manevî değerlerini, hayatını ve geçimini, zengin niteliği ve etnografyası ile tam olarak yansıtan, anıtsal eserlerin zirvesine çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: 60'lı, 70'li yıllar Azerbaycan nesri, Mevlüt Süleymanlı, “Armut Ağacı”, Elçin, “Talvar”, mifik hafıza.

DIALECTICAL UNITY AND HARMONY IN MOVLUD SULEYMANLI'S "PEAR TREE" AND ELCHİN'S "TALVAR" STORIES

Abstract: The article provides a comparative analysis of Movlud Suleymanli's "Pear Tree" and Elchin's "Talvar" stories, which belong to the generation of Azerbaijani literature of the 60-70 years. Against the background of their rich and multifaceted creativity, realistic landscapes of the time are revived. The problems faced by the Azerbaijani people, the unopened pages of human nature are exhibited to the smallest detail, the issues of harmony with nature and society are brought to

the fore. Both stories compare the conflicting views of the older generation with the representatives of the new society, preserving the national color and living the historical traditions, in the process of clashing between old and new.

The points, similarities of ideas and content that unite the works of both writers of the "new prose" and the "new generation" are analyzed on the basis of parallels and comparisons. The struggles of Movlud Suleymanli and Elchin for a new society as writers of a free, independent and democratic state, who became the creators of the meaning of national identity in our literature, are widely reflected. All these shows once again that people have to keep in mind mental values and pass them on to the next generation, as well as scientific and technological progress. Because it is a philosophical process to accompany the constantly evolving society with progress and change, its renewal is reflected in the minds of people, thoughts and perceptions. This natural regularity permeated both Movlud Suleymanli's "Tale of the Pear Tree" and Elchin's "Talvar" story. He raised both examples of prose to the peak of monumental works in Azerbaijani literature, which fully reflect the national and spiritual values, life and livelihood of our people, rich color, ethnography.

Key Words: Azerbaijani prose of the 60-70 years, Movlud Suleymanli, "Pear tree", Elchin, "Talvar" (Penthouse), mythical memory,

1. Giriş

Azərbaycan ədəbiyyatının 60-70. illər mərhələsi insan probleminin ön plana çəkilməsi, insanın daxili dünyasına qayıdış, milli mənəvi və əxlaqi də-

yərlərin qabardılması ilə yaddaqalandır. Bu illərin ədəbi nəsrinə İsa Hüseynov, Sabir Əhmədli, Anar, Elçin, İsi Məlikzadə, Mövlud Süleymanlı kimi yazıçılar yeni nəfəs və yeni ruh gətirdilər. Onların zəngin və çoxşaxəli yaradıcılığında dövrün bütün reallıqları, Azərbaycan xalqının üzləşdiyi problemlər, insan xarakterinin o vaxtadək açılmamış səhifələri ən incə məqamlarına qədər sərgiləndi, əsl həyat gerçəklikləri tam təfərrüatı ilə oxuculara çatdırıldı. Azərbaycan ədəbiyyatına “yeni nəsrin” və “yeni nəslin” nümayəndələri kimi daxil olan bu ədəbi qüvvələr ədəbiyyatımızda milli kimlik anlamının yaradıcılarına çevrilərək müstəqillik dövrünün yazıçıları kimi də azad, demokratik, yeni bir cəmiyyətin qurucuları funksiyasını uğurla davam etdirdilər.

70. illər ədəbi nəsrində orijinal və bənzərsiz ifadə tərzini, qeyri-adi təhkiyə üslubu, həyatın bütün məqamlarını həssaslıqla görə bilmək, ən incə təfərrüatları ədəbiyyata gətirmək və onu böyük ustalıqla təqdim etmək bacarığına görə Mövlud Süleymanlı yaradıcılığının özünəməxsus yeri vardır. Ədəbiyyat aləmində “Kənd axşamları”, “Dəyirman”, “Şeytan”, “Yel Əhmədin bəyliyi”, “Duzsuzluq”, “Ceviz qurdu”, “Günah duası”, “Erməni adındakı hərfələr” kimi iri həcmli povest və romanları ilə tanınan Mövlud Süleymanlı həm də kiçik hekayələr ustası kimi şöhrət qazanmışdır. Yazıçının “Payız muştuluqları”, “Oğul gülüşü”, “Kənd axşamları”, “Yaşıl obaların toyu”, “Qar”, “Yanğın”, “Qaraca kişinin yaylaqları” və başqa hekayələrində Azərbaycan kəndinin gerçək yaşantıları, müharibənin insan həyatına vurduğu ağır mənəvi yaralar, qurub-yaradan zəhmət adamlarının qayğı və problemləri, gündəlik həyat tərzini, daxili hiss və duyğuları, gerçək yaşantıları real lövhələrlə canlandırılır.

2. Mövlud Süleymanlının “Armud Ağacının Nağılı” və Elçinin “Talvar” Hekayələrində Mifoloji Yaddaş, Xalq İnancları,

Təbiət Kultlarına İnamla Real Gerçəklik Arasındakı Paradoksallıq

Mövlud Süleymanlının zəngin hekayə yaradıcılığında milli mənəvi yaddaşın bədii inikasını verən etnoqrafik hekayələri xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bu baxımdan “Kənd axşamları”, “Yaşıl obaların toyu”, “Armud ağacının nağılı” hekayələri yazıçının həyatı müşahidəyə, zəngin təcrübəyə, xalq inanclarına, mifoloji qatlara, insan və təbiət kultlarına dərinləndirən bələdliyini göstərən əsl sənət nümunələridir. Xüsusilə də, yazıçının estetik ideallarına, yaradıcılıq prinsiplərinə tam uyğun bir əhval-ruhiyyə sərgiləyən “Armud ağacının nağılı” (1974) hekayəsi 70. illər nəsrinin bütün parametrlərinə uyğun gələn, dövrün spesifikasını mükəmməl şəkildə əks etdirən maraqlı nəsr nümunəsidir. Hekayədə insanın təbiətin ayrılmaz bir parçası olması, təbiətlə qarşılıqlı əlaqəsi, ülvəi hiss və duyğuların təbiətə inteqrasiyası, bu iki müqəddəs məfhumu bir-birinə bağlayan tarixi bağların ilkinlikdən, dərin mifoloji qatdan süzülüb gələn batini inanclara söykənməsi kimi mühüm məsələlər fəlsəfi və

estetik mahiyyət kəsb edərək oxucunu daxili saflaşmaya, mənəvi paklığa yönləndirir. Təbiətə böyük qüvvə kimi baxılması, onun bir növ insaniləşməsi tendensiyasına hekayənin əvvəlində Mahmud kişinin dilindən səsləndirilən yazıçı təhkiyəsində də rast gəlinir: “Yazdı gələn!.. Ayağınız altda cücərti var, a bala, çıxıb yıxar sizi, möhkəm durun! Beləcə yallar, yamaclar göyərdi, bağçalar, bağlar yaşllaşdı, amma Mahmud kişi bir səhər baxdı gördü ki, bağındakı armud ağacı tumurcuqlanmayıb. Qorxa-qorxa ağacın başına dolandı, cücərti görə bilmədi. Dünyagörmüş kişiydi, ağacın canındakı ölümü duyub Telli qarını səslədi: - Ağac quruyur, arvad!” (Süleymanlı, 2006: 374). Esərdə baş verəcək dramatik hadisələrin əsası məhz Mahmud kişinin bu həyəcanlı nidası ilə başlanır. Elçinin “Talvar” (1976) hekayəsində də yazıçı əsas hadisəyə təbiətdə baş verən bir əhvalatın təsviri ilə keçid alır. Hər iki hekayədə əsas obraz təbiətin özüdür: armud ağacı və xartut. Hadisələrin dinamik inkişafında və yazıçının problemi məqsədli şəkildə istiqamətləndirməsində təbiəti simvolizə edən bu surətlər yazıçı idealına xidmət göstərən bir vasitəyə çevrilir: “Əvvəlcə ağac şaqqıltısı eşidildi və bu ağac şaqqıltısı günortanın cırhacı istisində tamam kimsəsizləşmiş həyətdə çox gözlənilməz səsləndi, sonra aşağı başdakı ayaqyolundan çıxan Gülağanın gözləri birdən-birə bərəldi və uşaq bilmədi ki, qışqırsın, ya nə etsin.” (Elçin, 2005: 171). Elçinin “Talvar” hekayəsində yüz yaşlı xartutun iki yerə parçalanıb qırılması Əliabbas kişinin taleyi ilə əlaqələndirilir. Artıq qocalıb fiziki gücünü itirən Əliabbas kişinin yayın istisində də üşüyərək qışdakı kimi evdə, həm də yorğanda yatması həyatın çox üzünü görmüş bu müdrik insanın qocalmasının qaçılmaz bir fakt olduğunu göstərən real gerçəklikdir. Yazıçı bu incə və həssas məqamı nəzərə çarpdırmaq üçün Əliabbas kişini həyətdə gövdəsi parçalanaraq iki yerə ayrılan xartutla müqayisə edir: “Əliabbas kişi birdən-birə fikirləşdi ki, o özü də elə həyətdəki o yüz yaşlı tut ağacı kimi bir şeydi; bunu fikirləşdi və ona elə gəldi ki, bədəndəki bütün damarlar tutun şaxələridir və indi payızdı, şaxələr də qupquru quruyub.” (Elçin, 2005: 173).

“Armud ağacının nağılı”nda isə ağacın quruması Mahmud kişi ilə Telli qarının əsgərlikdə olan nəvəsinin başında qəzavü-qədər in olduğuna işarə kimi simvollaşdırılır. Telli qarının “Uşağın başında bir işmi var, nədi, ay kişi, iraq olsun?!” –həyəcanında da bu ciddi narahatçılığı görmək mümkündür. Mahmud kişinin “...şükür olsun, dava yox, bir şey yox!” –deyə verdiyi təskinlik də onu ovuda bilmir. Yazıçı xalq inanclarının kökünün nə qədər dərinliklərə işlədiyini göstərmək üçün hekayədə Telli qarının ağacın qurumasına sərt reaksiyasını onun ağılması səhnəsi ilə daha da kəskinləşdirir: “Sağdan sağ qonşu, soldan sol qonşu Telli qarının ağıladığını eşitdilər, bir azdan Mahmud kişinin həyəti qapısı açıldı, başlarında qara kəlağayı sağ qonşu da, sol qonşu da dalbadal içəri keçdilər. Yaşlı arvadlar idi. Telli arvad onları görən kimi təzədən kövrəldi,

bir az qorxulu səsle soruşdu:” - Aaz, başınıza dönüm, siz də dünya görübsüz, bu nə deməkdə? Əsgərlikdəki nəvəmin ağacı quruyur, olmuya uşağın başında bir iş var?” (Süleymanlı, 2006: 374). Göründüyü kimi, Telli qarı ilə birlikdə kənd arvadlarının bu hadisəni böyük bir faciəyə çevirməsi, sanki yas məclisinə gəlmiş kimi onların evinə qara geyinib gəlmələri problemin dərinliyindən xəbər verir.

“ –Az, heç qıyıb düşmən düşməninə demir ki, qapın quruya qalsın , ağacın bitməsin. Yazıq Telliyə nə dərd idi üz verdi?!”

Sağ qonşu da başını bulayıb, gələnlərə göz gəzdirdi, dedi:

-Daha eldə, obada da qalmayıb, aaz bu yas yeridi daa, birciyəzi başına qara bağlamayıb.

İki-üç arvad, bir- iki qız- gəlin keçib sağ qonşuyla sol qonşunun yanında əyləşdilər. Sağ qonşu özünü saxlaya bilmədi:

-Bir qara yox idimi, başınıza bağlayaydız, ağnan, qırmızıynan da yasamı gələllər?” (Süleymanlı, 2006: 377).

Yazıçının qəhrəmanı daxili dünyasından gələn milli, əxlaqi keyfiyyətləri özündə yaşadır, bununla yanaşı, həm də ulu əcdadlardan qalma ruhun daşıyıcısına çevrilir. İnsanın mənəvi aləmində qərarlaşan bu keyfiyyətləri diqqət mərkəzində saxlayan tənqidçi Arif Əmrahoğlu yazır: “Minillərin ruhu ilə yaşayan və minillərin ruhunu yaşadan qəhrəmanları tale sınağa çəkir, onlar ya uluların ruhundan əl çəkməli və zorla qanlarına, beyinlərinə yeridilən başqa, yad bir ruhun daşıyıcılarından birinə çevrilməli, ya da kökdən gələn ruha sadıq qalmaqla qaçılmaz məhvi seçməlidir.” (Əmrahoğlu, 1993: 185).

Elçinin “ Talvar” hekayəsində isə dünya görmüş el ağsaqqalı Əliabbas kişinin illərin sınağından çıxan həyat təcrübəsi, müdrikliyi onun ata-babalarından qalma el inanclarına körpü salır:” - Tez eləyin!- dedi. Tez eləyin! Biri də gərək qalmasın yerdə! Hamısını yığın bir-bir! Bircəsi də qalsa, günah olar! Hamısını yığın! Yeyilsin gərək hamısı!- dedi.- Tez eləyin!- Sonra özü əyilib ağacın dibindən bir dənə tut götürdü qoydu ağzına və doğrudan –doğruya kişiye elə gəldi ki, ömründə bu ləzzətdə tut yeməyib.” (Elçin, 2005: 171). Əliabbas kişinin xartutu hədsiz dərəcədə ideallaşdıraraq hətta onun bir dənəsinin belə yerdə qalmasının günah kimi mənalandırılması əslində yazıçının insanları təbiətin yetirdiyi hər bir nemətin qədrini bilməyə, onu qorumağa çağırış harayıdır. Əliabbas kişinin uşaqılıq illərinin yadigarı olan xartut həyətdə böyük bir nəslin doğulub boya- başa çatmasının şahidi olmuş, onun kölgəsində çox istirahət etmiş, yatıb dincəlmiş, bir sözlə, ağac bu şəcərəyə xidmət göstərmişdir. Artıq öz ömrünü başa vurmuş xartutun parçalanmasını görən qonum- qonşular hərə əlində bir qab həyətdə asfaltın üzərinə dağılmış tutu yığıb daşımaqla məşğuldurlar. Əliabbas kişi xartutun öz-özünə parçalanmasını ağacın yüz yaşının tamam olması ilə əlaqələndirməsi uluların qədim inanc-

lardan gələn etiqadlara tapınması ilə bağlı idi. Bu inamı Əliabbas kişi “Axır ki, yüzü haqladı bu xartut” ifadəsi ilə də təsdiqləmiş olur. Hətta Əliabbas kişi xartutun bir əsr yaşayaraq ömrünü başa vurmasını bayram kimi qarşılayaraq böyük gəlini Anaxanıma aş bişirməyi sifariş verir. Gəlinin bişirdiyi aş nəinki nəvə-nəticəli böyük bir ailəyə bəs etdi, eləcə də bütün qonum- qonşular da Anaxanımın dəmlədiyi plovdan ləzzətlə yedi. Xülasə, o gün Əliabbas kişinin bütün qonşularına, əksər tanış-bilişlərin hərəsinə bir nimçə tut pay verildi. Kəndin mollası Molla Fərzəli də xəstəliyini bəhanə gətirərək Əliabbas kişidən xartut istəyir. O da bir qazan tutla əli dolu geriyə qaydır.

Elçin hekayədə müasir sivilizasiyanı narahat edən global problemləri tarixi yaddaşa arxalanma vasitəsilə həyata keçirməyə üstünlük verir: “ Bu baxımdan nağılvari təfəkkürdə bir müasirlik də vardır: dünya daim dəyişir, inkişaf edir, lakin dövrlər, əsrlər arasında fərq olduğu kimi, daxili bağlılıq da mövcuddur, bir əsr digərinə bənzəmir...” Biri vardı, biri yoxdu” kəlamı bütün zamanlara aid olan hadisələr, münafişlər, psixoloji nəzəriyyələr arasındakı uyğunluğun, vəhdətin ifadəsidir. Nağılvari təfəkkürün ölməzliyi elə burasındadır.” (Əfəndiyev, 1976: 20). Yazıçı əsər boyu hadisələri real gerçəkliklə mifik dünyanın sintezindən yaranan dərin təfəkkür işığında təqdim edir, insan psixologiyasının sirli- sehrli aləminə nüfuz yazıçı ideali ilə paralellik yaradır və bu zaman daxili saflaşma, təmizlənmə ön plana keçir, sonda oxucuya mə-nəvi ucalıq, alicənablıq, xeyirxahlıq kimi ülvi hisslər təlqin olunur. Ümumiyyətlə, “Kiçik hekayə və povestlərlə ədəbiyyata gəlmiş Elçin aradan az keçmiş, əsərlərində yaşadığı dövrün paradokslarını ustalıqla incələməklə daha epoxal, sosial-ictimai, siyasi- iqtisadi, mədəni-kulturoloji, mənəvi-əxlaqi mahiyyət kəsb edən mövzu və motivləri əsərlərinin mahiyyətinə hopdurdu, oxucu rəğbətini qazandı.” (Tağısoy, 2009: 7).

3. Mövlud Süleymanlının “Armud Ağacının Nağılı” və

Elçinin “Talvar Hekayələrinin Mövzu, İdeya və Struktur Bənzərliyi

Hər iki hekayədə ailə münasibətlərindəki milli-əxlaqi və mənəvi dəyərlər diqqət mərkəzində saxlanılır. “Talvar” hekayəsində ailənin idarəedicisi, ağ-saqqalı, iki oğul və dörd qız atası, üç il öncə ömür-gün yoldaşı Tubuxanıma itirən Əliabbas kişidirsə, “Armud ağacının nağılı”nda isə intizarla əsgərlikdəki nəvəsinin yolunu gözləyən Mahmud kişidir. Xartutun parçalandığı o şənbə gecəsində az qala özü yaşda görünən, saçları ağarıb qocalan oğlu Ağamuxtarın, həyatdan vaxtsız köçmüş dörd qızının, onu tənha qoyub gedən Tubuxanımın dərini çəkməkdən Əliabbas kişinin gözlərinə yuxu getmir.” Tubuxanım gəlib durmuşdu gözlərinin qabağında, həm də sinəsi taxtaya dönmüş ağbırək Tubuxanım yox, bu həyatə təzə gəlin gəlmiş Tubuxanım, könül üçün ağıllı, göz üçün gözəl olan Tubuxanım “. Elçin obrazın daxili yaşantı-

larını, gənclik illəri ilə bağlı assosiativ məqamları əsərə daxil etməklə hekayənin psixoloji təsir gücünü artırmış, lirik ovqata köklənən Əlabbas kişini xəyalən çox-çox əvvəllərə aparmışdır. Bir zamanlar zarafatla söylədiyi misralar indi kövrək duyğuların yaşantıları kimi qəlbindən axıb keçirdi:

*Yatıram yanıma ağrır,
Dururam canım ağrır.
Sən yadıma düşəndə,
Tamam əndamım ağrır.*

Digər ailədə də buna oxşar situasiya baş verir. Burada yükün ağırlığını çəkən Mahmud kişi ilə Telli qarıdır. Onların nigarançılığı isə himayələrində yaşayan, fəqət hal- hazırda hərbi xidmətdə olan nəvələrindəndir. Armud ağacının quruması ilə ürəklərinə şübhə toxumu səpilən bu yaşlı insanlar son pənahları olan nəvələrinin gələcək taleyindən nigarandırlar, dərin təşviş içindədirlər. Bu gərgin, dramatik məqamlarda 60-70. illər Azərbaycan nəsrinə üçün xarakterik olan psixologizm diqqəti cəlb edir. Hekayədə Mövlud Süleymanlının hadisələrə fəlsəfi prizmadan yanaşdığını göstərən epizodlar da diqqəti cəlb edir. Əsərdə köhnəliklə yenilik qarşılaşdırılır. Təbii ki, müəyyən müddət köhnə yeni üzərində hökmranlıq etsə də, tədricən birinci öz yerini ikinciyə verir. Bütünlüklə cəmiyyətdə gedən bu yeniləşmə prosesini əsər boyu aydın şəkildə görmək mümkündür. “Cəmiyyətimizdə gedən dərin sosial və mənəvi proseslər, müasirlərimizin yaşayış tərzində, xarakter və qənaətlərindəki mühüm dəyişikliklər, eləcə də, elmi- texniki inqilab dövrünün qeyri-adi sürət ritmi sənətin bütün komponentlərində axtarışlar aparmaq zərurətini doğurmuşdur; həmin axtarışlar mündəricə, mətləb və qəhrəman aləmini də poetika, janr və üslub ölçülərini də, reallığın kolliziyalarındakı yeni cəhətləri və bunların həlli üsullarını da, şəxsiyyətlə mühitin bağlılığının müasir estetik izahını da əhatə etmişdir.” (Hüseynov, 1986: 12-13).

Mahmud kişi ağacın kökünün, rişəsinin tam qurumadığını, yaşamaq ehtimalının mümkünlüyünü duyduqda müxtəlif inanclara pənah gətirir. Gah baltanı itiləyib ağacın gövdəsinə vurur, onu kəsəcəyi ilə hədələyir, gah Telli qarını və hay-küyə yığışan qadınlar ətəklərinə yığıdığı daş- kəsəklə armud ağacını daşlayır, gah da kişilər topladıqları dəmir parçalarını ağacın gövdəsinə basdırırlar. Bütün bunlar kənd camaatının mənəvi saflığını, adət-ənənələrə qəlbən bağlı olduğunu, qədim xalq inanclarına ümid bağladıklarını və bu mifik təsəvvüflərin onların həyat və məişətlərinin tərkib hissəsinə çevrildiyinin açıq-aşkar göstərir. Lakin bütün bu düşüncələr fonunda həyata, cəmiyyətə ayıq gözlə baxan, yeni elmi təfəkkürə, müasir dünyagörüşə malik insanlar hekayədə aparıcı rol oynayırlar. Problemin həlli də məhz yenilikçi insanların ağılı və idrakı ilə həyata keçirilir. Hekayədə təsvir olunan aqronom obrazı el-

mə söykənən insanların ümumiləşmiş surətidir. O, armud ağacının ətrafında müxtəlif ayınlar həyata keçirən kənd adamlarının ağaca hədə- qorxu gəlməklə onu diriltməyə çalışmalarına ironik bir tərzdə cavab verir: “Aqronom silkələnə- silkələnə güldü.- Belə şeylə ağac diriltmək olmaz, gedin işinizdə, gücünüzdə olun!” (Süleymanlı, 2006: 379). Bu sözləri eşidəndə hamı işini yarımçıq qoyub dönüb aqronoma baxır. “Elə bil buradakıların hamısı uşaq idi, aqronom da müəllim. Aqronom elə müəllim kimi də dedi:- Bunlar hamısı yalan şeylərdi, inanmayın, işinizi görün!” (Süleymanlı, 2006: 379). Aqronomun dava-dərmanı ilə yenidən yaşıllaşan armud ağacını görən kənd adamları elə zənn edirlər ki, ağacı səksəndirdikləri üçün o həyata qayıtmışdır. Lakin aqronom bunların hamısının bir nağıl olduğunu deyərkən onlar bundan mütəəssir olurlar. Yazıçı mühafizəkar insanların hələ də öz fikirlərində israrlı olduqlarını nəzərə çarpdırmaq üçün onların aqronomla dialoqunu verir. Aqronom onları bu nağıllara inanmamağa səsləyərkən kənd adamları sanki nə isə “itirildilər”. Onlar köhnə fikirlərindən əl çəkməsələr də, sonda elmin gücü qalib gəlir:

“İşçilər həyət qapısını açıb içəri keçdilər, armud ağacına qırmızı bağlamışdılar. Qırmızı yelənli kəlağayılar, bayrağa dönüb yellənirdi. Ağacın qolbudağı yaşıl- yaşıl tumurcuqlar içindəydi. Baltanın çapığı yara yeri kimi görünürdü. Mahmud kişi yeriyib ağacın çapığına əl çəkdi, sonra hər səmtindən bir qoca gəldi. Mahmud kişiyyə oxşayan qocalar idi. Ağacın dibində diz çökdülər, gülə-gülə bir qırmızı kəlağayıyla ağacın yarasını sarıdılar (Süleymanlı, 2006: 381).” Armud ağacının nağılı” nda olduğu kimi “Talvar” hekayəsində də əsas hadisələr yaşlı nəslin nümayəndələri ətrafında cərəyan edir. Yazıçı əsərin əvvəlindən sonunadək Əliabbas kişinin ömür yolunu izləyir. Uşaqlıqdan müdrikliyə çatınca onun hansı mərhələlərdən keçməsinə, enişli- yoxuşlu və keşməkeşli həyatının maraqlı və yaddaqalan səhifələrini ən incə detallarına qədər açmağa və obrazı oxuculara hərtərəfli tanıtdırmağa müvəffəq olur. Gənclik dövründən əlləri qızıl olan bu bacarıqlı və işgüzar usta artıq yaşının elə məqamına çatmışdır ki, işləmək iqtidarında deyildi.” Əliabbas kişi bir neçə il bundan əvvəl axır ki, təqaüdə çıxmışdı və təqaüdə çıxan kimi də başa düşmüşdü ki, nə qollarında qüvvət var, nə də ayaqlarında taqət; usta burasını da yaxşı başa düşmüşdü ki, onun köhnə (amma iti) mişarı, rəndəsi, baltası indi artıq yer tutur, yəni bu mənada ki, oduna gedənin baltası iti olar, işləyər, gedə bilməyənə yox. Alət işlər, əl öyünər deyiblər, amma əl ki, daha aləti tuta bilmir, deməli qurtardı məsələ, vəssalam- şüttamam.” (Elçin, 2005: 178). Əliabbas kişi artıq qocalığın qapının ağzında dayandığını hiss etsə də, onun qarşısında öz vüqarını sındırmaq istəmir, yenə də sənətini davam etdirir. Qocalıqla barışmaq istəməyən Əliabbas kişi ömrünün ahıl çağında yenidən baltasını, mişarını, rəndəsini, çəkicini götürərək küçə qapısı ağzında balaca bir

skamya düzəltmək istəyir. Lakin əvvəlki gücü tükəndiyi üçün taxtaya vurduğu mismarlar əyri gedir, balta ilə barmağını yaralayır. Əliabbas kişinin yaralandığını görən qonşusu qəssab Ağanəcəfin arvadı Balacaxanımın “ Vax-sey!.. Balta əlini apardı kişinin!- deyə haray-həşir qoparması ilə qonum- qonşu hamısı onun başına toplaşır. Lakin Balacaxanımın hay-küyünə bax-mayaraq, balta Əliabbas kişinin əlini aparmamışdı, zədələmişdi. Əliabbas kişinin üz bəüz qonşusu Alxas bəy “Kişi, get otur, uzan, yat, istirahətini elə də!..”-deyərək ərkyana şəkildə onu işdən uzaqlaşdırmağa çalışır. Oğlu Ağa-muxtar da atasını işdən əl çəkməyə səsləyir.

Əliabbas kişi xartutun yüz yaşı tamam olduğu o yay gecəsində qərara gəlir ki, indiyə qədər işlətdiyi alətlərin ən yaxşılarını seçib satsın. Onun məqsədi heç də müəyyən qədər pul qazanmaq deyildi. İstəyirdi ki, neçə illər ona xidmət göstərmiş bu alətlər onun qədrini bilən bir işgüzar ustanın əlində olsun. Həmin adam da Əliabbas kişi kimi xalqına fayda versin, onların ehtiyacını ödəyə bilsin. Elə bu məqsədlə də həyətlərindən yeddi-səkkiz tin aşağıda salınmış yeni bağçada alətlərdən dördünü seçib yanına düzmüş və intizarla müştəri gözləyirdi. Lakin birinci və ikinci gün heç bir alıcı gəlmir, nəhayət, üçüncü gün iyirmi beş- iyirmi altı yaşlarında cavan bir oğlan Əliabbas kişiyyə yaxınlaşaraq salamsız-kalamsız “-Neçəyədi, kişi, bu zubul?”- deyərək ona müraciət edir. Lakin qocanın nəzərləri onun əllərinə dikilir “- Nədi, kişi, əlimə baxırsan görəsən ustayam, ya yox? Ustayam, özü də lap yaxşısından, lap kefin istəyəndən, əlimdə də bax, görürsən, bir dənə döyənək də yoxdu. Əlcəklə işləyirəm mən, elektriclə işləyirəm. Sənin bu zubulun da heç kimə lazım deyil indi, dükanlar doludu elektrik dreli ilə, on üç manat əlli qəpiyə biri...”. Cavanın oğlanın qocaya cavabında onun özündən razılığı, təkəbbürü Əliabbas kişinin xoşuna gəlmir. “-Get, bala, get,- dedi. Get al elektrik dreli. Səni qısnayan var ki, gəl bu zubulu al?”. İllərlə bu alətlərin sayəsində böyük bir ailəni dolandıran, öz əlinin zəhməti, alın təri ilə halal çörək qazanan Əliabbas kişini gəncliyin nümayəndəsi ilə qarşılaşdıran yazıçı texniki- tərəqqinin cəmiyyətdə inteqrasiyasının qaçılmaz olduğunu göstərmək istəmişdir. Elçin hekayədə böyük təkamül yolu keçən bu prosesin sürətləndiyini və cəmiyyətdə təsirini, əl əməyini yüngülləşdirdiyini verməklə yanaşı, zəhmətin insan həyatında önəmli rol oynadığını xüsusi nəzərə çarpdırır. Yazıçı həm də ata- babalarımızdan bizə miras qalan ən mühüm keyfiyyətlərin, adət- ənənələrin insan psixologiyasında kök atmasını yüksək sənətkarlıqla açmışdır. Bütün bunlarla bərabər, müqəddəs dəyərlərin, xalqın mifik yaddaşında, batini inanclarında minilliklər boyu yol gələn ailə qanunlarının əsrlərə dayanan əsas özəlliklərinin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi kimi ulvi hisslərin təbliği əsərə bir canlılıq və təbiilik gətirmişdir. Yazıcının yaradıcılığında bu tələyüklü məsələlərə geniş yer verildiyini xüsusi vurğulayan türk tədqiqatçısı Selim Çonoğlu yazır:

“Elçinin roman və hekayələrində xalq həyatı, mədəniyyəti parlaq şəkildə öz əksini tapmış və təzahür etmişdir. Azərbaycan türklərinin mədəniyyətinin və sovet dövründə milli-mənəvi irsin qarşılaşdığı problemlərin ön planda verilməsi, tarixi dəyərlərin itib-batmaması dünənlə bugün arasında qırılmaz tellərlə əlaqə yaradılması Elçin yaradıcılığının başlıca məziyyətlərindəndir.” (Çonoğlu, 2013: 1).

4. Nəticə

Yazıçı “Talvar” hekayəsində eyni zamanda iki müxtəlif dünyagörüşə və düşüncə tərzinə malik obrazın qarşılaşdırılması yolu ilə cəmiyyətdə yaşanan paradoksallığın mövcudluğunu və bu fəlsəfi qanunauyğunluğun zəruriliyini bədii sözün gücü ilə təsdiqləməyə, ən gizli məqamları açmağa nail olmuşdur. Hekayədə bütün hadisələrin mərkəzində dayanan Əliabbas kişi nəinki gəncliyin, hətta ölümün qarşısında belə öz məğrurluğunu, əyilməzliyini sübut edir. Var gücünü, qüvvəsini toplayaraq Ağanəcəfin küçə qapısı ağzında düzəltdiyi skamya və onun üzərindəki talvar Əliabbas kişinin son əl işi kimi hamının heyrat və təəccübünə səbəb olur. Ömrünün bu çağında otuz- qırx il bundan öncəki şövlə səliqəli bir talvarı sutka ərzində tikib başa çatdıran Əliabbas kişinin “şah əsəri” onun özü kimi tarixə çevrilir. “Əliabbas kişi gecə yuxuda ikən keçinmişdi.” (Elçin, 2005: 186). El - oba, qonum- qonşu yanında böyük nüfuz sahibi olan Əliabbas kişinin ölümünü hamı dərin kədər və göz yaşı ilə qarşılayır. Bu hadisə oxucuda təəssüf hissi doğursa da, həyatın bitmədiyi, davam etdiyi fikri təlqin edilir. Əliabbas kişini əbədləşdirən onun əsl insani xarakteri ilə yanaşı, həm də özündən sonra qoyub getdiyi müqəddəs əməlləridir. Hətta həyatın adamları el ağsaqqalının yoxluğuna inanmadıqları üçün belə bir şeyiə uydururlar ki: “Əliabbas kişinin çəkc-mişarı, rəndə-kəlbətini gecə öz-özünə gəlib ustanın yarımçıq qalmış işini qurtarıbdır.” (Elçin, 2005: 187). Bütövlükdə “Talvar” hekayəsini insanı qurub-yaratmağa, özündən sonra böyük iz qoymağa səsləyən əsər kimi uğurlu və nikbin nota köklənmiş maraqlı nəsr nümunəsi adlandırmaq olar. “Armud ağacının nağılı” əsəri isə tamamilə xoş ovqatla, gələcəyə böyük ümidlər vəd edən sonluqla tamamlanır. Armud ağacının dirilişini toy-bayramla qarşılayan Mahmud kişi və Telli qarının həyatında çalınan qara zurnanın səsi yeni həyatın başlanmasına işarə kimi simvollaşdırılır. Mahmud kişinin “ - Ay camaat, bu armud ağacını ki görürsünüz, sağlıq olsun, payız meyvəsinin hamısını dərib uşağa göndərəcəm, əsgərliyə, qoy yoldaşlarıyla yesin.” (Süleymanlı M, 6: 382). Hekayənin finalında Telli qarının həyatə toplaşan adamlara şirinlik paylaşması epizodunda maraqlı bir məqam diqqəti cəlb edir: “ Sinidən fəsəli götürüb hə-rəsinə birini payladı, aqronomasa lap yekəsini seçib verdi...” (Süleymanlı, 2006: 382). Yazıçının əsəri belə sonluqla bitirməsinin əsas səbəbi Telli qarı-

nın aqronoma inanmasını, yeniliyi qəbul etməsini göstərən real səhnələrdir. Bütün bunlar bir daha göstərir ki, insanlar mental dəyərləri qoruyaraq yeni nəsle ötürməklə yanaşı, elmi- texniki tərəqqi ilə də hesablaşmalı olurlar. Çünki daima inkişaf edən cəmiyyətin tərəqqi və dəyişmələrlə müşayiət olunması fəlsəfi bir proses olduğundan onun yeniləşməsi insanların şüurunda, təfəkküründə və idrakında öz inikasını tapır. Bu təbii qanunauyğunluq həm Mövlud Süleymanlının “Armud ağacının nağılı”, həm də Elçinin “Talvar” hekayəsinin qanına-canına hopmuş, hər iki nəsr nümunəsini Azərbaycan ədəbiyyatında milli-mənəvi dəyərləri, xalqımızın həyat və məişətini, zəngin koloritini, etnoqrafiyasını bütünlüklə özündə əks etdirən monumental əsərlər zirvəsinə yüksəltmişdir.

KAYNAKÇA

- Çonoğlu, Selim. Böyük Yazıçı Elçinin 70 illiyinə.” 525-ci qəzet “, 18 dekabr 2013-cü il.
Elçin (2005); “Talvar”. Seçilmiş Əsərləri (10 cildə), 1-ci cild. Bakı: “Çinar-Çap” nəşriyyatı
Əfəndiyev, Asif (1976); Müdriklik Səlahiyyəti. Bakı: “Gənclik” nəşriyyatı
Əmrahoglu, Arif. Mövlud Məhz Elə Tək Getdiyi Yolda Mövlud Süleymanlıdır. Azərbaycan jurnalı, Bakı, 1993, № 6
Hüseynov, Akif (1986); Sənət Meyarı. Bakı: “Yazıçı” nəşriyyatı
Süleymanlı, Mövlud (2006); “Armud ağacının nağılı”. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Şərq- Qərb” nəşriyyatı
Tağısoy, Nizami. Elçin Yaradıcılığı: görünən və görünməyən tərəflər. “525- ci qəzet”, 15 aprel 2009-cu il.

XANIMANA ƏLİBƏYLİNİN DRAMLARINDA MİLLİ RUHU ƏHTİVA EDƏN POETİK NÜMUNƏLƏR

Dr. İlhamə AGAZADE*

Xülasə. Həyatı, ətraf aləmi, dövrü, zamanı dramaturgiyada əks etdirmə digər janrlara nisbətən daha çətin və mürəkkəbdir. XX əsrin ortalarında Azərbaycan uşaq dramaturgiyasını və teatrını öz pyesləri ilə zənginləşdirən sənətkarlardan biri Xanımana Əlibəyli olmuşdur. Uşaq dramaturgiyasının dəyərli nümunələri sırasında olan bu pyeslər yeni nəslin tərbiyəsində əhəmiyyətli rol oynamışdır. Xanımana Əlibəylinin yaradıcılığı humanist ideyaları təbliğ edən fikirləri ilə seçilir. Şairə elə mövzular seçib ki, dövrdən asılı olmayaraq, əsərləri hər zaman müasir səslənir, aktuallığı ilə diqqət çəkir. Onun pyeslərinin əksəriyyəti alleqorik səpkidə qələmə alınıb, fikirlərini rəmzi adlar, eyhamlar vasitəsilə çatdırır. Tədqiqatçılar 1960-90-cı illər ədəbiyyatını səciyyələndirərkən bu dövrdə daha çox tarixi yaddaşın bərpası, milli-mənəvi dəyərlərə və kökə söykənən məqamların qabarıq nəzərə çarpmasından bəhs açmışlar. Xanımana Əlibəylinin də dram əsərləri zamanın tələbini ehtiva etmə gücünə malik olmuşdur. Qarabağ problemi şairəni də olduqca narahat edirdi. Xanımana Əlibəyli çox böyük məharətlə bu hadisəni xatırlatmaqla uşaqların təfəkkür tərzinin, mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinin inkişafına, onlarda vətənpərvərlik duyğularının formalaşmasına çalışmışdır. Xanımanın dram yaradıcılığında folklorlardan istifadə geniş şəkildə özünü göstərir. Nağıllardan bəhrələnən sənətkar daha çox romantik ruhlu pyeslər yaratmağa üstünlük vermişdir. Onun pyesləri uşaq dramaturgiyasını yeni-yeni ideyalarla, obrazlarla zənginləşdirmiş, xüsusən də nağıl motivləri əsasında qələmə alınmış pyesləri öz ətrafına çoxsaylı oxucu və tamaşaçı yığa bilmişdir.

Açar sözlər: poetik, dram, uşaq, səhnə, milli ruh.

HANIMANA ALİBƏYLİ'NİN DRAMALARINDA MİLLİ RUHU İÇEREN ŞİİRSEL ÖRNEKLƏR

Öz. Dramada həyatı, dünyayı, dönəmi, zamanı yansıtmak digər türlərə görə daha zor və kəməşiktir. XX. yüzilin ortalarında Alibeyli Hanımana, oyunları ilə Azərbaycan çocuk tiyatrosunu zənginləşdirən sənətkarlardan biridir. Çocuk dramasının dəğərli örnəkleri arasında yer alan bu oyunlar, yeni nəslin yetişməsində önəmli rol oynamışdır. Alibeyli Hanımana'nın çalışmaları, hümanizmi destekleyen fikirləriylə önə çıkmaktadır. Şair öyle temalar seçmiştir ki, dönem ne olursa olsun eserleri her zaman modern görünür ve alaka düzeyi ile dikkat çeker. Oyunlarının çoğu alegorik tarzda yazılmış, fikirlerini sembolik isimler ve ipuçlarıyla aktarmıştır. Araştırmacılar, 1960ların ve 1990ların edebiyatını karakterize ederken, tarihi hafızanın canlanması, ulusal-manevi değerlere ve köklere yapılan belirlenim vurgudan bahsettiler. Alibeyli Hanımana'nın oyunları da dönemin taleplerini karşılayacak gücedir.

ORCID ID : 0000-0002-2452-2060

DOI : 10.31126/akrajournal.1124429

Geliş tarihi : 01 Haziran 2022 / Kabul tarihi: 17 Eylül 2022

*Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi Nizami Gencevi Onuruna Edebiyat Enstitüsü.

Karabağ sorunu şairi de endişelendirdi. Alibeyli Hanımına, bu olayı büyük bir ustalıkla hatırlatarak, çocukların düşünce, ahlaki ve etik yetişme biçimlerini geliştirmeye, onlarda bir vatanseverlik duygusu oluşturmaya çalışmıştır. Hanımına'nın dramasında folklorun kullanımı yaygın olarak kendini gösterir. Sanatçı, masallardan yararlanarak daha romantik oyunlar yaratmayı tercih etmiştir. Oyunları, özellikle masal motiflerine dayalı oyunlar olmak üzere çok sayıda okuyucu ve seyircinin ilgisini çeken çocuk dramasını yeni fikir ve imgelerle zenginleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: şiirsel, drama, çocuk, sahne, millî ruh.

POETIC EXAMPLES CONTAINING NATIONAL SPIRIT IN HANIMANA ALIBEYLI'S DRAMAS

Abstract: Reflecting the life, world, period and time in dramaturgy is more difficult and complex than other genres. In the middle of the 20th century, Alibeyli Hanımına is one of the artists who enriched the Azerbaijani children's theater with her plays. These plays, which are among the valuable examples of children's drama, played an important role in raising the new generation. Alibeyli Hanımına's works stand out with her ideas supporting humanism. The poet has chosen such themes that regardless of the period, her works always look modern and attract attention with their relevance. Most of her plays were written in an allegorical style, conveying her ideas with symbolic names and clues. In describing the literature of the 1960s and 1990s, researchers talked more about the restoration of historical memory and the prominence of national and spiritual values and roots. Alibeyli Hanımına's plays also had the power to meet the demands of the period. The Karabakh problem also worried the poet. Alibeyli Hanımına, by reminding this event with great skill, tried to develop children's thinking, moral and ethical upbringing and to create a sense of patriotism in them. The use of folklore in the drama of Hanımına shows itself widely. The artist preferred to create more romantic games by making use of fairy tales. Her plays enriched children's drama with new ideas and images, which attracted the attention of many readers and spectators, especially plays based on fairy tale motifs.

Key Words: poetic, drama, child, stage, national spirit.

Giriş

Həyatı, ətraf aləmi, dövrü, zamanı dramturiyada əks etdirmə digər janrlara nisbətən daha çətin və mürəkkəbdir. Mirzə Fətəli Axundovdan başlayaraq bütün mütəfəkkirlər gözəl bilirdi ki, hər bir səhnə əsəri maariflənmənin ən tərbiyəvi üsuludur. Azərbaycanda dramturiyanın yaranmasından təxminən yarım əsr sonra uşaq dramı, eləcə də uşaq teatri yarandı. XX yüzilliyin əvvəllərində Abdulla Şaiqin, Abbas Səhhətin pyesləri milli uşaq dramturiyasının ilk nümunələri kimi uşaq teatrının da formalaşmasına zəmin yaratdı. Bu yolda əksər qələm sahibləri mücadilə aparmışdır. Belə sənətkarlarımızdan biri də əsrin ortalarında Azərbaycan uşaq dramturiyasını və teatrını öz pyesləri ilə zənginləşdirən Xanımana Əlibəyli olmuşdur. Şairənin 2008-ci ildə çap olunmuş "Əsərləri"nin ikinci cildi "Dovşanın ad günü", "Cunquş", "Kənd həkimi", "Aycan", "Gözəllər gözəli", "Nişanlı quş", "Ləpələrin nağılı" pyeslərindən ibarətdir. Milli uşaq dramturiyamızın dəyərli nümunələri sırasında olan bu pyeslər yeni nəslin tərbiyəsində əhəmiyyətli rol oynamışdır. Poeziyanın gözəl nümunələri ilə yaddaşlarda qalan Xanımana Əlibəyli dramlarını da şeirlə yazıb. Şairə gözəl bilirdi ki, dramın imkanları geniş olduğuna görə bu-

rada uşaqların xarakterinə, həyat tərzinə uyğun səciyyəvi cəhətləri aydın şəkildə əks etdirmək mümkündür. Kiçik tamaşaçıların çox sevdiyi və böyük maraqla izlədiyi bu pyeslər uşaqlar üçün sadə, aydın bir dildə təqdim edilmişdir.

Ümumilikdə uşaq ədəbiyyatının, o cümlədən, “Uşaq dramaturgiyasının mövzu, ideya-məzmun və bədii sənətkarlıq baxımından tədqiqata cəlb olunması Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının qarşısında duran aktual məsələlərdəndir. Hər şeydən əvvəl, sovet hakimiyyəti illərində hökm sürən siyasi ideoloji məfkurənin iflası nəticəsində həmin dövrün məhsulu olan ədəbibədii irsin yenidən təhlili, təfsiri, zamanın həqiqətlərini və problemlərini inikas etmə dərəcəsinin və ifadə şəklinin araşdırılması mühüm dəyər daşımaqdadır” (Məmmədova, 2008: 7). Azərbaycan uşaq dramaturgiyasının ötən əsrin 70-80. illərində yaranmış nümunələrini səciyyələndirən Sona Məmmədovanın fikirlərinə əsaslanıb, Xanımana Əlibəylinin də təxminən elə o dövrlərdə yazdığı pyeslərinə çağdaş milli-nəzəri fikir işığında yanaşmaq, bu əsərlərin teatr və dramaturgiyamızdakı yerini, inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirmək doğru hesab olunur.

1. Xanımana Əlibəylinin Pyeslərində Alleqoriya

Xanımana Əlibəylinin pyesləri yazıldığı dövrdə böyüməkdə olan uşaqların ədəbi zövqünün formalaşmasında müstəsna rol oynayıb. Şairə elə mövzular seçib ki, dövrdən asılı olmayaraq, əsərləri hər zaman müasir səslənir, aktuallığı ilə diqqət çəkir. Onun pyeslərinin əksəriyyəti alleqorik səpkidə qələmə alınıb. Xanımanın pyeslərində də alleqoriya bir bədii ifadə, fikrin təcəssüm təzi kimi işlənmişdir. Şairə simvolik - rəmzi məzmun daşıyan əsərləri ilə özündən əvvəlki ənənələrin davam və inkişafı olaraq alleqoriyanın yeni, mükəmməl nümunələrini yaratmışdır. Onun alleqorik əsərlərində uşaqların şüuruna təsir edəcək mühüm problemlər qoyulmuşdur. Hər zaman folklordan qaynaqlanan Xanımanın pyeslərində də meyvələr, bitkilər, heyvanlar insana xas xüsusiyyətlərin daşıyıcısı kimi təqdim olunur.

“Maraqlı bir yol keçən Azərbaycan uşaq dramaturgiyası öz rişələri ilə xalq ədəbiyyatına bağlıdır. Mütərəqqi ideyalar xalqın folklorunda əks olunmuş və uşaqların tərbiyəsinə müsbət təsir göstərmişdir. Əsasını həyat həqiqətləri təşkil edən bu ədəbiyyat balacaların ağına, şüuruna, fantaziyasına nüfuz edən, yazılı ədəbiyyatın inkişafında misilsiz rol oynayan bir mənbədir. Belə bir yaradıcılıq çeşməsi olmasaydı xalqın arzu və istəklərini sadə uşaq dilinə çevirib körpələrin tərbiyəsi ilə məşğul olan dramaturqlarımız da yetişməzdi. Müdrik xalq pedaqogikası tarixin sınaqlarından çıxmış, ən etibarlı tərbiyə vasitəsi olmuşdur.” (Xəlil, 2008: 249).

Xanımana Əlibəyli də bu zəngin xəzinədən daima bəhrələnmiş, bu yolla uşaqlara bir sıra əxlaqi dəyərlər, milli ruh aşılamışdır. Onun 1966-cı ildə yazdığı “Cunquş” pyesinin mövzusu xeyirxahlıqdan bəhs edir. Səkkiz şəkildən ibarət əsərin baş qəhrəmanı Cunquş adlı kiçik bir oğlandır. Pyesdəki hadisələr Cunquşla Yeltay arasında gedən gözəgörünməz, mənəvi mübarizə ətrafında cərəyan edir. Əsl adı Zəfər olan Cunquş müsbət qəhrəmandır, heç bir şəxsi mənfəət güdmədən ehtiyacı olan insanlara kömək edir. Xeyirxahlıq, yaxşılıq rəmzi kimi təqdim olunan Cunquşun adı ilə əməli arasında uyğunsuzluq olduğunu təsvir edən sənətkar uşaqlara demək istəyir ki, nəse yaxşı əməl, xeyir iş görmək üçün xüsusi gücə, istedadla sahib olmaq gərək deyil. Bunun üçün istək olmalıdır. Cunquş el arasında yaşadlarından çox kiçik görünən uşaqlara verilən ləqəbdir.

Yeltay isə xaraktercə onun əksidir. “Nə verərsən?” deyə həmişə gözü onun-bunun əlindədir. Xanımanın Yeltay adı verdiyi mənfə qəhrəman adına uyğun olaraq yelbeyin təqdim edilmişdir. Yeltay:

Yelli yox, mən Yeltayam!

Qara, küləyə tayam (Əlibəyli, 2008: 213).

Xalqın şifahi ədəbiyyatında qar, külək mənfə obraz kimi təqdim olunur. Yeltayın da qara, küləyə tay təsvir olunması onun xarakterini bəyan edir. Əsərdə əsas məqsəd uşaqlara xeyirxahlığı sevdirməkdir. İnsanlıq, humanizm, hər şeydən əvvəl, insana qayğı, ona həssas münasibət bəsləmək, insan ləyaqətinə hörmət kimi fikirlər əsərin ideyasının istiqamətini müəyyənləşdirir. Əsərin sonunda Yeltay da anlayır ki, insanlara yaxşılıq etməkdən ötrü nəhəng olmaq gərək deyil. Hər kəs bacardığı yaxşılığı etməlidir.

Yeltay: Durnabaşı doğru deyir,

İnsan gərək versin xeyir.

Cunquş çoxdur ölkəmizdə,

Cunquşsunuz yəqin siz də.

Dünyada qalmaram mən tək,

Mütləq Cunquş olam gərək! (Əlibəyli, 2008: 219).

Əsasən alleqorik nağıllar üçün xarakterik olan antropomorfik təsəvvürlər - heyvanların insan şəklində canlandırılması, insan kimi danışdırılması, şəxsləndirilməsi Xanımanın bir sıra pyesləri üçün xarakterik cəhətdir. Əsas obrazları insanlar olan “Cunquş” pyesində durnaların, ilanın insan kimi dil açıb danışması - insanla heyvanların ünsiyyəti - uşaqlar üçün çox maraqlı olan bir dili ilə söylənir: İlanın “Heç tutmuram sərçəni, // Neyləyirəm sancım səni. // Rəqs etməkdir sənətim, // Dəyişib xasiyyətim” fikrinə Cunquş “İlan elə ilandır, Yox, sözlərin yalandır!” (Əlibəyli, 2008: 208) deyə cavab verir. Göründüyü kimi, əsərdəki dialoqlar hadisələrin və konfliktin mahiyyətini açır, personajlar bir-birinin xarakterinin izahına və tamamlanmasına da kömək

edirlər. Durna obrazı da bu baxımdan səciyyəvidir. O, uşaqlara xeyirxahlığın hər yerdə olduğunu anladır:

Bir mənə vardır hər işdə,
Söyləyirlər ki, keçmişdə
Uçub kənarıyla dağın
Onlar göydə qanad çalır.
Ən çalışqan bir uşağın

Evi üstə lələk salır (Əlibəyli, 2008: 211).

Bu misralar uşaqlarda zəhmətə, əməyə məhəbbət yaradır, onlar çalışmağın gözəl bir iş olduğunu anlayırlar. Bundan başqa əsərdə vətənə məhəbbət, təbiət gözəlliklərinə vurğunluq, böyüklərə hörmət və ehtiram, cəmiyyətdəki eybəcər hallara nifrət, gücün birlikdə olması kimi insani keyfiyyətlər də tərənnüm olunmuşdur. Uşaqlarda kiçik yaşlarından insanlıq duyğularını oymaq, qorumaq məqsədi ilə qələmə alınmış bu cür pyeslərin ömrü də həmin mənəvi keyfiyyətlərin ömrü qədərdir. Cünqüş əməlləri ilə sübut edir ki, xeyirxah olmaq üçün insana quru söz, mənasız canfəşanlıq lazım deyildir. Bunun üçün əməli iş görmək, mərdlik nümunəsi göstərmək lazımdır.

Bütün uşaqlar humanistdir. Böyük Xalq şairi Səməd Vurğunun da vurğuladığı kimi, “bütün insan xassələri uşaq aləmində mövcuddur. Biz uşaqla danışdığımız zaman insanla danışdığımızı, uşaq üçün yazdığımız zaman insan üçün yazdığımızı unutmamalıyıq” (Vurğun 2005: 139). Bu baxımdan, uşaqlar üçün müasir tərbiyə tələblərinə uyğun olaraq, humanist ideyaları ifadə edən əsərlər mümkün qədər çox yazılmalıdır. Xanımana Əlibəylinin yaradıcılığı da humanist ideyaları təbliğ edən fikirləri ilə seçilir.

2. Ə. Xanımanın Dramlarında Millî Kökə Bağlılıq

Tədqiqatçılar 1960-90-cı illər ədəbiyyatını səciyyələndirərkən bu dövrdə daha çox tarixi yaddaşın bərpası, milli-mənəvi dəyərlərə və kökə söykənən məqamların qabarıq nəzərə çarpanından bəhs açmışlar. Xanımana Əlibəylinin dram əsərləri zamanın tələbini ehtiva etmə gücünə malik olmuşdur. Bu pyeslərinin hər birində başlığa çıxarılan adlar mətnə uyğunluğu və zənginliyi ilə diqqəti çəkir. Bu baxımdan “Aycan” pyesi xüsusi olaraq diqqəti çəkir. “Aycan” iki pərdəli nağıl-pyesi həm alleqorik, həm də real hadisələr fonunda qələmə alınmış, təbiət mövzusu burada əsas götürülmüşdür. Müəllif burada bir sıra əhəmiyyətli məsələlərə diqqət çəkir. İxtisasca həkim olan Xanımana Əlibəyli güllərin, çiçəklərin faydasını yaxşı bilirdi. Bu bilgilərdən yaradıcı şəkildə faydalanan müəllif bitkilər aləmi, onların bəzi şəfəverici xüsusiyyətləri ilə uşaqları tanış edir.

Əsərə “Aycan” adının verilməsinə baxmayaraq, Aycan obrazı hadisələrin sonrakı inkişafında görünür. O, çəmənlikdə yuxuya getdikdən sonra baş

verənlər qeyri real dünyada davam edir, reallıqla yuxu paralel zəmində verilir. Məlum olduğu kimi, çox zaman bədii əsərin adı onun məzmunu, ideyası, daxili münasibətləri ilə uyğun götürülür. Əsərin adının düzgün seçilməsi əsərin ilk uğuru hesab olunur. Burada şairə rəğbət bəsləmədiyi – qanqala bənzətdiyi Aycanın adını sərlövhəyə çıxarıb. Xanımına Əlibəylinin pyeslərinə nəzər yetirdiyimiz zaman aydın olur ki, istər müsbət, istərsə də mənfi surətlər üçün seçdiyi ad şairənin həmin surətə münasibətindən doğur. Hər bir surət əsərin ümumi qayəsinə uyğun seçilmişdir. Həyatı, təbiəti, çiçəkləri sevən, göz bəbəyi kimi qoruyan Gülyazın adı ilə əməli arasında tam uyğunluq olduğunu görürük. Hər il yaz gələndə yeni-yeni faydalı güllər, çiçəklər əkib becərir. “Güllərim, xoş ətriniz // Ruh verir təbiətə” (56)-deyə onları əzizləyir. Qardaşı Aycan isə kobud, təbiətə, güllərə qarşı amansız münasibət bəsləyən biridir. Odur ki, bacısı onu qanqal adlandırır:

“Mən qanqal dedim sənə!

Çünki, qanqal da sənək

Qoymur açsın gül-çiçək” (Əlibəyli, 2008: 57).

Müəllifin xüsusi məqsəd üçün seçdiyi “Qanqal” adı Aycanın da qanqal kimi ziyankar bir xarakterə malik olduğunu ön plana çəkməkdən ötrüdür.

Sənətkar fikirlərini rəmzi adlar, eyhamlar vasitəsilə bildirir. Pyesdə rəmzi, simvolik mənə daşıyan Qərənfil obrazı yadları-qanqalları, əlaqları çəmənlikdən-vətəmindən qovur. Şairə əsərdə balaca qanqalın dilindən verilmiş misralarda Qərənfilə “azadlıq gülü” adlandırır. Müəllif burada 1990-cı ilin 20 yanvarında xalqımızın başına gətirilmiş müsibətə işarə edir, o zaman qərənfil bir gecədə şəhidlərin al qanından cücərmiş “azadlıq gülünə” çevrildi. Bu “azadlıq gülü” öz qanı, canı bahasına düşmən tanklarının qabağında sipər olan vətən övladlarının bir gecədə qazandığı adıdır.

Qoy hazır olsun hərə.

Düşmənimiz yamandır,

Ayıq olun amandır”(Əlibəyli, 2008: 67)

– deyə haray qoparan Qərənfilin dilindən verilən bu fikir düşməne qarşı ayıq-sayıq olmağa səsləyir. Qərənfil gülü ağ-qırmızı rəngli xoş ətirli çiçək olmasına baxmayaraq, onun xarakteri pyesdə sonradan qazandığı ada “azadlıq gülü”nə daha çox uyğun gəlir. Xanımına Əlibəyli çox böyük məharət və sənətkarlıqla bu hadisəni xatırlatmaqla uşaqların təfəkkür tərzinin, mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinin inkişafına, onlarda vətənpərvərlik duyğularının formalaşmasına çalışmışdır. Azərbaycanın üzbəüz qaldığı Qarabağ problemi, Ermənilərin torpaqları işğal etməsi, öz bütövlüyü uğrunda ayağa qalxan xalqın haqq səsinin boğulması milli təəssüb hissi güclü olan digər şairlər kimi Xanımına Əlibəylini də olduqca narahat edirdi.

Buradakı obrazlar, eləcə də təsvir olunan hadisə şərti səciyyə və məcazi mənə daşıyır. Paxıllıq, xəbislik, gözügötürməməzlik simvolunda çıxış edən “kol” obrazı da, ucalıq, mənəvi yüksəklik anlamı daşıyan “Qızılgül”, “Sevinc-gülü” da məcazi - mətnaltı mənaya malikdir.

Dramaturqun sənətkarlıqla yaratdığı Qanqal, Pıtraq, Çayır kimi obrazları ideyaya, məqsədə daha açıq xidmət edirsə, Qərənfil, Çobyas, İncigülü, Sevinc-gülü, Qızılgül kimi obrazlarında əsas fikir arxa planda verilmişdir. Göründüyü kimi, xeyirli çiçəklərə düşmən olan Qanqal, Pıtraq, Çayır və bayquş obrazları da bu cəhətdən maraqlı görünür. Bu obrazların daxili aləminin çirkinlikləri ona münasibəti formalaşdırır, adlar münasibətin ifadəçisinə çevrilir.

Pyesdə Azərbaycan ədəbiyyatında qədim dövrlərdən mövcud olan xeyirlə şərin, çirkinliklə gözəlliyin daimi mübarizəsi və bu mübarizədə xeyir əməlin, gözəlliyin qələbəsi öz əksini tapır. Bu da əsərin öyrədici, tərbiyəedici cəhəti kimi diqqəti çəkir. Müəllif demək istəyir ki, xarabalıqda təsvir olunan “ziyan-kâr alaqlar” müsbət qəhrəmanları nə qədər çıxılmaz vəziyyətə salmağa çalışsalar da, sonda hökmən haqq, ədalət, birlik qələbə qazanır. Bu cür ideya və mətləblər uşaq təfəkküründə müsbət təsir göstərir. Xanımana Əlibəyli obrazları yaradarkən işi, xeyirxah əməl və arzuları, yüksək idealları olan xarakterlərə üstünlük vermiş, onları xüsusi qayğı ilə təqdim etmişdir.

Böyük qanqalın dediyi “Güllər hardan aldı belə qüvvəti? // Kim verdi onlara bu fərasəti?” sualına əks-səda: “İnsan və həyat!” deyə cavab verilir. Təbiət alleqoriyasının üstünlük təşkil etdiyi “Aycan” əsərindəki əsas ideya bundan ibarətdir. Bəşərin əşrəfi hesab olunan insan həyatın, təbiətin ruh verici qaynağı, yaradıcısıdır. Xanımana Əlibəylinin yaradıcı təəyyülündə əxlaq-didaktik görüşlərin tərcümanına çevrilmiş təbiət və insan motivləri demək olar ki, onun əksər əsərlərində geniş şəkildə əks olunub.

Arxivdə bu nağıl-pyesin “Zəfər gülü”, “Səadət gülü”, “Şehirli çəmən”, “İntişar gülü”, “Həyat gülü” adları ilə verilmiş variantları var. (Fond 438. Siy. №2 sax. vah. №48) Burdan da aydın olur ki, şairə adlandırmaya çox həssas yanaşmış, əsərin son variantını “Aycan” adlandırmışdır. Xanımana Əlibəylinin seçdiyi adların uşaq təfəkkürünə tam uyğunluğu obrazların səciyyəsinə, xarakterik cəhətlərini, daxili aləmini açmağa xidmət edən bir keyfiyyət kimi həm də bədiiliyi şərtləndirir.

Meyvə-tərəvəzin, həşaratların iştirak etdiyi digər alleqorik əsər 1985-ci ildə qələmə alınmış “Gözəllər gözəli” ikipərdəli nağıl-pyesidir. Pyesin şairənin arxivində “Günəşin zərrələri” və “Meyvələrin bəhsi” adlı variantları da vardır. (Fond 438. Siy. №2 sax. vah. №54) Azərbaycan ədəbiyyatında bu və buna yaxın mövzuda çoxsaylı nümunələr var. Buna baxmayaraq, şairənin təqdimatında bu əsər orijinallığı ilə seçilir. Alleqorik pyes payız fəslində bir-biri ilə bəhsə girən, özlərini öyən meyvələrin mübahisəsi ilə başlayır. Bu

alleqorik pyesdə yeganə insan obrazı olan Fizu baba meyvələrin mübahisəsinə aydınlıq gətirir, onlara “hamınız gərəklisiniz, boş iftixarı, lovğalığı kənara qoyun, dostlaşın, birləşin” deyir. Meyvələri mənasız mübahisədən əl çəkməyə çağırır. Fizu babanın məsləhətindən sonra meyvələr səhvini anlayır:

“İndi bilirik kimdir
O gözəllər gözəli.
O kəsdir ki, gözəldir
Onun işi, əməli” (Əlibəyli, 2008: 140).

Sonda Fizu baba sözünü bitirib, buludlar arasına çəkilir. O, dastanlardakı Xızır peyğəmbəri xatırladır. Xanımana Əlibəylinin dramaturgiyasında xarakterik olan bir cəhət də diqqətimizi çəkdi. Bu da pyeslərin bir neçəsində yer almış ağsaqqal, müdrik qoca obrazıdır. Meyvələrə ağıllı, ibrətamiz məsləhətlər verən, yol göstərən Fizu baba, “Cunquş” pyesində Vəli baba, “Dovşanın ad günü” pyesinin son əlyazma variantında Meşəbəyi obrazı folklordan gələn ünsür kimi diqqət çəkicidir.

Müəllif düşmənin hiyləsinə aldananların, bir-birindən uzaqlaşmağın acı nəticələrini göstərir. Əncir:

Ay meyvələr,
Gəldim xəbər verim mən,
Aldatdı sizi düşmən.
Yaramaz Meyvəqurdu
Sizə bir tələ qurdu.
Meyvələr, qalmayın tək
Gəlin, gəlin birləşək!
Qoruyaq bir-birimizi.

Düşmən məhv etməsin bizi! (Əlibəyli, 2008: 139)

Pyesdəki əsas fikir bu misralarda verilib. Sənətkar kiçik yaşlı uşaqlara uzun-uzun nəsihət verməkdənsə, hər hansı bir ibrətamiz mövzunu əyani şəkildə göstərmyin daha uğurlu nəticə verəcəyinə inanara bu ideyanı qabardıb.

3. Ə. Xanımanın Dramlarında Günəş Obrazı

Xanımanın arxivində şərti adı “Günəşi axtaranlar” olan natamam pyes 1965-68-ci illərdə qələmə alınıb (Fond 438. Siy. №1 sax. vah. №21). Zənnimizcə, “Gözəllər gözəli” pyesi bu natamam qeydlərin əsasında yaranıb. (fond 438. Siy. №2 sax. vah. №54) Əsərin əvvəlindən belə məlum olur ki, şairə uzun bir araşdırma aparıb, Afrikada, Yunanıstanda yaşayanların günəş haq-qında fikirlərini, oralarda yaşayan dindarların öz həyatlarını günəşin yolunda qurban vermələrini, günəşin insanların həyatındakı rolunu qələmə alıb.

Günəş obrazı şairənin həmişə diqqətində olmuşdur. Yaradıcılığında zaman-zaman bu mövzuya qayıtmaq ehtiyacı hiss etmişdir. Əlyazma şəkildə olan

“Naməlum pyes”də beşinci şəkil “Yarasaların bayramı” adlanır. (Fond 438. Siy. №2 sax. vah. №47) Qaranlıq bir meşədə yarasalar günəşin oğurlanmasına şadlanırlar. Meyvələr birləşib günəşi axtarırlar. Gəlib Afrika səhrasına çıxırlar. Sonda Günəşi tapırlar. Günəş və onun dostları qalib gəlirlər. Günəş sevinclə hər tərəfə nur saçır. Nəğmə oxuyur. Qanqal və yarasanın mənfi obraz kimi təsvir olunduğu pyesdə işığın qaranlığa, yaxşı əməl sahiblərinin pis niyyətli insanlara qalib gəlməsi və s. fikirlər, ideyalar “Avesta”dakı fəlsəfi konsepsiya ilə bağlanır.

Ümumiyyətlə, Xanımana Əlibəylinin yaradıcılığında günəş bir xətt kimi keçir, şeirlərində, poemalarında tez-tez günəşə müraciət edən şairə pyeslərini yazarkən də günəş obrazından dönə-dönə yararlanıb. Bunu nəzərdə tutan uşaq yazarı Mina Rəşid yazır: “Xanımana Əlibəylinin misralarının içərisin-dən tez-tez günəş gülümsəyir. Bu da təsadüfi deyil, günəş onun qəlbindən boylanır. Səmimiyyət isə həmişə qalib gəlir” (Rəşid, 2019: 6). Şairənin qızı Gülnar Abdullabəyovanın fikrinə görə isə anasının öz əsərlərində tez-tez Günəş obrazına müraciət etməsinin bir səbəbi də onun ailədə nəslin, soyun, həyatın davamı hesab etdiyi uşağı günəş kimi görməsidir. Nizaməddin Şəmsizadə isə Xanımanın günəş sevgisini belə dəyərləndirir: “Xanımana Əlibəyli uşaqla bərabər Günəş olmağın poetik yolunu tapdı” (Şəmsizadə, 2010, 25 iyun, 4). Zənnimcə, bu pyesləri qəlbinin hərəkətilə qızdıran, şairənin daxili aləminin pıçıltısından doğan Günəş obrazı Xanımanın öz obrazıdır - yəni “ana” obrazıdır, ana adı ilə qoşa çəkdiyimiz “vətən” obrazıdır, sənətkar ana vətəni düşmənlərin-yarasaların, qaranlığın əlindən xilas etməyin vacib oldu-ğunu uşaq diliylə anladır. Bunu “Günəşi içənlərin türkü” yazısında Elnarə Akimova belə ifadə edir: “Ədəbiyyat yarandığı gündən ondakı kosmoteosentrik başlanğıc daim güclü olmuş, dünyanı küll halında görmək arzusu, təbiət hadisələrinin insanın arzuları ilə harmoniyası, qlobal vəhdət prinsipi qabarıqlığı ilə seçilmişdir” (Akimova, 2019, 22 iyul: 3).

4. Ə. Xanımanın Dram Yaradıcılığında Folklordan Bəhrələnmə

Xanımanın dram yaradıcılığında folklordan istifadə geniş şəkildə özünü göstərir. O, ən gözəl bədii təsvirləri, simvol-rəmzləri, məhz təbiət mənzərələri fonunda, bitki, heyvan və nəbatat aləminin və s. timsalında təqdim etmişdir. Təbiət alleqoriyası yer almış pyeslərdəki parçalar, alleqorik dil, təsvir və ifadə baxımından xeyli maraqlı doğurur. Xanımana Əlibəylinin iki pərdəli “Nişanlı quş” pyesindəki folklor üslubu romantizmdən qaynaqlanır. “Meşə həkimi” adlı kiçik poemasının əsasında qələmə alınmış ikipərdəli “Nişanlı quş” pyesinin arxivdə “Ağıllı quş”, “Şəfalı quş”, “Meşə həkimi” adlı variantları var. (Fond 438. Siy. №2 sax. vah. №55) Birinci pərdə ətirli, tərəvətli, gözəl bir meşənin təsviri ilə başlayır. Bu gözəlliyin içində qoca Palıdın qəmli nəğməsi eşidilir:

Mən palıdam, yüzdən artıqdır yaşım,
Tufanlara əyilməyibdir başım.
Göy gurlasın! Neyləyə bilər mənə?
Rişələrım uzanıb lap çəmənə.
Bir budağım quruyur birdən-birə,
Qorxuram ki, o məni vursun yerə.
Biz palıdlar həm möhkəm, həm ucayıq,
Bizdən yaranıbdır sualtı qayıq,
Uzaq səfərlərə çıxan hər qatar.
Palıd insanlara köməyə çatar (Əlibəyli, 2008: 228).

Xalq arasında palıd ağacını xeyirxahlıq simvolu kimi qəbul edirlər. Müəllif palıdın faydalı keyfiyyətlərini səsləndirməklə balacaları məlumatlandırır, uşaqların təbiət hadisələri haqqındakı təsəvvürlərini genişləndirir, digər tərəfdən daha mühüm məqsəd və qayə izləyir. Xanımına Əlibəyli bir həkim kimi min bir dərddin dərmanı olan bitkilərin, vitaminlərlə zəngin meyvələrin, oksigen mənbəyi olan yaşıllıqların rolunu, əhəmiyyətini gözəl bilirdi. Həyat üçün zəruri olan varlıqlardan biri də ağacdır. Qədim dövrlərdən Azərbaycanda yaşayan bir çox Türk tayfaları el-obanı, yurdu, vətəni qoruyan ağacı müqəddəs qəbul etmişlər, tarixin hər dönəmində ona etiqad etmişlər. Belə ki, ağac həyat bəxş edən ana-ata, başlangıç simvolu kimi dəyərləndirilmişdir. Ağac qoruyucu qüvvə, himayə edəndir, sözün əsl mənasında Vətəndir. Palıd pyesdə bu funksiyaları icra edir. Meşənin böyüyü kimi təqdim olunan ağac bir budağımın qurumasından təşvişə düşüb, Küləyi, Suyu köməyə çağırır. Onlardan imdad diləyir: “Getmə, getmə, gəl bəri, // Kömək elə, pozulubdur səhhətim.” Kökünə, soyuna biganəliyin acı nəticələr verməsinə işarə edir.

Palıd: Mən belə bir qoçaq bilməzdim səni,
Sən bu xəstəlikdən qurtardın məni.
Yarpaqlarım göyərdi atlas kimi,
Sən bu gündən oldun meşə həkimi” (Əlibəyli, 2008: 237).

Ağacdələn quşu Palıdı xəstəlikdən xilas etdiyi üçün, öz zəhmətinin əvəzində aldığı yarpaqdan döşü yamyaşıl rəngdə olur. Döşündəki yaşıl atlas yarpaq nişanı ilə bütün quşlardan seçilən Ağacdələn süjet xəttində iştirak etsə də, bir obraz kimi hadisələrin inkişafında fəal iştirak etmir, dramaturji əhəmiyyət daşıya bilmir, tamaşaçılar əsərin sonunda aparıcının verdiyi məlumatdan anlayırlar ki, Qoca Palıdın xilaskarı odur. Palıd: “Gözlədim açıldı səhər nəhayət, // Nə gözəldir günəş dolu təbiət”. Səhərin açılması, günəşin doğması ilə Palıdın xilasını arasında harmoniya yaradır. Sənətkar uşaqları təbiəti sevməyə həvəsləndirir, onlarda təbiəti qorumağa maraq yaradır. V.Q.Belinski yazırdı: “Uşaqlar üçün təbiətdən yazan müəllif gərək təbiəti və psixologiyasını yaxşı bilsin. Öz fikrini quru dillə yox, maraqlı, nağılla, lövhələr, şəkillər, hərə-

kətlərlə, hiss və həyacanla çatdırsın. Onda uşaqlar vətəni, təbiəti yaxşı duyar, onun gözəlliklərindən estetik zövq ala bilərlər.” (Belinskiy, 1961: 35).

Şairə süjetdə konfliktin həllinin balacalar üçün anlaşılıqlı olmasına çalışıb. Pyesdə iştirak edən surətlər Qoca Palıd, Su, Külək, heyvanlardan Bayquş, cüyürlər və sərçələr aydın bədii dillə danışaraq özlərini mənalı şəkildə səciyyələndirirlər.

“Nişanlı quş” pyesində müəllifi düşündürən başlıca məsələ uşaqların əxlaqı, təlim-tərbiyəsidir. Uşaqlar təbiəti səhnədən daha yaxşı öyrənir, yadda saxlayır. Şairə uşaqlara çalışqanlıq, qayğıkeşlik, mehribanlıq, düzlük, əməksevərlik və b. nəcib sifətlər aşılayır, onları mənəvi-əxlaqi cəhətdən yüksəltmək, ləyaqətli və gərəkli adamlar kimi yetişdirmək məqsədi izləyir. Sənətkar uşaq psixologiyasını təbiət təsvirlərində çox gözəl əks etdirmişdir. Xalq şairi Rəsul Rza bu barədə belə yazır: “Bir şeyi həmişə yadda saxlamaq lazımdır, uşaq qəlbi mum kimi yumuşaqdır. Onunla çox ehtiyatla hərəkət etmək lazımdır ki, şikəst olmasın. Dil, mövzu, obraz və xarakterlər uşaqların ruhuna uyğun olaraq seçilməli, yaradılmalıdır.” (Rza, 1967: 290). Xanımana Əlibəylinin qaldırdığı məsələlər bəşəri-humanist keyfiyyətlərin qorunması ilə bağlıdır. Uşaqlarla yaxın təmasda olan Şairə onların daxili aləminə nüfuz etməyi bacarmış, uşağa həyatın müəyyən sirlərini öyrətməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Bu da çox şübhəsiz ki, onun dramaturgiyasında fikrin parlaq ifadəsini, forma gözəlliyini şərtləndirən amilə çevrilmişdir.

Ömrünün ahıllıq, müdriklik çağında qələmə alınmış pyeslər humanist davranış və hərəkətlərin, yüksək əxlaqi dəyərlərin, doğruluq, xeyirxahlıq, mərdlik, saf məhəbbət, əhdə sədaqət duyğularının təbliğ və tərənnümünə yönəlmişdir. Belə pyeslərdən biri də alleqorik mövzuda yazılmış “Ləpələrin nağılı”dır. Xanımana Əlibəyli “Ləpələrin nağılı” və “Mərcaqulu əfsanəsi” poemalarının sujeti əsasında “Ləpələrin nağılı” adlı dram əsərini qələmə almışdır. Əsər Su Pərilərinin dilindən söylənilən nağılla başlayır:

Biri vardı, biri yox,
Bu dənizin dibində
Hər kipriyi iti ox
Qanlı əli cibində
Dəniz qulduru vardı
Axşamacan çapardı
Öz qırmızı atını (Əlibəyli, 2008: 221).

Müəllif su pəriləriylə bağlı mifoloji rəvayətlərdən yaradıcı şəkildə yararlanır. “Pəri” mələk, qənirsiz gözəl, ilahi aləmlə bağlı obraz anlamında şifahi xalq ədəbiyyatında geniş yayılmışdır. Folklor qaynaqlarında adətən, bəni-insandan qaçan, təsadüflər nəticəsində nağıl qəhrəmanlarının gözüne görünən su pəriləri bəzən dəryadan çıxar, günəşin ılıq şüaları altında dara-

narlar. Pərilərin gözəlliyi qarşısında huşunu itirən nağıl qəhrəmanları bu gözəlliyi unuda bilməzdilər. Pəri gözəllik, saflıq, təmizlik, paklıq ilahəsidir. Xanımananın dramaturgiyasında sözü gedən folklor obrazının bu səciyyəsi rəmzi-məcəzi mənada öz inikasını tapır.

5. Xanımananın Pyeslərində Reallıq və Qeyri-Reallıq

Dramaturqun əvvəlki əsərlərindən fərqli olaraq, bu pyesdə hadisələr dramatik şəkildə inkişaf edir, konfliktin folklor motivi əsasında həll olunması müəllifin uğurudur. Su adamının, heyvanların ünsiyyəti - reallıqla qeyri-reallıq paralel xətlər kimi bir-birinə asanlıqla qovuşduğundan gözlənilən nəticə hasil olur. Pərilər, dəniz mərcanı, balıqlar, qurbağa, quldurun atı insan kimi danışır. Əsərdə Xanımananın uşaq və gənclərin dünyasına münasibəti yalnız hadisələrin dramaturji təsvirində deyil, ona yanaşma və təsviretmə metodunda da aydınca hiss edilir. Müəllif insan talelərini mənəvi-əxlaqi problemləri yarısı insan, yarısı balıq olan Qulunun, su pərisi Mərcanın, Dəniz quldurunun ünsiyyəti prosesində təsvir edir. Bu personajlar maraqlı danışmaları ilə dolğun səciyyələndirilmişdir.

Dəniz qulduru:

Əzaziləm necə də!

Hamı məndən bezərdi.

Mən balığa bir gündə

Ölüm hökmü yazaram (Əlibəyli, 2008: 223).

Amansızcasına sevənləri məhv edən, həm atı, həm də özü qəddar olan quldurun xarakteri bu sətirlərdə aydınlaşır.

Xəbərçi qurbağa:

Odur Quluyla Mərcan

Bura üzürlər, ay can!

Güdüm görüm neynirlər,

Sonra əlüstü xəbər verim

Cəsür Dəniz qulduruna (Əlibəyli, 2008: 226).

Əsərlərinin bir çoxunda olduğu kimi, burada da yaxşılıqla pislik arasında gedən mübarizə təsvir edilir. Xəbərçiliyin, paxıllığın yaxşı keyfiyyət olmadığı uşaqlara məlum olur. Allegorik obrazlar üzərində qurulmuş bu pyesin dili çox sadə, axıcıdır. Yeniyetmələr üçün yazılmış əsərdə sevgi, əhdə sədaqət kimi keyfiyyətlər aşılır.

Qəddar ürəklərin xudbinliyindən

Sevənlər əbədi əziyyətdədir.

Sevgilə qurtarar bu dünya kindən,

Sevin, nıcətımız məhəbbətdədir (Əlibəyli, 2008: 227).

Qulunun dilindən verilən bu bənddən doğan ideya mənzum dramaturgiyamızın banisi böyük Hüseyn Cavidin “dünyanı sevgi və gözəllik xilas edəcək” fikri ilə səsləşir.

Sevsəniz zülmətin sınarı qüruru,

Sevin ki, eşqiniz qoy olsun duru (Əlibəyli, 2008: 227).

Amma drama poeması arasında bəzi fərqli məqamlar vardır. Belə ki, poemanın sonunda xoşbəxt olan gənclərin aqibəti pyesdə faciə ilə bitir. Qulu və Mərcan qovuşa bilmir, quldurun qılıncının qurbanına çevrilirlər. Pyes ənənəvi sonluqdan fərqli olaraq, şərin qələbəsi ilə bitir.

Görkəmli şairə özünün humanist və maarifpərvər baxışlarını rəmzi-məcəzi hadisə və obrazlar vasitəsi ilə böyük məharətlə canlandırma bilməmişdir. Personajların qarışıq şəkildə təqdimi (həm insan, həm də heyvan) Xanımananın dramaturgiyasının özünəməxsusluğunu ifadə edən əsas faktorlardan biridir. Bu da mühitin mənzərəsini yaratmaqla bərabər uşaqlarda dərin maraq oyadır. Dramaturqun el-obadan, xalq həyatından götürdüyü bu qəbildən olan folklor nümunələri onun əsərinin orijinal mifopoetik səciyyə qazanmasında mühüm rol oynamışdır. Göründüyü kimi, uşaq xəyalını inkişaf etdirməkdən ötrü nağıllardan bəhrələnen sənətkar daha çox romantik ruhlu pyeslər yaratmağa üstünlük vermişdir.

Xanımana Əlibəyli “Uşaqlar səadətimizdir” məqləsində yazırdı: “Əsərdə hadisənin, süjetin qeyri-təbii uzadılması uşağın fikrini yayındırır, onu məqsəddən uzaqlaşdırır. Mən bu kimi müasir məsələlərə öz yaradıcılığında ciddi yanaşıram.” (Fond 438. Siy. №1 sax. vah. №25 s2). Müəllifin istər “Ləpə-lərin nağılı”, istərsə də “Nişanlı quş” pyesləri bu düşüncəyə uyğun olaraq yığcam şəkildə təqdim olunmuşdur.

Maraqlıdır ki, Xanımananın yaradıcılığında daha çox kiçikyaşlı uşaqların tərbiyəsinə geniş yer verilmişdir. Beləki, “Dovşanın ad günü”, “Aycan”, “Gözəllər gözəli”, “Cunquş”, “Nişanlı quş” pyesləri əsasən kiçik yaş səviyyəsində olan uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş, “Ləpələrin nağılı” və “Kənd həkimi” pyesləri isə yeniyetmələrin maraq dairəsinə uyğun olaraq qələmə alınmışdır.

İki pərdəli, dörd şəkili “Kənd həkimi” pyesində gəncləri düşündürən problemlərə diqqət yetirən müəllif bir sıra əxlaqi-mənəvi keyfiyyətləri önə çəkmişdir. Əsərdən məlum olur ki, Masallıda, onun kəndlərində həkim kimi çalışan Yeganə obrazı Xanımana Əlibəylinin öz prototipidir. Məlumdur ki, Tibb İnstitutunu bitirən Xanımana təyinatını Masallı rayonuna alır. Bir müddət orada həkim kimi çalışır. “Noğul kimi şipşirin” adlanan müsahibədə şairə deyir: “Təbiəti, gülləri, çiçəkləri, insanları Masallıda tanımışam. Əsl həyatı, hətta şairliyi də Masallıda öyrənmişəm. Masallıda keçən günlərimin yarısından çoxunu qələmə alsam da, dörd il qaygımı çəkən adamların borclarını layiqincə

ödəyə bilmərəm”. Xanımana Əlibəylinin uşaqlıq dövrü, təhsili, mühiti və keçirdiyi həyat tərzinin yaradıcılığına böyük təsiri aydın görünməkdədir.

“Kənd həkimi”ndə yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz pyeslərdən fərqli olaraq, nə heyvanlardan, nə də bitkilərdən danışılır, burada insan, onun işi, gücü, başqalarının rifahı, mənafeyi naminə çarpışması daha qabarıq görünür. Uşaqları mübarizəyə, inkişafa hazırlayır. Pyes real həyatı göstərməklə yanaşı, müəllif üslubunu da nümayiş etdirir. Arxivində 1978-ci ildə qələmə alınmış “Mamılmatan” adlandırdığı komediyanın üç variantına (Fond 438. Siy. №2 sax. vah. №64), 1984-cü ildə yazılmış “Sübhü küçəsində bir qız” adlı pyesin əlyazma şəklində olan dörd variantına rast gəldik. (Fond 438. Siy. №2 sax. vah. №56) Oxşar süjet və xırda dəyişiklik edilməklə yaradılmış personajlar qaleriyası onu deməyə əsas verir ki, hər iki əsər “Kənd həkimi” pyesinin ilkin variantlarıdır. Pyesin qəhrəmanı Yeganə ali məktəbi bitirdikdən sonra, anasının etirazına baxmayaraq Bakıda təhsilini davam etdirməkdən imtina edərək kəndi seçir, həkim kimi insanların qayğısına qalmağa başlayır. Əsər Mustafa Sübhü küçəsində toyun təsviri ilə başlayır. “Vağzalı” sədaları ilə başlayan pyes “Vağzalı” sədaları ilə də bitir.

Pyesdə heç bir zəhmət çəkmədən hazır yemək, isti otaq, maşını olan qönçədodaqlı, ağ buxaqlı mamılmatan axtaran Akif tənqid olunur. Sonda Akifin islah olunduğunu görürük. Əsərdə yaxşı ilə pis yanaşı qoyulur. Çayırinski kimi mənfi surətin yaramaz əməlləri müsbət planda verilmiş gənc aspirant Əlizadə vasitəsilə pislənir. Zaman, Tacə kimi personajlar dramın süjet xəttində epizodik görünməsinə baxmayaraq, ağıllı məsləhətləri, xeyirxahlıqları ilə yadda qalırlar. Əsərin dili sadə, təbii və aydındır, canlı danışıq dilinə məxsus olan atalar sözləri və məsəllər, yumorik ifadələrlə zəngindir. Sənətkar gözəl bilirdi ki, dilin kökü xalqın yaratdığı el ədəbiyyatındadır, o, da bu incilərin itib-batmaması üçün bacardığı qədər çalışmışdır.

Xanımana dram yazarkən əsərin qayəsini əvvəlcədən müəyyənləşdirmiş, hansı bir fikri təbliğ etmək istədiyini özünə aydınlaşdırmışdır. Şairənin qeydlərinin birində belə bir fikir yer alır: “Qəlbimi daim təlatümə gətirən çoxdankı bir arzum vardır. Yaxşı tanış olduğum təbabət aləmindən bir əsər yazmaq. Hazırda həmin mözuya həsr olunmuş “Can, həkim” adlı pyes üzərində işləyərəm” (Fond 438. Siy. №1 sax. vah. №25 s2) Lakin nə arxivdə, nə də Xanımanın çap olunmuş əsərlərinin arasında 1960-cı illərdə yazdığı “Uşaqlar səadətimizdir” məqaləsində göstərdiyi bu adda pyesinə rast gəlmədik. Buna baxmayaraq, demək olar ki, bütün pyeslərində təbabət aləmindən – bitkilərdən, onların faydalarından bəhs etmişdir. 1968-ci ildə qələmə alınmış “Naməlum pyes” (Fond 438. Siy. №2 sax. vah. №47) adlı 52 səhifəlik bir əlyazmada həkimlik sənəti təriflənir. Burada Qızılgül ağxalatlı həkimdir. Narın, mixəyin, razıyana və gənəgərçəyin, əncirin faydası haqqında uşaqların anlaya

biləcəyi bir dildə məlumat verilir. Əsərin sonunda Günəş və onun dostları qalib gəlirlər. İşığın qaranlığa qalib gəlməsi yaxşı əməlin pis niyyətli insanlara qalib gəlməsi kimi göstərilir. Qanqal, yarasa mənfi obraz kimi təsvir olunur. Ədibin əsərlərində hər şeydən əvvəl onun həkimliyi özünü büruzə verir. Bu əsərləri yazarkən müəllif öz kiçik oxucularının maraq və psixologiyasını nəzərə almış, onlara yüksək mənəvi keyfiyyətlər aşılamaq məqsədi güdmüşdür. İmamverdi Əbilov yazır: “Uşaqlarda möhkəm xarakter tərbiyə etmək ədəbiyyatımızın ən aktual problemlərindəndir. İstiqbalımızı etibar etdiyimiz indiki balacaların yüksək ideyalı ruhunda tərbiyə olunma-sında onlar üçün yazılmış əsərlərin qəhrəmanlarının taleyi həlledicidir. Aydın məsələdir ki, uşaqlar özlərini kitabdakı qəhrəmanlara oxşatmağa çalışırlar. Bir cəhəti də unutmamalıyıq ki, tənbelliyin, simasızlığın, maymaqlığın, qorx-aqlığın tənqidi və ifşası nəticə etibarlı ilə kiçik vətəndaşlara mənəvi keyfiyyətlər aşılayır. Çünki böyüklər kimi, onlar da hamı tərəfindən nifrət olunan adamlara oxşamaq istəməzlər.” (Əbilov, 1971: 98).

Bədii yaradıcılığa çox erkən yaşlarında başlayan Xanımana Əlibəyli pyeslərini ömrünün ahilliyə çağlarında, dünyaya baxışlarının, həyat haqqındakı fikirlərinin daha da kamilləşdiyi bir zamanda (həm də artıq sovet imperiyasının tənəzzülünün, sonunun yaxınlaşdığı vaxtda) qələmə almışdır. Görkəmli rus şairi və dramaturqu N.V.Qoqolun belə bir fikri var: “Səhnəsiz dram bədənsiz can kimidir”. Xanımana Əlibəylinin də ən böyük arzusu əsərlərinin səhnələşdirilməsi idi. Onun pyesləri uşaq dramaturgiyasını yeni-yeni ideyalarla, obrazlarla zənginləşdirmiş, xüsusən də nağıl motivləri əsasında qələmə alınmış pyesləri öz ətrafına çoxsaylı oxucu və tamaşaçı yığa bilmişdir. Bu pyeslər müasirlik keyfiyyətinə, balacaların həyatında oynadığı roluna görə zaman-zaman rejissorlar tərəfindən xatırlanır, dönə-dönə səhnələşdirilir.

Nəticə

Bu yazıda Xanımanın dramaturgiyasının bəzi məqamlarına nəzər yetirdik, belə bir həqiqəti yəqin etdik ki, sənətkar bu janrın yaradıcılıq imkânlarını genişləndirən, ona struktur, mövzu, ideya, ifadə vasitələri və problematika baxımından zənginlik və yenilik gətirən uşaq dramaturqlarındandır Tərbiyəedici xarakter daşıyan bu pyeslərdə həm realist, həm də romantik ünsürlər sənətkarın dramaturgiyasının başlıca xüsusiyyətlərindən biri kimi diqqəti cəlb edir. Uşaqları düşünməyə, gülməyə sövq edir. Pyeslərin heç birində müəllif müdaxiləsinə rast gəlmirik. Verilmiş remarkalar ənənəvi dramaturgiyaya uyğun şəkildədir. Müəllif yeri gəldikcə uşaqlara hadisələrin cərəyan etdiyi məkan, zaman haqqında konkret məlumatlar verir. Hər bir pyesdə iki-üç monoloqa rast gəlmək mümkün olur. Şairə uşaqların yaş səviyyəsinə uyğun olmayan danışmaq və davranışlardan mümkün qədər az istifadə edib. Hər zaman

dram janrının tələblərini qorumağa müvəffəq olub. “Dovşanın ad günü”, “Aycan”, “Gözəllər gözəli”, “Kənd həkimi”, “Cunquş”, “Ləpələrin nağılı”, “Nişanlı quş” pyeslərinin hər biri milli ruhu ehtiva edən poetik nümunə səviyyəsinə yüksələ bilib.

KAYNAKÇA

- Akimova, Elnarə; (2019, 22 iyul); “Günəşi içənlərin türküsü”, “Ədəbiyyat qəzeti”, Bakı. Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsi Salman Mümtaz adına Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi. Fond 438. Siyahı. №1.
- Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsi Salman Mümtaz adına Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi. Fond 438. Siyahı. №2.
- Belinskiy, Vissarion; (1961, N6); “O detskoy psixoloqii”. Jurnal “Semya v şkolę”. Əbilov, İmamverdi; (1971, 27 oktyabr); “Kiçiklərin böyük tələbi”, “Kommunist” qəzeti, Əlibəyli, Xanımana; (2008); Əsərləri, İki cild. II cild. Bakı: Avrasiya press.
- Xəlil, Zahid; (2008); Seçilmiş əsərləri, VI cild, Bakı: ADPU nəşriyyatı
- Məmmədova, Sona; (2008); Azərbaycan uşaq dramaturgiyası 70-80-ci illərdə, Bakı. Dissertasiya.
- Rəşid, Mina; (2019, 6 aprel); “Günəş olaram mən də”, “525-ci qəzet”, Bakı.
- Rza, Rəsul; (1967); Mənim fikrimcə, Bakı: Azərnəşr.
- Şəmsizadə, Nizaməddin; (2010, 25 iyun); “Ülviyyət aləminin poeziyası”, “Ədəbiyyat qəzeti”, Bakı.
- Vurğun, Səməd; (2005); Seçilmiş əsərləri, Beş cild. V c. Bakı: Şərq-Qərb.

GÖKNİL ÖZKÖK'ÜN İLK OKUMA KİTAPLARINDA DEĞER, KARAKTER, İLETİ İLİŞKİSİ

Esra MATARACI*/ Doç. Dr. Nuray 3. KARAKAYA**

Öz: Düşüncelerimiz sözlerimizi, sözlerimiz de davranışlarımızı şekillendirir. Bazen gördüğümüz şeyler yaptıklarımıza kaynaklık eder, bazen de duyduklarımız... Aslında her şey farkına vardığımız anda değişir. Yürümeyi, konuşmayı, oyun oynamayı, kitap okumayı, kısacası nasıl davranmamız gerektiğini öğreniriz. Karakterimiz, kişiliğimiz şekillenir. Kavram dünyamız genişler. Öğrendiklerimizi anlamlandırırız. Çocukların da öğrendiklerini anlamlandırmasında, okuma alışkanlığı kazanmasında, ana dilini doğru kullanabilmesinde, toplum tarafından kabul edilmiş değerlerin farkına varmasında nitelikli çocuk kitaplarının işlevi büyüktür. Bu sebeple çocuk kitaplarının değer, karakter, ileti ilişkisi açısından incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

Günümüzde çocuk kitaplarındaki değerlerle ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada da Göknil Özkök'ün ilk okuma kitapları; değer, karakter, ileti ilişkisi açısından incelenmiştir. Çocuk edebiyatı okuma kitaplarında değer, karakter, ileti birbirinden ayrı düşünülemez. Çünkü yazar bilinçli ya da değil, çocuk okura vermek istediği değerleri karakter üzerinde şekillendirir. Yani soyut olan değerler karakterle birlikte somut hâle gelir. Karakterin kitaptaki yolculuğu da okuru iletiye götürür. Göknil Özkök'ün incelenen kitaplarında; dostluk, sevgi, mücadele, cesaret, selamlaşma, iş birliği, liderlik, yardımlaşma, saygı duyma, teşekkür etme, yaşama sevinci, merhamet etme, aitlik, kıymet bilmek ve umut edebilme değerleri yer almaktadır. Bu değerlerin Özkök'ün incelenen kitaplarındaki karakterlerle ve iletilerle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkisi bulunmaktadır. Özkök'ün incelenen kitaplarında "aitlik, umut edebilme" en fazla öne çıkan değerler iken, "itilmişlik (gözden çıkarılmak)" karşıt değer olarak öne çıkmaktadır. Bu durum tesadüf değildir. İnsanlar kendilerini ait hissettikleri yerde mutludur, umutludur. Aksi hâlde kendilerini dışlanmış hissederler.

Anahtar Kelimeler: Göknil Özkök, değer, karakter, ileti, ilk okuma kitapları.

THE RELATIONSHIP BETWEEN VALUE, CHARACTER AND MESSAGE IN GÖKNİL ÖZKÖK'S FIRST READING BOOKS

Abstract: Our thoughts shape our words, and our words shape our actions. Sometimes what we see is the source of what we do, sometimes what we hear... In fact, everything changes as soon as we realize it. We learn to walk, talk, play games, read books, in short, how to behave.

ORCID ID : 0000-0002-6596-3591*/ 0000-0002-2406-1065**

DOI : 10.31126/akrajournal.1084535

Geliş tarihi : 08 Mart 2022 / Kabul tarihi: 24 Ekim 2022

*Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

** Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Our character is formed. Our conceptual world expands. We make sense of what we learn. Good quality children's books have a great role in helping children make sense of what they have learned, acquire reading habits, use their mother tongue correctly, and become aware of the values accepted by the society. For this reason, it is necessary to examine and evaluate children's books in terms of value, character and message relationship.

Today, many studies have been carried out on the values in children's books. In this study, the first reading books of Göknil Özkök; value, character and message relation. Value, character and message cannot be considered separately from each other in children's literature reading books. Because, consciously or not, the author shapes the values he wants to give to the child reader on the character. In other words, the values that are abstract become concrete with the character. The journey of the character in the book also takes the reader to the message. In the reviewed books of Göknil Özkök; friendship, love, struggle, courage, greeting, cooperation, leadership, cooperation, respect, gratitude, joy of life, compassion, belonging, appreciation and hope. These values are directly or indirectly related to the characters and messages in Özkök's books. In Özkök's books reviewed, "belongingness, being able to hope" are the most prominent values, while "being pushed out (disappeared)" stands out as the opposite value. This situation is not accidental. People are happy where they feel they belong, they are hopeful. Otherwise, they feel excluded.

Key Words: Göknil Özkök, value, character, message, first reading books.

Giriş

İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran özelliği düşünsel bir varlık olmasıdır. Düşüncelerini eyleme dönüştürmek, kendini ifade etmek için çeşitli yollar arayan insan, çevresindekileri anlamlandırma ve değer verme yoluna gider. Bu bakımdan bir şeyin değerini belirleyen şey ona yüklenen anlamdır.

“Başka bir deyişle değerler onlara anlam yüklendiği, anlamlı görüldüğü için değerlidirler. Bu anlayışta iki nokta öne çıkmaktadır: Birincisi hiçbir şey birisi ona anlam yüklemeyince değer değildir. Şeylerin kendi başlarına değerlerinden söz edilemez demektir bu. Değeri o şeye katan anlam yükleyendir. Ona anlamı yükleyen bir kişidir. Bu edimde belirleyici olan da kişidir, anlam yükleyerek ya da yüklemeyerek değerli olup olmamayı tayin eden de odur.

Böyle bir değer anlayışında öne çıkan ikinci özellik ise anlamlı görüp görmeme kişisel olduğundan, değerlerin de kişiden kişiye değişiklik göstereceği, kişiden bağımsız bir değer olamayacağıdır. Bugünün yaygın olan değerlilik anlayışı budur: herkesin değerleri kendisine göredir. Benim için anlamlı olan, değerli olan, bir başkası için değersiz olabilir ya da tersi.” (Tepe, 2008: 7).

Ancak geçmişten günümüze aktarılan değerler incelendiği zaman insanların bazı değerler hususunda aynı fikirde olduğu, aynı değerlere ihtiyaç duyduğu fark edilmektedir. “Adalet, güzel ahlâk, hoşgörü, sevgi, saygı gibi kavramların her biri hangi kaynaktan beslenirse beslensin, hangi dinin öğretisi olursa olsun insanlığın tabiatı itibarıyla arzu ettiği ahlaki ilkeler olmaya devam etmiştir.” (Zengin, 2017: 2) Çünkü topluluk hâlinde yaşamak için kuralları destekleyen değerlere ihtiyaç duyulur. Değerler sözlü kanunlar olarak yapılması gerekeni, beğenileni, takdir edileni veyahut yanlış olanı, yapılmaması gerekeni, nefret edileni anlatarak bizim bir arada sağlıklı ve düzgün bir şekilde ya-

şamamızı sağlar. Değerin ne olduğu ile ilgili kısa ve kolay bir yanıt vermek mümkün değildir.

“Bunun bazı nedenleri şunlar olabilir; Değer, yalnızca felsefe ya da eğitimde kullanılan bir kavram değildir. Daha pek çok alanda kullanılmaktadır ve birçok farklı alan için değişik anlamlara gelmektedir. Bu da değeri tartışmalı yapmaktadır. Bir diğer neden ise matematik, kimya, ekonomi vb. birçok disipline konu olan varlıklar arasındaki karşılaştırmalarda değer sözcüğünün benzer anlam içeriğiyle kullanımı olabilir. Ayrıca değer sözcük olarak gündelik dilde sıkça kullanılmakta, alet kutusundaki aletler gibi yerine göre farklı anlamlar taşıyacak biçimde kullanılmaktadır. Bu da anlamdaki belirsizliği artırmaktadır.” (Çetin -Balanuye, 2015: 195).

Anlamdaki belirsizliğe rağmen araştırmacılar tarafından değer sözcüğünün tanımları yapılmıştır. Yapılan tanımlar ise şu şekildedir:

“Değer kavramı hem bireylerin hem de toplumların varlıklarını devam ettirmelerini sağlayan ve birlikte hareket edebilmek amacıyla toplumsal olarak doğru kabul ettikleri, uygulanmasını istedikleri kıymetler olarak tanımlanabilmektedir. Bir başka ifade ile toplumu oluşturan bireylere; iyi- kötü, doğru- yanlış, güzel- çirkin vb. uyulması veya uzak durulması gereken hareket tarzlarını belirleyen, zamana göre yenilenmesi ya da farklı yargılara bürünmesi gereken yol göstericilerdir. Çünkü değerler her zaman aynı kalmazlar ve yaşam boyunca farklı medeniyetlerle birlikte ülkeden ülkeye değişiklik gösterebilirler.” (Küçük, 2016: 280).

Çiftçi’ye göre “Değerler toplumun üyeleri tarafından paylaşılan, toplumun gereksinimlerinin karşılanması açısından yararlı görülen ve duygularla yakından ilişkili olan ölçülerdir.” (1999: 112). Duygular da altı yaşına kadar deneyimle edinilmekte, duygusal hafıza erken yaşlarda oluşmaktadır. İnsanın kara kutusu diyebileceğimiz bilinçaltı bu kodlarla dolmakta, kişi olgun yaşta bile tepkilerini bu hazır kalıplardan seçmektedir. Adeta ortak bilincin duygusal dili, toplumun her yeni üyesine kodlanmakta gibidir. Kişisel dediğimiz duygularımız öğrenilmiş, kaydedilmiş, toplumdaki bize sirayet etmiş hazır kalıplardır aslında. Bu duyguları bize kopyalayan toplumun duygusal dili yani değerleridir.

“Birlikteliği, düzeni, kolektif bilinci, yüksek ahlâkı öne çıkaran değerler, kargaşaya yol açabilecek durumlarda sosyal refleks oluşturabilecek kabullerdir.” (Kılınç -Akyol, 2009: 5). Değerler duygularımızı, duygularımız da toplum içerisinde nasıl davranmamız gerektiğini belirtmektedir. “Bu açıdan bakıldığında değerlerin toplumu ayakta tutan dinamikler olduğu söylenebilir. Her toplumun kendine özgü değerleri ya da değerler sistemi mevcuttur. Toplumun kendine özgü olan değerlerini ya da değerler sistemini yitirmeye başlaması en güçlü sosyal kontrol aracını kaybettiğinin göstergesidir.” (Şimşek, 2015: 81).

Birey veya toplum olarak benimsenen değerler, insanların seçimlerini de etkiler. “İsteyen, ihtiyaç duyan, kendisini koruyan ve amacı olan bir varlık ola-

rak insan, hayatının anlamı ve günlük yaşantısının gidişatı ile ilgili farklı seçeneklerden sık sık seçim yapmak zorunda kalır.” (Aksoy, 2015: 10). İnsan bu seçimlerini vicdanı, merhameti ve sağduyusuyla yapabileceği gibi sadece bilişsel ve mekanik olarak da yapabilir. Seçimlerinde bilişsel ve mekanik olan insan, karşısındaki insanları da sadece mekanik, duygu boyutu olmayan kişiler olarak düşünür ve bu tür insanların karşısındaki kişilere zarar verici tepkiler göstermesi kaçınılmazdır. “Bu nedenle her eylemde bulunan, kendisinin ya da karşısındakilerin değerini koruyacak biçimde eylemde bulunabileceği gibi, onların insan olarak değerine zarar verecek biçimde de eylemde bulunabilir. Bunun için her eylem değerle, insanın değeriyle ilgilidir.” (Tepe, 2008: 7).

Değerler, insanın yanlışlarını düzeltip yüceltmeyi hedefler. Toplumun ayakta tutan dinamikler değerler olduğundan milletler, millet olma vasfını kaybetmemek için sahip oldukları değerleri bir sonraki nesle aktarmak zorundadırlar. Değer aktarımı başarılmazsa kültürel yozlaşma denilen “(...) değerlerin yıpranması, önemini kaybetmesi süreci başlar. Kültürel değerleri yıpranmış veya yok olmuş bir milletin kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlaması ve sürdürmesi imkânsız hâle gelir.” (Şener, 2013: 2501).

Günümüz dünyasında teknolojiye meydana gelen gelişmeler yeni problemleri beraberinde getirmiştir. Özellikle aile yapısını ve ergenlik dönemindeki gençleri olumsuz etkilemiştir. Birey kalabalıklar içinde yalnız kalmış, bedenen bulunduğu yerde tam olarak etkin olamamıştır. Televizyon, bilgisayar, internet evdeki konuşma ve paylaşım ortamını kaldırmış; yerine herkesin kendi algısına, kendi değerlendirmesine dayalı bireysel uğraşların yapıldığı yerler gelmiştir. Böyle bir durumda ailenin boşluğunun okula sorun olarak yansımaları kaçınılmazdır. “İnternet ortamında çok kültürlü bir dünya ile tanışan genç ailede ve okulda değerler eğitimi almamış ise ciddi sıkıntılara maruz kalabilmektedir. İçine düştüğü yalnızlık hali gayesiz bir kişiliğin oluşmasına neden olmaktadır.” (Zengin, 2017: 41-42).

Bireyin evrensel ve toplumsal değerlerden bağımsız davranmaya başlaması, birtakım sorunları ortaya getirmiştir. “Evrensel değerlere, bununla beraber kendi değerlerine de yabancılaşan bir kuşağın oluşumunu önlemek amacıyla hem dünyada hem de ülkemizde özellikle sosyal bilimlerin alanında çalışmalar yapılmaktadır.” (Atalay, 2017: 6). Sosyal bilimlerin değerleri bu kadar önemsemesinin nedeni insan davranışlarını ele alıyor ve yorumluyor olmasıdır.

“İnsanlar biyolojik bir organizma olmanın ötesinde aynı zamanda içinde yaşadığı toplumun bir ürünüdür. İnsanlar grup içinde doğarlar ve toplumsal niteliklerini gruplarda kazanırlar. Bu gruplar aracılığıyla toplumda geçerli olan bilgiler, değerler bireye aktarılır. Kişiler kültürlerini toplumsallaşma süreci içinde öğrenme yoluyla elde ederler. İnsan davranışlarının büyük kısmı öğrenilmiş

davranışlardır. Kişiler başkalarıyla olan ilişkileri aracılığıyla toplumda geçerli olan değer, kural ve normları, tutumları, alışkanlıkları ve becerileri öğrenir.” (İçli, 2005: 117).

Öğrenilen değerlerin bilgi ve düşünce boyutu da önemlidir. Kişiler tercihlerini ve yargılarını yeni öğrendikleriyle değiştirmekte ve davranışlarını şekillendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında değerlerin “(...) oluşmasında sosyal destekler ve pekiştiricilerin yeri büyüktür. Bir değer insanlar tarafından onaylanır ve takdir görürse bireydeki etkisi yüksek olur. Değerler arkalarındaki toplumsal destekleri kaybettikçe değişmeye veya etkisizleşmeye başlamaktadır.” (Sarı, 2005: 77).

Hangi toplumda doğup büyünürse, o toplumun doğasına uygun bir kişiliğe bürünür. Toplumun kural ve değerlerini benimsemek, bir toplumun bütün fertlerini birbirinin aynısı yapmaz. “Bir toplumun fertleri, bir yönleri ile birbirine benzeyen, fakat bazı yönleri ile de birbirinden çok farklı kişilikler kazanır.” (Altay, 1971: 42). Farklı kişiliklerin oluşmasında aile önemli bir rol oynar. Çünkü aile çocukların maddî ihtiyaçları kadar psikolojik ve manevî ihtiyaçlarını da karşılar. Çocuğun değerleri anne, baba ve diğer aile bireylerinin benimsediği değerlerle şekillenir. Çocuk kendi kararlarını alabilen, bilinçli bir birey oluncaya kadar da aile değerlerine bağlı olarak yaşamda yol alır.

Anne ve baba çocuğun ilk rol modelleridir. Aileler bu süreçte bilinçli davranmalıdır. Çevrelerinde görülen nezaketsizlik, sigara ve uyuşturucu kullanımı, akran zorbalığı, şiddet olayları, hırsızlık, cinsel ve ahlaki problemler gibi olumsuz durumlara karşı tetikte olmalı, çocuklarının doğru değerleri kazanmalarında yol gösterici olmalıdır. “Kişilik gelişiminin beş yaşına kadar olan süreçte %80 oranında gelişimin tamamlandığını düşünürsek, küçük yaşlarda kişilik şekillenmesinin temelleri olduğundan, ilk yılların önemi daha büyüktür.” (Dilmaç -Ulusoy, 2016: 10). “Küçük yaşlardan itibaren içselleştirilen ve davranış hâline dönüşen değerler; insanı olgunlaştırır ve toplumda örnek gösterilen bir fert hâline gelmeyi sağlar.” (Demirci, 2016: 9).

Değerler; ailenin, insanlarla olan etkileşimin, toplumsal durumların gözlemlenmesi ve denenmesi yoluyla öğrenilir. Değerin birey ve toplum üzerindeki etkisi çok yüksektir. Bu kadar etkili olan kavrama, eğitimde de yer verilmesi gerekmektedir.

“Tarih boyunca insanlar eğitimle ve eğitime işi ile hep karşı karşıya gelmişlerdir. Her dönemde o devrin en iyi eğitimi verilmeye çalışılmıştır. Eğitim ve öğretim sürecinde amaçların başında bilgi kazandırmak, meslek edindirmek gelmişse de insan davranışlarının, karakterlerinin ve kişiliklerinin oluşturulması içinde eğitim ve öğretim etkili bir rol üstlenmiştir.” (Dilmaç-Ulusoy, 2016: 1).

“Değer eğitimi, toplumda aile ortamı, dini kurumlar ve okullar aracılığıyla verilmektedir. En etkili değer eğitimi ve öğretimi ise okullarda verilmektedir.

Çünkü okullarda verilen eğitim planlı ve programlıdır. Planlı ve programlı yürütülen etkinlikler aracılığıyla değerler çocuklara istendik yönde kazandırılmaktadır.” (Kuru, 2016: 48) Okulun, belirlenen amaçlar doğrultusunda hareket ederek çocuğun çevresinden aldığı olumsuz durumları olumluya, olumlu durumları da pekiştirmeye yönelik etkinlikler oluşturarak iyi özelliklere sahip, değerleri içselleştirmiş, erdemli ve vicdanlı bireyler yetiştirmeyi amaçladığı söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında eğitim, “(....yaşamla çocuk arasında bir tür göbek bağı işlevi görmektedir.” (Dayıoğlu, 2000: 523). Bu bağın kopmaması için herkes üzerine düşeni yapmak zorundadır. Bu süreçte ailenin, okulun, öğretmenlerin ve yazarların sorumluluğu kaçınılmazdır.

“Çocukluk dönemi kişiliğin oluşma aşaması olduğu için çocuk edebiyatı eserlerinin bu dönemin bütün özelliklerine sahip olması gerekmektedir. Bu bakımdan çocuk edebiyatı yazar ve şairleri eserlerini meydana getirirken seçtikleri türün özelliklerine bağlı kalarak içeriği de çocukların hayal ve düşünce dünyasını geliştirecek biçimde hazırlamak durumundadırlar.” (Çintaş Yıldız, 2011: 205).

“Edebi eserler çocuğu kendi dünyasına çekerek ona birtakım yaşam tecrübeleri sunar. Bu tecrübeler eğitim çağındaki çocuğa kendiliğinden birtakım değerleri aşılar. Eserdeki kahramanlar çocuk için rol model olur. İşte edebi eserler çocukların kendilerine rol model seçmelerinde bu kadar önemliyken eserlerin hangi değerleri içerdiği de önem konusu arz etmektedir.” (Gümüş, 2017: 4).

Günümüzde çocuk kitaplarındaki değerler ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. (Şimşek, 2015; Kuru, 2016; Yılmaz, 2016; Otmar -Erdem, 2019) Yapılan çalışmalarda değer, karakter, ileti ilişkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmada Göknil Özkök’ün incelenen dört ilk okuma kitabı; değer, karakter, ileti ilişkisi açısından incelenerek alan yazına katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında “Göknil Özkök’ün incelenen dört ilk okuma kitabındaki değer, karakter, ileti ilişkisi nedir?” sorusuna cevap aranmıştır. Yapılan bu çalışmada doküman inceleme tekniği kullanılmıştır. Özkök’ün incelenen dört ilk okuma kitabı temin edilmiş, sonra bu hikâyeler ayrıntılı okunarak, hikâyelerde yer alan değer, karakter, ileti ilişkisi belirlenmiştir. Araştırma sonucuna göre Özkök’ün incelenen kitaplarında; dostluk, sevgi, mücadele, cesaret, selamlaşma, iş birliği, liderlik, yardımlaşma, saygı duyma, teşekkür etme, yaşama sevinci, mutluluk, merhamet etme, aitlik, kıymet bilmek ve umut edebilme değerleri yer almaktadır. Bu değerlerin Özkök’ün incelenen dört ilk okuma kitabındaki karakterlerle ve iletilerle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkisi bulunmaktadır.

Çocuk edebiyatı okuma kitaplarında değer, karakter, ileti birbirinden ayrı düşünülemez. Çünkü yazar bilinçli ya da değıl çocuk okura vermek istediğı değerleri karakter üzerinde şekillendirir.

“Bu metinler, çocuğu doğrudan eğitmek amacıyla vücuda getirilmese de onda olumlu etki ve izlenimler bırakmayı amaçlar. Çocuğun karşılaşabileceği durumlar karşısında olumlu tutum ve davranış sergilemesine imkân tanır, çocukların temel değerlerinin geliştirilmesine yönelik bir dizi fırsat sunar, nasıl davranacaklarına karar vermeleri hususunda onlara yardımcı olur ve erdemi geliştirmek için öğrencileri mücadeleye davet eder (Karatay, 2007a; Gibbs ve Earley, 1994; Bohlin, 2005).” (Aktaran: Yılmaz, 2016: 313).

Karakterin, kişiliğin şekillenmesinde, kavram dünyasının genişlemesinde, öğrenilenlerin anlamlandırılmasında, okuma alışkanlığı kazanılmasında, ana dilinin doğru ifade edilebilmesinde, toplum tarafından kabul edilmiş değerlerin farkına varılmasında kitaplar, okul, çevre ve en önemlisi aile etkilidir. Unutmamalıyız ki çocuğun ilk, dünyanın da en mükemmel eğitim kurumu mutlu ve huzurlu bir aile; en mükemmel eğitimcileri de örnek anne ve babalardır. Aile içi iletişimde yaşanan sorunlar; aile arasındaki sevgi, saygı ve güven bağlarının olmaması veya zedelenmesi sonucunda bireyin evrensel değerleri benimsemesi zor olacaktır.

1. Göknil Özkök’ün İlk Okuma Kitaplarında Öne Çıkan Değerler

Özkök’ün incelenen kitaplarında öne çıkan değerlere ait bulgulara ve yorumlara aşağıda yer verilmiştir.

1.1. Dostluk

Dost kelimesinin anlamı TDK Güncel Türkçe Sözlük’te “Sevilen, güvenilen, yakın arkadaş, gönüldaş, iyi anlaşılın kimse, düşman karşıtı; sahibine sevgi gösteren hayvan; bir şeye aşırı ilgi duyan, koruyan kimse; iyi geçinen, aralarında iyi ilişki bulunan” (Türk Dil Kurumu [TDK], 2020) kişiler olarak tanımlanmaktadır. Dostluk kelimesi ise “Dost olma durumu. Dostça davranış.” (TDK, 2020) anlamlarındadır. Aşağıda Değirmenci ile Baykuş, Emekli Vagon ve Küçük Kırmızı Düğme adlı kitaplardaki “Dostluk” değerine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Değirmenci ile Baykuş adlı kitapta yaşlı bir değirmenci ile baykuşun dostluğu anlatılır. Değirmencinin “Ne iyiydi bir dostla konuşmak. Dostu konuşmasa da ona keyifle her gün bir şeyler anlatmak.” (Özkök, 2019a: 24) ifadesiyle insanın yaratılış gereği yalnız kalamayacağı, yanında güvenebileceği, sevebileceği birisinin olmasını istediği yorumu çıkarılmaktadır. “Bir dost, demek yaşamda bir ışıktı.” (Özkök, 2019a: 31) cümlesiyle de dostluğun ne kadar önemli olduğu dostun ışığa benzetilmesiyle vurgulanmıştır. Değirmenci ile Baykuş; iyi ve kalıcı dostlukların sadece insanlarla değil, hayvanlarla da kurulabileceğini anlatan öykülerden biridir.

Emekli Vagon “Yine gidiyorlar işte. Peş peşe dizilmiş gidiyorlar,” diye iç geçirirdi yaşlı vagon.” (Özkök, 2020: 7) “Neden ben? Neden?” diye soruyordu yaşlı vagon kendine. “Benim işim burada durmak değil ki.” (Özkök, 2020: 8)

“Buradan kaçamaz mıyım? Yeniden raylara dönersem belki, sapasağlam olduğumu görüp yeniden kullanırlar beni,” diyerek paslı tekerleklerini olduğu yerde hareket ettirmeye çalıştı. “Ihhh ih... Hadi, ııhhh... Ufff!.. Olmuyor! Olmuyor!” (Özkök, 2020: 10) “Tak tak tak. Buldum! Sen demiryoluna dönmek istiyor musun?” “Bir günlüğüne bile olsa, evet. Evet, istiyorum. Ama bu olanaksız.” (Özkök, 2020: 15) cümlelerinde şikayetçi, isyankâr ve karamsar bir tavır takınırken “Sabaha karşı, kargalar ve martılar güvercinlerin yaptığı ipleri tutarak vagonu yavaşça havalandırmaya başladılar.” (Özkök, 2020: 28) “Tren hareket etmişti.” (Özkök, 2020: 32) “Harika dostlar kazanmıştı. Özlediği istasyonları, evleri, bahçeleri, makinistten dinleyecek, güvercin dostları da yeni haberler getirecekti.” (Özkök, 2020: 32) cümlelerinden yola çıkarak vagonun dostları sayesinde bu durumdan kurtulmayı başardığı görülmektedir.

“Küçük kırmızı düğme yeni bir arkadaş edindiği için çok mutluydu. Bütün sonbaharı ve kışı onun yakasında geçirmek çok keyifli olacaktı. İki arkadaş her sabah birlikte başlıyorlardı güne.” (Özkök, 2019b: 11) cümlelerinden yola çıkarak küçük kırmızı düğmenin arkadaş canlısı bir karakter olduğu ve arkadaşlık/dostluk değerinin karakter üzerinde şekillendiği görülmektedir. Yazarın Gün Bey’in Penceresi adlı kitabında “Dostluk” değerine açık bir şekilde rastlanmamıştır.

1.2. Sevgi

İnsan yaşamında duygu ve değerler büyük bir öneme sahiptir. Bu duygu ve değerlerden biri de sevgidir. Sevgi, “İnsanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu.” (TDK, 2020) olarak tanımlanır. İnsanı diğer cansız varlıklardan ayıran bir özelliği de budur. Aşağıda Değirmenci ile Baykuş, Küçük Kırmızı Düğme ve Gün Bey’in Penceresi adlı kitaplardaki “Sevgi” değerine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

“Yaşlı değirmenci de küçük baykuşu sevdi.” (Özkök, 2019a: 21). Değirmenci hiçbir çıkarı olmadan baykuşla ilgilenmiş, onun yaralarını sarmış ve onu dostu olarak kabul edip sevmiştir. Bu kitabı okuyan veya dinleyen çocuğa hayvan sevgisi aşılanmaya çalışılmıştır. “Küçük yaşlardan itibaren çocukları hayvan sevgisiyle tanıştırmak gerekir. Hayvan sevgisi insanlara çok şey kazandırır. Hayvanları seven onlarla ilgilenen çocuk daha merhametli ve paylaşımına daha açıktır. İnsanlar hayvanlara gösterdiği sevgide şefkati, merhameti ve yardımlaşmayı keşfeder. Hayvanları seven çocuk, insan ilişkilerinde de başarılıdır.” (Kaya, 2007: 137).

Kitapta yer alan “Sarı bir sonbahar günü, örgülü saçlı kızın çok sevdiği kırmızı paltosunun düğmesi koptu. Aradılar ama hiçbir yerde yoktu.” (Özkök, 2019b: 7) cümlesinde örgülü saçlı kızın paltosunu çok sevmesi ona verdiği değerle ilişkilidir.

“Ayakkabıların, çizmelerin, terliklerin dışında, bir de patilerdi en sevdiğim. En çok sarı-beyaz patileri severdim.” (Özkök, 2019c: 12) cümlesinde Gün Bey’in özellikle ayakkabıları, çizmeleri, terlikleri, patileri sevmesi tesadüf değildir. Yürüyememesi ve bunun eksikliğini hissetmesinden dolayı ayakla ilgili unsurlara değer yüklemiştir. Yazarın Emekli Vagon adlı kitabında “Sevgi” değerine açık bir şekilde rastlanmamıştır.

1.3. Mücadele

Evrende her şeyin bir amacı vardır. İnsan doğduğu andan itibaren sürekli mücadele hâlinindedir. Mücadele ettikçe de kendisini geliştirir. Birikimlerini, deneyimlerini arttırmak için yeni yollar keşfeder. Bazen özgüveni sarsılır insanın, tökezler ve yere düşer. Ama önemli olan düştüğü yerden kalmayı başarabilmektir. Kimi zaman kendi çabasıyla kimi zaman da birilerinin yardımıyla bunu başarabilmeli insan. Aşağıda Değirmenci ile Baykuş, Emekli Vagon ve Gün Bey’in Penceresi adlı kitaplardaki “Mücadele” değerine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

İnsanlar yanlarında karşılıksız onu seven bir dost olduğu sürece, karşılıklarına ne tür zorluk çıkarsa çıksın, mücadele etmekten asla vazgeçmezler. “Fırıncı yine kışın sert geçeceğini söylüyordu. Değirmenci ise dostunu kendisine getirdiği için kışı daha çok seviyordu.” (Özkök, 2019a: 33). Yaşlı değirmenci çok sevdiği dostu baykuş yanında olduğu sürece hiçbir şeyden şikâyet etmeyecektir.

Hayatta hemen hemen her şeyin bir imkânı vardır. Pes etmeyerek imkansızlığı imkana çevirebilmek gerekir. Tıpkı Emekli Vagon’da olduğu gibi. Emekli Vagon “Buradan kaçamaz mıyım? Yeniden raylara dönersem belki, sapasağlam olduğumu görüp yeniden kullanırlar beni,” diyerek paslı tekerleklerini olduğu yerden hareket ettirmeye çalıştı. “İhhh ih... Hadi, uhhh... Ufff!.. Olmuyor! Olmuyor!” (Özkök, 2020: 10) diyerek pes etmişti. Sonra karga ve arkadaşları sayesinde “Tren hareket etmişti. Vagon heyecanla, “Gidiyorum! Gidiyorum! diye haykırdı.” (Özkök, 2020: 32) Emekli Vagon dostlarının yardımını sayesinde mücadele etti ve dileği gerçekleşti.

Gün Bey’in Penceresi kitabında ise fiziksel engeli olan Gün Bey’in hayatla olan mücadelesinden bahsedilmektedir. “Gün Bey meraklanmıştı. İki eliyle sandalyesinin kolçaklarından güç alıp, kendisini yukarı doğru kaldırdı. Buz gibi camın soğuğu yüzünü yaladı. Pencerenin dışındaki karı, içeriden temizleyemezdi. Keşke biri ona dışarıda neler olduğunu söyleyebilseydi...” (Özkök, 2019c: 24) Yazarın Küçük Kırmızı Düğme adlı kitabında “Mücadele” değerine açık bir şekilde rastlanmamıştır.

1.4. Cesaret

Aşağıda Değirmenci ile Baykuş ve Gün Bey'in Penceresi adlı kitaplardaki "Cesaret" değerine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

"Korkma sakın karanlıktan, bak ışığım burada," derdi fener denize. "Yarın gün doğunca, güneş pırıl pırıl parlayınca kavuşacaksın yeniden aydınlığa." (Özkök, 2019a: 10) cümlesinde fener bir dost gibi davranarak denize cesaret ve umut aşılamaktadır. Gün Bey'in Penceresi adlı kitapta ise "Gün Bey için dışarıdaki dünya, pencereden görebildiği kadarıydı. Çünkü epeydir çıkmıyordu dışarı. Üstelik bu yeni taşındığı evinde ilk kışıydı. Mutsuzluktan değil, cesareti yoktu. Sokaklar onu biraz korkutuyordu." (Özkök, 2019c: 14). Gün Bey'in yapamadıkları şeylerden pişman olmamak için korkusunu yenmesi ve cesur olması gerekir. Yoksa içindeki o ukde, hayatı boyunca onunla yaşamaya devam eder. Yazarın Emekli Vagon ve Küçük Kırmızı Düğme adlı kitaplarında "Cesaret" değerine açık bir şekilde rastlanmamıştır.

1.5. Selamlaşma / Tanışma

İnsanı insan yapan değerlerden biri de selamlaşmadır. Günümüzde ne yazık ki selamlaşma azalmıştır. İnsanlar artık birbirlerini görmezden gelmekte; bir "Günaydın!" demeye bile vakit ayırmamaktadırlar. Bu sebeple küçük yaştan itibaren çocuklara selamlaşma benimsetilmelidir. Aşağıda Değirmenci ile Baykuş, Emekli Vagon ve Küçük Kırmızı Düğme adlı kitaplarındaki "Selamlaşma/Tanışma" değerine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Değirmenci ile Baykuş adlı kitapta geçen "Ertesi sabah kuş hâlâ oradaydı. Değirmenci çok şaşırıldı. Usulca baykuşa doğru ilerledi, mırıltıyla, "Günaydın baykuş!" dedi." (Özkök, 2019a: 16) cümlesinde değirmencinin baykuşa günaydın demesi, Emekli Vagon'da geçen "Tanıştırıyorum, dostum Martı Martin. Kendisi aslında turist." (Özkök, 2020: 24) cümlesinde karganın Martı Martin ile yaşlı vagonu tanıştırması, Küçük Kırmızı Düğme'de "İlk tanıştığı, örgülü saçlı kızın anneanesi oldu." (Özkök, 2019b: 12) cümlesinde küçük kırmızı düğmenin örgülü saçlı kızın anneanesiyle tanışması selamlaşma/tanışma değerinin bulunduğu cümlelerdir. Yazarın Gün Bey'in Penceresi adlı kitabında "Selamlaşma/ Tanışma" değerine açık bir şekilde rastlanmamıştır.

1.6. İş Birliği

Birlikten kuvvet doğar. Birlik ve beraberliğin olduğu her yerde işler kolaylıkla halledilebilir. Bunun bir örneği de "Emekli Vagon" adlı öyküde görülmektedir. Aşağıda Emekli Vagon adlı kitaptaki "İş Birliği" değerine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

"Kargalar ve martılar uyuyorlardı, çünkü sabah onları zorlu bir görev bekliyordu. Kediler patileriyle vagonun paslı tekerleklerini yağladılar, köpekler de vagonu itip tekerleklerin hareket edip etmediğini kontrol ettiler. Birkaç

güvercin vagonun içini temizleyip, perdeleri ve çiçekleri dışarı çıkardı.” (Özkök, 2020: 28) Bu cümlede hayvanlara farklı görevler verilerek iş birliği değeri ortaya çıkarılmaktadır. Bu sayede iş birliği ile sorunların çözülebildiğini fark eden çocuk kendi yaşamında da bu değeri benimseyecektir. Yazarın Değirmenci ile Baykuş, Küçük Kırmızı Düğme ve Gün Bey’in Penceresi adlı kitaplarında “İş Birliği” değerine açık bir şekilde rastlanmamıştır.

1.7. Liderlik

Hayatın her alanında bir işi yürüten ve yönlendiren kişilerin olması kaçınılmazdır. Liderin olduğu yerde uyum ve düzen hep vardır. Aşağıda Emekli Vagon adlı kitaptaki “Liderlik” değerine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

“Bugün buradayız. Plan yarın sabah için. Çalışma bu gece. Şimdi görevlerinize başlayabilirsiniz. Haberciler dağılın!” diyerek emir verdi karga ve bu emirle tüm kargalar bir yerlere uçtular.” (Özkök, 2020: 22). Bu cümlede karganın liderliğinin işleri kolaylaştırması ve çıkabilecek kargaşayı önlemesi bakımından önemlidir. Yazarın Değirmenci ile Baykuş, Küçük Kırmızı Düğme ve Gün Bey’in Penceresi adlı kitaplarında “Liderlik” değerine açık bir şekilde rastlanmamıştır.

1.8. Yardımlaşma

Yardımlaşma ve dayanışma toplumu ayakta tutan değerlerdir. İnsanlar arasındaki bağları güçlendirir. Aşağıda Emekli Vagon adlı kitaptaki “Yardımlaşma” değerine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Kitapta karga “Sana yardım edebilirim,” dedi kendinden emin bir sesle.” (Özkök, 2020: 14). Karganın emekli vagona yardım etmek istemesi onun yardımsever olduğunu gösterir. Karakterle özdeşleşen yardımlaşma değeri çocukta olumlu etki bırakır. Yazarın Değirmenci ile Baykuş, Küçük Kırmızı Düğme ve Gün Bey’in Penceresi adlı kitaplarında “Yardımlaşma” değerine açık bir şekilde rastlanmamıştır.

1.9. Saygı Duyma

Kişiler arası iletişimde olmazsa olmaz unsurlardan biri de saygıdır. Saygı, sağlıklı bir iletişimin temelini oluşturmaktadır. Aşağıda Emekli Vagon adlı kitaptaki “Saygı Duyma” değerine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

“Vagon, karganın yanıt vermesini bekledi bir süre. Ama karga öylece duruyordu.” (Özkök, 2020: 15). Konuşan birinin ya da konuşma sırası onda olan bir kişinin sözünü kesmemek de saygı duyulduğunun belirtisidir. Bu cümlede vagonun beklemesi kargaya saygı duyulduğunun göstergesidir. Yazarın Değirmenci ile Baykuş, Küçük Kırmızı Düğme ve Gün Bey’in Penceresi adlı kitaplarında “Saygı Duyma” değerine açık bir şekilde rastlanmamıştır.

1.10. Teşekkür Etme

İnsanlar gerektiğinde özür de dilemeli, teşekkür de etmelidir. Teşekkür, nezaketin bir göstergesidir. Aşağıda Emekli Vagon adlı kitaptaki “Teşekkür Etme” değerine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

“Lokomotif kalkış için düdük çalarken, vagon kargaya, “Beni çok mutlu ettiniz, sağ olun!” diye seslendi.” (Özkök, 2020: 31) cümlesinde vagon “sağ olun” ifadesiyle kargaya nezaket göstermiştir. Yazarın Değirmenci ile Baykuş, Küçük Kırmızı Düğme ve Gün Bey’in Penceresi adlı kitaplarında “Teşekkür Etme” değerine açık bir şekilde rastlanmamıştır.

1.11. Yaşama Sevinci

İnsanlar yaşama sevinçleri sayesinde hayata sınıksız tutunurlar. Aşağıda Emekli Vagon adlı kitaptaki “Yaşama Sevinci” değerine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Emekli Vagon adlı kitapta geçen “Yaşlı vagon, o gün anladı ki, artık eski gücü kalmamıştı. Ama bu yüzden yaşama küsecek değildi. Harika dostlar kazanmıştı.” (Özkök, 2020: 32) cümlesinde emekli vagonun yaşama tutunmasının sebebi dostlarıdır. Yazarın Değirmenci ile Baykuş, Küçük Kırmızı Düğme ve Gün Bey’in Penceresi adlı kitaplarında “Yaşama Sevinci” değerine açık bir şekilde rastlanmamıştır.

1.12. Merhamet Etme

Aşağıda Değirmenci ile Baykuş ve Küçük Kırmızı Düğme adlı kitaplardaki “Merhamet Etme” değerine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

“Değirmenci anladı ki zavallının derdi kanadıydı. Nazikçe eğildi baykuşun üzerine. (...) Koşup hemen içeri bir merhem hazırladı. Sonra da odanın bir köşesine samandan sıcacık bir yer yaptı.” (Özkök, 2019a: 17) “Parkta oynayan çocukları, her sabah sokaktaki kedileri besleyen komşu teyzeyi, hafta sonları gezdikleri müzeleri çok sevmişti.” (Özkök, 2019b: 12). Değirmencinin baykuşa ilgi ve şefkat göstermesi, Küçük Kırmızı Düğme adlı kitaptaki komşu teyzenin kedileri beslemesi merhametin bir göstergesidir. Karakterlerden yola çıkarak merhameti içselleştiren çocuk, karşısındakine zarar verici davranışlarda bulunmayacaktır. Yazarın Emekli Vagon ve Gün Bey’in Penceresi adlı kitaplarında “Merhamet Etme” değerine açık bir şekilde rastlanmamıştır.

1.13. Aitlik

Bir varlık; kimi zaman bir yere, bir şeye, bir kimseye ait olmak kimi zaman da kendisine ait olunmasını ister. Bu durum kişilerin beklentilerine göre değişebilir. Aşağıda Değirmenci ile Baykuş, Emekli Vagon, Küçük Kırmızı Düğme, Gün Bey’in Penceresi adlı kitaplardaki “Aitlik” değerine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

“Tüm kış boyunca kaldı değirmenin sımsıcak odasında. Keyifle dinledi değirmencinin öyküsünü her akşam samandan yatağında.” (Özkök, 2019a: 19). Baykuşun keyifli olması, tüm kış değirmencinin yanında kalması kendisini oraya ait hissettiğinin bir göstergesidir. Vagon ise “Kaçmayı düşündü. “Buradan kaçamaz mıyım? Yeniden raylara dönersem belki, sapasağlam olduğumu görüp yeniden kullanırlar beni,” diyerek paslı tekerleklerini olduğu yerde hareket ettirmeye çalıştı.” (Özkök, 2020: 10). Vagonun bir kenara atıldığı yerden kaçmayı düşünmesi kendisini oraya ait hissetmemesinden kaynaklanmaktadır. Küçük Kırmızı Dügme kitabında “O anlarda küçük kırmızı düğme, sahibi tarafından gıdıklanan yavru kedi gibi hissedirdi kendini.” (Özkök, 2019b: 23) cümlesiyle küçük kırmızı düğme yavru kediye benzetilmiş, kedi sahip ilişkisi örgülü saçlı kız ile küçük kırmızı düğme arasında geçmektedir. Gün Bey’in Penceresi kitabında “Her birinin sahip olduğu sapasağlam bir çift ayak ve o ayakların da ait olduğu biri var.” (Özkök, 2019c: 9) cümlesinde Gün Bey’in fiziksel engelinden dolayı ayakkabıyı giyecek sapasağlam ayaklara sahip olmaması çağrıştırılmaktadır.

1.14. Kıymet Bilmek

Sahip olduğumuz şeylerin kıymetini bilmeliyiz. Gün gelir, elimizdeki olan her şeyi kaybedebiliriz. Aşağıda Değirmenci ile Baykuş, Emekli Vagon ve Gün Bey’in Penceresi adlı kitaplarındaki “Kıymet Bilmek” değerine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

“Bu dostu baykuştı. Baykuş sessizce bir yuva yaptı değirmenin çatısına.” (Özkök, 2019a: 31). Baykuşun iyileştikten sonra değirmenden ayrılması ve daha sonra geri dönmesi değirmencinin kıymetini bildiğinin göstergesidir. Emekli Vagon’da vagon “Uçuyorum! Mutluluktan uçuyorum!” diye haykırdı. Karga yine bilmiş bir sesle söylendi, “Tuhaf bir vagon. Şimdi de uçtuğuna seviyor.” (Özkök, 2020: 28). Uçtuğu için sevinen vagonu karga tuhaf bulmaktadır. Karga uçmayı bildiği için, uçmayı bilmeyene göre, uçmanın ne kadar kıymetli olduğunun farkına varamamıştır. “Gün Bey, sabahın erken saatlerinde perdesini usulca açıyor, yoldan geçen ayakkabıları sayıyordu. Kimi pırıl pırıl parlayan, kiminin tozu üzerinde. Hemen anlıyordu o zaman, kim sakın, kimin işi acele... Günü gününe, saati saatine izlediği ayakkabılar. Her birinin sahip olduğu sapasağlam bir çift ayak ve o ayakların da ait olduğu biri var.” (Özkök, 2019c: 8-9) “Gün Bey, yürümek istediğinde çocukluğunu düşünüyordu. Uçarcasına koştuğu parkları, yolları, kırları ve kumsal hatırlıyordu. Şimdi ise sandalyesinin tekerlekleriydi ayakları. Artık yalnızca odadan mutfığa, oradan da yatak odasına doğru yol alıyordu.” (Özkök, 2019c: 20-21) cümlelerinden yola çıkarak ayakkabılara karşı hassasiyet gösteren Gün Bey yürüyemediği için yürümenin ne kadar kıymetli olduğunun bilincindedir. Yazarın Küçük Kırmızı

Düğme adlı kitabında “Kıymet Bilmek” değerine açık bir şekilde rastlanmamıştır.

1.15. Umut Edebilme

İnsan yaşadığı, soluk aldığı sürece umut hep vardır. Ne olursa olsun, umut etmekten asla vazgeçmemelidir. Aşağıda Değirmenci ile Baykuş, Emekli Vagon, Küçük Kırmızı Düğme ve Gün Bey’in Penceresi adlı kitaptaki “Umut Edebilme” değerine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Değirmenci ile Baykuş’ta “Yarın gün doğunca, güneş pırıl pırıl parlayınca kavuşacaksın yeniden aydınlığa.” (Özkök, 2019a: 10) diyen fener, denize umut aşılayarak karamsarlıktan kurtulmasına yardımcı olmuştur. “Zavallı vagon, bir gün demiryoluna dönme umuduyla beklerken, bu sözleri duyunca sinirden küplere bindi.” (Özkök, 2020: 10) cümlesiyle vagonun umut etmekten vazgeçmediği, beklediği anlaşılmaktadır. “Bir dileği vardı küçük kırmızı düğmenin, nasıl gerçekleşeceğini bilemediği; bir gün dostuyla, onun gözlerine bakarak oyunlar oynayabilir miydi?” (Özkök, 2019b: 20) sorusuyla çocuk okura dileklerin gerçekleşmesi için umut etmesi gerektiği fark ettirilmeye çalışılmıştır. Gün Bey’in Penceresi’nde “Küçük kız iki eliyle sandalyesinin tekerleklerini kavradı. Parka doğru çevirdi hem sandalyesini hem bakışlarını. Buğulu gözleri, az önce neşeye koşturan çocukları aradı. Ama görünürde kimseler kalmamıştı.” (Özkök, 2019c: 34). “Birden PAT! Bir kartopu düştü kucağına. Sonra bir tane daha... Küçük kız kucağındaki kartopunu eline aldı. Başını kaldırdığında, yüzüne bolca şaşkınlık, sonra küçük bir gülümseme yayıldı.” (Özkök, 2019c: 35). Küçük kız başta umudunu kaybetmiş ancak daha sonra Gün Bey sayesinde umudunu yeşertmeyi başarmıştır.

1.6. Memnuniyet

Aşağıda Değirmenci ile Baykuş, Emekli Vagon adlı kitaplarındaki “Memnuniyet” değerine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Değirmenci ile Baykuş’ta “Yaşamından memnun ama yapayalnız yaşardı.” (Özkök, 2019a: 8) cümlesiyle değirmencinin yaşamından memnun olması ama bir o kadar da yalnız yaşadığı için memnun olmaması anlatılmaktadır. “Emekli olmuşsun işte, emekli! Oh ne güzel. Yan gel yat, geçen vagonlara el salla durduğun yerden.” (Özkök, 2020: 12) diyen karga, vagonun emekli olduğu için memnun olması gerektiğini ifade etmektedir. Yazarın Küçük Kırmızı Düğme ve Gün Bey’in Penceresi adlı kitaplarında “Memnuniyet” değerine açık bir şekilde rastlanmamıştır.

Göknül Özkök’ün ilk okuma kitaplarında aitlik (4), umut edebilme (4), dostluk (3), sevgi (3), merhamet etme (3), selamlaşma/tanışma (3), mücadele (3), kıymet bilmek (2), cesaret (2), memnuniyet (2), yardımlaşma (1), saygı duyma

(1), iş birliği (1), yaşama sevinci (1), teşekkür etme (1) ve liderlik (1) öne çıkan değerlerdir. Kitaplarda “aitlik, umut edebilme” en fazla öne çıkan değerlerdir.

İLK OKUMA KİTAPLARINDA ÖNE ÇIKAN DEĞERLER			
Değirmenci ile Baykuş	Emekli Vagon	Küçük Kırmızı Düğme	Gün Bey'in Penceresi
• iDostluk • Sevgi • Mücadele • Cesaret • Selamlaşma/Tanışma • Memnuniyet • Aitlik • Umud Edebilme • Merhamet Etme	•Dostluk •İş birliği •Mücadele •Liderlik •Yardımlaşma •Saygı Duyma •Selamlaşma/Tanışma •Teşekkür Etme •Yaşama Sevinci •Aitlik •Kıymet Bilmek •Umud Edebilme •Memnuniyet	•Sevgi •Dostluk •Merhamet Etme •Aitlik •Selamlaşma/Tanışma •Merhamet Etme •Umud Edebilme	•Sevgi •Mücadele •Kıymet Bilmek •Cesaret •Umud Edebilme •Aitlik

Kitaplar arasında en çok değer barındıran Emekli Vagon iken, en az değer barındıran kitap Gün Bey'in Penceresi'dir.

2. Göknil Özkök'ün İlk Okuma Kitaplarında Karakterler

Göknil Özkök'ün ilk okuma kitaplarında yer alan karakterler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

KİTAP ADI	ANA KARAKTERLER	YARDIMCI KAREKTERLER
Değirmenci ile Baykuş	•Yaşlı Değirmenci •Baykuş	•Oduncu •Fırıncı
Emekli Vagon	•Emekli Vagon •Karga	•Makinist •Tamirci •İstasyon Şefi •Martı Martin
Küçük Kırmızı Düğme	•Küçük Kırmızı Düğme	•Örgülü saçlı kız •Örgülü saçlı kızın anneanesi •Örgülü saçlı kızın en iyi arkadaşı •Örgülü saçlı kızın annesi •Örgülü saçlı kızın babası •Sokaktaki kedileri besleyen yaşlı teyze
Gün Bey'in Penceresi	•Gün Bey	•Küçük kız •Kartopu oynayan çocuklar

2.1. Değirmenci ile Baykuş Adlı Kitaptaki Karakterler

Değirmenci, küçük bir adanın arkasında bulunan değirmeninde tek başına yaşamını sürdüren yaşlı bir kimse. Değirmeninde öğüttüğü tahılları un yapıp fırına satar ve geçimini de bu şekilde sağlar. Oldukça merhametli, sevgi dolu, şefkatli ve yardımseverdir. Baykuş; değirmencinin arkadaşı, meraklı, vefalı bir

baykuş. Yaralı bir şekilde değirmencinin değirmenine gitmiş ve iyileşene kadar orada kalmış. İyileşince ayrılmış ama kendini değirmencinin değirmenine ait hissettiğini anlayınca tekrar geri dönmüş. Değirmenin kanatlarına yuva yapmış ve orada yaşamaya karar vermiş. Değirmenci ile arkadaş olmuş.

Kitapta değirmencinin yaralı baykuşa yardım etmesi, onu tedavi etmesi, şefkatli davranması olumlu karakter özelliğinin bir göstergesidir. Ayrıca baykuşun da yapılanları unutmuyup vefa göstermesi olumlu karakter özelliğidir. Çocuklar da bu öyküyü okuduklarında veya dinlediklerinde yaşlı değirmenci ve baykuşla özdeşim kurabilir; günlük hayatlarında böyle bir durumla karşılaştıklarında değirmencinin ve baykuşun yaptığı gibi yapabilirler. Dolayısıyla kitaptaki ana karakterler olumlu özellikler barındırmaktadır.

Şekil 1: Değirmenci ile Baykuş kitabından alıntıdır.

Şekil 2: Değirmenci ile Baykuş kitabından alıntıdır.

Yalnız kitabın 12 ve 13. sayfasında yer alan resimlerle metindeki yardımcı karakter bütünleşmemektedir. Metinde her ne kadar “oduncu” olarak bir yardımcı karakterden bahsedilse de ne çizimlerde ne de kitabın sonundaki tekrarlanan “Fırıncı yine kışın sert geçeceğini söylüyordu.” (Özkök, 2019a: 33) cümlesinde oduncuya dair bir şey bulunmamaktadır. Metinde “oduncu” olarak bahsedilen karakter aslında fıırıncıdır. Çizimlerde de oduncu değil, fıırıncı resmine yer verilmiştir. Kitabın 33. sayfasında yer alan “Fırıncı yine kışın sert geçeceğini söylüyordu.” cümlesinden yola çıkarak yardımcı karakterin oduncu değil, fıırıncı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, okurda yardımcı karakter karmaşasına sebep olacaktır.

2.2. Emekli Vagon Adlı Kitaptaki Karakterler

Kitapta emekli vagon başlarda isyan eden, sinirli, duygusal, küçümseyen,

ukala, huysuz, karamsar, pes eden, gözden çıkarılan, çevresindekileri tersleyen, miskin bir karakter iken kitabın sonunda olumsuz özelliklerinden kurtularak olumlu karakter özelliği kazanmıştır. Kitapta karganın ise özgüvenli, girişimci özelliklere sahip, yardımsever, iş birliğine önem vermesi, lider özelliklere sahip olması olumlu karakter özelliğinin bir göstergesidir. Ayrıca kitabın bazı yerlerinde karganın kibirli ve öfkeli tutum sergilemesi olumsuz bir özellik olup bu durum gözden kaçmamaktadır. Yine de genel itibarıyla karga olumlu karakter özelliğindedir. Martı Martin, karganın dostu. Avustralya'dan gelen bir turist. Olayları kontrol eden, lider ruhlu bir martı. İstasyon şefi; yaşlı vagonun yolculuk edemeyeceğine karar veren, onu gözden çıkaran şef. Kitabı okuyan veya başkasından dinleyen çocuk, karakterlerle kendini, ailesindeki büyükleri ve çevresindekileri karşılaştırır. Bu özelliklere sahip kişilerle nasıl iletişim kuracağını farkına varır. Ayrıca emekli vagon karakteriyle yaşlılara nasıl davranılması gerektiğini, onların neler hissettiğini de anlayabilir.

2.3. Küçük Kırmızı Düğme Adlı Kitaptaki Karakterler

Küçük kırmızı düğme; örgülü saçlı kıızı çok seven, onu arkadaşı olarak gören, onunla oyunlar oynamak isteyen, arkadaş canlısı, endişeli, meraklı bir karakter. Örgülü saçlı kız; okula giden, sarı saçlı bir kız. Küçük kırmızı düğmeye göre sesi hep canlı ve neşeli olduğu için güler yüzlü biri. Örgülü saçlı kızın anneanesi; küçük kırmızı düğmeyi önce paltoya dikerek örgülü saçlı kızla küçük kırmızı düğmenin tanışmasını sağlamış, sonra da bir bez bebeğin gözlerine dikerek ikisinin sonsuza kadar arkadaş kalmalarını sağlamış ve küçük kırmızı düğmenin dileğini gerçekleştirmiş bir kimse. Kitapta küçük kırmızı düğmenin sevgi dolu olması, merak ögesini artırıcı sorular sorması olumlu karakter özelliğinin bir göstergesidir. Yalnız zaman zaman varsayımlar yaparak endişeli tavırlar takınması karakterin olumsuz yanını oluşturmaktadır. Kitabı okuyan veya başkasından dinleyen çocuk, karakterle özdeşim kurar. Gerçek hayatta böyle bir durumla karşılaştığında nasıl davranacağını farkına varır.

2.4. Gün Bey'in Penceresi Adlı Kitaptaki Karakterler

Gün Bey; evinin caddesine bakan penceresinden gelen geçenlerin ayakbalarını saymakla gününü geçiren, fiziksel engeli olan bir birey. Bu yüzden de sokağa çıkmaya korkan, cesareti olmayan bir kişi. Engelinden dolayı kendisini dış dünyaya kapatmış. "Gün Bey, yürümek istediğinde çocukluğunu düşünüyordu. Uçarcasına koştuğu parkları, yolları, kırları ve kumsalı hatırlıyordu." (Özkök, 2019c: 20) cümlesinden yola çıkarak Gün Bey'in fiziksel engelinin doğuştan değil, çocukluktan sonra gerçekleşen bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Küçük kız ise kıpkırmızı paltosu, başında yaprak yeşili beresi, kucağında birleştirdiği gri eldivenli elleri olan, fiziksel engelli bir kız çocuğu. Çocukların oyunlarına kabul etmediği, dışlanan bir çocuktur. Kitapta Gün Bey'in cesaret-

siz oluşu, eve kapanarak kendini dış dünyadan soyutlaması yani içine kapanık olması olumsuz karakter özelliği iken, daha sonra kendisi gibi engeli olan küçük kızla tanıştıktan sonra mücadele etmesi, yaşama tutunması olumlu karakter özelliğinin bir göstergesidir. Kitabı okuyan ve dinleyen herkes, engelli bireylerin yaşadığı zorlukları Gün Bey karakteri üzerinden fark edip bu özelliklere sahip kişilerle nasıl iletişim kuracağını, nasıl tutum sergilemesi gerektiğinin bilincinde olur.

3. Göknil Özkök'ün İlk Okuma Kitaplarında İletiler

İnsanlar kendilerine doğrudan öğüt verilmesinden hoşlanmaz ve genellikle verilen öğütler de pek bir işe yaramaz. “Oysa mesajını dolaylı yoldan aktaran, nelerin doğru olduğunu ve nasıl davranılması gerektiğini yine dolaylı olarak hissettiren kitaplar çocukları daha kolay etkileyebilir, iyi ve güzel olanı benimsemelerini sağlayabilir.” (Kumbasar, 2011: 38).

3.1. Değirmenci ile Baykuş Adlı Kitaptaki İletiler

Değirmenci ile Baykuş adlı kitapta ileti niteliği taşıyan bulgular ve yorumlar aşağıdaki gibidir.

“O mavi deniz yok olunca gecenin karanlığında, değirmenci kederle birkaç mum yakardı değirmenin kanatlarına. Derdi ki, “Keşke burada da küçücük bir ışık olsa.” (Özkök, 2019a: 10). “O anda bir çift sarı ışık belirdi gözlerinin önünde.” (Özkök, 2019a: 14). “Bir dost, demek yaşamda bir ışıktı.” (Özkök, 2019a: 31). “Gecenin karanlığı serilince masmavi sulara, tüm siyahlığı yayınca denizin üzerine boylu boyunca, fenerin bir yanıp bir sönen ışığı belirirdi karanlıkta. “Korkma sakın karanlıktan, bak ışığım burada,” derdi fener denize. “Yarın gün doğunca, güneş pırıl pırıl parlayınca kavuşacaksın yeniden aydınlığa.” (Özkök, 2019a: 10). “Baykuş sessizce bir yuva yaptı değirmenin çatısına. Sonra da değirmenin bir kanadına tüneyip yusuvarlak sarı gözlerini döndürerek baktı aşağıya. Bir açıp bir kapıyordu gözlerini. Tıpkı bir deniz feneri gibi.” (Özkök, 2019a: 31).

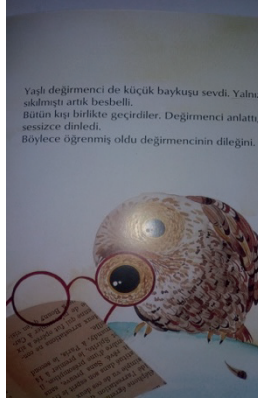
Karanlık, gece, siyah gibi kavramlar karamsarlığı, kötümserliği, kasveti temsil eder. Işık ise tamamen olumludur. Mavi umudu, deniz insan dünyasını temsil eder. İnsan hayatı boyunca hayal kurarak, umut ederek yaşar. Hayallerine ulaşmada umut, onların en önemli yol göstericisidir. Deniz feneri, denizin, denizde kaybolanların yol göstericisidir. Mum yakılı değirmenin kanatları da değirmencinin yol göstericisi. Gecenin karanlığı mavi denizi yok ederse değirmencinin hayalleri, istekleri, umutları da yok olur. Bu yüzden değirmenci kederlenerek değirmenin kanatlarına mum yakmaktadır. Çünkü umudunu kaybetmek istememektedir.

Deniz feneri nasıl ki gecenin karanlığından ışığıyla denizi kurtarıyorsa baykuş da sarı gözleriyle değirmenciye karanlıktan kurtarmaktadır. Yani değir-

menci yalnızlığın karanlığından baykuşun gözlerindeki samimiyeti bularak kurtulmuş, aydınlığa ulaşmayı başarmıştır. Bu öyküde deniz, değirmencinin dünyasını, deniz feneri de baykuşu temsil etmektedir. Özetle verilmek istenen ileti şudur: İnsan yaratılış gereği yalnız kalmaz. Yanında seveceği, sevileceği, sırlarını paylaşacağı, güveneceği bir dostu olmasını ister. Böyle bir dosta sahip olduğu zaman da hayatta her şeyin üstesinden gelmeyi başarır.

Hayatta iletiler her zaman sözcüklerle verilmez. İletinin verilmesinde resimler de etkin rol oynar. Özellikle ilk okuma kitaplarında resimlerin çağrıştırmacı özelliği çocuklarda derin izler bırakabilmektedir. Bu resimler çocukların/bireyin görsel okuryazarlığını da etkilemektedir. “Bireyin görsel unsurlarla düşünme, öğrenme ve kendini ifade etme becerilerini” (Braden -Hortin, 1982: 41); “Görsel okuryazarlık ile; görsel içerik, doğru bilgiye ulaşabilme, ayırt edebilme ve bu bilgileri işleyebilmeye ilişkin bilinçli birer izleyici(okuyan)-üretici (yazan) birey” (Yerlikaya, t.y.) olabilmelerini sağlamak için görsellerin çocuk edebiyatı kitaplarında iyi seçilmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü edebiyat aracılığıyla yeni eserlerle tanışan çocuk ana dilini öğrenmek ve etkili kullanabilmek için bir alt yapı oluşturur. “Çocuk gerçekliği ve gelişim özellikleri göz önünde bulundurularak yazılan edebi eserlerle tanışan çocuk yeni eserler okuma isteği duyar. Böylelikle çocuk; yeniliğe açık, sorgulayan ve farklı değerleri kavrayan bir birey olur.” (Otmar -Erdem, 2019: 11).

Ancak çizer; kitabın kapak sayfasında ve diğer sayfalarındaki çizimlerinde, yabancı bir yazı diline yer vermiştir. Baykuşun gözlükle o yazıyı dikkatle incelemesi okuyucuda merak duygusunun oluşmasına zemin hazırlar. Ana dilini öğrenmeye ve keşfetmeye çalışan çocuklar için bu durum olumsuzdur.

Şekil 1: Değirmenci ile Baykuş kitabından alıntıdır.

“Dil, bir milletin kültürel değerlerinin başında gelir. Bundan dolayı ona büyük ehemmiyet vermek gerekir. Aynı dili konuşan insanlar “millet” denilen sosyal varlığın temelini teşkil ederler. Dil, duygu ve düşünceyi insana aktaran bir vasıta olduğu için, insan topluluklarını bir yığın ve kitle olmaktan kurtararak aralarında “duygu ve düşünce” birliği olan cemiyet, yani millet hâline getirir.” (Kaplan, 2013: 39).

3.2. Emekli Vagon Adlı Kitaptaki İletiler

Emekli Vagon adlı kitapta ileti niteliği taşıyan bulgular ve yorumlar aşağıdaki gibidir.

“Emekli olmuşsun işte, emekli! Oh ne güzel. Yan gel yat, geçen vagonlara el salla durduğun yerden.” (Özkök, 2020: 12). “Ne diyorsun sen! Olur mu öyle şey!” diye tersledi kargayı vagon. “Sapasağlamım ben. Hurda olmadım daha!” (Özkök, 2020: 12). “Tren hareket etmişti. Vagon heyecanla, “Gidiyorum! Gidiyorum! diye haykırdı.” (Özkök, 2020: 32).

Hayatta bazı olaylar bizim isteğimiz dışında gelişir. Yaşlanmak da bunlardan biri. Bazı şeyleri olduğu gibi kabul etmek en iyisidir. Olduğundan farklı göstermeye çalışmak olanı değiştirmez. Ancak bunun için de yaşama küsmeli insan, yaşamın tadını çıkarmalıdır. Çünkü yaşadığımız her an değerlidir. Ne kendimizi ne de bir başkasını incitmemeliyiz. Çıkarımız doğrultusunda değil, vicdanımızla karar vermeliyiz. Zamanında bize yararı olan insanları sırf çıkarımıza ters düştü diye gözden çıkarmamalıyız. Onların da hayatın içinde kalmalarına izin vermeliyiz. Özetle dileklerin gerçekleşmesinin yolu, umudunu yitirmemekten, iyi arkadaşlara sahip olmaktan ve sabırla beklemekten geçer. Sabırla beklemek, dileklerin gerçekleşmesinin anahtarıdır.

3.3. Küçük Kırmızı Düğme Adlı Kitaptaki İletiler

Küçük Kırmızı Düğme adlı kitapta ileti niteliği taşıyan bulgular ve yorumlar aşağıdaki gibidir.

“Sarı bir sonbahar günü, örgülü saçlı kızın çok sevdiği kırmızı paltosunun düğmesi koptu. Aradılar ama hiçbir yerde yoktu.” (Özkök, 2019b: 7). “Anne-annesi o gün paltoya yeni bir düğme diktı. Küçük, kırmızı bir düğme. Böylece örgülü saçlı kız paltosuna yeniden kavuştu. Küçük kırmızı düğmenin de yeni bir dostu olmuştu.” (Özkök, 2019b: 9). “Dostunun gözlerini görmeliydi. İki arkadaşın kalbini ancak gözler birleştirirdi.” (Özkök, 2019b: 14). “Bir dileği vardı küçük kırmızı düğmenin, nasıl gerçekleşeceğini bilemediği; bir gün dostuyla, onun gözlerine bakarak oyunlar oynayabilir miydi?” (Özkök, 2019b: 20). “Sımsıcak bir yaz günü, örgülü saçlı kızın bir bez bebeği oldu. Bebeğin kırmızı düğme gözleri kendisine mutlulukla bakıyordu.” (Özkök, 2019b: 33).

Bir şeyin gerçekleşmesi için zamana ihtiyaç vardır. Sonbahar olmadan kış, kış olmadan ilkbahar, ilkbahar olmadan da yaz olamaz. Bu sebeple bir şeyin

olabilmesi için sadece istemek yetmez. O şeyin olması için sabırla beklemek de gereklidir. Öyküde küçük kırmızı düğme sabırsızca örgülü saçlı kızın gözlerini görmek ister. Ancak bunun olabilmesi için zamana ihtiyacı olduğunun farkında değildir. Her seferinde hayal kırıklığına uğrar. Umutlarının bittiği anda örgülü saçlı kızın anneanesi onun dileğini gerçekleştirir. Özetle sabırla beklediğinde, umudunu yitirmediğinde dileklerin gerçekleşir. Hayat senin için yeniden başlar.

3.4. Gün Bey’in Penceresi Adlı Kitaptaki İletiler

Gün Bey’in Penceresi adlı kitapta ileti niteliği taşıyan bulgular ve yorumlar aşağıdaki gibidir.

Bakmakla görmek arasında ince bir fark vardır. Baktığımız yerde asıl görmemiz gereken şeyleri bazen göremeyiz. Bakış açımızı değiştirmemiz gerekir. Gün Bey’in Penceresi adlı kitapta “Pencereler canlı tablolarıdır, her sabah resmini yenileyen. Baktıkça insana yeni bir dünya açan, hayallerine yenilerini ekleyen.” (Özkök, 2019c: 7). Ancak “Gün Bey için dışarıdaki dünya, pencereden görebildiği kadarıydı.” (Özkök, 2019c: 14). Daha fazlasını görebilmek, kaybettiklerini fark edebilmek için cesur ve kararlı olması gerekir. Her ne olursa olsun hayata sınımsız sarılmalı, yaşama küsmemelidir. Hayat bir mucize. Bu bazen bir kar topuyla, bazen küçük bir kız çocuğuyla bize ulaşır. Farkına varabilmeli insan, baktığı şeyi görebilmeli. Çünkü hayat baktığımız şeylerde gizlidir. Mucizenin gerçekleşmesi için baktığımız şeyleri görmemiz gerekir. Bunu bazen görmek istemeyiz, korkarız. Çünkü baktığımızda gördüğümüz şeyler bizim eksiklerimizdir.

“Şimdi küçük kızın durduğu yerden kendisine bakıyordu. Penceresinin ardına gizlenmiş, kimden kaçıyordu? Küçük kız da bir gün, bir pencere ardına gizlenir miydi? Şimdi dışarıdaydı ama ya sonra? Evin içinde, hayatın dışında kalmayı seçer miydi? Tıpkı kendisi gibi...”

Dışarıda olmalıydı. Sokaklarda, parklarda, kumsallarda... Yürümese de koşmasa da. Yağan yağmur saçlarından süzülmesi, hatta belki rüzgâr hayatın tozunu üzerine üfleliydi. Elleri bir ağacın gövdesine değmeli, doğanın ve insanların anlattığı hayat masalını işitmeliydi.” (Özkök, 2019c: 30).

Özetle insanların birbirinden farklı özellikleri ve durumları olabilir. Bir insan farklı olduğu için dışlanmamalı, her şeye rağmen hayatın içinde tutulmalıdır. Bir yere ait olduklarını hissetmesi, sahip olduğu şeylerin değerini bilmesi, kaybetmeden farkına varması gerekir. Benzerliklerle, farklılıklarla bir arada yaşanabilir. Yeter ki hoşgörülü olmayı unutmayalım.

Sonuç ve Öneriler

Çocuk edebiyatı okuma kitaplarında değer, karakter, ileti birbirinden ayrı düşünülemeyen parçalardır. Çünkü yazar bilinçli ya da değil çocuk okura vermek istediği değerleri karakter üzerinde şekillendirir. Yani soyut olan değerler

karakterle birlikte somut hâle gelir. Karakterin kitaptaki yolculuğu da okuru iletiye götürür.

Kitaplarda değirmencinin merhametli, sevgi dolu, şefkatli ve yardımsever olması sevgi, yardımlaşma, merhamet etme değerleriyle; baykuşun vefalı olması kıymet bilmek değerleriyle; karganın özgüvenli, girişimci özelliklere sahip, yardımsever, iş birliğine önem vermesi, lider özelliklere sahip olması iş birliği, yardımlaşma, liderlik değerleriyle; küçük kırmızı düğmenin örgülü saçlı kızı çok seven, arkadaş canlısı olması sevgi, dostluk değerleriyle; Gün Bey'in mücadeleye etmesi, yaşama tutunması mücadele, yaşama sevinci değerleriyle ilişkili olduğu saptanmıştır. Karakterlerin tutum ve davranışlarının sevgi, dostluk, mücadele, umut edebilme, aitlik, yaşama sevinci, kıymet bilmek gibi değerlerle iletilere yansdığı görülmektedir.

Göknil Özkök'ün ilk okuma kitaplarındaki değerler, karakterler ve iletiler kendi içinde birbiriyle bütünleşmiş, birbirini tamamlayan niteliktedir. Kitaplarda aitlik, umut edebilme öne çıkan değerlerdir. İtilmişlik (Gözden çıkarılmak) ise öne çıkan karşıt değerdir. Bu durum tesadüf değildir. İnsanlar kendilerini ait hissettikleri yerde mutludur, umutludur. Aksi hâlde kendilerini dışlanmış hissederler.

Çocukların okuma alışkanlığı kazanması, Türkçeyi doğru ifade edebilmesi, toplum tarafından kabul edilmiş değerlerin farkına varması ancak nitelikli çocuk kitapları ile mümkündür. Bu sebeple çocuk kitaplarının çeşitli açılardan incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Günümüzde çocuk kitaplarındaki değerler ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda değer, karakter, ileti ilişkisine yer verilmemiştir. Bu çalışmada da Göknil Özkök'ün 4 ilk okuma kitabı; değer, karakter, ileti ilişkisi açısından incelenmiştir. Kitaplarda; dostluk, sevgi, mücadele, cesaret, selamlaşma, iş birliği, liderlik, yardımlaşma, saygı duyma, teşekkür etme, yaşama sevinci, merhamet etme, aitlik, kıymet bilmek ve umut edebilme değerleri yer almaktadır. Bu değerlerin kitaplardaki karakterlerle ve iletilerle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkisi bulunmaktadır. Kitaplardaki karakterlerin olumlu özellikler barındırması ya da olumsuzdan olumluya dönüşmesi büyük önem arz etmektedir. Çünkü sahip olunan olumlu değerlerin davranışlar sayesinde kişiye aktarılmasıyla birlikte kişi de bu olumlu değeri karakter üzerinden benimsemeye çalışır. Bu bağlamda Göknil Özkök'ün ilk okuma kitapları; ilgili bölümlerde belirtilen olumsuz yanırları dışında öğretmenlere, ailelere ve çocuklara önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKSOY, R. (2015), *Değer ve Değerler Eğitimi*, Konya: Değer Eğitim Merkezi Yayınları.
 ALTAY, E. (1971), *Yeni Sosyoloji*, Ankara: Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu Yayınları.

ATALAY, E. (2017), Seza Kutlar Aksoy'un Eserlerindeki Eğitsel Değerler ve Bu Değerlerin Davranışa Yansımaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

BATUR, Yücel, 2012; Sallabaş, 2012; Yazar -Erkuş, 2013; Şimşek, 2015; Kuru, 2016; Yılmaz, 2016; Belet Boyacı vd., 2017; Karagöz, 2017; Aral -Kadan,2018; Otmar -Erdem, 2019).

BOHLİN, K. E. (2005), *Teaching Character Education Through Literature*, USA: Routledge.

BRADEN, R. A. -HORTİN, J. A. (1982), Identifying The Theoretical Foundations of Visual Literacy, *Journal of Visual/Verbal Language*, 2, 37-42.

ÇETİN, N. -BALANUYE, Ç. (2015), Değerler ve Eğitim İlişkisi Üzerine, *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 24, 191 – 203.

ÇİFTÇİ, O. (1999), *Sosyolojiye Giriş Temel Kavramlar*, Trabzon: Akademi Kitabevi.

ÇİNTAŞ YILDIZ, D. (2011), İbrahim Zeki Burdurlu'nun Eserlerinde Sevgi Değeri, *Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 29, 203 – 230.

DAYIOĞLU, G. (2000), Çocuk Kitaplarında Eğitsellik, S. SEVER içinde, *1.Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu* (523-534), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

DEMİRCİ, E. (2016), Ortaöğretim Öğrencilerine Yönelik Mesnevi Temelli Değerler Eğitimi, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

DİLMAÇ, B. -ULSOY, K. (2016), *Değerler Eğitimi*, Ankara: Pegem Akademi.

GİBBS, L. J. -EARLEY, E. J. (1994), *Using Children's Literature To Develop Core Values*, Bloomington: Phi Delta Kappa Educational Foundation.

GÜMÜŞ, S. (2017), Değerler Eğitimi Bağlamında Aytül Akal'ın Çocuk Romanlarının Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

İÇLİ, G. (2005), *Sosyolojiye Giriş*, Ankara: Anı Yayıncılık.

KAPLAN, M. (2013), *Kültür ve Dil*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

KARATAY, H. (2007), Değer Aktarımı Açısından Yerli ve Yabancı Çocuk Edebiyatı Ürünleri, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (10-15.09.2007), Bildiriler Kitabı (s. 939-949), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

KAYA, M. (2007), Okuma Yazma Öğretiminde Çocuk Edebiyatının Öğretim Amaçlı Kullanımındaki Yöntem ve Teknikler, II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu (04-06 Ekim 2006), Bildiriler Kitabı (s. 117-122), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

KUMBASAR, E. (2011), Muzaffer İzgü'nün Romanlarının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Trabzon.

KURU, H. (2016), Ayşe Yamaç'ın Çocuk Romanlarının Değerler Eğitimi ve Dil Zenginliği Açısından İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.

KÜÇÜK, N. (2016), Schwartz'ın "Değer Yönelimleri Ölçeği" ile Türkiye'deki Öğrenciler Üzerine Yapılmış Bazı Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi, *Akademik Bakış Dergisi*, 57, 280-296.

OTMAR, Ö. - ERDEM, A. (2019), Yalvaç Ural'ın Çocuk Edebiyatı Eserlerinde Hayvan Sevgisi Değeri, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 17 (37), 7-34.

ÖZKÖK, G. (2019a), *Değirmenci ile Baykuş*, İstanbul: Can Sanat Yayınları.

ÖZKÖK, G. (2019b), *Küçük Kırmızı Düğme*, İstanbul: Can Sanat Yayınları.

ÖZKÖK, G. (2019c), *Gün Bey'in Penceresi*, İstanbul: Can Sanat Yayınları.

ÖZKÖK, G. (2020), *Emekli Vagon*, İstanbul: Can Sanat Yayınları.

SARI, E. (2005), Öğretmen Adaylarının Değer Tercihleri: Giresun Eğitim Fakültesi Örneği, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3 (10), 75-90.

ŞENER, H. (2013), Hayriyye-i Nâbi’de Aktarılan Değerler, *Turkish Studies*, 8 (1), 2501 – 2524.

ŞİMŞEK, Ş. (2015), Kemalettin Tuğcu’nun Romanlarında Değerler Eğitimi, *International Journal of Humanities and Education*, 1 (1), 79-104.

YILMAZ, O. (2016), Kurgusal Nitelikli Çocuk Kitapları ve Karakter Eğitimi, *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 4 (3), 311-325.

ZENGİN, G. (2017), Nizâmü’l Mülk’ün Siyasetnâmesi’nde Değerler Eğitimi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

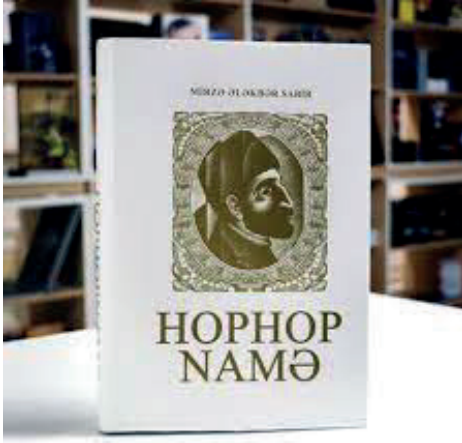
İNTERNET KAYNAKLARI

KILINÇ, A. –AKYOL, Ş. (2009), *İlköğretim 6. sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Sevgi Temasının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi*, I. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi, 03.10.2020 tarihinde <http://oc.eab.org.tr/egtconf/pdfkitap/pdf/30> adresinden alındı.

TEPE, H. (2008), *Değer ve Anlam: Değerler anlamlar mıdır?* 17.11.2020 tarihinde <https://studylibtr.com/doc/585447/de%C4%9Fer-ve-anlam--de%C4%9Ferler-anlamlar-m%C4%B1d%C4%B1r---flsf> adresinden alındı.

TÜRK DİL KURUMU (t.y.), *Güncel Türkçe Sözlük*, 02.12.2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

YERLİKAYA, M. (t.y.), *Görsel Okuryazarlık*, 29.12.2020 tarihinde <http://www.gorselokuryazarlik.com/mahiryerlikaya.php> adresinden alındı.

Doç. Dr. Gulbeniz BABAYEVA

**MIRZA ALEKPER SABİR.
"HOPHOPNAME"**

Bakı, "Tehsil", 2012.

Öz: Sunum, XX. yüzyıl hiciv edebiyatının kurucularından biri olan "Molla Nasreddin" edebiyat okulunun önde gelen temsilcisi Mirza Alakbar Sabir'in "Hophopname" kitabının tanıtımı hakkındadır. 2012 yılında yayınlanan bu prestijli kitap, şairin farklı yıllarda basında yayınlanan tür ve konu bakımından renkli eserlerini içermektedir.

Özellikle "Molla Nasreddin" dergisinde yayınlanan birçok hiciv şiiri, Türk şairleri Abdullah Cevdet, Namık Kemal, Mahmud Ekrem Rezaizade'nin eserlerinin parodilerine de yansdı.

Anahtar Kelimeler: Mirza Alekper Sabir, Hophopname, "Molla Nasreddin", Hiciv, Çocuk şiirleri, Gazetecilik

1. Giriş

Mirza Alekper Sabir (Alakbar Zeynalabdin oğlu Tahirzade) 30 Mayıs 1862'de Azerbaycan'ın kadim kültür merkezlerinden biri olan Şamahı'da doğdu. Çocukken Mollahana'da Arapça ve Farsça okudu ve Doğu edebiyatı örnekleriyle tanıştı. 1874-1883 yıllarında Azerbaycan'ın önde gelen şairi Seyid Azim Şirvani'nin (1835-1888) hocalığını yaptığı Şamahı Vilayet Mektebi'nde ve klasik Doğu edebiyatı ve laik ilimler okudu. S. A. Şirvani, M. A. Sabir'in bir öğretmen ve şair olarak gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Mirza Alekper Sabir, 1884-1886 yıllarında İran'ın Sabzvar, Nişabur, Horasan, Hemedan, Buhara ve Semerkant gibi kadim ve zengin bir tarihe sahip vilayetleri ile ünlü türbelerinden Kerbela'yı ziyaret ederek ufkunu yükseltmiştir. Bu ziyaretler sırasında gördüğü ve gözlemlediği birçok olay, tanıştığı ilerici insanlar ve okuduğu eserler şairin sonraki eserlerine geniş ölçüde yansmıştır.

11 Nisan 1908'de Bakü İl Ruhani İdaresi'nde sınava giren Sabir, Kafkas Şeyhülislamından anadil ve şeriat diploması aldı ve daha sonra Şamahı'daki Ümid okulunda 60 öğrenciye ders verdi.

ORCIDID : 0000-0003-4094-4973

DOI : 10.31126/akrajournal.1098098

Geliş tarihi : 04 Nisan 2022 / Kabul tarihi: 29 Mayıs 2022

*Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Nizami Gencevi Adına Edebiyat Enstitüsü, Matbuat ve Publisistika Şubesi.

Mirza Alekper Sabir, 12 Temmuz 1911'de Şamahı'da vefat etti ve "Yedi Kubbe" mezarlığına defnedildi. Şairin ölümünden bir yıl sonra, 1912 yılında Abbas Sahhat ve Mahmud Bey Mahmudbeyov'un girişimi ve yardımları sayesinde, M.A. Sabir'in şiirleri "Hophopname" adı altında kitap hâlinde yayımlandı. 1913 yılında kitap geliştirildi ve yeniden basıldı. Bundan sonra şairin eserleri yirminci yüzyılda tekrar-tekrar "Hophopname" adı altında yayınlanmış, Avrupa ve Doğu dillerine çevrilmiştir. 1992'de "Hophopname", Filoloji Doktoru Profesör Mammad Mammadov'un derlemesi ve önsözüyle yeniden yayımlandı.

Mirza Alekper Sabir'in çok yönlü çalışmasında dini ağıtlar, lirik şiirler, hicivler, gazeller, çocuk şiirleri, köşe yazıları, edebi çeviriler özel bir yere sahiptir.

Kerbela trajedisinin üzerinden 14 asır geçmesine rağmen bu trajedi yüzyıllardır hafızalarda ve gönüllerde yaşıyor. Bu mazlum ve ilâhî isyanın, hidayet yolunu tutmuş olan Ehl-i Beyt'in (as) şehadet zirvesine yükselişi, tüm Doğu edebiyatında olduğu gibi Azerbaycan edebiyatına da geniş ölçüde yansımıştır. Kerbela trajedisinin Fuzuli'nin Hadiqatus-Suada'sında geniş bir şekilde işlenmesinden sonra, birçok Azerbaycanlı şair bu olaya sevgi ve sempati ile yaklaşmış ve birçok eser yazmıştır. Yas, 19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu dönemde 50'den fazla şair Farsça ve Azerbaycan dillerinde şiirler ve ağıtlar yazmıştır. Yüzyılın büyük şairleri Abbasgulu ağa Bakikhanov, Seyid Azim Şirvani, Kasım Bey Zakir, Hurşidbanu Natavan, Mirza Alekper Sabir ve diğerlerinin Kerbela trajedisiyle ilgili değerli ağıtları vardır. Azerbaycan edebiyatında Kerbela trajedisi hakkında yazılan eserlerin çoğu manzum olarak yazılmıştır. Fuzuli'nin "Hadikatüs-suada" adlı eseri ve şairin çağdaşlarının yazdığı türler, gazeller ve şiirler, Kerbela ayaklanmasına katılanların ilahi ve övgülerine daha fazla yer vermektedir. Örneğin Azeri şairlerin ağıtlarında "Şehrabanu"nun (İmam Hüseyin'in eşi) hikayesi ve Kerbela'yı ziyareti ile ilgili birçok şiir bulunmaktadır.

Abbasgulu ağa Bakikhanov, Gudsî mahlasıyla ağıtlar ve benzeri gazeller yazdı ve ağıtlarının çoğu Ali Ekper'e ithaf edildi:

*Gözaltına alınan narsist Kerbela-Ali Ekperimi,
Sana bir gülümsemeyle emanet ettiğim için veriyorum.*

Kasım bey Zakir'in ayetleri, Ehl-i Beyt'in (as) kadınlarına derin saygıyı ifade eder:

*Kerbela'dan iç Zakiri segi-kuyi- düşünün,
Behaği-fagani-Zahra, behaği-azab Zeynab.*

Hurşidbanu Natavan, ağıtlarından birinde kendisini Fatıma-Zehra Hanım'ın (sa) hizmetçisine benzetmektedir:

*Fatıma'nın hizmetçisi kim bu keder tamam
Cesurca vurdular, konsey geldi, ben özelim,
Bu Natavan bütün gece iç çekiyor ve ağlıyor,
Deri bulamazsa gelmesin.*

Seyyid Azim Şirvani'nin mensubu olduğu Ehl-i Beyt (as) için duyduğu yas şu ayette açıkça görülmektedir:

*Bu yasta, ey Seyyid-bahti-kara,
Şiir bu yas gibidir, hevesle şafak masasında.
Kerbela kralı mükâfatını verir,
Şafei, Haşr'ın çılgınlığına isyan eder.*

Seyid Azim Şirvani'nin eserlerinde Kerbela'nın tüm şehitlerinin isimleri tek- tek anılmakta ve övülmektedir:

*Bugün doğan Övn Ali, Fazl ve Cafer,
Hem Ekper hem Asgar,
Kabul et dostum, bu Hüseyin kurbanı.*

2. Kitaba Dair

XX yüzyıl Azerbaycan edebiyatının önde gelen temsilcisi Mirza Alekper Sabir'in 2012 yılında Bakü'de "Eğitim" yayınevi tarafından yayınlanan "Hopname" kitabının önsöz ve notlarının yazarı Filoloji Doktoru Prof. Dr. Alkhan Bayramoğlu'dur. Kitabın yayıncısı Bahruz Ahundov, bilimsel editörü akademisyen Teymur Kerimli, yayın editörü Mustafa Çamenli, sanatçısı Arif Hüseyinov'dur.

"Molla Nasreddin" edebiyat okulunun (1906) ana kurucularından Mirza Alekper Sabir'in zengin ve çok yönlü eseri, yirminci yüzyılın başlarının şiirsel ve gazetecilik vakayinamesi kadar önemlidir. Sabir'in tüm eserlerinin yer aldığı kitapda şairin şiir ve ağıtları, sosyo-politik ve felsefi eserleri, dönemin gerçeklerini yansıtan hiciv şiirleri, gazel, şark, manzum hikâye ve fabl, çeviri, hikâye ve feuilleton, edebi ve gazetecilik yazıları, muhabirlerin yazıları ve mektupları toplandı, bunlar hakkında notlar alındı, anlaşılması zor kelimelerden oluşan bir sözlük verildi. Ayrıca kitapta Sabir'in eserlerinin illüstrasyonları ve karikatürleri yer almaktadır.

Hophopname'deki eser sayıları ve bunların verildiği tasnif şu şekildedir:

1. XIX yüzyılda yazılan şiirler (9)
2. 1902-1905 yıllarında yazılan şiirler (3)
3. Hiciv (300)
4. Ağıtlar (10)
5. Ceylanlar (11)
6. Çocuk şiirleri (22)

7. Çeviri eserler (5)
8. Öyküler ve sütunlar (5)
9. Gazetecilik (39)
10. Harfler (10)
11. Notlar (11)

"Hophopname"de M.A. Sabir'in "Eşimi bağışla...", "Abdullah Cevdet'in işaretine alkış", "Milli tip", "Tahassur", "Eidi-mevlûdi-Nabi", "Novha", "Çünkü vujudi-alim", "Ey benim belaya inanan kardeşler" ağıtları ve türleri yer alıyor.

70 yıllık Sovyet yönetimi boyunca birçok tarihi gerçeği halktan gizlemiş, milli ve manevi değerleri unutmaya çalışmış, büyük hatipleri, dahileri, şairleri ve yazarları halka ateist olarak tanıtmaya çalışmışlardır. Ancak Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra (18 Ekim 1991), gerçek ortaya çıktı ve acı yansıdı. M. A. Sabirin İmam Hüseyin'in oğlu Aliakpere yazdığı ağıtta derin keder vardır. Sabir'in hocası Seyid Azim Şirvani bu şiiri okuduktan sonra şairin ustalığını duymuş, onu türün ustası olarak övmüş, hatta böylesine muhteşem bir eser yazamayacağını kabul etmiş ve bu ağıttan sonra türü Mirza Alakper Sabir'e emanet etmiştir.

M. A. Sabir yazıyor:

*Leyla'nın mızrağındaki Ekper'in yüzüne baktı,
Yüzüne dökülen bukleleri gördü.*

*Meclis geldi ve dedi ki:- Ey mumun oğlu,
Yeterince yemedin canım oğlum
Sevgili oğlum, böcek dilde kalmadı,
Keşke annem bu dünyaya gelmeseydi.*

*Ey Saba! Bir an için, dağınıklığı dağıtın,
Hanım- dil- yıkım- Leyla'yı yok et,
Dili-viraney -Leyla gibi yok et dünyayı,
Yüzünüze düşmesine izin vermeyin.*

*"Bizi ağlatan kim?" dediler.
Yoksa Leyla'yı bu Mecnun gibi Afgan yapan mı?
Kanını döken sen, genç adam
Kıyamette Hazret-i Zehra'nın yüzüne nasıl bakılır?*

*Sabira, Aliakper'i her yıl hatırla,
Kerbela'ya git şehit olduğunu düşün,
Kıyamet günü gelin bu gurupla beraber olacaksınız.
Bu mevlaya hasret iki cihandadır.*

Mirza Alekper Sabir, İslam'a büyük saygı ve hürmet duyan, ona inanan ve her hareketinde onu tasdik eden bir dahidir. Sahte ve düzenbaz mollalara karşı çıkar, hicivlerinde onları eleştirir, dini kendi çıkarları için kullananları ifşa eder ve insanları İslam'ın bütünlüğünü, kutsallığını ve saflığını korumaya çağırır. Şair, ünlü şiiri "Bir Şirvanlılar"da insanları manevi birliğe çağırır ve şiirinde Kuran'a tapıtığını açıkça itiraf eder:

*Aşhhadu billahi aliyyul azim,
İnancım var ey Şirvanlılar!
Hiçbir yeni din muhtemelen benim değildir,
Ben eski bir Müslümanım, Şirvanlılar!
Ben bir Şiiyim, peki ya bu salak,
Ben samimi bir insanım, Şirvanlılar!
Rahmetli ümmetin mağfireti ile,
İtaati emrediyorum- mecburiyetle,
Zorla yargılamayın
Ey Şirvan halkı!*

Şairin "Onur" adlı şiirinde de millî ve dinî birlik fikri işlenmiştir.

Mirza Alekper Sabir'in ağıtları Kerbela trajedilerini, dini şahsiyetleri ve olayları yansıtır. Ayrıca şair, İran'da "meşru" olan "Akıncı" gazetesinin editörü ve anayasayı kabul eden Muzaffereddin Şah'ın ve Şamahı'dan Hacı Mecid Efendi'nin önde gelen bir aydınlanmacının ölümüne ağıt yakmaktadır. Şairin eserlerinde yer alan bazı ağıtlar toplumsal ve ulusal güdümlü olduğundan bir tanesine "Novheyi-Milli" adını vermiştir.

Zengin ve asırlık Azerbaycan edebiyatında Kerbela trajedisine atfedilen bu mukaddes sözler ve yanan bir yürekle yazılan şanlı mısralar, halkımızın Ehl-i Beyt (as)'a olan sonsuz sevgisinin açık bir örneğidir. Bu değerli örnekler Ehl-i Beyt'in (a.s.) sıradan insandan tüm aydınlara kadar Azerbaycan halkı ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğunu gösteren yüce duygu ve ilahi aşkların bir derlemesidir.

KAYNAKÇA

Aydın, Abi Aydın (2007); Türkiyə ədəbiyyatı tarixi (müqayisəli) II cild (I cild). Dərslük. Bakı.

Məyus; "Nağıl", "Molla Nəsrəddin" jurnalı, 19 may, 1927, №21, Bakı, s. 3.

Mirzə Ələkbər Sabir (2012). Hophopnamə. Bakı: Təhsil.

AKRA KÜLTÜR SANAT VE EDEBİYAT DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, uluslararası hakemli dergidir. Dört ayda bir yayımlanır. Yayımlandığı aylar **OCAK, MAYIS** ve **EYLÜL** aylarıdır. Yayımlanması istenen makaleler belirtilen yayın aylarından en geç iki ay önce dergimize gönderilmelidir.

Ör: Ocak ayında yayımlanması istenen bir makale Kasım ayının başında gönderilmelidir.

2. Derginin Türkçe kısa adı “AKRA DERGİ” İngilizce kısa adı ise “AKRA JOURNAL”dır.

3. Dergimizde yayımlanan yazıların her türlü (resim, şekil, grafik, düşünsel, ilmî, hukukî vb.) sorumluluğu yazarlarına aittir.

4. Dergimizde her türlü sosyal içerikli (tarih, edebiyat, felsefe, din, sanat vb.) yazılara yer verilir.

5. Dergimizdeki yazılar iki bölüm hâlinde yayımlanmaktadır:

a. Hakemli yazılar

b. Kültür, sanat ve edebiyat yazıları (Gerekli durumlarda kent dosyaları ve kitap tanıtım yazıları son bölüme eklenir.)

Yazı kurulundan geçen hakemsiz yazılar ve kitap tanıtımları hakemlere gönderilmez. Bu tür yazıları yayın kurulu değerlendirir.

6. Gönderilen yazılarda yazarın adının, akademik unvanı, açık adresi, görev yaptığı kurum, çalıştığı kurumun telefon numarası, kendi cep telefon numarası ve elektronik posta adresleri bulunmalıdır.

7. Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi’nde yabancı dillerde (İngilizce, Almanca, Fransızca... vb.) yazılmış makalelere de yer verilir. Bu tür makalelerde yazıldığı dilin öz’ü ve Türkçe öz’ü de bulunmalıdır.

8. Kültür Sanat ve Edebiyat yazıları bölümünde (2. bölümde) öz ve anahtar kelime şartı aranmaz.

9. Subjektif yönü ağır basan ve toplumumuzun millî ve manevi, insanlığın ahlaki ve törel değerlerini aşığılayıcı yazılar dergimizde yayımlanmaz.

10. Gönderilen yazılarda yazım birliğinin sağlanması amacıyla Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır, ayrıca jargondan ve gereksiz teknik dilden kaçınılmalıdır.

11. Yazılarda görülen yazım hatalarına yazı kurulu tarafından kısmen müdahale edilir ancak belirgin hataların düzeltilmesi durumunda yazarına gerekli bilgi verilir.

12. Hakemli olarak yayımlanması istenen yazılar, yayın kurulunca uygun görüldüğü takdirde iki hakeme gönderilir. İki hakemden olumlu rapor alan yazılar yayım listesine alınır. Raporların biri olumlu, biri olumsuz olursa yazı üçüncü hakeme gönderilir. Böyle hâllerde üçüncü hakemin vereceği rapora göre hareket edilir.

13. Hakemlere gönderilen yazıların, hakemler tarafından değerlendirme süresi on beş gündür. Gerekli hâllerde bu süre on beş gün daha uzatılabilir.

Hakem raporlarında gecikme olması veya hakemliğin kabul edilmemesi durumunda yeni hakem atanır ve on beş günlük süre yeniden işletilir.

14. Düzeltme raporu alan yazılar, raporla birlikte yazarına gönderilir. Rapor doğrultusunda hareket edilmediği takdirde yazılar değerlendirmeye alınmaz. Ancak, hakemler tarafından düzeltilmesi istenen yazılar, yazarlarınca düzeltildikten sonra hakemler düzeltilmiş hâlini tekrar görmek isterlerse hakemlere tekrar gönderilir ve hakemlerin vereceği rapor doğrultusunda hareket edilir.

15. Hakemli yazılara telif ücreti ödenmez ve yazarlardan da ücret talep edilmez.

16. Resimler sıra ile numaralandırılmalıdır. Gerekli görüldüğü takdirde resimlerin altına gerekli açıklamalar yapılmalıdır.

17. Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi'nde bir yazarın bir yıl içinde ancak iki makalesi yayımlanabilir.
18. Dergimize gönderilen yazılar hiçbir yerde yayımlanmamış olmalıdır. Ancak bilimsel toplantılara sunulmuş bildiriler yayımlanmamış olmak kaydıyla dergimizde yayımlanabilir.
19. Gönderilen yazılarda **ORCID** numarası bulunmalıdır.
20. **DOI** numarası dergi tarafından verilmektedir.
21. Gönderilen yazılarda (hangi dilde yazılırsa yazılsın) akademik dil kullanılmalıdır.
22. Bir sayfanın kullanım alanı 12X18 (dikeyine18cm, yatayına 12cm) olduğundan gönderilen yazılar, resimler ve tablolar sayfaya göre ayarlanmalıdır.
23. Gönderilen yazılar 11 punto ve *Times New Roman* karakterinde, iki yana yaslanmış olarak ve tek satır aralığında düzenlenmelidir.
24. Bölüm başlıkları ve alt başlıklar numaralandırılmalıdır. (1. Giriş, 2. Bölüm başlığı, 2.1. Alt başlık, gibi.)
25. Dipnotlar *Times New Roman* karakterli ve 9 punto olmalı, ya sayfa altında veya yazının sonunda sıra numarasına göre tek satır aralığında düzenlenmelidir.
26. Kaynakça, *Times New Roman* karakterli ve 9 punto olmalıdır.
27. Yazarın adı-soyadı ve akademik unvanı yazı başlığının altında yer almalı, çalıştığı kurumun adresi yıldız (*) karakterli dipnot olarak verilmelidir.
28. Yazıların sonunda yararlanılan kaynaklar "KAYNAKÇA" başlığı altında verilmelidir. Kaynakçada yazarın soy adı başa gelecek şekilde alfabetik sıraya göre verilmelidir.
29. Kaynakçada, sadece yazı içinde atıfta bulunan kaynaklar verilmelidir.
30. Kaynakçada gösterilen kitap dergi ve gazete isimleri italik; şiir ve makale isimleri ise tırnak içinde gösterilmelidir.
31. Kaynakçada internet kaynakları ayrı başlık altında verilmelidir.
32. Gönderilen makale hangi dilden yazılmışsa öz 100 kelimedenden az, 400 kelimedenden fazla olmamalıdır. (Çevirisi yapılan öz'ün kelime sayısı bu sayının dışındadır.)
33. Anahtar kelimeler dört kelimedenden az, on kelimedenden fazla olmamalıdır.
34. Yazılardaki benzerlik (intihal) oranı yüzde otuz beşten az olmalıdır.
35. Gönderilen yazılar kelime olarak sekiz bin (8000) kelimeyi, sayfa olarak ise **yirmi beş (25) sayfayı** geçmemelidir.
36. Yapılan alıntılar 40 (kırk) kelimedenden fazla olursa alınan parça 10 punto olmalı ve satır başından ve satır sonundan 0.5 cm içeriden yazılmalıdır.

ALINTILAMA VE KAYNAK GÖSTERİLMESİ

A. PARANTEZ İÇİ SİSTEMİ İLE KAYNAK GÖSTERİLMESİ

(MLA -Modern Language Association)

MLA sisteminde gösterilen kaynaklar metin içinde kısa olarak verilir, dipnot olarak verilmez. Atıflar mümkün olduğunca cümlelerin sonuna getirilmeli ve nokta, yapılan atfın sonuna konmalıdır.

Örnekler:

I. Yapılan Alıntının İçinde Yazar Adının Geçmesi

Metin içinde yazarın adı geçtiği zaman sadece parantez içinde yıl ve sayfa numarası gösterilir.

Ör: Tanpınar; Cevdet Paşa, tarihten hukuka, gramerden ölçülere, mantıktan belâğata kadar büyük küçük bir yığın eserin sahibidir (2008: 161).

II. Yapılan Alıntıda Yazarın Referans Olarak Gösterilmesi

Cevdet Paşa, tarihten hukuka, gramerden ölçülere, mantıktan belâğata kadar büyük küçük bir yığın eserin sahibidir (Tanpınar, 2008: 161).

Kaynakçada, her iki durumda da yazarın soyadı, adı, eserin adı, basıldığı kurum, kaçınıcı baskı olduğu ve basıldığı yer belirtilir.

Ör: Tanpınar, Ahmet Hamdi (2008); *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, 4. bs. İstanbul.

III. Bir Yıl İçinde Birden Fazla Baskısı Yapılan

Eserlerden Yapılan Alıntılarının Kaynak Olarak Gösterilmesi

Ör: Eğer bir eserin bir yıl içinde birden fazla baskısı yapılmışsa ve bu baskılar aynı metin içinde kaynak gösteriliyorsa (Tanpınar, 2008a:190), (Tanpınar 2008b: 250-251)....şeklinde gösterilmelidir.

IV. İki ve Üç Yazarlı Eserlerden Yapılan Alıntılarının Gösterilmesi

İki ve üç yazarı olan eserlerden yapılan alıntılarda, yazarların sırayla soyadları, eserin basım tarihi ve sayfa numarası belirtilir.

Ör: (Tosun – Yalvaç, 1975: 30).

Kaynakçada ise ilk yazarın soyadı ve adı, ikici (varsa üçüncü) yazarın adı ve soyadı, basım yılı, eserin adı, eseri basan kurum, kaçınıcı baskı olduğu ve basım yeri belirtilir.

Ör: Tosun, Mebrure -Kadriye Yalvaç (1975); *Sümer, Babil, Assur, Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. bs. Ankara.

V. Üçten Fazla Yazarlı Eserlerden Yapılan Alıntılarının Gösterilmesi

Ör: Metin içinde, (Pekolcay, Eraydın, Tahralı, Uzun, Subaşı 1981: 84).

Metin içinde birden fazla kullanılırsa, (Pekolcay vd. 1981: 100) şeklinde kullanılır.

Ör: Kaynakçada; Pekolcay, Necla-Selçuk Eraydın -Mustafa Tahralı-Mustafa Uzun- M. Hüseyin Subaşı (1981); *İslâmi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınlar, 1. bs. İstanbul.

VI. Kurumsal Metinlerin Kaynak Olarak Gösterilmesi

Ör: Metin içinde, (Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği, 2009: 17-20).

Ör: Kaynakçada; Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği, (2009; 17-20), *Sekiz Bin Beş Yüz Yıllık Öykü: İstanbul*, Türsab Yayınları, 1. bs. İstanbul.

Metin içinde tekrarı hâlinde (TÜRSAB, 2009: 67-80) şeklinde gösterilir.

VII. Orijinal Kaynaktan Değil de Ondan

Yararlanan Kaynaktan Yapılan Alıntılarının Gösterilmesi

Ör: Metin içinde, (Adivar, 1982: 181; aktaran Berkes 2002: 67).

Ör: Kaynakçada; Berkes, Niyazi (2002); Türkiye’de Çağdaşlaşma, (haz. Ahmet Kuyuş), Yapı Kredi Yayınları, 16. bs. İstanbul.

VIII. Makalelerden Yapılan Alıntılarının Gösterilmesi

Ör: Metin içinde, (Orhanođlu, 2009: 73-104).

Ör: Kaynakçada; Orhanođlu, Hayrettin; “Sezai Karakoç’un Şiirinde İmgeler”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Ocak-Haziran 2009, S. 1, İstanbul, s. 73-104.

IX. Ansiklopedilerden Yapılan Alıntılarının Gösterilmesi

Ör: Metin içinde, (Uludağ, 1999: 540).

Ör: Kaynakçada; Uludağ, Süleyman (1999), TDV İslam Ansiklopedisi, c. 19, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.

X. Tezlerden Yapılan Alıntılarının Gösterilmesi

Ör: Metin içinde, (Ünsal, 2000: 28).

Ör: Kaynakçada; Ünsal, Veli (2000), *Eski Çağ’da İspir ve Çevresi*, (Basılmamış doktora tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Erzurum.

XI. Web Sayfasından Yapılan Alıntılarının Gösterilmesi

Varsa yazarın soyadı, adı; yoksa yazı başlığı, web adresi, son güncelleme tarihi ve erişim tarihi belirtilir.

Ör: Yiğitbaş, Maksut- Sefa Çelikörs; *Prof. Dr. M. Orhan Okay'ın Edebi Biyografisi ve Bibliyografyası*, tyb.org.tr, SGT, (Son güncelleme tarihi): 29. 05. 2018, ET, (Erişim tarihi): 31. 12. 2018.

B. KLASİK DİPNOT SİSTEMİ İLE KAYNAK GÖSTERME (CMS-Chicago of Manuel Style)

I. Telif Kitaplardan Yapılan Alıntılarının Gösterilmesi

Yararlanılan kaynaklar ve gerekli açıklama notları sayfa sonunda veya metnin sonunda toplu olarak veriliyorsa yazarın adı ve soyadı, eser adı, basıldığı kurum, kaçınıcı baskı olduğu, basım yeri ve yılı, sayfa numarası şeklinde bir sıra izlenerek verilmelidir.

Ör: Abdurrahman Güzel; *Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, 4. bs., Ankara 2009, s. 101.

Kaynakçada ise bu sıra izlenmeli ancak kaynakçada soyadı, adından önce yazılmalı ve kaynakçada sayfa numarası verilmemelidir.

Ör: Güzel, Abdurrahman; *Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, 4. bs. Ankara 2009.

II. İki ve Üç Yazarlı Kitaplardan Yapılan Alıntılarının Gösterilmesi

İki ve üç yazarlı eserlerden yapılan alıntılar için dipnotlarda adı ve soyadı, kitap adı, basıldığı kurum, kaçınıcı baskı olduğu, basım yeri ve yılı, sayfa numarası şeklinde bir sıra izlenmelidir.

Ör: Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil; *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II*, İÜEF Yayınları, İstanbul 1978, s. 384.

Kaynakçada ise aynı sıra izlenecek ancak ilk yazarın önce soyadı sonra adı yazılır. Sonraki yazarların ise önce adları sonra soyadları yazılmalı ve sayfa numarası gösterilmemeli.

Ör: Kaplan, Mehmet- İnci Enginün- Birol Emil; *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II*, İÜEF Yayınları, İstanbul 1978.

III. Üçten Fazla Yazarlı Kitaplardan Yapılan Alıntılarının Gösterilmesi

Üçten fazla yazarlı eserlerden yapılan alıntılarda, iki ve üç yazarlı kitaplardan yapılan alıntılarının sırası izlenecek ancak sadece ilk yazarın adı ve soyadından sonra vd. yazılacaktır.

Ör: Soner Gündüzöz vd.; *Kur'an'dan Öğütler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. bs. Ankara 2010, s. 232.

Kaynakçada aynı sıra izlenir ancak soyadı, adından önce yazılır ve sayfa numarası gösterilmez.

Ör: Gündüzöz, Soner, vd.; *Kur'an'dan Öğütler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. bs. Ankara 2010.

NOT: vd'nin açılımı: ve devamı; ve diğerleri.

IV. Hazırlanan Kitaplardan Yapılan Alıntılarının Gösterilmesi

Hazırlanan kitaplardan yapılan alıntılarda yazarın adı ve soyadı, eserin adı, (haz. Hazırlayanın adı-soyadı), yayımlayan kurum, kaçınıcı baskı olduğu, yayım yeri, yayım tarihi ve sayfa numarası belirtilir.

Ör: Ahmet B. Ercilasun; *Makaleler*, (haz. Ekrem Arıkoğlu), Akçağ Yayınları, 2. bs. Ankara 2014, s. 588.

Kaynakçada aynı sıra izlenir ancak soyadı isimden önce yazılır ve sayfa numarası gösterilmez.

Ör: Ercilasun, Ahmet B.; *Makaleler*, (haz. Ekrem Arıkoğlu), Akçağ Yayınları, 2. bs. Ankara 2014.

V. Makalelerden Yapılan Alıntılarının Gösterilmesi

Makalelerden yapılacak alıntılarda yazarın adı, soyadı, makalenin adı, makalenin yayınlandığı eser, dergini yayımlandığı tarih, dergi sayısı, derginin basıldığı yer ve alıntının yapıldığı sayfa numarası belirtilir.

Ör: Hayrettin Orhanoglu; *Sezai Karakoç'un Şiirinde İmgeler*, Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, Ocak-Haziran 2009, S. 1, İstanbul, s. 75.

Eğer makalenin tamamından alıntı yapıyorsa, makalenin başlangıç ve son sayfa numarası belirtilir.

Ör: Hayrettin Orhanoglu; *Sezai Karakoç'un Şiirinde İmgeler*, Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, Ocak-Haziran 2009, S. 1, İstanbul, s. 73-104.

Kaynakçada aynı sıra izlenir, sadece yazarın önce soyadı, sonra adı yazılır.

NOT: Dergi sayısı büyük (S), sayfa numarası ise küçük (s) harfi ile gösterilir.

VI. Ansiklopedilerden Yapılan Alıntılarının Gösterilmesi

Ansiklopedilerden yapılan alıntılarda yazarın adı ve soyadı, yararlanılan maddenin adı, ansiklopedinin adı ve cilt sayısı, yayımlayan kurum, yayım yeri, yayım tarihi ve sayfa numarası gösterilir.

Ör: Ahmet Arı; *Gönül*, Türk Dünyası Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, c. 3, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayınları, Ankara 2004, s. 84-88.

Kaynakçada aynı sıra izlenir, sadece yazarın önce soyadı, sonra adı yazılır ve sayfa numarası belirtilmez.

Ör: Arı, Ahmet; *Gönül*, Türk Dünyası Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, c. 3, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayınları, Ankara 2004.

VII. Tezlerden Yapılan Alıntılarının Gösterilmesi

Tezlerden alıntı yapıldığında yazarın adı ve soyadı, tezin adı, enstitünün adı, tezin türü, yayım yeri ve yılı, sayfa numarası belirtilir.

Ör: Veli Ünsal; *Eski Çağ'da İspir ve Çevresi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Erzurum 2000, s. 28.

Kaynakça gösteriminde önce soyadı, sonra adı yazılır ve sayfa numarası gösterilmez.

Ör: Ünsal, Veli; *Eski Çağ'da İspir ve Çevresi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Erzurum 2000.

VII. Kongre, Konferans ve Bildirilerden

Yapılan Alıntılarının Gösterilmesi

Kongre, konferans ve bildirilerden alıntı yapıldığı zaman yazarın, konuşmacının ve bildiriye sunanın adı soyadı, etkinliğin adı, etkinliğin tarihi, yayımlayan, yayım yeri, yayım yılı, sayfa aralığı belirtilir.

Ör: Mehmet Özsait; *İlk Çağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi*, Trabzon Tarihi Sempozyumu, 6-8 Haziran 1998, Trabzon Belediyesi Yayını, Trabzon 1999, s. 35-43.

Kaynakçada aynı sıra izlenir ancak yazarın önce soyadı, sonra adı yazılır. Sayfa numarası belirtilmez.

Ör: Özsait, Mehmet; *İlk Çağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi*, Trabzon Tarihi Sempozyumu, 6-8 Haziran 1998, Trabzon Belediyesi Yayını, Trabzon 1999.

VIII. Yazarı Belirtilmeyen Eserlerden Yapılan Alıntılarının Gösterilmesi

Yazarı belirtilmeyen eserlerden yapılan alıntılarda eserin adı, yayımlayan kurum, yayım yeri, yayım yılı ve sayfa numarası belirtilir.

Ör: Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle Yakın Tarihimiz, Türkp petrol, İstanbul 1962-1963, s. 57-60.

Kaynakçada da aynı sıralama izlenir, sadece sayfa numarası belirtilmez.

IX. Web Sayfasından Yapılan Alıntılarının Gösterilmesi

Varsa yazarın soyadı, adı, yoksa yazı başlığı, web adresi, son güncelleme tarihi ve erişim tarihi belirtilir.

Ör: Yiğitbaş, Maksut- Sefa Çelikörs; *Prof. Dr. M. Orhan Okay'ın Edebî Biyografisi ve Bibliyografyası*, tyb.org.tr, SGT (Son güncelleme tarihi): 29. 05. 2018, ET (Erişim tarihi): 31. 12. 2018.

X. Dipnotlarda Yapılacak Kısaltmaların Gösterilmesi

Dipnotta ikinci kez geçen kaynak için, araya başka kaynak girmişse yazarın adı ve soyadından sonra **age.** (adı geçen eser); **agm.**, (adı geçen makale); **agt.**, (adı geçen tez) gibi kısaltmalar kullanılır. Eğer araya başka kaynak girmemişse yazar soyadına gerek yoktur. Sadece **age.**, **agm.**, **agt.**, kısaltmaları yapılır.

Metin içinde bir yazarın aynı eserinden birden fazla alıntı yapıldığında zaman dip notlarda şu şekilde gösterilmelidir:

a. Daha önce kaynak gösterildikten sonra: **Ör:** Halil İnalçık, *age.*

b. Araya başka kaynak girdiği zaman: **Ör:** İnalçık, *age.*

c. Araya başka kaynak girmedği zaman: **Ör:** *age.*

C. Kısaltmalar

Kısaltmalarda TDK Yazım Kılavuzu (2012) esas alınmalıdır.

Gelenekleşmiş olan (T.) Türkiye, (T.C.) Türkiye Cumhuriyeti kısaltmalarının dışında büyük harflerle yazılan kısaltmalarda nokta kullanılmaz.

Ör:

Adı geçen eser:	age.
Adı geçen makale:	agm.
Adı geçen tez:	agt.
Adı geçen yayın:	agy.
Bakınız:	bk.
Baskı veya basım:	bs.
Cilt:	C
Santimetre	cm
Çeviren veya çevirenler:	çev.
Dakika	dk.
Derleyen	drl.
Desimetre	dm
1. Edebiyat / 2. Editör	ed.
Hazırlayan veya hazırlayanlar:	haz.
İsa'dan Önce:	İÖ
İsa'dan Sonra:	İS
Metre	m
Milattan Önce:	MÖ
Milattan Sonra:	MS
Sayfa:	s.
Sayı:	S
Tercüme eden veya edenler:	trc.
Türkçe:	T.
Türkiye Cumhuriyeti:	T.C.
ve başkası, ve başkaları, ve benzeri,	
ve benzerleri, ve bunun gibi:	vb.
ve devamı, ve diğerleri:	vd.
vesaire:	vs.

